

ПІД
БРУНАТНИМ
ЦОБОТОМ

Василь Яшан

VASYL' YASHAN

**UNDER
THE NAZI
OCCUPATION**

Stanislau District

during the World War II, 1941-1944

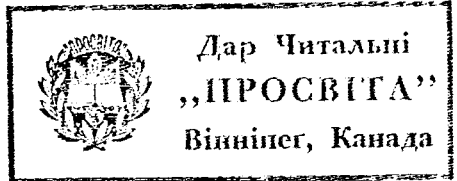
Toronto — 1989

ВАСИЛЬ ЯШАН

ПІД БРУНАТНИМ ЧОБОТОМ

Німецька окупація Станиславщини
в Другій світовій війні, 1941-1944

*Бібліотека м. Винніпег, Канада
№ 2581*

Торонто — 1989

Обкладинка

ХРИСТИНИ ВЕЛИГОРСЬКОЇ-СЕНЬКІВ

ISBN 0-920365-48-5

**Published by the New Pathway Publishers Limited
297 College Street, Toronto, Ontario, Canada
M5T 1S2**

Василь Яшан (1894-1978)

ВСТУПНЕ СЛОВО

Праця д-ра Василя Яшана, яку саме передаємо в руки читачів — це спогади і щоденник діяча галицької землі, який у бурхливі і грізні дні Другої світової війни працював на пості голови повітового правління городенського повіту (району), а опісля на становищі заступника голови Обласного правління в Станиславові (сьогодні Івано-Франківськ). Працюючи на чільних суспільних позиціях, д-р В. Яшан відנותував все те, що було суттєве та притаманне цим апокаліптичним часам, коли то чобіт брунатного окупанта торощив своїм залізним окуттям доньок і синів українського народу не тільки депортаціями молоді і підростків на працю, не тільки грабунками матеріальних дібр у формі контингентів, але також масовими арештами та поголовними розстрілами.

Д-р В. Яшан вивіз ці нотатки закордон, щоб їх упорядкувати, доповнити недописане, доповнити ще додатковими свідченнями живих свідків і все це передати українській спільноті, щоб в них побачити вірне джерело життя-буття українського народу та його національного змагу в часі Другої світової війни. Багато тут подано, як пише автор, на підставі власної обсервації, яка базувалась на безпосередніх зв'язках з народом в широких масах, але також у зв'язку з т. зв. чинниками на вершках самого окупанта. Деякі події подані на підставі тайних німецьких документів. Багато дечого подав йому український рух спротиву — організація Українських Націоналістів та Українська Повстанська Армія. Всі ці дані, зібрані в одну цілість, дали панораму жорстоких часів, які в сьогоднішній мові називають "голокостом".

Багато склалося причин на те, що автор не спішився з упорядкуванням цього багатого в статистичні й історичні дані документу. Однак, як пише він, "коли побачив явне тендеційне наświetлення деяких подій нашої історії Другої світової війни і після неї" з боку своїх і чужих, він рішився все призбиране передати широкому загалові.

З уваги на те, що Станиславівська чи Івано-Франківська область перебувала в часі Другої світової війни під двома військовими окупаціями, найперше мадярською, а опісля німецькою, автор описує їх в хронологічній черговості. Він поділив увесь цей матеріал на шість великих розділів. Вони такі:

1. Мадярська окупація Підкарпаття,
 2. Вісник станиславівської обласної управи — вияв української влади,
 3. Під брунатним чоботом,
 4. Загін Сидора Ковпака,
 5. Протижидівська акція і
 6. Хронологічне зведення.
- П'ять перших розділів написані у формі спогадів, а останній у

формі літопису. Всі шість розділів себе доповнюють. У дечому трапляються повторення, але це радше наświetлення різних аспектів питання і то зокрема там, де автор хоче наголосити подію важливого значення.

Скпалося в житті автора так, що терен, на якому розвиваються події, був знайомий авторові від молодих літ; родився і виростав у Городенщині, тут також між війнами працював за фахом як адвокат і громадський діяч в кооперації і "Просвіті". До середньої школи ходив у Коломиї, знову в часі Першої світової війни пізнав терени "вужчої" Станиславівщини, як старшина Української Галицької Армії в так званій Групі Сигот, обороняючи кордони Західньої Української Народньої Республіки від мадярів та румунів. У Станиславові перебував довший час уряд ЗУНР. В будинкові, де працювала Українська Національна Рада в Першій світовій війні, в Другій світовій війні приміщувалося Обласне правління, яке заходилося творити українську владу на цьому терені.

Два перші розділи автор присвячує будівництву української держави під мадярською військовою окупацією. Хоча мадяри окупували терен Станиславівської області військово, то в творенні української адміністрації вони не перешкоджали. "І хоч багато кривд зробили нам тоді мадяри, — пише автор — то треба їм те одне признати за заслугу, що вони не припиняли нас на наших землях будувати українську державу".

Святкове проголошення української держави відбулося в Станиславові 12 липня 1941 р. з участю і промовою єпископа Григорія Хомишина, голови Обласного правління інж. Іллі Сем'янчука і представника ОУН д-р Богдана Рибчука. Відбувалася ця подія в Станиславові вже тоді, коли Крайове правління у Львові було в'арештоване німцями. Отож, українська влада творилась ще там, де не було німців. Однак ситуація змінилась негайно, коли німці стали перебирати в свої руки терени тимчасово окуповані мадярами. Станиславівська область перейшла в руки німців 14 серпня 1941 р. З тим днем голова обласного управління інж. Ілля Сем'янчук відійшов від керми областю, бо, як пише автор, цього вимагала наша національна честь. Всі з малими винятками лишилися при праці, бо цього вимагала теж національна рація, пише автор. Частина їх була згодом арештована і брутально відіслана до в'язниць та до концтабору в Авшвіці.

Присвятив автор дещо більше уваги виданню "Вісника законів Станиславівської обласної управи", бо він уважав, що правова держава мусить мати ясні закони і тим самим дати населенню повну правну безпеку праці і життя. Як виявляється із споминів,

не все можна було в початках адміністрування унормувати писаним законом. Однак адміністраційні легіслятори залишили народові орієнтир у розв'язці неясних ситуацій. Цим орієнтиром був здоровий розсудок і добро української держави та української нації. Рішуче були протизаконні "самосуди, самоправство, грабежі та інші злочини", які до речі, часто трапляються в часі війни. Також були недозволені самовільні виселювання.

Однак доля поглузувала собі з правних норм молодой держави. Все те, що українська влада засуджувала і забороняла, повністю зацвіло за німецької адміністрації та окупації. Пішла дика нагінка на діячів ОУН і на широкий загал членства, який в масах організував молодечі товариства "СІЧ" і давав молоді напрямні праці в народньому будівництві. ОУН допомагала організувати владу в терені, а її членство виявилось "гарячими українськими патріотами" підкреслює автор. Справи ускладнилися, коли то в терені стали діяти після розколу обидві ОУН. Автор жальє, що витворилася така ситуація, яка за його міркуваннями, не внесла позитивів, а навпаки багато негативів. Автор засуджує також політичні самосуди, які мали місце в політичних поррахунках ОУН.

По приході до влади німецької адміністрації німці стали жорстоко поводитися зі всіма. Упривілейованих не було. Звичайно почалось від жидівського населення, найперше гуртування жидів в гетто, а згодом прийшла фізична ліквідація в якій виключне право мали самі німці.

14 і 15 вересня 1941 р. проведено погром серед Організації Українських Націоналістів під проводом Бандери, яка в початках була повністю розконспірована. Це ї допомогло німцям зробити основну чистку в її вершинних рядах. На селянство негайно накинено здачі контингентів в харчах, в людях на висилку на роботи до Німеччини, а на молодь ще додатково накинено примусову приналежність до організації Бавдінстів на місцях. За все карано як не в'язницею, то розстрілом.

До цього практикованого терору прийшов голод населення, передусім гірської карпатської смуги. Почалося дійсне пекло, як про це пише автор. До цього прийшли ще поррахунки між українцями і поляками. В операцію пішли всякі доноси і провокації. Польським елементам допомагала в дечому кримінальна поліція (Кріпо), яка формувалась передусім з т. зв. польських фольксдойчів, а часто і самих поляків. "Справедливість" вирішувано по лінії національних інтересів. ОУН під проводом С. Бандери, яка незабаром перейшла знову в підпілля, відплачувалась за німецькі кривди над населенням вироками скаранням на горло. Таку саму відплату пристосовували до польського населення.

Отже ввійшов у життя неначе закон взаємного винищування. Наслідком відплатних акцій часто терпіло сільське населення. Жертвами падали також учителі, а то і священники. Застосовуючи колективну відповідальність гестапо переводило масові розстріли. Про ці розстріли повідомляли "червоні афіші" гестапо, які стали пострахом всього населення. Мареву масового розстрілу висіло кожному над головою, а смерть збирала своє жниво. Людей ловили неначе собак у селі, в полі, в місті, а навіть відбувались облави біля театрів, а також в самих театрах в часі театральних сеансів, наприклад 14 липня 1943 р. в Станиславові. Арештували не тільки старших, але також молодь, яку прилюдно розстрілювали (наприклад 11 студентів торговельної школи з Калуша публічно розстріляно в Станиславові). Люди тратили нерви, божжеволіли, бо це був очевидний голокост. Німецька окупаційна влада, видно було, не рахувалася з опінією народу і трактувала місцеве населення як звичайних рабів, які мали служити виключно німецькій фронтовій перемозі.

Окремий розділ присвятив автор советському партизанському загоні Сидора Ковпака, який перейшов рейдом з Волині в Карпати в місяцях липні і серпні 1943 р. Хоча в головній масі українці не любили червоних опікунів, які залишили за собою після першого панування гори трупів по тюрмах та братських могилах, то все таки поява рейдуючого Ковпака в дечому відтяжила німецький терор, щоб однак опісля гестапо могло ще важче мститися на населенні за сповідні симпатії населення до Ковпака. Однак не можна не наголосити одного важливого факту, що Ковпак своїм рейдом старався всіма силами прихилити симпатії населення до своєї акції тоді, коли німецькі окупаційні чинники ігнорували ці симпатії, і ігнорували також волю автохтона тієї землі, на якій вони бажали накинати свій "іберменшівський" лад. Це була трагічна помилка німців гітлерівської Німеччини не тільки в Україні, але також на всіх теренах, які вони завоювали в початках війни.

Описи подій і щоденник д-ра Василя Яшана відкривають сторінки трагічної долі українського народу в часі Другої світової війни. Символом цієї трагедії може бути картина описана в книжці д-ра Яшана, коли то два українські партизани Ковпака, батько і син, побачивши долю свого народу по одній і другій лінії фронту між брунатним фашизмом і червоним комунізмом, взаємно їй однозгідно стріляють себе в Карпатах.

Серед тої чорної безнадії неначе ясною зіркою стає світити Українська Повстанська Армія, яка в Чорному лісі Станиславщини розбудовує сильне підпілля та вишколює

партизан до підпільної боротьби з окупантом і всіма лихами, які навістили українську землю. І яка химера німецької долі, що під кінець війни ті, які так безпощадно нищили українське підпілля, вкінці шукають шляхів розмовляти з тим підпіллям і шукають у тому підпіллі військової і політичної допомоги. Командир УПА Різун приймає німецьку делегацію і говорив з нею як політичний суверен терену. Д-р В. Яшан бере участь у тих переговорах як свідок і перекладач. Ця картина в спогадах д-ра В. Яшана є неначе вивершенням тої страшної гегенни, яку пережив народ станицьвівської (Івано-Франківської) області в часі Другої світової війни. Це неначе мemento автора своєму читачеві, що кожний окупант раніше чи пізніше мусить респектувати організаційну і мілітарну силу автохтона.

Спогади д-ра Василя Яшана написані не вишуканою мовою. Вони щирі, як щирий і одвертий український народ. Вони читаються легко, а їхні образи вриваються незабутньо в пам'ять читача. З них багато можна навчитися не тільки сучасному поколінню, але також і майбутньому.

Велика шкода, що вони не появились зараз після закінчення Другої світової війни, бо розвіяли б вони багато ширених неправд своїми і чужими про властиву участь українського народу в часі другої воєнної хуртовини. Вони й тепер допоможуть виполювати цей бур'ян серед наївних і дезорієнтованих.

Тому велика дяка доньці Олександрі Ковальській, яка заопікувалась цими споминами та опублікувала їх, згідно з бажанням свого Батька.

Д-р Василь Яшан, життєпис якого містимо в цьому виданні — це клясичний тип українського громадянина-патріота, який поза своїми щоденними родинними і громадськими обов'язками знаходив ще час на писання своїх спогадів для майбутніх поколінь. Залишив він низку розвідок, присвячених своїй вузькій батьківщині — городенській землі і визвольній справі українського народу. Сюди належать: більші монографії про полковника Михайла Колодзінського та про передового діяча Галичини д-ра Теофіля Окуневського, про "Парафії і церкви Городенщини", про "Судівництво, адвокатуру і адміністрацію в Городенщині", "З минулого Городенки й околиці", "Паціфікація в Городенці й околиці". До унікальних його праць належить "Пом'яник присвячений пам'яті українських вояків з городенського повіту, які у визвольній боротьбі виконали свій обов'язок супроти України". Ці й інші праці д-ра В. Яшана надруковані в Історично-Мемуарному Збірнику "Городенщина" (1978), якого він був теж співредактором. У виданні Дмитра Микитюка "Українська

Галицька Армія" том III 1966 р) поміщена його розвідка "Група Сигот". Інші його праці на громадську тематику, а зокрема про кооперацію, друковані в українській поточній пресі. В рукописі залишив "Спогади з Першої світової війни" та "Моє село Серафинці". Всі його праці позначені не тільки відданістю рідній справі, але теж суворим об'єктивізмом супроти своїх і чужих.

Вінніпег 1985 р.

Д-р Михайло Марунчак

ВСТУП

Матеріяли й події, зібрані в цій праці, не охоплюють цілоти подій даного періоду; ця праця не дає ні систематичного опису, ні історії з усіма вичерпними даними про названу в наголовку тему.

Її завдання скромне: по змозі об'єктивно описати тогочасні події, згідно з дійсним станом, сказати б — з погляду постороннього глядача. Описані події відбувалися на терені станиць станиць області, а лиш у зв'язку з ними згадано також події на сусідніх українських землях. Події обіймають час Другої світової війни, точніше війни німецько-більшевицької, отже 1941-1945 рр.; спорадично згадано і про події пізніших років. У тому часі автор працював в адміністрації і мав змогу робити записки, вести своєрідний денник, може не повний і може не завжди систематично, бо з деякими перешкодами і перервами, що були зумовлені тодішніми обставинами. Джерелом, що з нього я черпав відомості і їх нотував, були письмові або усні повідомлення, що їх присилали підчинені адміністраційні органи, тобто повітові старости, волосні старшини і начальники громад.

Багато подано на основі власної обсервації, що базувалась на особистих зв'язках і розмовах з різними особами, зокрема з членами підпілля, ОУН, УПА й працівниками окупаційної влади. Деякі справи подані на основі тайних німецьких документів, до яких можна було мати доступ.

Деякі описи подій подано на основі інформацій приватних осіб, але їх правдивість перевірено. У тих випадках, де не було певности, що дана подія відбулася, це зазначено в змісті.

Багато дечого прийшлося доповнити на основі інформацій самих заінтересованих осіб, очевидців, учасників подій і тих щасливців, що зуміли видістатися з майже безнадійних ситуацій.

Дві причини склалася на те, що я вирішив використати давніші записки і списати події тих жорстоких часів. Доля загнала мене на

довший час, майже на рік до лікарні, де я якийсь час не міг читати, але мав час багато передумати і пригадати неодне з недавно минулого. Прийшовши до сил, я почав прочитувати свої давніші записки.

Друга причина вже загального характеру: явно тенденційне насвітлення деяких подій нашої історії часів Другої світової війни і після неї, яке мені доводилося зустрічати й читати. Неодне те, що в одних являлося білим, другі насвітлювали як чорне. При тому треба було перекручувати — викривляти події і факти, а це вже загроза, що наша історія може бути пофальшована. Не завжди йшлося про описувані в цій праці події, бо про них, можна сказати, мало писаних матеріалів. В обороні правди я намагався об'єктивно, без пристрастей, спокійно описати події тих часів, що був їх свідком, переживав їх або мав про них відомості. Природно, що оминути деяких власних уваг і пояснень повністю мені не вдалося. Часом ніяк не можна було викинути і пропустити власну думку, власний погляд, але то явища виняткові, а правилом було подати голі факти і то об'єктивно.

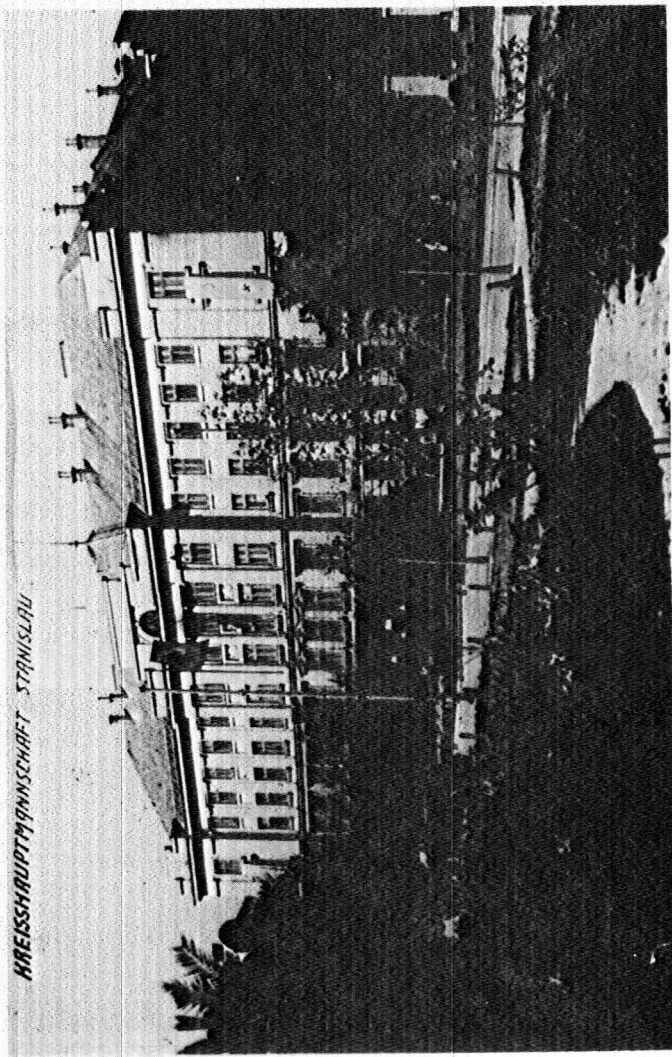
Якщо праця спричиниться до ясного історичного суду про наше недавнє минуле, вона виконає своє завдання.

В. Яшан

Торонто, в місяці липні 1953 р.

**МАДЯРСЬКА ОКУПАЦІЯ ПІДКАРПАТТЯ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ
(1941-1945 рр.)**

HAUPTMANN SCHAFF STANISLAW

**Будинок в якому працювала Українська Національна Рада в Першій світовій війні,
в Другій світовій війні приміщувався Обласне Правління**

Вступні уваги і початок воєнних дій

Мадяри, чи угорці південні сусіди української національної території, вже від найдавніших часів не були приязно наставлені до українського народу. Переходячи з азійських степів через територію наших прабатьків, вже в нашій праісторії записалися як мучителі нашої землі. Осівши на Паннонській низині, підкорили собі місцеве слов'янське населення, яке жило на південь від Карпат. У княжих часах мадяри завжди знаходили причини й нагоди, щоб нападати на Галичину. Часом опановували тодішню столицю Галицького князівства — місто Галич і немало причинилися до того, що Галицькі землі перейшли під панування Польщі.

У першій світовій війні, в 1914-1918 роках, мадярські частини, які переходили або стояли обсадою на Галицькій землі, записалися дуже чорними буквами в нашу історію. Вони вішали невинних наших селян і інтелігенцію, вивозили їх до концентраційних таборів, де вони гинули. Мадяри поводитися в Галичині гірше, ніж у ворожій країні, грабили і нищили всяке добро, насилували жінок і дівчат, побивали дітей та стариків і з великою насолодою будували шибениці та накладали петлі на шиї невинних людей.

У 1939 р. мадярська армія напала на Карпатську Україну. На спілку з польськими пограничниками вони знищили Карпатських Січовиків, які по-геройськи боронили свою країну, а на населенні країни мстилися всякими нелюдськими способами.

* * *

У неділю вранці, 22 червня 1941 р., почалась війна Німеччини проти Радянського Союзу. Тоді й Мадярщина як союзник Німеччини почала наступ на Галичину через карпатські просмики. Мадярська армія не натискала надто на частини Червоної армії — може, з причини гірського терену, який не давав можливості

розвинути ширші акції. У кожному разі частини Червоної армії мали час і змогу дуже основно понищити всі мости на залізничній лінії і на битому шляху від Ворохти чи Яблониці аж до Делятина. Червона армія відступила, але без познач безпорядку чи паніки. Не було також більших боїв у тих днях між наступаючими і відступаючими військами, а до поважнішої сутички прийшло в повітовому місті Городенці, що положе недалеко берегів Дністра.

Бій у середмісті Городенки і обсада терену по Дністер

4 липня 1941 р. біля полудня, 13-го дня війни, з'явилися в Городенці перші малярські стежі. Були то легкі танки, що над'їхали битим шляхом від Чернятина, з напрямку Коломиї. Вони ще, не доїхавши до міста від околиць цвинтаря, помітили рух більшовицьких вояків біля цукроварні і вистрілили кілька разів з танкових гармат у той бік. Від тих то пострілів більшовицькі підричники повтікали, і так урятувалася цукроварня, якої більшовики не встигли знищити. На короткий час перед приходом малярів до міста перейшов великий відділ більшовицької армії і подався шляхом на Серафінці — Заліщики, де ще не був зірваний міст на Дністрі. Малярських танків з'явилося більше, і вони просунулися аж до перехрестя шляхів Коломия — Семаківці і Станиславів-Заліщики, себто в околиці костела, будинку староства і міської управи. Малярі обсадили шлях, яким проходили, і зайняли бойові позиції, заховавшись за придорожні дерева. Зробили це, бо добре бачили, як одночасно з північної сторони Городенки, від т. зв. ліска, надійшов інший відділ червоноармійців і Семаковецьким шляхом сходить до т. зв. трьох мостів, прямуючи до того самого перехрестя, до якого дійшли малярські перші стежі. Був то відділ з яких 400 бійців з обозом і артилерійською частиною. Той відділ правдоподібно не міг дістатися на північний берег Дністра в Семаківцях, бо там уже зірвали міст, тому повернувся в напрямі на Городенку, щоб пробувати дістатися на міст у Заліщиках, себто пройти тим самим шляхом, яким недавно пішов інший відділ. Колона не йшла бойовим порядком, не мала ніякої охорони, а навіть не мала передньої стежі. На чолі колони їхав на коні майор і так наткнувся на малярів. На їх заклик піддатися майор переїхав конем до малярів, які його роззброїли. Але другий старшина, молодший рангою, дав команду до бою, і бійці скрилися по ровах. Вогонь

відкрили обі сторони. Битва тривала яких три години і закінчилася над вечір. Мадяри обстрілювали легкими ґранатами також вежу костела, думаючи, що там якийсь обсерваційний пункт, і легко її пошкодили. Перемогли мадяри, бо зайняли кращі позиції. Більшовики відступили і долинами та бічними доріжками повтікали на північ. На полі бою осталося шість бійців і двадцять п'ять коней. Бійці шукали охорони біля шляху, а коні були запряжені, і тому їх багато на шляху загинуло. Багато бійців забрали мадяри в полон, між ними і ранених. Мадяри мали лише ранених. 5 липня трохи успокоїлося. Вранці зустрічний мадярський лікар порадив зорганізувати місцеву владу, бо порядок був в інтересі мадярів, а найперше треба було прочистити вчорашнє поле бою, бо шлях має бути вільний.

В залі засідань міської ради в Городенці відбулися сходини українського громадянства: зійшлися чільніші люди і вибрали правління з п'яти осіб для повіту й міста. Головою того уряду назначили автора цих спогадів. Осідком влади став будинок міської управи, де вивішено український прапор, а трохи пізніше мадярський і німецький. Пороблено заходи, щоб негайно зорганізувати міську міліцію і призначено до того людей.

Усе населення без винятку хотіло ладу й порядку. Не було кляс бідних і багатих, не було партій ані груп, а були українці, що хотіли власної держави, надзвичайно раділи зміною і плакали з радості. Всі були пильні й радо працювали та виконували всі доручення. Це був час всенароднього підйому, що його не часто переживає народ.

Побитих бійців похоронено на цвинтарі, а їх особові дані втягнув парох до метрикальних книг. Більше клопоту було з побитими кіньми. Зголосився шофер із шляхового відділу, що добув вантажне авто і почав ним відвозити трупи коней на призначене місце на Червоній. Робітники вантажили коні на авто, але та робота недовго тривала. Мадярські вояки затримали авто й зареквірували, і ніякі просьби ані вияснення не помагали. Люди мучилися тяжко, щоб возами вивезти решту побитих коней.

Виявилось, що в битві 4 липня і населення міста мало втрати і крім ранених, було й кілька вбитих.

Тим часом мадярські частини переходили містом у напрямі Дністра. Там були сутички, а в одному місці мадяри попали у засідку — подібно, як у Городенці більшовицька частина — і мали поважні втрати. Оповідали, що мали 18 убитих, яких негайно перевезено в їхню батьківщину, щоб спочили у своїй землі.

Війська ночували в місті й сусідніх селах. З тої причини 5 липня було збомблене село Серафинці, бо там ночували мадяри, але раненько перенеслися до Ясенева Пільного. Більшовики того не

знали і скинули на село бомби та побили цивільне населення.

Прикре враження викликало те, що мадярські війська почали забирати всяке добро, яке їм попало під руки. Місцеве населення перестало вже було розтягати державне й чуже добро, але як побачило, що військо і так бере, почало й собі промишляти.

Нова українська влада намагалася обсадити ті місця, де ще було яке добро — отже крамниці, склади, млини, різню. Але міліція могла зберегти те добро перед населенням; але щодо війська — вона була безсила.

Після полудня почали приходити люди з околиць сіл по вказівки, як поводитися. Їм доручено творити сільські комітети з голови і чотирьох членів, що виконуватимуть владу в селі. Села мали також творити у себе міліцію. 6 липня в місті з'явилася якась влада, і мені вдалося добитися до ад'ютанта в ранзі поручника (Oberleutnant). Мадяри мали військові відзнаки такі, як були в Австро-Угорщині. Той ад'ютант виявився людиною чесною і культурною. Ми переходили ринком і обговорювали різні справи, як недалеко почули крик, а за хвилину прибігли до мене жиди зі скаргою, що їм військо все забирає. Ми пішли на вказане місце і застали купи перин, подушок і різного іншого добра, а жовніри далі стягали речі з жидівських мешкань. Ад'ютант обурився, накричав на вояків і розігнав їх, а жиди подякували й забрали своє добро знову до своїх хат.

Ми заходили й до інших командувань, де нам обіцявали, що будуть старатися про порядок і лад.

Приходили далі села по інструкції. Одержували такі доручення, як учорашнього дня — з тим, що сільську управу треба вибирати на сходах представників села.

Мадярські військові відділи переходили далі, а кожний щось забирав. Брали не тільки державне, але й кооперативне, а навіть приватне добро. Забирали і транспортували в Мадярщину коні, рогату худобу, а також улаштування фабрик і варстатів, телефони, а навіть вали до прасування доріг.

Майже всі кооперативи по селах розграбило військо. Ще дещо було заховане в Повітовому союзі кооператив.

Як більшовики відступали, розбили пошту. Нова, наша влада доручила поштовцям понаправляти все, що далось. Вони взялися до праці, але на своє лихо. Мадяри як їх побачили, поперетинали поштові проводи, працівників з пошти вигнали, а тих робітників, що працювали на мережі поарештували. З поштової централі позабирали, що їм було потрібне. Треба було ще знаходитися, щоб звільнили Богу духа винних робітників.

Військо обсадило млин і цукроварню. З млина забирали не

тільки муку, але й те збіжжя, що селяни привезли молоти. Забирали і шкіряні паси, і частини машин. З цукроварні також вигнали наших робітників, нікого не допускали і господарили самі. Забирали жовтий цукор, бо білий розтягнуло населення; того жовтого цукру було також ще досить, яких 5 вагонів. Вони також забирали або нищили паси, прилади й частини машин.

Все борошно в млині зареквірували і його не видавали, а одночасно на українську владу наклали обов'язок харчування мадярських ранених, яких ще не відвезено з міста і які були в городенській лікарні. Також наказали давати їсти полоненим, що їх кількадесят держали в цукроварні, а також і тим мадярським воякам, які відбилися від своїх відділів.

Зв'язкові, що були вислані до Коломиї і Станиславова, добилися туди роверами або пішки, але поверталися з невеселими вістками.

Там також непорядки, хаос, що їх вносили мадярські війська безкритичним забиранням майна.

У тих днях почали приходити вістки про проголошення Української держави у Львові. З'явилися і летючки в тій справі. Ми всі раділи й тішилися! — тим більше, що мадярські війська визнавали українську владу, і нам здавалося, що ми будемо свою державу. Не можна було довідатися, чи мадяри мали в тому напрямі які інструкції, але виглядало, що поважно числяться з фактом, що на тих теренах буде Україна. Тому вони так спішно забирали все, що могли підтягнути під поняття воєнної добычі. Знову місцева влада всіма засобами і цілою енергією намагалася всяке майно заховати і захоронити як перед мадярами, так і перед місцевим населенням.

До місцевого уряду часто заходили мадярські старшини в різних справах, а одного дня прийшли летуни. Розмова перейшла на актуальну тоді справу — проголошення Української Держави у Львові. Страшини настільки визнавалися в обставинах, що розуміли, що такі летючки — це буде прекрасна пропаганда для їхньої армії. Вони замовили кілька мільйонів таких летючок. У Городенці залишилася була по більшовиках друкарня, але паперу не було. Можна було видрукувати ледве кільканадцять тисяч, і ті самі старшини після кількох днів зголосилися і летючки забрали. Їхні літаки скидали ті летючки, а українські бійці здавалися в полон у надії, що знайдуть українську владу. Але замість неї багато з них знайшли смерть у німецьких таборах.

У тих днях мав відбутися в Городенці польовий суд. Мадяри зробили великий крик, що якийсь жид виявився більшовицьким шпіоном і вони його зловили. Мадяри навіть приготували шибеницю, бо за шпіонажу була, очевидно, кара смерті. На другий день жида мали судити. Польовий суд містився в будинку напроти

костела, в якому давніше урядувала міська управа, а пізніше був шляховий відділ. Шибениця навіть і в часі війни річ незвичайна.

Показалося, що мадяри ув'язнили жида, якого всі вважали недоумним. Він не був небезпечний, ходив по місті, а діти мали з нього забаву. Я познайомився з аудитором, який мав вести розправу, і звернув на те його увагу. Але справу розв'язало саме Провидіння. Ув'язнений жид уночі помер.

16 липня приїхало до міста командування бригади з генералом на чолі й осіло в місті. Це облегло до певної міри становище, бо в місті був авторитет, з яким мусіли числитися і мадярські вояки.

Зараз у перших днях війни була зорганізована у середмісті Городенки, у приміщенні ресторану Мазурика, харчівня — кухня суспільної опіки. У тій кухні працювали наші пані й дівчата. Треба підкреслити, що в той критичний час наше жіноцтво, старше й молодше, не уступало мужчинам, які мали повні руки праці, так що не могли їй подолати. На похвалу жіноцтву треба згадати, що багато з них у тих днях працювали дуже жертвенно. Треба було подивляти їхню витривалість; від раннього ранку до пізньої ночі вони двигали великі баняки, носили воду й варили — варили без кінця.

До кухні пішли ті припаси харчів, які пощастило захоронити по складах, але головними постачальниками харчів були наші селяни. Вони так щиро відізналися на заклик — допомогти — що дійсно радувалося серце. Давали й люди з Городенки, а давали й усі без винятку села з повіту. Самі проводили збірки хліба, городини, яєць, дробу і підводами привозили до міста. А їсти давати було кому. На першому пляні були полонені, переважно українці з наших околиць і зі східних областей. Один їх табір був у цукроварні в Городенці, а другий у Семаківцях. Полоненим у цукроварні дівчата тричі, а принаймні двічі денно доставляли возами теплу, здорову страву й хліб. Далі йшли ті вояки, що якимнебудь способом видісталися з Червоної армії і поверталися домів. Їх було тоді дуже багато, і вони діставали цілий день харчі таки в кухні. Далі йшли мадярські ранені й ті їхні вояки, які відбилися від своїх відділів. Їх присилало командування, і вони діставали їжу. Багато мадярів приходило, хоч і не були голодні, побути в кухні й поговорити. Часом переходили малі відділи німців, то обов'язково заходили підкріпитися до кухні. Вкінці приходили місцеві вбогі, яким харчівня давала, як ще щось залишилося.

Хоча харчівня була потрібна й мадярам, то це їм не перепиняло приходити до кухні забирати посуд і харчі. Коли з тої причини поставав крик і деякі командування шукали винних, тоді мадяри приходили вночі і потайки забирали та грабували. Очевидно — військо, яке навчилася брати, опісля до того привикало, але

одночасно втрачало бойову вартість. Мабуть, самим командуванням, включно з тим бригадним, що прийшло до міста, не залежало на тому, щоб завести справжній порядок. Бо знову не можна припустити, щоб вони вже втратили контроль над власними вояками і не могли втримати порядку. Одне, що можна було виеднати в командуванні, це було звільнення полонених, але тільки тих, які походили з Галичини. Це було добре діло: вояки були врадувані, що — повертаються до своїх родин, а харчівня мала менше праці, бо треба було харчувати тільки наших братів із Сходу.

Торговельний відділ повітового союзу кооператив пробував відкрити кілька торговельних пунктів, але з того вийшов простий, ординарний грабунок. Доки ще хтось із місцевих успів зайти, прийшли вояки. Вони безцеремонно забирали те, що їм подобалося, а робили те навіть старшини. Тому продавці, як тільки позбулися непрошених “покупців”, закрили крамниці. По державних торговельних пунктах, що були розкинені по місті, осталася чиста руїна. Що воякам не було потрібне, вони викидали й нищили. У крамниці, що в ній були шкільні прибори, всякі папери й приладдя, порозкидані й поламані, валялися по долівці. Військове добро, забране з магазинів, мадяри продавали населенню або міняли. У гарному будинку лікаря д-ра Шнайдера мешкав генерал, комендант одної частини, що переходила через місто. Він переночував і помаршував далі, але забрав столове срібло, яке в того лікаря залишили внуки бл. п. д-ра Окуневського, що їх більшовики вивезли на Сибір.

Можна було розуміти, що мадяри забирали авта, гумові шини — речі їм потрібні, можна ще оправдати, що забирали з колгоспів всякий живий і мертвий інвентар, хоч колгоспи не були державним добром, — але пощо забирати від одноосібних селян коні, корови, вози, плуги, борони й інше господарське знаряддя? Чим ті люди мають робити жнива і звозити снопи? Люди приходили, питалися, дивувалися, чому це так? — Виглядало, що мадярам ходило про те, щоб населення систематично ограбити і тим способом винищити.

Дев'ятнадцятого липня приїхав з Коломиї полковник, представився, і сказав, що має нагляд над цивільною адміністрацією. Між іншим, казав стягати радіо від жидів.

Мадярська

адміністрація станиславівської області

Головним комунікаційним засобом, що ним тоді послуговувалися мадярські війська, був шлях Ясіня — Делятин. Тому вони обняли нагляд над місцевою адміністрацією від кордонів своєї держави, (до якої перейшла вже була Карпатська Україна), аж по Дністер. На північ від Дністра вже була зона, якою йшли німецькі війська. Отак під мадярську військову владу підпала територія майже цілої колишньої станиславівської області, починаючи городенським повітом на сході, а кінчаючи долиньським на заході — за винятком тих земель, що були на північ від Дністра, отже рогатинського повіту.

Мені треба було перейти до Станиславова на працю в обласній управі. У час об'їзду області доводилося зустрічати багато разів череди худоби, а передусім коней, що їх мадярські вояки гнали на південь. Молодих коней було багато по колгоспах, а решту забирали від господарів.

Залізничий транспорт не був наладнаний, бо більшовицькі війська зірвали всі мости на Пруті. Якби не те, мадяри були б напевно ще більше всякого добра перевезли на Мадярщину, забравши його з наших околиць. Мости були зірвані не тільки на залізничному але й на битому шляху. Мадярські війська, щоб мати можливість руху, побудували на шляху тимчасові мости, заставляючи до цієї праці і місцевих робітників, і вся комунікація проходила тим шляхом.

Поляки дуже швидко зуміли настроїти мадярів проти українців. На їх численні доноси мадяри зробили неодну кривду українцям.

30 липня 1941 р. мадярські війська, що стояли в Городенці, воєнним порядком оточили будинок суду, що в ньому мала приміщення українська міліція і її дослівно розгромили, хоч вона стояла на сторожі порядку, потрібного й мадярам. Її з великим вкладом праці дуже гарно zorganizував колишній учитель Петро Васкул. Мадяри провели основний трус цілого приміщення, і особистий у міліціантів. Знайшли якусь недозволену зброю, що її заховали молоді наші міліціонери. Всі вони тоді були переконані, що будують українську державу, а робили це так, як хто вмів і вважав за добре. Наша міліція могла мати тільки ручну вогнепальну зброю, як: кріси, револьвери і набої до них. Але деяким міліціонерам було того замало. Вони знаходили ручні гранати і скоростріли, розкладали їх на поодинокі частини та ховали в своїх ліжках у домі міліції.

Комендант Васкул напевно про це не знав, бо був би сам заборонив і зробив порядок.

Мадяри побили всіх міліціонерів, що їх застали в домівці. Забрали не лише ту недозволену зброю але й всі припаси харчів, яких командування багато придбало; забрали не лише уніформи міліціонерів але і їхні власні цивільні одяги та взуття; одним словом, вичистили все, що було. Коменданта Васкула і деяких міліціонерів ув'язнили. Арештували також і посадника міста Євстахія Дорожинського, буцім то він присвоїв собі залишені більшовиками речі.

Того якраз дня в порядку службової поїздки я заїхав до Гододенки і дослівно не міг нікого зустрінути. Ніде жадної служби, ніякого дижуру, навіть у будинку, де приміщувалася українська влада.

На другий день удвох з Михайлом Гарванком, що виконував обов'язки старости, ми ходили інтервенювати. Були в кількох командуваннях, які обіцяли, що справа буде полагоджена. Міліціонерів випустили зараз, посадника пізніше, але про Васкула довгий час не було вістки.

Тим часом мадяри забирали далі: казали віддати радіоапарати і відбирали їх від українців — у мене з дому також взяли.

Генерал був у місті, пильнував, щоб хідники були чисто підметені, щоб сміття не було; але одночасно його вояки на його очах розбивали ломами кооперативи і забирали звітам “воєнну добич”. І повітового союзу кооператив не вдалося врятувати. Звіди вивезли добро автами, а в додатку понищили приміщення, поломили двері, повибивали вікна, понищили столи, бюрка — залишили руїну.

Так діялося по містах, те саме робили й по селах, забираючи все не тільки з крамниць, але і з громадських канцелярій і шкіл. Були випадки, що мадяри обставляли села (Чернятин і Серафінці) довкруги військом і робили поголовні труси — шукали за державним майном, але при тому забирали все, державне чи приватне майно, що їм попало під руки або подобалося.

Почали появлятися німці, які мали перебрати адміністрацію, а тоді мадяри ще дужче обдирали і так уже обдерте населення.

Дуже швидко появилася й осіло в Станиславові німецьке гестапо (Geheime Staatspolizei); не багато їх було на початку, 5-6 осіб і комендант. Німці недобрим оком дивилися на те, що мадяри забирали все державне добро, вже хоч би тому, щоб і для них дещо залишилося.

Українська влада боронила всякі склади, як могла, але супроти війська не могла встоятися. А мадяри казали, що державне добро —

це їхня воєнна добича і її забирають, а за більшовицького режиму майже все було державне. У дуже прикрих випадках українська влада зверталася до німців. У Станиславові була велика фабрика шкір, і її називали далі іменем жида-власника фабрикою Марґошеса. Більшовики забрали звітам багато готової шкіри, але й дуже багато ще залишилося. Десь під кінець липня до тієї фабрики приїхали мадяри — кільканадцять вантажних машин і багато війська, щоб — як державне майно — забрати припаси шкіри. На ті часи це був великий маєток, шкіра на взуття добре виправлена. У фабриці були наші працівники, які зараз повідомили торговельний відділ обласної управи, той у свою чергу дав знати до ґестапо. Мадяри ще й не встигли навантажити на свої машини багато шкіри, як з'явилось ґестапівське авто і загородило в'їздову браму. На авті був скоростріл, а при ньому двох ґестапівців як обслуга. Комендант Ганс Крюґер, опісля досить відома особа, пішов у товаристві 2-3 ґестапівців до мадярів. Він поводився, як їхній зверхник, наказав знести шкіру з авт на місце, а коли мадяри не дуже слухали, загрозив, що буде стріляти на кожне авто, яке буде пробувати вивезти шкіру з фабрики. Мадяри як непишні знесли навантажену шкіру й забралися.

Німецьке ґестапо інтервенювало також, коли мадяри обступили наш тодішній державний банк і хотіли провести перевірку та забрати державні гроші. Банк не мав ніякої готівки з часу більшовиків, бо вони всю готівку забрали. Але в банку складали гроші всі державні крамниці й кооперативи, і він став поважною інституцією з великим оборотом. Тоді курсували радянські карбованці. Хоч мадяри ізолювали банк від зовнішнього світу, все таки вдалося повідомити про те голову обласної управи, а той повідомив ґестапо. Ґестапівці поставили справу дуже гостро й рішуче, навіть були постріли. Закінчилось це якоюсь угодою між мадярами й німцями. Мадяри з великим трудом відчинили залишені більшовиками сейфи і нічого в них не знайшли. Вони не повірили нашим урядовцям, які запевняли їх, що сейфи порожні.

В часі поїздок по терені області можна було не раз бачити, як одні мадяри поганяли в напрямі своєї країни коні, корови і везли інше добро, а другі в протилежному напрямі, зі своєї країни до нас гнали жидів, яких у нас і так було багато. Ті жиди різнилися від наших передусім багато темнішою шкірою — кольором лица, а також і мадяри мали темну шкіру, Між тими жидами було багато старозаконних з бородами й пейсами; у нас таких жидів було менше і їх рідше зустрічалось. Мадяри часто й багато переганяли таких груп своїх жидів; були то нещасні люди різного віку — старики з сивими бородами патріархів, жінки з дітьми, дівчата, одягнені вони

були різно, дехто зовсім гарно, а дехто дуже нужденно. Взуття їхнє було знищене, видно було, що вони вже довго йшли піхотою; на декотрих можна було пізнати, що вони вже недоживлені, а всі були втомлені. Відпочивали по придорожніх ровах під наглядом мадярських поліцистів. Куди й пощо їх провадили, мабуть і їхні погоничі-сторожа точно не знали. Одне певне, що їх вигнали з їхнього місця побуту і хотіли позбутися. Мабуть, їх перевозили через Дністер, де вже були німці, які їх винищували. Одну таку групу мадяри спрямували на Буковину, яку зайняли румуни. Очевидно, прикордонна сторожа не впускала жидів, і вони опинилися між двома пограничними сторожами, з яких кожна намагалася позбутися їх. Дійшло до того що з одного і другого боку відкрили вогонь і цілу групу вистріляли. Жаль було дивитися на тих переселенців. Легко було відтворити картину, як подібно мусів виглядати в давнину татарський ясир — з тим додатком, що наші люди були ще й пов'язані. Таке видовище робило на населення дуже прикре враження.

Мадяри передають владу німцям

У перших днях серпня 1941 р. в Станиславові почали чимраз частіше появлятися німецькі урядовці, що мали перебирати владу. Спочатку вони орієнтувалися в положенні. 5 серпня з'явилися в обласній управі аж два мадярські старшини, вони заявили, що далі будуть вести адміністрацію, а на доказ того зажадали дуже багато виказів, з яких тільки частину можна було виготовити, бо мадяри таки швидко передали цивільну владу німцям.

29 липня мадярська військова влада затвердила видання першого числа Вісника Станиславівської Обласної Управи. Мадяри в тій справі були таки ліберальні і не робили жадних перешкод ані не вносили змін, дали на рукописі свою печатку і того самого дня повернули.

В обласній управі йшла тоді пожвавлена праця над перевіркою поділу області і підготовкою другого числа Вісника. Саме тоді, 7 серпня з'явився німецький окружний староста (Kreishauptmann) (Dr. Albrecht) д-р Альбрехт з потрібними уповноваженнями від генерал-губернатора, і ще того дня ввечорі на площі біля пошти відбулася прилюдна церемонія передачі йому влади мадярами.

Скоро з'явився й окружний господар (Kreislandwirt), (Sierk) Зірк і заступник окружного старости, німець з французьким прізвищем Бо

(Beau). Їхнім завданням у той час було врятувати від мадярів все, що тільки вдасться. Всі вони мали авта, їздили в терен і обгризалися з мадярами, як могли. В деяких селах видали розпорядження, щоб всі снопи з поля звозити на одне місце і спільно змолотити. Якби це вони були провели, то голод у 1941-1942 роках був би багато страшніший, бо мадяри були б безцеремонно забрали все вимолочене збіжжя, а населення залишилося б без хліба і зерна на новий засів. Але на щастя до того не дійшло.

У Львові німці створили дистрикт Галичина, і звідти 14 серпня приїхав до Станиславова новий губернатор д-р Ляш, щоб перейняти владу в станиславівській окрузі. Того ж дня в будинку обласної управи, яка приміщувалася в домі дирекції залізниць, близько станції, мадярський генерал і німецький губернатор списали протокол передачі влади. Після того в театрі з великою парадом аж два мадярські генерали передали владу до рук губернатора. Перед театром відбулася дефіляда німецької поліції і української міліції. На закінчення в ресторані "Київ" мадяри влаштували прощальний обід, на який і я був запрошений. Там я зустрівся із знайомим з Городенки генералом і його ад'ютантом і біля них зайняв місце. Обидва вони робили мені прикрі заміти, що я неслухно доносив на них німцям, що вони нищили цукроварню, що розігнали міліцію й ув'язнили Васкула. Твердили, що Васкуп живе, але пізніше виявилось, що свідомо говорили неправду. Я дійсно писав німцям про все те, що мені подавали з Городенки, і те, що я бачив на власні очі, але я вважав своїм національним обов'язком боронити своїх людей від насильства жорстоких мадярів.

Мадяри, які виконували адміністраційні функції, уступали зі своїх позицій повільно, їм не було чого спішитися.

В короткому часі після того, наші люди випадково знайшли тіло забитого Петра Васкула в лісі біля Семаківців. За що мадяри його вбили і чому затаїли його смерть, останеться, мабуть, тайною. Вони ж могли спокійно поставити його перед воєнний суд і знайти якусь причину, щоб його засудити і розстріляти, а не йти на скритовбивство. Українське громадянство вже за німецької влади влаштувало Покійному величавий похорон у Городенці в неділю, 31 серпня 1941 р.

Мадярські територіяльні претенсії до наших земель

З кінцем жовтня і на початку листопада 1941 р. прийшли вістки, що мадяри заявили свої територіяльні претенсії на наші землі. Не було ще точно відомо, чого вони хотіли: чи відступлення їм терену аж до Дністра, чи може менше. Одначе, на кожний випадок, треба було зібрати географічні й історичні матеріяли, щоб протиставитися тим претенсіям, а також подати про всі шкоди, що їх заподіяли мадяри в терені за час їхньої влади. На основі тих матеріялів мало бути виготовлене пропам'ятне письмо з протестом проти мадярських претенсій. Назбиралось того всього багато, а, зокрема про шкоди й кривди — матеріял був обширний. Якщо б ті акти десь віднайшлися, було б що студіювати історикам, а може й психологам. Супровідне письмо виготовив д-р Альбрехт і підкреслив, що територія становить цілість, яка не може бути поділена: теперішній кордон зумовлений природним географічним положенням, він іде найвищими хребтами Карпат. Історично ті землі завжди належали до Галичини, а ніколи до Мадярщини. Письмо з залучниками відійшло до головної німецької кватири 9 листопада 1941 р. Зараз таки знову поширилися тривожні вістки про територіяльні зміни в користь мадярів і румунів. Тому 12 листопада вислано ще одне письмо в тих справах. У неділю, 16 листопада та справа була заторкнена на сесії начальників і секретарів громад у Делятині, бо долина Пруту, в першу чергу, була загрожена домаганнями мадярів.

Окружний староста довірочно подав до відома, що головна квартира ще не вирішила справи. Одначе громади повинні вже тепер виготовити списки осіб, які не хотіли б залишитися під мадярською владою, а бажали б переселитися у німецьку смугу впливів. Розпорядження це видав окружний староста з обережності, щоб не бути заскоченими. Але в дискусії вийшло, що та справа зовсім не є тайною. Вона дуже голосна, про неї говорять усі, а поляки вже грозять, що будуть вішати українців, як мадяри переймуть владу.

Десь коло 10 грудня 1941 р. д-р Альбрехт сказав мені довірочно, що мадярам таки маємо відступити частину Ворохти, частину Татарова, цілу Яблоницю і Рафайлову. На тому терені кордон визначить мішана комісія. Прикра справа, але нема ради. Мешканці, які цього бажують, зможуть перенестися під німецьку охорону. Але вже 22 грудня, той окружний староста сказав з радістю, що справа відступлення мадярам частини нашої території знову в завішенні і, можливо, нічого з неї не вийде.

З кінцем квітня 1942 р. мадяри знову зажадали зміни кордонів у наших горах на їхню користь. Справу мала розглядати окрема комісія у Берліні, а також друга німецька комісія у Львові.

Весь час мадярські війська, в більшій або меншій кількості, перебували на терені станиславівської області й зустрічалися з українським населенням. Передусім у долині Пруту, стало були їхні частини, бо туди йшов головний шлях до фронту. У червні 1942 р. прийшла знову вістка, що мадяри мають зайняти терен до Дністра під свою владу. Мадяри дуже сприяли поширенню таких вісток і обіцювали людям різні привілеї та полегші.

30 липня 1942 р. генерал-губернатор д-р Ганс Франк об'їздив гори коломиїської і станиславівської округ. Коли він переїздив через Ворохту, його зустріла українська делегація, привітала, а одночасно просила, щоб нічого з наших земель не відступати мадярам. Делегація довідалася, що справа перерішена і мадяри нічого не дістануть.

При тій нагоді можна було оглянути ближче, як мадяри страшно знищили долину Пруту. Всі віллі, пансіони, відпочинкові доми, оселі — були ограблені зовсім: забрали посуд, постіль, білизну, столи, крісла, малюнки, але також вікна, двері, мосяжні частини. Очевидно, не одне забрало й населення, але тоді, коли мадяри показали шлях. З вузькоколійної залізниці, що доїздила під Говерлю, мадяри забрали весь склад — машини, вози, дрезини і т. п.

Відношення мадярів до українців покрощало з кінцем 1943 р.

Мадяри майже цілий час тримали свої стійки на головніших залізничних станціях при шляху Ворохта — Делятин. Вони жили звичайно в тісних приятельських відносинах з місцевими поляками. У вересні 1943 р. прийшла вістка, що мадярська залога з Татарова втекла на Мадярщину і забрала з собою кілька місцевих польок, які хотіли залишити той терен. Це могло статися з тієї причини, що в тому часі в долині Пруту була паніка, в наслідок появи червоних партизанів Ковпака.

На початку жовтня 1943 р. прийшло багато мадярського війська до Станиславова, а багато мало свої квартири по різних місцевостях округи. У тому часі збільшився і приплив біженців із східних областей. Це все спричинило в місті мешканеву тісноту.

Мадяри тепер поводитися більш коректно, а навіть трохи культурно, не було жадних непорозумінь. Їхні командування складали чемностеві візити: єпископові, директорів гімназії, президентів суду, а навіть Українському Окружному Комітетові.

В кінці листопада 1943 р. окружний староста запитував на сесіях волосних старшин і начальників громад, чи мадярські війська не зробили шкоди, відповіді були, що мадяри поводитися добре. Одна громада Битьків зголосила реквізицію 20 штук рогатої худоби, а інші — дрібні й незначні шкоди.

До села Клубівці, що лежить при шляху між Тисьменицею і Товмачем, приїхали мадярські вояки вантажним автотранспортом і завели торг: продавали черевики і навіть не дорого, по 100 золотих за пару. Хто не мав грошей, то міг замінити за масло і яйця. Мали на збут і ручні гранати, але на той крам не знайшли охочих.

4 грудня 1943 р., в суботу ввечорі, до ресторану в середмісті Станиславова, що звався тоді "Галицький Двір", увійшли мадярські старшини, вони були дуже підхмелені. З ними і один поліцейський з залізничної охорони, (Bahnschutz) невідомо чи це був справжній німець чи фольксдойч. У ресторані випили ще більше і мадяри хотіли того німця ще кудись зі собою забрати, але він відмовився. Постала суперечка, під час якої німця застрілили. Прийшло до бучі між мадярами і присутніми німцями в ресторані. Німці хотіли мадярів роззброїти і арештувати, але мадярів було більше, вони не далися і вийшли.

Перший відступ у березні-квітні 1944 р.

У початках 1944 р. мадярські війська досить міцно обсадили долину Пруту. В міру того, як фронт котився чимраз далі на захід і південь, мадярські фронтові частини також зближались до кордонів своєї батьківщини. Вони потребували з нею сильнішого зв'язку, і тому на шляху Ворохта-Делятин почався сильніший рух як на залізниці, так і на битому шляху. В березні почалася евакуація Підкарпаття — в першу чергу Коломийщини, а згодом і Станиславівщини. Червона армія натискала, фронт зближався аж надто швидким темпом. Мадяри відступали й дійшли майже до державних кордонів своєї батьківщини, в татарському просмику. Червоноармійські стежі дійшли до Микуличина. До Станиславова увійшли 30 березня 1944 р. увечорі частини Червоної армії, приблизно 200 вояків і кілька танків, які вдерлися аж до середини міста. Але енергійний німецький генерал на швидку руку створив

бойову групу з німецьких вояків, які хотіли повертатися на фронт над Чорне море, та з розпорошених СС-ів, і в нічному бою вдалося танки знищити, а піхотинців витиснути з міста. У бою брав участь під проводом капітана летунства Борка курінь повітряної оборони, що складався майже в цілості з українців. Розбиті танки ще довго стояли в місті. За якийсь час прийшли німецькі частини панцерної армії, і частини мадярські.

Тим німецьким і мадярським з'єднанням пощастило не лише стримати дальший наступ більшовиків на тому відтинку, але також відтиснути їх назад з долини Пруту і терену майже цілої станиславівської округи. У квітні 1944 р. лінія фронту устійнилася приблизно так: Косів, Яблонів, Печеніжин, що їх зайняли більшовики, а далі на схід від Ланчина, Отинії і Товмача, що були під німецькою абож мадярською обсадою.

У часі тих рухів не могло обійтися без деяких прикрих випадків.

У селі Ямнім наші хлопці роззброїли кількох мадярів, щоб мати зброю. Коли мадяри повернулися, ув'язнили їх обидвох і держали довгий час у Лючках, але настільки вирозумілі, що не поставили їх перед воєнний суд, а випустили на волю, ще й повчили їх, що якби так попали до мінців, то не вийшли б живими.

Більшовицькі війська, які прийшли в ті сторони, були нужденно вдягнені й часто забирали в населення одіж, щоб одягнутися. З тої причини населення часто терпіло тому, що мадяри, зустрівшись з такими червоноармійцями, були переконані, що до них стріляє цивільне населення. Мадяри вважали, так пестро вдягнені більшовицькі стежі, за цивільні банди й тому стосували репресії. У селі Дорі біля Делятина з такої причини зробили погром і постріляли багато людей.

В околиці Рунгур арештували й розстріляли нашого священика обвинувачуючи його, що він стріляв до мадярських частин. Годі було в таке повірити, але воєнне право багато не розбирає, а військо в часі війни ще менше. Та справа вияснилася, але очевидно пізніше, коли священик уже не жив. Група більшовиків піддалася чи її, як стежу, мадяри взяли в полон і тоді виявилось, що один червоноармієць був одягнений як наш священик. Одяг червоноармійця знищився, і він забрав у якогось священика його вбрання. Ті більшовики навіть перед тим чули, що мадяри за подібні справи карають невинних людей, і при переслуханні вияснили це мадярам.

Мадярські війська тримали відтинок фронту в горах від Косова аж десь під Отинію. У часі, як витискали більшовиків, біля одного села в Товмаччині їх відділ натрапив на громаду людей, які заховалися перед боєм у великому вертепі. Це великі лійкуваті

заглиблення, що їх у тих сторонах дуже багато. У групі людей були не тільки чоловіки, але жінки й діти, а навіть кілька коней і корів. Якийсь переляканий комендант мадярського відділу, що вдавав дуже енергійного, — цілу ту групу людей назвав українськими партизанами, наказав їм вийти з вертепу на поле, і хотів їх зразу стріляти. Не помагали прохання і пояснення, що люди втекли зі села перед боями, щоб уминуті втрат, що в них нема зброї, що чей же діти не партизани. Гарячі мадяри не звертали уваги на всі вияснення і готові були вже виконати езекуцію. На щастя переляканих людей, з'явилася мала німецька стежа, вона поцікавилася подією. Німці були більш виrozumілі, зорієнтувавшись у справі, казали людей звільнити, пустити домів.

Під час тих рухів мадяри також вживали шлях, що веде з Волового до Вигоди, а далі до Долини. При тому шляху розміщене село Вишків по галицькому боці, близько колишнього мадярського кордону. На тому шляху ранньою весною був пожвавлений рух, коли Червона армія зближалася до річища Дністра. На тому відтинку діяла також наша партизанка і роззброювала мадярів. Мадярські війська, подібно як і німці, в таких випадках стосували репресії супроти населення, бо це ще було найлегше.

Про тогочасні страхиття села Вишкова розповіла селянка з того села. Мадяри взяли її чоловіка з підводою, він з ними їздив, а як його звільнили з того обов'язку, повертався додому; вже недалеко свого села зустрів його інший відділ мадярського війська, і його без причини розстріляли. Власне тоді, в квітні 1944 р., наші партизани мали потурбувати мадярів, а ті почали відплату. Мадяри стріляли всіх людей, кого лише зустріли. 16 квітня 1944 р. вони застрілили священика о. Є. Гаврилюка, що їхав до хворого і також господаря, який його віз. Отець Євген Гаврилюк народився 1888 р., колишній польовий духовник УГА. Розстріляли дяка, а коли його дружина поспішила з труною, щоб забрати мертвого чоловіка, то і її вбили. Постріляли дуже багато людей, які йшли в ліс, або з лісу поверталися. В додатку мадярське командування заборонило хоронити тих небіжчиків — мабуть, для більшого постраху. Побиті люди лежали біля шляху.

Село Мізунь у тій околиці мадяри знищили. Військо обступило село, люди одні розбіглися, других вистріляли, а хати й інші будинки спалили. Спалено понад 30 господарств, загинуло понад 80 осіб.

Згадана раніше дружина візника хотіла забрати тіло свого забитого чоловіка, щоб по-християнськи його похоронити. Це їй вдалося аж після трьох тижнів і то з допомогою кількох німецьких вояків, які змилосердилися над бідною жінкою. Вони наклали сіна

на сани, поїхали з жінкою на місце де був труп, заховали його в сіно і так викрали від малярської сторожі. В той селянки на квартирі стояли маляри, і вона боялася привезти мертвого чоловіка додому, щоб і її не зустрінула така сама доля. Вона завезла його далеко до свого батька, скликала на швидку руку сусідів, які викопали яму й похоронили небіжчика.

У тому часі напали на те село Вишків мішані партизани, що розмовляли українською, російською, польською і німецькою мовами. Вони перетрясли ціле село і забрали дослівно все, що тільки можна було забрати: харчі, одяг, взуття, коні, корови, вози і т. п. Маляри, які стаціонували в селі, якраз на ту ніч вибралися до сусіднього села, а властиво до окопів, що були приготовані близько кордону. Удень маляри повернулися до села і вбили кількох людей за те, що не вмiли сказати чи показати, куди поділися партизани, але за партизанами не дуже бігли, а в потребі й ховалися від них.

Вліті, коли фронт знову наближався, маляри виселили решту людей зі села, і тоді та селянка опинилася в Австрії. Старший її син поїхав на працю до Англії, а вона з двома меншими дітьми в 1949 р. приїхала до Канади і вже тут розповіла про трагедію тих двох сіл.

Саме в часі найбільшого замішання, коли Червона армія наступала, а німці й маляри почали ставити поважний опір, українські партизани користаючи з того замішання, десь з кінцем березня 1944 р., в околиці села Пукасівців, волости Блюдники галицького повіту, роззброїли кількох малярських вояків. Маляри негайно дуже сильно зареагували і вранці, здається, 29 березня, оточили село Пукасівці. Деяким людям вдалося втекти і заховатися. Тих, які осталися, маляри зігнали до будинку школи, це були переважно старші люди, жінки й діти. Маляри грозили їм, що будуть палити школу, а в ній і їх живцем спалять. Село палили цілий день, і воно майже в цілості вигоріло, але людей зі школи випустили. Тоді загинуло кільканадцять осіб, а худоба майже вся пропала в пожарах.

У половині квітня 1944 р. селом Копанки, волости Томашівці, калушського повіту, переходив невеличкий відділ малярського війська, до якого хтось кілька разів вистрілив. Відділ прибув до Калуша і зголосив про подію полковникові, який був комендантом Калуша, (Ortskommandant). Він мав відділ для збереження порядку. На другий день, мабуть, у саму великодню суботу, 15 квітня 1944 р. той полковник вислав на село Копанки карну експедицію, яка дуже жорстоко покарала село. Маляри спалили всі будинки, осталося лише кілька хат, що стояли подальше, відокремлено. Позатим вогонь пожер усе, навіть церкву і навіть багато дерев у селі. Постріляли кількадесять осіб, між іншими, в одній хаті застрілили

батька і дев'ятеро дітей, а чомусь залишили саму матір. Село догоряло кілька днів. Люди примістилися в провізоричних будах і ямах. До мадярів стріляли ті партизани, що про них начальник громади коротко сказав: батяри втекли, — хоч сам був симпатиком підпілля.

Коло 25 квітня 1944 р. прийшов до Калуша штаб мадярської дивізії під командою генерала фон Чаклоша. Один з його ад'ютантів володів українською мовою, казав, що він професор слов'янських мов на університеті в Будапешті. Тодішній посадник Калуша дав мадярам потрібне приміщення на уряди і квартири. З ад'ютантом можна було порозумітися і багато справ вияснити, тому відносини поправилися. Той полковник, який велів покарати Копанки, твердив, що однаково трактує поляків і українців, а війську наказав берегти порядку, заборонив усякі надуживання і казав про них собі зголошувати. Штаб дивізії за якийсь час перенісся до Надвірної, бо там дивізія зайняла відтинок бойового фронту. При наступі в липні 1944 р. генерал Чаклош попав до неволі, а як більшовики зайняли Мадярщину мав бути першим прем'єром міністрів комуністичного уряду Мадярщини. А все таки його пізніше розстріляли.

Українське підпілля подає ще такі короткі записки про протиукраїнські виступи мадярського війська в тих часах:

7 квітня 1944 р. мадяри відбили село Миловання, стояли там тиждень, забирали збіжжя, дріб, одяг, 148 коней, згвалтували три жінки, спалили 100 господарств і відому сільсько-господарську школу. Спалили 6 осіб, а 5 осіб застрілили. Під час наступу нарочно, без потреби палили села Стриганці і Рошнів.

У селі Заріче біля Делятина, 7 квітня 1944 р. мадяри спалили 25 господарств і розстріляли 15 українців.

У Ланчині делятинського повіту мали мадяри під час наступу понаходити трупи цивільних осіб і твердили, що то поляки і жиди з Надвірної, що їх повбивали українці. У Надвірній тоді жидів взагалі вже не було, бо їх німці вже вивезли, або ж понижили, одначе поляки вміли впливати на мадярів, і як лише могли, настроювали їх на українців. І за польською намовою мадяри, як і деінде, також у Ланчині вистріляли 60 осіб, ранили коло 50, спалили до 200 будинків, грабували, гвалтували, нищили.

6 травня 1944 р. в селах Глибівка і Саджава біля Богородчан мадяри розстріляли 36 селян і спалили около 160 господарств після нефортунної зустрічі з українським збройним відділом.

8 травня 1944 р. на донос польки мадяри арештували двох українських самостійників і їх розстріляли в Цуцилові.

У квітні й травні 1944 р. мадяри часто нападали на українські

села (Ямна, Дора, Лоева, Посіч, Цуцилів), арештували, катували, вбивали і грабували населення. Діялося то на донос поляків, які твєдили, що дані українці роззброювали мадярських вояків.

Стільки відомостей нашого підпілля.

У квітні 1944 р. мадярські полки відтискали Червону армію, вони забрали з села Грабовець господаря Поповича, що мав показати їм дорогу чи догідний брід через Бистрицю. Мадяри і Попович були на конях. Чи зумисне, чи необережно Попович завів мадярів на непригожу переправу так, що вони мали втрати. Сам Попович утік, але його зловили і розстріляли, а господарство спалили.

Мадяри часто помагали німцям у карних наступах на наші села. У Братківцях волости Черніїв, два мадярські танки розстрілювали наших хлопців, перемінюючи живих у купу м'яса, коли німці провели в тому селі облаву, десь коло 25 березня 1944 р., кілька днів перед наступом більшовиків у ті райони.

* * *

Але вернімося до подій з часу першого відступу.

По якомусь часі фронт на Підкарпатті успокоївся. Частини й командування зайняли свої відтинки і на них трималися. Командування мадярської армії стояло в Богородчанах, а в Татарові було командування одної з мадярських дивізій, що тримали фронти. Лише на одному місці на схід від Делятина стояла між ними одна німецька дивізія. Була то 101-ша гірська стрілецька дивізія, командування якої було в Білих Ославах, а командантом був генерал Фогель.

Люди менш-більш успокоїлися, і почалася приблизно нормальна праця. Відносини з мадярами трохи покращали. Вони вже не дуже ворожо ставилися до українців. Навіть проти нашого підпілля чи наших повстанців вони не дуже виступали й не поборювали їх.

Під кінець того періоду, що закінчився в липні 1944 р., навіть були випадки, що мадяри допомагали одягом, а в першій мірі взуттям нашим партизанським відділам.

Коломия і майже ціла коломийська округа були тоді зайняті більшовиками. Рештки коломийської округи приділено до станиславівського окружного староства. При полагоджуванні службових справ у селі Космачі я натрапив на мадярське командування і почав розмову з одним старшиною з військового суду. Він досить об'єктивно оцінював українців, бачив добрі й лихі сторони, наших партизанів уважав вояками, а не бандитами, як тоді урядово було прийнято. Він уважав, що українським партизанам

треба дати допомогу і що це робили деякі мадярські частини. Але назагал мадяри були негативно наставлені до українців тому, що пам'ятали події в Карпатській Україні; а знову поляки, старі приятелі мадярів, старалися ворожо наставити мадярів до нас, усіма можливими способами. Певна зміна в поглядах мадярів сталася тепер, коли вже фронт був кількадесять кілометрів від їх батьківщини. А червона повинь мадярам не дуже до смаку була. Вони її закоштували, очевидно, ще в досить невинній формі, після першої світової війни, але й того їм вистачало. В українських партизанах вони добачували посередньо й оборонців своєї країни, тому змінили своє відношення до українців і до українського підпілля.

Але винятки були й далі. Адьютант генерала з командування дивізії в Татарові лаяв ще до останніх часів українців, де міг і перед ким міг, а хвалив поляків. Знову ж сам генерал, комендант дивізії, ставився прихильно і справедливо до українського населення. Він дуже часто зустрічав начальника громади Татарів і вів з ним приятельські розмови. На вимогу командування дивізії село давало робітників до праці, постачало м'ясо і молоко. Не було жадних непорозумінь, а була згода і взаємна пошана.

Другий відступ у липні 1944 р.

24 липня 1944 р., десь зараз після полудня, на шляху між Дорою і Делятином можна побачити двох генералів: мадярського коменданта армії та німецького командира гірської дивізії. Та німецька дивізія якраз покидала свої становища в районі Білих Ослав, а її позиції обсаджували мадярські частини. Німецька частина переходила шляхом через Делятин у напрямі Надвірної на інший відтинок фронту. Обидва генерали розмовляли про положення на їхньому відтинку фронту. У ворога не зазначено ніяких рухів, ані не слідно якихось скупчень його сил, які могли б оправдувати здогад сподіваного наступу. На фронті досить спокійно, тому, жаден відступ не передбачений. Отже нічого злого не може статися. Але майже в тому самому часі польова командатура (Feldkommandantur) у Станиславові наказала всім урядам залишити місто, що вони й зробили. На фронті йшли бої в околицях Єзуполя над Дністром. У Станиславові виразно було чути артилерію.

25 липня вранці, на фронті Надвірна-Делятин положення основно змінилося. Надвірна почала наповнятися мадярськими

військами, які відступали. Вони так заповнили вулиці в місті, що ними було важко пройти, а не то проїхати. Було очевидне, що й на тому фронті щось поспувалося, але у відвороті був ще сякий-такий порядок. Обози йшли шляхом на Пасічну — Рафайлову, бо мадяри в тій околиці через гори упорядкували якийсь шлях, що ним можна було дістатися на Мадярщину. За обозами залишили свої становища і фронтові частини, а за ними посувалися вперед і ворожі відділи. Більшовицькі танки або їхня артилерія вже досить рано обстріляла залізничу станцію в Надвірній так несподівано, що там були досить значні втрати.

На фронті на загал панував спокій. Не було чути якоїсь живішої бойової акції. Біля полудня Надвірна заповнилася і фронтовими частинами з передніх позицій. Прийшла вістка, що більшовики зайняли села Саджавку і Красну та могли легко дістатися до шляху Надвірна-Делятин і його перервати. Тому невійськові біженці залишили Надвірну. Вони поїхали до Делятина і примістилися на відпочинок у тартаку, що положений в південній частині містечка, від сторони Дори.

На шляху Делятин — Ворохта почався також рух. Відступали обози мадярських частин — здебільшого в'ючні невисокі гірські коні, що несли всякі тягарі на хребтах. Командування міста в Делятині повідомило, що десь зараз по полудні впав Добротів, а більшовицька артилерія почала обстрілювати північні окраїни Делятина. І звідти дійсно час від часу було чути гарматні постріли й розриви.

На тартаку в Делятині робив службу сторожа українець, інвалід ще з першої світової війни. Він був без ноги, ходив на милицях, але мадяри, що поверталися до Делятина на початку квітня того року, взяли його за партизана і підстрілили. Мадяри були тоді нервові й перелякані, а наш інвалід мусів полежати якийсь час у лікарні.

А тим часом на шляху почало творитися щось страшне і несамовите. Його так заповнили, що вже не стало місця на ньому. То вже не був відступ війська, але панічна втеча. Мадярам, мабуть, здавалося, що більшовики не підуть за ними в Мадярщину, але стануть на кордоні. Їм здавалося, що в своїй країні будуть безпечні, і тому так швиденько відступали. На станцію в Делятині з Мадярщини приїхав довгий військовий транспорт, добрий курінь — яких тисяча бійців. Вони замість не вивантажувати, а завернути транспорт назад, таки вивантажили його в Делятині, але зараз почали відворот разом з рештою маси, що відступала.

Втікали обози, в'ючні коні, підводи, кавалерія, піхота, коні від гармат лише в упряжі, але без гармат, бо їх мадяри в поспіху залишили на становищах, а все те гнало назад і поспішало. Самим

шляхом їхали лише ті, що його мусіли вживати, а піхотинці, коні без возів — все це плило боками побіч шляху.

Така ситуація пригноблювала і приголомшувала, бо не видно було причини такого хаосу. Поза кількома гарматними пострілами не було чути відгону якогось бою, того специфічного шуму, що супроводить кожний бій на фронті. Що більше, не було видно ні одного раненого вояка, а це перша ознака, що йде бій. Взагалі не відчувалося, що більшовицькі війська змусили мадярів до такого панічного відступу. Прямо мадяри залишали позиції і відступали, а більшовикам не залишалось нічого іншого, як підступати за ними і займати звільнений терен.

До валки біженців, що далі відпочивали на тартаку, прийшов заклопотаний мадярський старшина — лікар, він привів дружину, що приїхала його відвідати, і просив забрати її, бо зі станції поїзди вже не відходили. Очевидно, його дружину примістили на якомусь возі. Як тільки шлях трохи прояснився, валка біженців виїхала з тартаку в дальшу путь.

У Дорі побіч шляху зайняла становище мадярська батарея і почала стріляти на Делятин.

Між Дорою і Яремчем, того пам'ятного дня — 25 липня, на шляху відбулася така подія: верхи на коні мадярський генерал з виразними червоними еполетами. Довкола нього група, може, двадцять старшин. Старшини стоять на струнко, а генерал кричить, аж почервонів, і вимахує тростиною. Генерал закінчив промову і видав наказ, бо старшини в одну мить розбіглися на оба боки шляху, а деякі станули на самому шляху. Вони почали стримувати ту масу вояків, що перла безупину на південь. Старшини під суворим оком генерала стримали хаотичну і панічну втечу, формували на швидку руку відділи піхоти, кавалерії, артилерії і зараз таки відмаршовували з ними в напрямі Делятина. З тої пригоди можна було думати, що відступ не був плянований, а відбувався самочинно. Видно, що війська покидали свої становища, заражені якимсь страхом, що його передавали одні одним.

Енергійний генерал своєю відважною поставою навів порядок між своїми вояками, привернув їм рівновагу і дисципліну. Він упорядкувавши ситуацію, створив фронт, що ще добрих два місяці тримався і захоронив долину Пруту, включно з Делятином. Без його інтервенції хто зна, як далеко був би фронт перекотився.

Німецьких частин тоді не було, бо дивізія з Білих Ослав якраз була пересунена далі на захід. Мадяри нарікали, що німці втекли, а їх самих залишили на поталу більшовикам. Але пізніше в той район прийшла одна німецька гірська бригада, і фронт тримався ще цілий серпень і вересень 1944 р.

У місяці вересні ще багато людей з долини Пруту переїхало через Мадярщину на захід.

22 вересня 1944 р. червона артилерія обстріляла Ворохту, щоб підготувати наступ піхотинних і танкових з'єднань. Наслідком того мадярські частини відтягнулись і були вдоволені, коли подекуди відділи УПА перебирали оборону фронту, а самі вони обсадили оборонну лінію, яку називали лінією Арпада і яка йшла хребтами Карпат вже на їхньому боці. Але на тій своїй оборонній позиції мадяри недовго трималися.

У жовтні 1944 р. більшовицькі армії перебралися через Румунію на мадярський низ, і вже наслідком загрози з того напрямку мадярські і німецькі війська звільнили гірські просмики в Карпатах, а як один з перших долину Пруту. У тому часі приблизно всі українські землі опинилися під советською владою.

Так закінчився період відносин між двома народами, мадярами та українцями, які хоч сусідують на досить великому просторі, мало одні про одних знають. Може, це зміниться в майбутньому. Мадяри — народ культурний, а при тому дуже гордий. Але в другій світовій війні і після неї не одне лихо вони пережили і далі переживають. Їм доля також не поскупила важких ударів, може — за ті кривди, які вони нам зробили, бо абсолютна справедливість на світі таки діє.

Часи, про які мова в цій праці, спричинилися хоч деякою мірою до ближчого взаємного пізнання. Мадяри довідалися, що їхні національні й державні кордони не межували з поляками, а стикалися і стикаються з компактною масою українського населення. Вони також пізнали прямування українців до самостійного життя.

Коли б незавидна доля обидвох народів спричинилася до взаємного розуміння, то воно в майбутньому принесло б без сумніву обидвом сторонам тільки користі.

Червень-липень 1953 р.

ВІСНИК
СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УПРАВИ
з 29 ЛИПНЯ 1941 р.

Вступні зауваження

29 липня 1941 р. черенками української друкарні Обласної Управи у Станиславові (тепер Івано-Франківськ) появилось перше число ВІСНИКА Станиславівської Обласної Управи. А тому, що той вісник був якийсь час джерелом обов'язуючого права на терені області, може не від речі буде ознайомитися як з історією його творення і постановня, так і з його змістом.

Після вибуху війни Німеччини проти Радянського Союзу 22 червня 1941 р. українські терени Підкарпаття, від колишніх державних кордонів Мадярщини аж по ріку Дністер, ступнево зайняли мадярські війська, які також адміністрували тими теренами приблизно до половини серпня 1941 р.

Зразу по приході мадярських частин українці на місцях організували свою владу. Це природний закон, що люди хочуть жити в упорядкованих умовах. Діялося те в надзвичайно складних обставинах, витворенах основними змінами, які за час існування польської, а опісля української радянської влади в Галичині ввійшли в життя. Місцеве населення було позбавлене дотогочасних провідників, що їх виселено, ув'язнено, винищено, а деякі з них пересилилися на захід, у німецьку зону. На їх місце прийшли нові люди з новим, відмінним світоглядом і завели нові порядки. Основно змінено приписи про власність, селянам відібрано землю, знищено дотогочасні форми господарського життя, а введено нові. Нові правителі відійшли з вибухом війни. Тепер основною проблемою втримання порядку була обсада влади особами, яких дуже і дуже бракувало. Брак фахових, дуже потрібних сил був причиною того, що до Городенки, де працював автор цих рядків, приїхав зі Станиславова автом проф. д-р Остап Гамерський з

* Д-р Остап Гамерський, гімназійний учитель, математик, помер у червні 1955 р. в США.

письмовим закликом Обласної управи явитись туди негайно до праці. Треба було спішно полагодити особисті й родинні справи та передати справи повіту іншим. Два дні пізніше, тобто 20 липня 1941 р. приїхав з другим таким закликом д-р Богдан Рибчук, городенський уродженець, якого батьків вивезено на Сибір у час, коли він перебував у Чехо-Словаччині. Д-р Рибчук був членом тої частини ОУН, яка тоді була під проводом Степана Бандери. Залізниці тоді ще не їздили, а Рибчук приїхав автом, на якому маяв синьо-жовтий прапорець. З ним я поїхав шляхом на Коломию. По дорозі затримували нас по селах люди, цікаві на новості. У Коломиї треба було переночувати, а на другий день увечорі ми добилися до Станиславова.

Вже наступного дня вранці я почав працювати як заступник голови Обласної управи, інж. Іллі Сем'янчука і перебрав відділ загальної адміністрації. Відділ той ще не був зорганізований і не починав праці, хоча інші відділи Обласної управи були вже відносно добре поставлені. Одначе й ті відділи були до деякої міри залежні від дії адміністраційної сітки, на яку вони в своїй праці могли б опертися.

До помочі додано мені двох молодих правників і машиністку. Ми взялися негайно до праці над тимчасовими постановами і розпорядженнями, що їх завданням було впровадити принаймні порядок в адміністраційній ділянці.

Підготовка матеріалів до Вісника

Ввести порядок в адміністрацію в даних обставинах то була не легка, а одночасно дуже пильна справа. У тих справах були не лише теоретичні різниці думок і поглядів, але й фактично на місцях не було однастайности. Люди доброї волі організували владу так, як уміли, і так, як уміли також ту владу виконували. Було дуже багато доброї волі, але було дуже мало потрібного досвіду, а час і події наглили до поспіху.

З найнижчими адміністраційними клітинами, тобто одиничними громадами не було багато мороки. Їхній терен обіймав звичайно одне село а їх структура оставалася така, як була за часів Австрії і Західньо-Української Народньої Республіки, а опісля за Польщі і радянської влади. Ті громади, за малими винятками, вели своє діло добре, а границі їхні були здавна усталені. Треба було лиш устійнити спосіб обсади тих органів, які мали вести справи громади. Уведені

за Польщі збірні громади-волості не віджили тоді на терені області.

То було зовсім правильне і доцільне. У часі війни накладається на населення, побіч нормальних, дуже багато нових тягарів: воєнні податки, роботи, поставки і т. п. Одиночна громада краще дасть собі раду з накладеними на неї обов'язками, і буде краща за порука справедливого поділу обтяжень. Голова села та його співпрацівники знають добре своїх громадян, і їм легше справедливо розподілити зобов'язання на населення, як також заспокоювати потреби того ж населення.

Трохи трудніша була справа встановити спосіб обсади громадських функцій. Проводити вибори нормальним шляхом у тодішніх обставинах було, очевидно, неможливо, але модний тоді спосіб номінації також не підходив і в практиці часто виявлявся помилковим. Тому вибрано правно, може, неясний, але в практиці єдино можливий і доцільний — посередній шлях, до певної міри вже випробуваний. Видніші одиниці даної громади сходяться в будинку громади, читальні чи кооперативи і намічують правління села, отже голову чи начальника та вужчу раду з кількох осіб. Сходини скликає, назначає їх місце і час найбільш статочна і поважана особа в громаді — священник, голова читальні чи кооперативи. Намічений склад сільської управи подають до районної (повітової) управи, яка його провірює і видає потрібні посвідки. Голова сільської управи в порозумінні з радою добирає громадського писаря та інших потрібних працівників.

Громади мали законами унормований двоякий круг дії: власний і доручений. До власного належало передусім завідування громадським майном. Тут рішальний голос мала громадська рада, а начальник громади виконував її ухвали. До дорученого круга дії належали справи, які громада була обов'язана виконувати на доручення державної влади, якою для громад було повітове староство. До тих справ належали: стягнення податків, участь у військових поборах, евіденція населення і т. п. Ці справи виконував і за них був відповідальний тільки начальник громади, а рада до них не могла вмішуватись і не мала впливу на їх виконання.

У постанові про організацію влади того поділу не взято до уваги. У воєнному часі зміни щодо майна громади не бажані, а його продаж чи інший спосіб його позбутися зовсім недопущені. Для браку виразного припису громади в таких випадках шукали б поради в районах, а ті в області, а це було б за порукою, що не станеться щось необдумане і необчислене.

Більше труднощів було з надрядною над громадами адміністраційною одиницею — повітами або районами. Аж до упадку Польщі були в нас повіти з повітовими старостами у проводі.

Радянська влада знесла повіти, а потворила райони. Територія цих останніх була значно менша, ніж попередніх повітів, а керували районами районні виконні комітети (скорочено — райвиконкоми). Звичайно один повіт ділено на два або й три райони. І тут власне постала плутанина: в терені діяли декуди районні управи, а декуди повітові. Принаймні в самих початках районних управ було досить багато. Льокальні амбіції були досить міцні, і люди хотіли творити владу в районах. Але вже після кількох днів вони переконувалися, що завдання їм не під силу і що справа не піде. Тому вже в перших днях люди з районних осередків приходили до міст, у яких давніше були повітові староства, і просили, щоб українська влада, яка там творилася, приймала до управління і їхні терени. Те явище було обосноване тодішніми нашими обставинами. У нас не вистачало потрібних фахових сил для обсади повітових осередків, а що вже говорити про райони. Тих нечисленних українців, що працювали по адміністраційних урядах за Польщі, радянська влада виарештувала як таких, що підтримували буржуазну, панську Польщу. Інших українських фахівців, які могли б були дати собі раду в адміністраційних справах, та сама влада виарештувала також, як українських буржуазних націоналістів, бо вони звичайно працювали чи в наших політичних партіях, чи то в наших організаціях і установах. Деяким людям, які були б могли тоді обняти працю, пощастило перенестися на захід, і вони ще не повернулися. Тому людей, які б сяк-так могли вести повіти, було не багато. Треба було часто обсаджувати відповідальні становища людьми доброї, навіть дуже доброї волі, але без потрібного теоретичного знання і практичного досвіду.

З тих причин конечність вимагала ввести в життя адміністраційні одиниці другого ступеня в межах давніших повітів. Таким повітом чи районом керує районна управа під проводом голови, який є відповідальним керівником влади в повіті.

22 липня 1941 р., після закінчення нормального щоденного урядування відбулася нарада керівників відділів Обласної управи під проводом голови. Начальники відділів звітували, узгіднювали свою діяльність, взаємно себе орієнтували в поглядах і в практичній роботі. Та колегія начальників відділів також вирішила формально, видавати "Вісник" Обласної Управи і призначила д-ра Василя Яшана його відповідальним редактором.

Вже 23 липня увечорі тимчасові приписи про організацію загальної адміністрації були готові. Інші відділи подали теж свої матеріяли до "Вісника". Все те треба було ще переглянути, впорядкувати, узгіднити й доповнити. В поспіху все те виконано й увесь готовий матеріял для друку першого числа "Вісника"

передано голові Обласної управи для одобрення і дальшого урядування.

Заміти ОУН

24 липня 1941 р. появилася несподівана перешкода, і друк "Вісника" покищо стримано. Його взяла до перевірки місцева Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери, що розбудувала в Станиславові свій обласний осередок. Голова Обласної управи пояснив що організація має свої приписи щодо організації влади на місцях. Тези чи приписи "Вісника", обняті постановою і розпорядженням про загальну адміністрацію, не годяться з напрямними, що їх видала організація. Голова додав, що до відділу загальної адміністрації прибудуть відпоручники, і з ними можна буде справу обговорити й узгіднити.

За якийсь час прийшов до відділу Василь Бандера, брат провідника Степана, у товаристві ще одного члена організації. Вони обстоювали погляд, що в терені мають існувати й діяти райони в таких межах, як їх створила українська радянська влада, а не повіти, що їх уводить "Вісник" Обласної управи. При тому не йшлося про назву повіт чи район, бо то справа другорядного значення, але треба було фактично залишити в дії райони в межах, як їх zorganizували були більшовики. На чолі району має стояти комендант міліції, який об'єднує в своїх руках і адміністраційні, і поліційні функції, отже він має ту владу й ті завдання, що їх мав повітовий староста, і ті, що їх виконував повітовий комендант поліції. Організація вже давніше видала такі приписи, і їх треба стосувати. В обширній дискусії вияснювано всі ті обставини, що промовляють за таким упорядкуванням відносин, яке є в приписах "Вісника". Відділ не знаходить обоснованих причин змінювати приписи, тим більше, що в практиці влада твориться, а декуди вже створена так, як це окреслено в приписах "Вісника", бо так вимагає життя. Прикро, що друк "Вісника" затягається, бо люди дуже ждуть на якісь напрямні, хоч би найзагальнішого характеру. Вони присилають післанців, приходять самі, щоб дістати з якогонебудь центру потрібні їм вказівки і поради.

Постало ще одне основне питання: хто властиво тут у нас на місці творить українську владу — чи Обласна управа, тобто ті люди, які ту владу фактично виконують, чи організація, яка стоїть збоку, а хоче на владу мати вплив? Не можна допустити до жадного поділу влади, до якогось двоєвладдя, до якоїсь контролю, а радше надвлади з боку організації чи кого іншого. Це вбило б відразу

всякий правний порядок. А в додатку це пригадувало б дуже живо більшовицькі порядки, де комуністична партія сама все вирішувала, а всякі сільради, райвиконкоми, облвиконкоми виконували лише те, що партія наказала. Людей до праці величезний брак, а їх не можна віднайти. Якою корисною була б співпраця, якби хто з рядів організації працював у відділі і подав до відома, що організація має свої приписи щодо адміністративного порядку, а навіть якби він очолював той відділ. Владою є лише і тільки Обласна управа, і лише вона має право давати накази. Крім того треба ще ствердити, що одна особа не може бути одночасно і старостою, і комендантом поліції чи міліції. Одна особа не в силі добре і правильно виконати всі ті обов'язки, які є різні, а довголітня практика виказала, що їх лучити не можна.

Вище наведена виміна поглядів була потрібна і здорова, але швидко виявилось, що вона самої справи не вирішила. Керівництво організації в Станиславові стануло на тому, що справу треба подати до вирішення їхній крайовій централі у Львові. Коли мене про те повідомлено, я заявив голові інж. Сем'янчукові, що в таких умовах не можу брати дальшої відповідальності за працю дорученого мені відділу загальної адміністрації. Голова Обласної управи, інж. Сем'янчук, людина висококультурна, розумна, тактовна і зрівноважена, порадив таки поїхати з відпоручниками організації до Львова і там справи допильнувати. З пошани до голови я погодився на це.

Поїздка до Львова

25 липня 1941 р. автом організації поїхали до Львова: Василь Бандера, д-р Богдан Рибчук, шофер і В. Яшан.

Василь Бандера був загально знаний як Василько, і так його всі кликали. Це була людина симпатична, відверта і надзвичайно добра та щира душа. Тому їзда в його товаристві була приємна. Не була вона тоді легкою, бо шляхи були розбиті й пошкоджені, мости позривані й понижені, а зате була дуже цікава. Ми їхали на Галич, де гарний залізничний міст на Дністрі зірвали при відступі більшовицькі війська. Переїзд через Дністер відбувався великим поромом. З'їзд до порому був важкий і прикрий, а такий самий і виїзд на другому боці. За Дністром були вже німецькі війська. По дорозі ми вступили до Рогатина, там організували владу на таких основах, як пропоновано у Віснику. Машина не була першої кляси, ми часто зупинялися, але зустрічали вдоволених, усміхнених і, здавалось, щасливих людей. Десь о 10-ій годині вечора ми добралися до Львова.

На другий день я зайшов до головної квартири організації у Львові, що була в будинку Дністра, і там в умовлений час зустрів Василька Бандеру. Нескоро ми відшукали потрібного нам референта. Василько пішов полагоджувати свої справи, а я десь біля полудня таки добився до того референта. Був ним Дмитро Маївський, людина розумна й бистра. Сам він був цікавий на приписи "Вісника", прочитав ті розпорядження, які були спірні, вислухав моїх аргументів і по короткій, але речевій виміні думок, без зайвої проволоки, не змінивши ні одного речення, ані навіть одного слова, підписав мою чернетку з зазначенням своєї згоди на зміст.

У тому часі у Львові працювала вже досить правильно управа міста. Обласна управа мала добру волю зорганізуватись і почати працю, але не могла, бо німці ставили перешкоди в її організації.

У німецькій окупації стан був у деякому напрямі і до певної міри гірший, ніж у мадярській окупаційній зоні. Мадяри вправді все забирали, що тільки можна було взяти, і тим вводили нечуваний хаос у господарське життя країни. Зате до самої адміністрації майже не вмішувалися. Українську цивільну владу вони визнавали і до деякої міри шанували. Що більше: спочатку вони, мабуть, не знали, як Гітлер потрактує українське питання, і визнавали українську державність.

Німці в господарському секторі втримували більший порядок, не було там таких грабежів, як у мадярів. Але зате вони вмішувались у внутрішні українські справи, зокрема, до творення і обсади урядів. Державно-правне становище українців не ясне. Моральним авторитетом українців є Рада сеньйорів з митрополитом Шептицьким на чолі. Діючого українського центру немає, створений Організацією Українських Націоналістів під проводом Бандери уряд Ярослава Стецька німці ув'язнили. Жадних загальнозобов'язуючих українських приписів не видано й нема в тому напрямі праці, бо вона неможлива. Всі мої співбесідники були цікаві, як ми живемо під мадярами. Коли вони довідались, як у нас, то нам завидували. Справджувалась пословиця, що там добре, де нас нема. Про акт проголошення української держави мало говорили. Відчувалося, що якийсь тягар придавлює українське життя. Це було видно навіть між членами організації, а між ними було досить знайомих.

Неясна ситуація, марні сподівання, поділ націоналістичного табору — все те викликало невдоволення, суперечки, нервовий настрій. Люди губилися в дрібницях, не маючи змоги знайти провідної лінії дії і погодитися на неї. Поставали роздори, незгода, заздрість, амбіції.

Увечері ми виїхали зі Львова. У мене дуже помішані враження, а

почування погане. До цього часу я тримався ще тим загальним всенароднім підйомом, який панував у перших днях по відступі червоних військ. Тоді всі українці були однозгідні, всі прямували до того, щоб збудувати свою державу, мати свою владу і для тої мети були готові принести всякі жертви. Не було ні партій, ані груп, а всі були українцями, одностайним монолітом. Дійсний, глибокий і правдивий патріотизм єднав усіх наших людей в одну могутню силу, якою можна будувати державу. Той святочний настрій вже раніше псували деякі дисонанси, але те, що я почув і побачив у Львові, таки пригнітило мене.

Рідко ми обмінювалися думками з Василем Бандерою. Він також не був у добром настрої. Важкі думки мучили і його, бо він також відчував, що в нас не все гаразд.

Десь опівночі ми добились до перевозу на Дністрі в Галичі. Додому вже недалеко. Але перевізники потребують відпочинку й сну. Хоча ми кричали, давали сигнали трубою, не могли їх ніяк докликатись. При нашому березі спочивав пором, як і візники по цілоденній праці. Не залишалося нічого іншого, як також подрімати в авті й подождати до світанку. Тоді з'явилися перевізники й перевезли нас та ще кілька підвод, які тимчасом приїхали на другий берег. Пором не йшов ливною, а вільно, тому перевізники мусіли мати вправу; вони працювали дрючками, а на глибокій воді веслами, щоб причалити там, де є містки.

Голові Обласної управи я склав звіт з поїздки до Львова, а "Вісник" передав до потвердження мадярському командуванню. Воно перепустило "Вісник" без будь-яких змін чи застережень, і його остаточно 29 липня 1941 р. передано до друку. Того самого дня ввечері я дістав частину накладу і ще вспів роздати багато примірників у терен.

Зміст "Вісника"

Вісник мав шість сторінок друку середнього, урядового формату. Під словом "Вісник" був вміщений український державний знак — тризуб.

На його зміст складалося 12-ть різних постанов, розпоряджень і правильників. Першою була поміщена постанова з 22 липня 1941 р. Організація влади загальної адміністрації. Потім ішло розпорядження ч. 1 з тої самої дати. Постанова і розпорядження ч. 1 вийшли від відділу загальної адміністрації. Розпорядження ч. 2 з 22 липня 1941 р. вийшло від Президії. Цим розпорядженням

настановлено тодішнього голову коломийської районної управи д-ра Антона Княжинського уповноваженим для зв'язку з військовим командуванням у Коломиї. Розпорядження ч. 3. Обласна управа створила обласну, районні і громадські сільсько-господарські комісії.

Розпорядженням ч. 4 з 23 липня 1941 р. Відділу народньої освіти знесено міський відділ народньої освіти в Коломиї і злучено його з районним. Далі йшли три правильники про працю обласної, районних і громадських сільсько-господарських комісій.

Земельний відділ видав розпорядження з 23 липня про проведення жнив 1941 р. Опісля йшло розпорядження ч. 5 про збереження насінєвих (сортових) культур, а вкінці інструкція про правильне закінчення годівлі шовкопрядки.

Всі ті приписи були тимчасові, видані на переходовий час, а на всіх них видно темп того поспіху, в якому тоді приходилося працювати.

Постанова про організацію влади загальної адміністрації складалася з короткого вступу і приписів про організацію влади 1-го, 2-го і 3-го ступенів.

I. Вступ починався так: "Владу на місцях виконують тільки і єдино покликані до того органи". Мета припису — ввести ясність у тодішні відносини.

Другий уступ: "В теперішніх обставинах неможливо приміювати виборчу систему. Тому всяка влада твориться після потреби та за згодою вищих її органів".

Третій уступ: "До видання законних норм у роботі треба керуватися здоровим розсудком і добром української держави та української нації. Влада нижчих ступенів виконує розпорядження органів надрядних".

Всі польські й австрійські законні приписи радянська влада знесла в 1939 р., і вони перестали обов'язувати. Не можна було записити в силі законів, уведених тою владою, але також не можна було повертатися до старих. Тому подано лише дуже загальну вказівку, чим керуватися в практичному виконванні влади.

Останній уступ постанови: "Влада мусить бути сильна. Вона повинна рішуче проводити в життя рішення так свої, як і вищих органів".

* Д-р А. Княжинський пізніше перейшов на працю до Українського Окружного Комітету в Станиславові, звідси пішов на еміграцію, проживав в Австрії. З розвалом Німеччини попав під примусову репатріацію, відбув ув'язнення на Сибірі. Помер у США.

Далі йшли приписи про владу 1-го ступеня: “Кожне село та місто в дотеперішніх границях творить адміністраційну одиницю. Владу над тою одиницею виконує сільська (міська) управа в складі: голови та найменше 4-ох членів, з яких один являється заступником голови. Вона переймає повноту влади на своєму терені і виконує все, чого для утримання порядку потрібно, бере в охорону всяке громадське майно, зберігає його та — по змозі — урухомлює установи громадського характеру.

В сільсько-господарській ділянці слід забезпечити управу землі та збір плодів, бо від цього залежить виживлення населення і війська”.

II. Далі йшли приписи про місцеву міліцію.

Про владу 2-го ступеня були такі приписи: “Вищою адміністраційною одиницею являється р а й о н, якого терен покривається з тереном бувших польських повітів, згідно з останнім поділом.

Супроти того область ділиться на такі райони (повіті): Косівський, Снятинський, Коломийський, Городенський, Товмацький, Надвірнянський, Станиславівський, з вилученням міста Станиславова, Рогатинський, Калуський, Долинський. Місто Станиславів творить осібний район.

Владу в районі виконує районна управа в складі: голови та найменше 6-ти членів, з яких один являється заступником голови району.

Районна управа виконує повноту влади в районі. Вона видає розпорядження і керує працею сільських (міських) управ, затверджує їх склад та заряджує потрібні зміни.

Районна управа творить у міру потреби відділи: секретаріат, торговельно-промисловий, земельний, фінансовий, шкільний, охорони здоров'я і інші. Начальників відділів назначує районна управа”.

Далі йшли приписи про районну міліцію, що їх організує районна управа, про права й обов'язки тієї міліції та про її організаційну підлеглість командування обласної міліції.

III. Про владу 3-го ступеня були такі приписи: “Станиславівська область у своїх дотеперішніх границях становить адміністраційну одиницю 3-го ступеня.

Владу виконує обласна управа в складі: голови, 2-ох заступників та колегиї начальників відділів.

Зорганізовано такі відділи: 1. загальної адміністрації, 2. персональний, 3. народньої освіти, 4. земельний, 5. лісовий, 6.

фінансовий, 7. торгівлі та промислу, 8. здоров'я, 9. технічний, 10. суспільної опіки, 11. обласної міліції, 12. культури та мистецтва.

Обласна управа виконує владу і видає обов'язуючі для області розпорядження. Відповідальним керівником обласної адміністрації є голова”.

Розпорядженням ч. 1 доручено районним управам зібрати відомості про особовий склад сільських і міських управ та подати їх Обласній управі разом із складом районної управи. Точка 3-тя того розпорядження звучала: “Самосуди, самоправства, грабежі, крадіжки та інші злочини заборонені й караються військовими судами, згідно з оголошеними приписами про воєнний стан. Недозволені самовільні виселювання”.

Зміна місця побуту дозволена за посвідкою районної управи. В точці 4-ій наказано провести реєстрацію шкід, що їх зробили більшовицька влада, військо і цивільне населення. Вказано також вести хроніку і записувати події від часу упадку радянської влади.

Точка 5.: “Органи влади мають право в адміністраційному порядку вживати примусових заходів і придержувати опірних”.

У точці 6. наказано зберігати знаціоналізоване добро, а також залишене. У точці 7. дозволено творити сільські і міські мирові суди для полагоджування дрібних спорів між мешканцями, як винагорода за працю, поділ плодів ріплі, користування землею, винагорода за зроблену шкоду.

Створення адміністраційного апарату було першим завданням того часу. На другому місці стояла земельна справа. У тій ділянці радянська влада ввела основні, різкі зміни. Тому тій справі присвячено, може, найбільше місця у “Віснику”. Уведено сільсько-господарські комісії, що їх завданням була підготовка перебудови сільського господарства, його інтенсифікація, а також використання державних земель і завідування ними. Незалежно від того треба було вирішити якнайшвидше всі спірні питання, що насувалися при жнивях, які вже почалися. Тут розпорядження про проведення жнив подало такі приписи:

“I. Всі селяни-одноосібники на землях, що засіяли їх самі осінню 1940 р. переводять жнива власними заходами.

II. Всі бувші колгоспники, які засівали свої землі власним насінням, ще як одноосібники осінню 1940 р. або весною 1941 р. переводять жнива власними заходами.

III. На землях бувших колгоспів, скомасованих і засіяних колгоспом, жнива організує сільська управа, чи то допоміжна

сільсько-господарська комісія, силами бувших колгоспників і незабезпечених одноосібників.

IV. На землях спірних чи то між громадами, чи то між поодинокими селянами, де одна сторона є власником землі, а друга насіння, внесених погноїв, праці і т. п. — урожай розділяє сільська управа після узгодження з районною управою. На кожний випадок треба зважати, щоб ніхто не мав незаслуженої користі з чужої праці.

V. На інших землях, які не є в користуванні колгоспів ані одноосібних господарств селян, жнива організує місцева сільська управа з місцевих людей, охочих до праці, а коли таких на місці немає, ангажує замісцевих і платить їм часткою врожаю, відповідно до місцевого звичаю й умов. Після жнив умовлену частку збору виділяється робітникам, а залишену частину під відповідальність місцевої сільської управи зберігається в якнайкращих умовах аж до дальших заряджень влади.

VI. У всіх інших випадках, цим розпорядженням не передбачених, місцевий комітет рішає в порозумінні з районною управою, маючи на увазі господарсько-політичні інтереси української держави та добро незабезпечених на зиму селян”.

Розпорядження ч. 5 подало точні доручення, як треба допильнувати збору насінєвих (сортових) посівів зернових культур, зерно-бобових, корнеплодів і трав. Земельний відділ не забув також про шовкопрядку і подав, як її годівлю правильно закінчити.

На кінці “Вісника” було оголошення секретаріату про те, де приміщується Обласна управа, де її поодинокі відділи і їх числа телефонів, які є години урядування і години прийнять та джури.

“Вісник” розділювано на райони супровідним письмом. Додулено списки місцевостей, міст і сіл за районами з метою перевірки правильности назв та евентуальних пропозицій змін. Також подано ще окремі вказівки для органів місцевої влади. Там доручено вводити в життя зміни в організації влади загальної адміністрації ступнево, згідно з вимогами життя. У наміченому адміністраційному поділі очевидно, допускарльні зміни. Внески на зміну треба подавати до Обласної управи з належним обоснованням. Сільські й міські управи мають зібрати дані про приблизну кількість населення. До часу введення в дію залізниці і пошти зв'язок треба втримувати всякими іншими можливими способами.

Зміни зв'язані з перебранням

цивільної адміністраційної влади німцями від мадярів

Треба було не тільки розділити "Вісник" та різні обіжники, але також ознайомитися з відносинами на місцях. Тому вже 30 липня 1941 р. я почав службову поїздку по області автом. Того дня я відвідав Отинію, Коломию і Снятин, затримуючись і в Заболотіві.

У Снятині якийсь час були румуни. Люди оповідали, що румунські війська ще більше грабували, ніж мадяри. Всюди на місцях було аж забагато справ до полагодження, і тому треба було обмежуватися до важливіших. 31 липня, я був у Городенці, де застав дуже прикрий стан. Люди перелякані, майже ніхто не урядував. Попереднього дня мадяри воєнним порядком оточили приміщення української (повітової) міліції, що приміщувалася в будинку суду, і міліцію майже цілком розгромили. День зійшов на інтервенціях у мадярських командуваннях. Ранком, 1 серпня, я вже був у дорозі до Незвиськ, куди теж вступав. Довше я затримався в Товмачі; там старостою був учитель, людина дуже порядна, але без адміністраційної практики. Референтів мав він таких самих. У Тисьмениці влада була зорганізована згідно з інструкцією організації — район у межах з останніх часів; це був тоді єдиний випадок в області. На чолі району був комендант міліції, випадково мій знайомий, правник, якого я не застав. З його заступником я обговорив поточні справи, а район доручив повільно ліквідувати і передати справи до Товмача. Голова району повинен був якнайшвидше перейти на працю до районної управи в Товмачі, де його як правника нетерпеливо очікували (але він туди не пішов).

Поїздку по області треба було перервати та полагодити поточні справи. На підставі вказівок для органів місцевої влади з 23 липня 1941 р. напливали пропозиції на зміну границь громад і районів (повітів), і їх перевірювано та видавано постанови.

Місто Галич раніше не було повітовим осередком, але з уваги на його історичне значення треба було його піднести і створити галицький повіт, а то тим більше, що там осталися залишки районної організації і був невеличкий персональний апарат для полагоджування справ. Також надвірнянський повіт був надто великий і тяжкий для адміністрування у воєнних часах; його треба було поділити, і так постав новий дялятинський район (повіт) з осідком у Делятині, а обіймав він громади в долині Пруту. Ці справи полагоджено після появи "Вісника", окремими ухвалами. Таким способом полагоджено і кілька справ про зміну границь громад.

Одночасно нагромаджувався дуже швидко матеріал до другого числа "Вісника". Він мав обширніший матеріал ніж перше число. Крім приписів, що їх виготовив відділ загальної адміністрації, подали свої справи майже всі інші відділи Обласної управи. Але готове до друку друге число "Вісника" не побачило денного світла. Заважила обставина, що адміністрацію від мадярів почали переймати німці. Голова області інж. Сем'янчук вивчав, що друге число "Вісника" було б вийшло з друку, але спізнення спричинила затримка матеріалів, які організація знову взяла до перевірки, а наслідком змінених обставин, видання стало зайвим.

Вже в перших днях серпня поширилися чутки, що адміністрацію від мадярів переберуть німці. Було певним, що Галичину прилучено, як окремих округ до Генеральної Губернії, бо таку назву мали рештки сильно обкромленої Польщі. Не відомо було, чи також терени, адміністровані мадярами, підпадають під ту постанову. Почали являтися німці, які, очевидно, входили в контакт і з українською владою. Ті німці приходили й відходили. Мадяри нерado годилися з думкою, що мають віддати край німцям. 5 серпня прийшло до мене двох їхніх старшин і заявили, що далі будуть вести адміністрацію, і вимагали багато різних виказів, а раніше приходив один із них, поговорив, казав собі дати якийсь список, і на тому скінчилося.

7 серпня 1941 р. вже з'явився у Станиславові німецький окружний староста (Kreisshauptmann) д-р Альбрехт, а ввечорі на площі біля пошти мадяри передали йому публічно урядування. Передача мала чисто символічне значення, бо фактично владу треба було перебрати ще й від українців, які її дійсно виконували. Невідомо було ще, які будуть межі округи (Kreis) мабуть, давні повіти — Станиславів, Товмач, Надвірна. Одночасно все те вносило непевність у нашу працю і свого роду замішання. Цивільну адміністрацію перебирали німці довший час у міру того, як напливали німецькі урядовці. Минули тижні, а то й місяці, поки німці успіли обсадити всі ділянки адміністрації в тому сенсі, що дали принаймні своїх начальників (Leiter).

З хвилиною появи німців українська влада ступнево втрачала ґрунт. До того часу українська влада виступала як самостійна від імени української держави, а мадяри з тим годились, принаймні не протестували. Ту самостійність ми втрачали в міру того, як влада переходила в руки німців. Українці все таки до певної міри були вдоволені, що приходять німці, бо сподівалися, що припинять грабунки мадярів, які ще в останніх днях забирали, що могли. Але одночасно було жалко й важко на душі, бо ми були свідомі, що перестаємо бути службовцями української влади. І хоч багато кривд

зробили нам тоді мадяри, то треба їм те одне признати як заслугу, що вони не перепиняли нам на наших землях будувати українську державу. Хоч тим вони не створили дійсности, то принаймні дозволили нам бути переконаними, що ми в своїй власній державі, що ми частина Самостійної України.

З хвилиною, коли німецький окружний староста перебрав владу, наш голова області уступив, бо цього вимагав престиж. Також начальники відділів і службовці покидали державну службу. Але українська публічна опінія звернулася проти масової втечі з урядових позицій, бо вона може принести нам необчисленні шкоди і втрати. Пізніші події виявили, що той погляд був правильний, де не було українців, німці набирали до праці поляків.

Д-р Альбрехт, який зробив досить симпатичне враження, коли я заявив йому, що хочу покинути працю, він просив мене залишитися. На початку він не зорієнтований у положенні, говорив він, і не зможе собі дати ради та потребує помочі. Український службовий апарат Обласної управи переходив повільно на працівників окружного староства, в якому, крім німців — керівників відділів, працювали майже виключно самі українці.

Дальша доля приписів "Вісника"

Приписи виданого "Вісника" обов'язували не тільки в час малярської окупації, вони, щоправда, були введені в життя на короткий час, але на їх основі таки створено адміністраційний апарат, який діяв ще досить довго. Одначе повільно змінювали їх розпорядження Генеральної Губернії, до якої нас прилучено.

9 вересня 1941 р. дістав я числа 1-6 і 8 денника розпоряджень Генеральної Губернії (Verordnungsblatt G. G.) українською мовою. На основі тих розпоряджень прилучено нас до дистрикту Галичина з осідком у Львові; введено нову валюту — польський злотий та заведено інші порядки, подібні, як були за Польщі. Це нам напсувало немало крови й нервів.

Одиничні громади діяли як самостійні адміністраційні одиниці аж до березня 1942 р. Тоді почали працювати збірні громад-волості, що їх обсаджувано українськими силами, вишколеними на курсах волосних старшин і секретарів.

Зорганізовані українською владою повітові староства (районні управи) пережили щасливо всякі потрясення й бурі та з деякими змінами щодо їх компетенції проіснували на терені станицславівського окружного староства аж до кінця німецької

окупації, тобто до червня-липня 1944 р. Зокрема дожило до того часу також староство в нашому княжому городі Галичі. У березні 1942 р. для Галича була загроза, що він не лише перестане бути повітовим осередком, але й перестане бути містом, а спаде до числа сільських громад. У тому часі дистрикт видав припис, що про характер даного поселення вирішує кількість його населення. Межа була: п'ять тисяч населення треба було, щоб оселя була визнана містом, а що було нижче того числа, було селом. А що число населення передусім по містечках тоді дуже впало, то дистрикт перегрупував деякі дотеперішні міста, як Богородчани та Галич, і переніс їх до сільських громад. 26 березня 1942 р. я був у дистрикті у Львові в референта тих справ німця д-ра Куята, енергійного й розумного, але впертого. З трудом переконав я його, щоб Галич залишив містом. А щоб і припис не був нарушений, я запропонував прилучити до Галича громаду Залукву, що в сумі дало й потрібну кількість населення.

Важливим виясненням буде й те, що німці поділили станиславівську область на такі свої округи з окружними старостами в проводі: станиславівська, городенська, коломийська, калуська. Станиславівська округа складалася на початку з колишніх повітів Станиславів, Надвірна і Рогатин. На весні 1942 р. вилучено з округи рогатинський повіт, а прилучено товмацький, бо городенську округу розв'язано. Пізніше в 1943 р. розв'язано також округу Калуш і калуський повіт прилучено до станиславівської округи. У 1944 р. станиславівське окружне староство обняло адміністрацію решток коломийської округи, що їх тоді ще не була зайняла Червона армія. У місяцях липні й серпні 1944 р. німецькі війська залишили округу, і тоді перестала працювати в ній і цивільна адміністрація.

Про "Вісник" Станиславівської Обласної Управи згадано тому, що мабуть у другій світовій війні не було такого випадку, щоб видані українською національною владою приписи легальним способом набули правної сили і фактично обов'язували, значить — у практиці життя були виконувані як зобов'язуюче право. Той збірник приписів не був великий, був скромний своїм виглядом. В часі його друку не було ні доброго паперу, ані не було його подостатком.

Його оцінка і правна характеристика досить складна і важка. Він був подуманий як денник у роді таких, що їх колись видавали воевідства. По своїй суті він повинен би містити тільки вияснення до законів і розпоряджень центральної влади, тобто міністерств. Але тоді вже не було української державної влади, яка видавала б свої розпорядження, а тим більше не було української законодавчої влади. Не було українських державних органів, які видавали б

загальнозобов'язуючі закони і розпорядження до них. Тому приписи "Вісника" мусіли заступати і одне, і друге, мусіли також творити право, отже заступати й закон. І такі приписи в "Віснику" були, бо ж усі попередні закони знесла радянська влада, а її приписи в силу змінених обставин не могли також обов'язувати. Аж до видання приписів, які прийшли з Генеральної Губернії, була б існувала люка в праві, однак її заступили й виповнили хоч скупі приписи "Вісника". На їх основі збережені правопорядок у терені.

У редакцію "Вісника" вклали багато праці мої товариші, які керували поодинокими відділами Обласної управи, а також мої ближчі співробітники з відділу загальної адміністрації. До певної міри потрудилася біля нього і Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери.

Дехто з тих працівників залишився на рідних землях, багато пішло на еміграцію, а не один вже й покинув цю долину плачу й недолі та перенісся до вічності. До таких належить сл. п. Василь Бандера. Його разом з іншими членами організації та численними українцями, які не були в організації, німецьке гестапо ув'язнило в часі поголовних арештів у днях чи ночах від 14 до 16 вересня 1941 р. Василько Бандера попав до концентраційного табору в Освенцімі (Auschwitz), де польська таборова служба замучила його тому, що він називався Бандера. Спочиває він на чужині, на польських землях у невідомій могилі. Його душа була б напевно щаслива і вдоволена, якщо б ми всі, включно з організацією, до якої небіщик належав, а його брат її очолював, ішли завжди і всюди в одному спільному, сильному українському фронті для досягнення тієї мети, за яку він віддав своє молоде життя.

**ПІД БРУНАТНИМ ЧОБОТОМ
НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ І УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ
СТАНИСЛАВІВЩИНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**

Область і місто Станиславів

Станиславівщина — чи будемо її брати як область, чи якомсь інакше — це великий, різноманітний своєю будовою простір: від верхів Карпат по Подністров'я з півдня на північ і від ріки Стрий до Буковини зі заходу на схід, складова частина України.

Найбільше місто Станиславів (тепер Івано-Франківськ), друге величиною у Східній Галичині, а інші замітні міста: Коломия, Городенка, Рогатин, Надвірна, Делятин, Калуш, Товмач, Тисьмениця, Солотвина. На цьому терені історично важливе містечко Галич, столиця колишньої галицько-волинської держави, що від нього і назва Галичина.

Географічно цей простір обіймає: Карпати, Підгір'я і Дністровий низ. Найкраща частина — без сумніву гори Карпати з двома великими гірськими масивами, Горґанами і Чорногорою: пречудові гірські околиці, декуди у первісній природній красі. Трудно сказати, котрі з них гарніші: чи долина Пруту з Яремчем, Ворохтою з найвищим верхом Чорногори —Говерлею (2058 метрів) і її сусідом Піп-Іваном, чи дикі верхи Горґанів із Сивулею, Добошанкою, Синяком і їх бурими ведмедами, які ще там збереглися, чи Підпюте з його тисовими лісами. Всюди прекрасні місця для мандрівок і відпочинку для літників. Як мило було перебувати влюбих, високих Карпатах: відпочивати не лише тілом, але й душею та серцем, і переконуватись, що Всевишній створив цей світ таки дуже гарним.

Хвилясте Підкарпаття також має свою красу, а низ Дністра свою, і яка безліч чудових місць на тих теренах! Чи ж не маєстатичний в своїй красі сам Дністер? Декуди він широкий, то знову стиснений поміж крутими берегами з тими його допливами, повільними з багатой подільської землі і рвучкими з півдня, з гір. А село Станислав біля Галича з його старовинною, ще з княжих часів церквою Св. Пантелеймона, що її поляки перемінили на костел; а

сам Галич, над Дністром, з руїнами замку; а Крилос із княжою славою, захищеною в його розкопах!

З тією красою природи тримає крок гарна будова і мила поведінка мешканців тих теренів, їхня різнобарвна ноша і їхні домашні вироби. Мені невідомо, чи є на світі кращі різьби, ніж наші гуцульські ручно виконані топірці, касетки, ракви. Також не знаю, чи зуміє хто написати таку гарну писанку, як наші гуцулки з Космача й околиці.

Станиславів, розташований між двома Бистрицями, надвірнянською і солотвинською, недалеко від місця, де вони зливаються; відносно не старе місто, бо засноване десь 1661 року, на місці, що було захищене з усіх сторін болотами й ріками. За польських часів Станиславів мав біля 60 тисяч населення — жидів, поляків і українців. За радянської влади населення зросло до приблизно 80 тисяч. У часі німецької окупації перший перепис, проведений у жовтні 1941 р., виказував 58 тисяч населення, у тому жидів 26 тисяч, поляків 20 тисяч, українців 10 тисяч, а німців тільки 260. Перепис не міг бути точний, бо населення флюктувало, він був лише приблизний.

Точніший дещо перепис із грудня 1942 р. виказав 43.285 душ населення в місті, у тому поляків 19.707, українців 16.819, німців 900, фольксдойчерів 1.576, жидів не вказано.

Перепис із березня 1943 р. після закінчення "жидівської акції" виказав 40,905 осіб: поляків 19,851, українців 16.499; фольксдойчерів 604, а жидів усього 80 осіб.

2 січня 1919 р. Станиславів став столицею Західньо-Української Народньої Республіки, бо того дня перенісся туди з Тернополя уряд з д-ром Костем Левицьким, як прем'єром, а також Українська Національна Рада з президентом д-ром Євгеном Петрушевичем на чолі. Наступного дня, 3 січня 1919 р. Українська Національна Рада ухвалила закон про злуку з Українською Народньою Республікою в Києві. Станиславів був осідком уряду ЗУНР до часу відвороту Галицької армії в травні 1919 р.

У часі польської окупації у Станиславові був осідок станиславівського воевідства.

Станиславівська земля видала борців УВО і ОУН: три брати Бандери, всі наклали головами за волю України, д-р Володимир Мартинець, Барановські, Гриць Пісецький — загинув при нападі на поштовий амбулянс під Бібркою, полковник Михайло Колодзінський — Гузар — загинув у карпатській Україні. На терені Станиславівщини УВО провело 1925 р. експропріації поштових амбулянсів чи поштових урядів у Богородчанах, Долині й Калуші.

У вересні 1939 р. під ударами німецького п'ястука Польща впала,

а на наші землі ввійшли більшовицькі війська. Почався нечуваний терор. Тисячі українців, поляків, жидів помандрували до в'язниць, тисячі поїхали на заслання. Енкаведе в ударній кампанії в'язнило, а обласний суд у Станиславові безупинно судив "ворогів народу". Жертвою того терору впали провідні інтелігенти: д-р Юліян Олесницький, радник Ясеницький, мгр Осип Крушельницький, д-р Іван Новодворський, д-р Іван Могильницький, д-р Кузьмич, д-р Роман Комаринський, д-р Остап Кульчицький і ціла фаланга інших.

2 липня 1941 р. радянська влада залишила Станиславів, залишила вона також в місті й на терені цілої області збірні могили — як доказ своєї "праці й культури".

З деяким опізненням, бо аж 4 і 5 липня 1941 р. зайняли Станиславів мадярські війська — союзники німців. На площі в середмісті відбулося величаве проголошення Української Держави. Почалася творча праця для упорядкування відносин. Обласна управа працювала в тому самому будинку, в якому був уряд ЗУНР у 1919 році.

Надзвичайно важкі часи пережила Станиславівщина в роках 1941 до 1944, в часі німецької окупації. Станиславів мав знаного Ганса Крюгера, команданта гестапо, який вважав себе приятелем українців, але їх немилосердно нищив; мав також заступника окружного старости, воєнного інваліда, німця з французьким прізвищем Бо (Beau), що руйнував і розбивав у місті будівлі, які, на його думку, були непотрібні, або йому видавалось, що їх вигляд був неестетичний, або вони закривали вид. Він прочистив площу перед залізничною станцією, відслонив нашу катедру, забрався і до міської ратуші, але не дав ради, і напів зруйнована ратуша залишилася.

Під Станиславовом був Чорний ліс, де гуртувалося українське підпілля, відділи самооборони й УПА. Туди проходив і загін партизанів Ковпака.

З кінцем березня 1944 р. до середмістя вдерлося 20 більшовицьких танків з відповідною піхотною охороною. Німці відтиснули тоді частини Червоної армії з міста поза Товмач і під Коломию. Кілька розбитих танків осталося довший час у сусідстві поштового будинку. А тоді почалися систематичні налети на місто: майже кожної ночі прилітав "Іван" двічі — біля 11-ої години ночі і 3-ої над ранком — і скидав розривні та запальні бомби, але ніхто йому не чинив опору. Одної ночі бомба пошкодила єпископську палату при Липовій вулиці, а єпископа Григорія Хомишина потурбувала й викинула з ліжка, в якому він спав. Друга бомба попала в будинок біля катедри, де приміщувалася польова командантура

(Feldkommandantur). Бомба знищила будинок, побила багато старшин.

У місяці липні 1944 р. німці понищили динамітом і бомбами станиславівське летовище. Марно пішла величезна праця, вкладена в його побудову, а летовища німці навіть не використали.

24 липня 1944 р. Станиславів залишили уряди, в тому й гестапо. Незабаром залишило місто також і військо, а Червона армія зайняла місто й околицю 27 того ж місяця.

Перепис населення з місяця грудня 1942 р. виказував такі числа: Станиславів місто — 43. 285 осіб, повіт — 97. 217; повіти: Делятин — 45,717, Галич — 32,581, Надвірна — 67,484, Товмач — 100,599; разом населення 406,883, У тому числі: українців — 340.939, поляків — 55.394, німців — 1,015, фольксдойчерів — 2,600, інших: арійців — 253, вірмен — 157, караїмів — 107, інших — 6,418.

Перепис із березня 1943 р. виказував: місто Станиславів — 40, 905, повіт — 91.453, Делятин — 42.384, Галич — 32,116, Надвірна — 82.000, Товмач — 96.075, разом 384.933 душі. У тому: українців — 323.705 (84.09%), поляків — 51.384 (13.35%), німців і фольксдойчерів — 2.859 (0.74%), інших — 6.876 (1.78%), жидів — 109 (0.03%). За короткий час (три місяці) дуже значний спадок населення, спричинений тогочасними обставинами.

Зміна режиму

22 червня 1941 р. Німеччина несподівано і без виповідження почала війну проти Радянського Союзу. Легше відіхнули мешканці тих теренів, які в 1939 р. попали під радянську владу, за розмірно недовгий час вони дістали вичерпну, наочну і безпосередню лекцію, як виглядає радянський рай.

Населення ждало на зміну і не прийняло вороже німецьких і мадярських військ, які за короткий час витиснули Червону армію з західньо-українських земель. З їх приходом зараз же появились і ті люди, що ховалися від певної тюрми за часів панування сторожкого ока служби безпеки — НКВД. У більшості то були молоді люди, зв'язані з Організацією Українських Націоналістів. Ту організацію досить основно і таки міцно пересіяло НКВД і багато її членів виловило та знищило. Мало кому пощастило належно замаскуватись або заховатись. Зі зміною влади ті, що ховалися, виходили на денне світло — бліді й збідовані, але в доброму настрої.

Зараз на другий день по приході мадярських частин до Городенки прийшли домів два учні городенської гімназії — Роман

Качоровський і Роман Тучак. Тільки їм обидвом пощастило якомсь переховатись і оминати більшовицьку тюрму, з якої ніхто з їхніх товаришів не повернувся. Погинули здібні учні: Іван Пеца і Василь Грималюк, обидва арештовані у Львові, а далі Василь Дзьомбак, Орест Попович, Федір Соловка, Остап (Сяхо), Хомів, Курганевич, Надя Лавришко, Віра Михайлович. Підступним способом попався і проправ, трохи старший, Іван Ощипко.

Тоді, коли у Львові ОУН під проводом Степана Бандери, 30 червня проголосили Українську Державу, терен Станиславівщини був ще зайнятий більшовицькими з'єднаннями, які аж 4 липня 1941 р. відступили із східних повітів області, городенського і снятинського. У перших днях всякі зв'язки були перервані. Більшовики досить основно понищили засоби комунікації, передусім мости на сухопутніх і залізничних шляхах. Тому вістка про проголошення доходила в різні околиці області досить пізно. До Городенки прийшла аж десь 10 липня, а видані в тій справі летючки-відозви ще кілька днів пізніше.

Вістки ті дуже зміцнювали гарні настрої серед населення, радість якого у перших днях справді не знала меж. Мадярські війська, забираючи воєнну добич, під яку підтягали все, що було їм потрібне, охолоджували той гарний настрій. Але всі вважали, що то тимчасові невігоди, спричинені рухами військ, які швидко повинні скінчитися. Крім того виглядало, що мадяри признають, що ті землі — це територія української держави. Вони дозволяли творити українську владу і не робили жадних перешкод у її урядуванні.

У час дуже напруженої і нервової праці з'явився 18 липня в Городенці професор д-р Остап Гамерський (помер в США в 1951 р.) з письмом від Обласної управи, щоб я негайно там зголосився до праці. Він привіз ясніші вістки про акт проклямації, але й одночасно прикру новину, що всіх членів українського правління німці поарештували. Поза проголошенням український уряд не успів видати жадного правного акту. Вістки були дуже прикрі, але всі ми були тоді оптимістами й вірили, що в майбутньому все укладеться добре, бо того ми всі бажали.

20 липня приїхав до Городенки її уродженець д-р Богдан Рибчук, член ОУН ще з давніших часів, його батьків більшовики вивезли на Сибір тому саме, що син був на еміґрації в Чехо-Словаччині. Він працював як член ОУН під проводом Бандери. Залізниця ще не курсувала, а д-р Рибчук приїхав особовим автом, на якому мав синьо-жовтий прапорець. Рибчук привіз ще більше новин, що з них одні були радісні, а другі прикрі. До цих останніх належало не тільки ув'язнення українського уряду з Ярославом Стецьком на чолі, але і прикрим був поділ ОУН на дві ворогуючі

групи. Поділ наступив на еміграції, і про нього назагал у краю не було відомо. Ті члени організації, які тоді повернулися на рідні землі, нерado говорили про те розбиття, принаймні тоді, на початках. Вони були свідомі, що така вістка для місцевого населення, яке пройшло радянський вишкіл, буде дуже немила, а навіть важко-зрозуміла. Те населення за короткий пробний час успішно зцементуватись в один міцний моноліт; зникли політичні партії, включно з сeльробівською, зникли організації, групи й класи, а залишились тільки українці, які дуже прагнули своєї держави.

Д-р Рибчук привіз другий виклик зголоситись до праці в Станиславові. Тепер треба було коритися своїй владі, і я поїхав та був щасливий, що їду автом, на якому повіває український прапор. Поїхали шляхом на Коломию, яка належала до Станиславівської області; затримувались по селах, а в Коломій заночували. У Коломій положення було важке, а було воно таке всюди. Причиною того в першій мірі були мадярські реквізиції, що вводили великі непорядки. Але в людей було багато надії і віри, що буде добре. Нетерпеливо ждали всі на нові приписи, що повинні прийти згори, від своєї влади. Без розпоряджень вищих органів влади, люди почувались якось недобре, якби зв'язані в праці, не знаючи, від чого і як починати. Зате всюди було очевидне, що люди хочуть працювати і бажать порядку.

Українська влада за мадярів

У Станиславові був осідок області за час радянської влади, а попередньо за Польщі осідок станиславівського воєвідства. Одначе те місто мало також і українські державні традиції: воно ж було столицею ЗОУНР у 1919 році. Там сходявся законодапний орган, Українська Національна Рада, і видавав державні закони. Там працював виконний орган — секретарі-міністри західньоукраїнської держави.

Подібна історія, але дуже в мініатюрі, повторилась і в 1941 р., хоч на дуже короткий час. Тому, що у Львові український уряд не існував, бо німці унеможливили його працю, українська влада проявляла свою працю там, де для цього були можливості, тобто в мадярській окупаційній зоні. Ту владу з конечности творила станиславівська Обласна управа, яка мусіла виконувати завдання як свої власні, так і українського уряду, бо мимовільно стала найвищим українським державним чинником того часу.

Головою Обласної управи був інж. Ілля Сем'янчук, кооператор, знайомий з давніших часів. 21 липня 1941 р. я зголосився у нього до праці й зараз її почав. Обласна управа вже була зорганізована і мала багато відділів, а мені приділено відділ загальної адміністрації, який ще треба було створити, а одночасно я став і заступником голови Обласної управи.

У Станиславові діяла міцна клітина ОУН, що визнавала своїм провідником Степана Бандеру. Вона старалася ступнево охопити терен цілої області. Були це переважно люди молоді, які недавно прибули до міста. Вони мали приміщення в будинку колишнього польського банку крайового господарства. Там вони сходилися, мали свої бюро, вели харчівню. Обласним з рамени організації був тоді Чумак, а його справжнє прізвище було Василь Мельничук, знайомий з давніх часів з Городенки, де він якийсь час працював, як канцелярійний помічник в адвокатській канцелярії д-ра Теофіля Окуневського. Організація діяла явно, не було конспірації, хіба у привичках з давніх часів. Організація хотіла також мати вплив на органи української влади, а Обласна управа з нею співпрацювала і порозумівалася.

Дуже пильною справою було видання приписів про організацію влади на місцях та її діяльність. І до тієї праці взявся інтенсивно нашвидку створений працівний апарат відділу загальної адміністрації. На тому полі виникли перші різниці поглядів між згаданим відділом і організацією. Посередником у тих справах був або д-р Рибчук, або Василь Бандера, брат Степана, або обидва разом. Щоб видати перше число "Вісника", ми їздили до Львова, до крайової організації, щоб нас там погодили. Але та проволока спізнила видання "Вісника" більше як на тиждень.

Організація бандерівців, як їх почали називати, була в тому часі рухлива. Її члени роз'їздили по селах і приєднували нових членів та симпатиків. Вони організували або відновлювали товариства молоді під традиційною назвою Січі. Часто відпоручники ОУН втручалися до обсади урядів на місцях, по селах; траплялося, що в громаді урядував начальник, якого назначив український повітовий староста, а організація наставляла другого. Очевидно, двох їх в одній громаді було забагато, і треба було швидко полагоджувати конфлікт, щоб не підривати авторитету влади. Назагал праця організації була корисна, а її члени були гарячими українськими патріотами.

Але в терені почали появлятися також члени тієї другої групи націоналістів, що залишилися вірні ОУН під проводом полковника Андрія Мельника. Їх було мало, але досить, щоб наглядно довести, що ОУН розкололася на дві групи, які не були собі взаємно

приятелями. Тоді, очевидно, мусіла прийти вияснювальна робота, чому дійшло до поділу. А при тому вияснюванні, чому одні з другими не могли діяти разом, треба було сказати не одне терпке слово під адресою противника. А відомо, що найтяжча ворожнеча постає тоді, коли почнуть ворогувати два рідні брати, як це було з бандерівцями і мельниківцями в тому часі. Такі назви тоді для них прийнялися. І поплили потоки лайки й бруду на голови противників, як звичайно в таких випадках — аж надто перебільшено.

Заміти бандерівців були спрямовані головню проти членів проводу ОУН: Омеляна Сеника-Грибівського, Миколи Сціборського і Ярослава Барановського. Провідника, полк. Андрія Мельника, вони майже не чіпали, мабуть з тієї причини, що Мельник був загально знаний і втішався великою пошаною і авторитетом серед українського громадянства.

Місцеве населення не могло того поділу зрозуміти, і довший час не тільки старше громадянство, але також і молодь осуджували роздор і в його наслідку дії роз'єднаних груп, як крайне шкідливі під кожним оглядом. Воно вводило нездоровий фермент і творило глибокі риси і розколини в досі одностайній, збитій, міцній українській будівлі. Доводилось тоді чути думку молодих українців, які не були на еміграції, а пережили більшовицьке панування на місцях, що виникає потреба заснувати окрему й нову українську націоналістичну організацію. До неї вступила б уся українська патріотична молодь, якій дуже не до смаку оте фатальне роздвоєння з усіма його наслідками. Я відраджував і противився такому плянові, бо вважав, що в кінцевому висліді вели б між собою війну за впливи не дві, а три наші націоналістичні організації.

Як довго нагляд над місцевою адміністрацією виконували мадяри, організація могла спокійно і без перешкод з боку окупаційної влади розвивати свою працю. Мадяри пильнували своєї воєнної добичі й проводили реквізиції, а у внутрішні українські справи, як також у працю українських місцевих урядів майже цілком не втручалися.

Прилучення Східньої Галичини до Генерального Губернаторства Поява Німецької цивільної адміністрації Свято зброї у Станиславові

Описані вище відносини змінилися основно, коли східньогалицькі землі прилучено до Генеральної Губернії

(Generalgouvernement) тобто до новоствореного, що його створили німці з решток сильно обкровоєної території колишньої Польщі, з осідком у Кракові. Із зайнятих теренів Галичини створено окремий дистрикт (District Galizien) з губернатором (Gouverneur) на чолі, що урядував у Львові. Дистрикт поділено на окружні староства (Kreishauptmannschaft).

Поодинокі німецькі службовці, які мали творити нову адміністрацію, почали являтися в Станиславові вже в перших днях серпня 1941 р. Формально передавало німцям владу малярське командування, а фактично робила те українська влада, зокрема, Обласна управа, яка мала в своїх руках кермо області. Передача тривала цілий місяць серпень, а в деяких ділянках і довше, бо німці повільно складали свій працієвний апарат, а маляри не спішилися здавати свої позиції.

Найшвидше прибуло до Станиславова німецьке Гестапо, яке ще за малярів почало свою працю. 7 серпня прибув до Станиславова і німецький окружний староста. Він перебрав владу від голови області, а інж. Сем'янчук перестав працювати, бо цього вимагала наша національна честь. Робочий апарат обласної управи складався з самих українців, і він за малими винятками залишився і потім, коли владу перебравли німці. Залишився і я, під натиском українського громадянства, щоб на наші залишені місця, німці не набирали до праці поляків.

Організація запланувала велике свято на неділю, 31 серпня 1941 р. з нагоди 22-их роковин здобуття Києва українськими злученими арміями. Свято названо святом зброї (по-німецьки Waffenfest), а фірму давали молодечі організації Січі в Станиславщині. Два дні перед святом, тобто у п'ятницю, прийшли до мого бюро в Обласній управі, яка перемінювалась на окружне староство, комітетові свята, щоб дістати адреси німців, яких вони поіменно хочуть запросити на свято. А тих німців, включно з гестапівцями, вже було понад тридцять. У розмові з комітетовими виявилось, що вони ще не мають дозволу від німецької адміністрації на влаштування свята, а такий дозвіл у змінених обставинах був уже потрібний. Комітетові зараз написали потрібне подання, на якому я написав референцію, що свято дозволяється і дав німцеві, заступникові окружного старости до підпису. Комітетові отримали дозвіл, і все було бу порядку, якби до справи не вмішався комендант Гестапо Крюгер. Він і сам міг бачити розліплені по місті афіші про свято, а може хтось звернув його увагу. Отож у суботу, день перед святом, той командант говорив про ту справу телефонічно з окружним староством. Опівдні перед самим кінцем урядування покликав мене заступник старости Бо, який підписав дозвіл, і запропонував поїхати, таки зараз, із

кимось, із комітету січового свята до Гестапо. Там треба дати вияснення в справі програми свята і узгіднити деякі суперечності. Якщо до узгіднення не дійде, тоді він буде змушений відкликати дозвіл, що його видав. З комітетом свята не можна було порозумітися; а що вже було пізно, взяв я з собою службовця з відділу пропаганди, якого ще захопив і обидва ми поїхали до Гестапо автом, що його дав нам до диспозиції Бо.

Гестапо приміщувалося при вул. Білінського, де попередньо за більшовиків було НКВД. В Гестапо, на щастя, ми ще застали коменданта Крюгера, і по великих церемоніях пройшли залізні двері, і Крюгер нас прийняв у своєму пишно влаштованому кабінеті. Він був поденерований. Зразу почав нарікати на українців, що роблять недоречності, які він прямо назвав свинствами. В останніх шістьох днях було чотири політичні вбивства, що їх виконали бандерівці (Banderaute). А для того, щоб убивати, є власне він, є Гестапо, а не українська організація. Також українська міліція не виконує належно своїх обов'язків; міліціанти беруть хабарі й грабують. Українські інтелігенти впускають до своїх мешкань жидів і поляків та дозволяють їм слухати радіопередачі з Англії, а в додаток, кажуть собі за те платити. Українці не мають старшого зрілого проводу, який правильно орієнтувався б у світовому положенні. Молоді люди з організації роблять помилки і дурниці, починають вести протинімецьку пропаганду та друкують протинімецькі летючки.

Крюгер був очевидно нервовий, вставав, ходив, грав на піяно і слухав радіо. А воно якраз подало окреме звітommлення (Sonderbericht) про потоплення німецькими підводними човнами дуже багато тоннажу аліантів. Це поправило настрої Крюгера, і він вже спокійніше почав говорити, що він приятель українців, він бажає нам добра, але ми мусимо бути терпеливі й ждати, що нам скаже фюрер Адольф Гітлер. Алеж ми мусимо навчитися порядку і нічого не робити самостійно, на свою руку. На те є вони, німці, щоб правити, і це ми мусимо в теперішній час прийняти до відома.

Ми вислухали проповідь Крюгера, вияснювали все, що могли і як уміли, та оправдували, що треба було. Кінець-кінцем Крюгер погодився, щоб свято відбулося, але скреслив похід містом і поробив ще деякі зміни в програмі, хоч і незначні. Вкінці заявив, що ми обидва делегати відповідаємо за порядок свята і що програма буде точно така, як власне встановлено. У противному випадку, загрозив, що поставить нас під стіну без усяких вагань. Ми прийняли до відома ту приемну пропозицію, подякували й пішли, щоб здати звіт комітетові свята з відбутої авдієнції. У висліді того, треба було

негайно повідомити села, про зміни, що зайшли в програмі, а, зокрема, про заборону походу містом.

У неділю, 31 серпня 1941 р. свято відбулося на площі за парком. Взяли в ньому участь українці з міста і сусідніх сіл, передусім організації молоді Січі. Були на святі й запрошені німці — був і Крюгер зі своїм штабом. Площа й трибуна були прикрашені українськими прапорами, а на трибуні був також і німецький прапор. У часі свята організація передала німецькій владі деяку зброю, зібрану по селах. Відносини тоді ще не були надто напружені. Загалом усе відбулося в порядку, гарно й добре. Гестапо не робило якихось замітів. Свято закінчилося увечорі святочною академією.

Суди Гестапо і Організації бандерівців

Перша хвиля масових арештів серед українців. Праця ішла своїм річищем, а було її забагато й була вона нервова. Від самого початку всюди по урядах відчувалося великий брак людей до праці і то не тільки кваліфікованих. Большевики винищили або вивезли інтелігенцію, а навіть свідомих селян і робітників. Тим нашим людям, які були виїхали на захід, німці ще не дозволили повернутися. Всі, що прийшли з еміграції, прибули нелегально — бічними шляхами, і це були в більшості люди молоді. Їх важко було намовити до праці в урядах, а як навіть дехто з них почав працювати, то незабаром покидав, бо мав інші завдання, що їх накладала на них організація. По всяких урядах, банках, кооперативах було багато необсаджених місць, а працівників не було. Хто працював, то був понад міру переобтяжений, якщо хотів виконати сяк-так роботу.

Деякі члени ОУН працювали і в Гестапо. Одні як перекладачі, а інші мали там свій відділ і вишукували різних ворогів. Напочатку Крюгер знищив польську і жидівську інтелігенцію, залишаючи лише конечних фахівців. А потім він і його штаб користали з усяких доносів і послуг та арештували і стріляли жидів, поляків, а також й українців, запідозрених у комуністичних симпатіях. У тих перших часах загинуло подружжя Червоняки, обидвоє вчителі в місті. Гестапо закидало їм комунізм, хоч вони комуністами не були, а досліджувати справу більш основно не було часу. Тоді розстріляли лікаря д-ра Козака, який вправді був одружений з жидівкою, яку також в той час розстріляли, але він певно не доконав тих злочинів, що їх йому приписував Крюгер. Це його передусім мав на думці Крюгер, коли ганив українських інтелігентів, які дозволяють жидам

і полякам слухати радіопередачі з Англії. Козаки були багаті й грошей напевно не потребували. Тоді також пішов на смерть учитель Гірняк; також Гестапо розстріляло старшину української міліції Гева, людину енергійну й цінну. За советської влади, у Станиславові працював, як референт Облвиконкому Безкровний, та Єфремов, що мав бути секретарем райпарткому. Обидва вони по відході більшовиків залишилися в терені; важко судити з якою метою. Гева, мабуть, знав їх обидвох як українців, а обивдох їх зловила наша міліція. Гева, знаючи, що в Гестапо їх чекає певна смерть, був за те, щоб їх не видавати німцям. Але хтось доніс до Гестапо, чи воно про справу довідалось іншим шляхом, а тоді всіх трьох ув'язнило і розстріляло.

Організація мала до деяких наших людей свої застереження: той за Польщі перейшов на латинський обряд, той був надто червоний за більшовиків і т. п. Якщо Гестапо судило всіх і вся, то чому ОУН не мала судити українське населення Станиславова й області? Ті суди відбувалися дуже тайно, але глухі вісті про них почали ширитися в другій половині серпня. Вироки видавали без переслухання і без відома обвинувачених, заочно за провини, які в їх розумінні були каригідними. В тому часі вони засудили біля 450 осіб на кару смерті — очевидно, нікого з них не переслухали, ані нікому не доручували вироків. Причини до засуду звичайно були благенські, ніяк не співмірні з карою смерті. Кілька вироків виконано, і то про них згадував Крюгер під час авдієнції у справі січового свята. Гестапо знало про суди й засуди, і Крюгер підкреслював, що то лише його справа стріляти. Інші засуджені були врятовані наслідком подій, що швидко наступили. Крюгер виарештував членів організації і тих суддів. Деякі, що були засуджені, їх остерегли знайомі, вони втікли й заховалися, а коли небезпека минула, вони були добрими працівниками і ніяк не шкодили українській справі.

Подібні самосуди відбувались і по інших містах, це означало, що таке доручення прийшло згори. Про ті суди повинні бути акти в архівах нашого підпілля. На жаль, ніхто і ніде про них не згадує. А все таки то була одна карта в нашій історії, і її нема причини соромитися, бо з історії таки нам треба вчитися. Не буде далеким від правди твердження, що ще живуть і деякі особи, які про суди знають, а також і засуджені, які вспіли заховатися.

Про перший період діяльності ОУН

Організація тим часом старалася здобути рішальні впливи на село, а, зокрема на молодь, і в тому напрямі розвивала працю в терені. Між бандерівцями й мельниківцями почалися своєрідні перегони, кампанія за приєднування членів. Бандерівці були сильніші числом, рухливіші і більш радикальні. Вони швидше з'єднували собі молодь, яка вже з природи схильна йти за скрайніми гаслами.

Відносини бандерівців до німців, а в першу чергу до Гестапо почали швидко псуватися і гіршати. Стало очевидним, що німці не йдуть на шлях будівництва української держави, у тому секторі в них була стриманість, а лише дехто згадував про якісь неясні пляни на майбутнє. Назагал панувала засада, що її висловив Крюгер, що німці мають правити, а українці слухати і виконувати. Тому між німцями й ОУН почалась тайна, а згодом і явна ворожнеча та боротьба. Німецька влада видала наказ про здачу зброї, про обов'язок усяких контингентів. Члени організації почали агітацію проти тих наказів; у летючках закликали населення ховати зброю на слушний час і потребу, не здавати ніякого збіжжя, м'яса, молока та інших продуктів німцям. Такі відносини мусіли довести до конфлікту, в якому потерпіло й невинне населення. Крюгер не привик довго терпіти, і чи з власної ініціативи, чи з наказу згори, провів численні арешти в Станиславові й околиці 14 і 15 вересня 1941 р. До в'язниці попали в першу чергу члени організації, але також дехто з української міліції, з новопосталих січей і багато молоді, непричасної до організації. З ОУН попала майже ціла верхівка, а залишилися лише ті члени, яким пощастило втекти.

Українська громада глибоко затривожилася цими подіями. Рідня арештованих та їхні знайомі приходили, щоб знайти якийсь шлях до інтервенції, люди просили поради й помочі. Інтервенція була дуже потрібна і то негайно. Крюгер був людиною досить необразованою, він міг сам скласти суд (трьох гестапівців), який судив не інакше, як смерть через розстріл. Таких масових розстрілів жидів і поляків Гестапо мало вже досить за собою, те саме могло статися і з ув'язненими українцями. Маючи таку можливість на увазі, всі затривожені українці, які зійшлися на зібрання, були глибоко переконані, що до Гестапо треба конечно й швидко вислати делегацію. Але обрати делегацію, хоча б з двох осіб, не було легко; йти до Гестапо, та ще в такій ситуації, не належало до приємности. Але делегація пішла у вівторок, і я був один з тих двох. Нас прийняв Бранд, заступник Крюгера, людина вперта, жорстока, типовий

гестапівець. Крюгера може не було, а може був зайнятий переслуханнями в'язнів, або просто не хотів у цій справі говорити з українською делегацією.

Першою була порушена справа арештів. Бранд роз'яснював, що арештовані вели протинімецьку, протидержавну пропаганду й агітацію; що Гестапо має відомості про те все, що діється в організації, знає їхні ухвали й резолюції, має їх протоколи, летючки і т.п.

Наша аргументація ішла в тому напрямі, що арешти української молоді та евентуальний засуд дуже від'ємно вплинуть на відношення українського населення до німецької влади та німців. Ті відносини покищо ще не ворожі, можна сказати навіть прихильні, а псувати їх не є в інтерсі ні німців, ані українців. Війна йде важка і Німеччина потребує нашої праці, нашого хліба, наших сирівців.

По довгій і важкій аргументації, Бранд вкінці приобіцяв, що арештованих не буде судити Гестапо в Станиславові, але їх, як елемент небезпечний, перенесуть із цього терену в інші сторони. То вже був певний осяг і полегша; тоді ми перейшли до обговорення інших справ, а головно компетенцій і діяльності Українського Комітету. Треба признати, що Бранд слова дотримав і в'язнів незабаром вивезли. А може такий був наказ згори, бо в тому часі проведено арешти й в деяких інших містах Галичини.

Опис арештів

У неділю, 14 вересня 1941 р. командування Гестапо покликало до себе на конференцію чотирьох членів проводу ОУН — бандерівців, а саме: Василя Бандеру, Ярослава Микитюка, д-ра Богдана Рибчука і д-ра Романа Малащука. То був нечесний підступ, бо прибулих арештували і конференція відбулась під загрозою цівок німецьких пістолів з піднесеними вгору руками.

У понеділок ранком почались масові арешти в місті й околиці. Вони тривали день, ніч і знову день. Зі Станиславова арештували Романа Полутранку — директора банку, Андрія Боринця, мгр Євгена Лозинського, Степана Дершка, Володимира Дейчаківського та багато інших. В Галичі арештували Пилипонька, в Отинії Приймака і Олексу Вінтоняка, в Товмачі Дуная, в Богородчанах Володимира Мартинця, в Делятині д-ра Корнила Ващука, в Калуші Матвійцева, в Долині Омеляна Коваля й Антоневица. Гестапо арештувало й жінок: дружину Василя Бандери, Теофілю Бзову,

Оксану Лемеху, Луцьку. Гестапо також забрало велику кількість хлопців підлітків, яких застало в підозрілих місцях, напр. в домівці організації. Всіх арештованих була добра сотня, а з того приблизно половина членів і симпатиків ОУН.

У середу, 17 вересня всіх арештованих вивезено зі Станиславова тягаровими автами. Під суворою вартою вони прибули увечорі до Львова і їх примістили в тюрмі при вул. Лонцкого. Тюрма була переповнена, тут привезли в'язнів також із інших міст. У Львові незабаром випустили всіх підлітків, а також декого зі старших. В'язниця була так переповнена, що деякі в'язні ночували на коридорах. Приблизно три тижні пізніше з тієї тюрми випустили жінок і декілька в'язнів, хворих на туберкульозу*.

18 вересня 1941 р. з тієї тюрми перевезено біля 150 в'язнів до Кракова і приміщено в тюрмі Монтелюпіх. У тому станиславівців було яких 40 осіб, а решта зі Львова, Стрия та інших місцевостей Галичини, а навіть з Волині. З тієї тюрми, в січні 1942 р. були звільнені майже всі волиняки, а зі станиславівців вийшли Ярослав Микитюк, Боринець, Матвійців, Дунай і Антоневич. В загальному, з краківської тюрми тоді звільнено приблизно 100 в'язнів із української групи. У тюрмі залишилось 57 в'язнів українців, яких у липні 1942 р. трьома транспортами передано до табору в Авшвіц (Осьвенцімі).

У краківській тюрмі, в перших місяцях, всім українцям було дуже погано. Вони були здатні на в'язничний німецький харч, втрачали рештки сил; поширилися пошесні недуги — тиф, червінка. Пізніше становище покращало тому, що українська жіноча організація при Українському Комітеті в Кракові дуже допомагала харчами.

У концентраційному таборі в Осьвенцімі (Auschwitz) українці становили малу групу і підпали під команду польських в'язнів, які там були великими тисячами, а всі вони були ворожо наставлені до українців. Внутрішня таборова служба з польських тюремників дуже жорстоко поводитися з українцями; вже при реєстрації всіх українців важко побивали спеціальні опричники, в окремій кімнаті.

Швидко почалися випадки смерті. Із Станиславова першим помер Роман Полутранко. По ньому прийшов на чергу Василь Бандера, якого поляки вже з причини його прізвища катували вирафінованими способами: кидали в кипуче вапно, били залізними прутами, казали підкладати спину під дошки, що по них в'язні возили тачки з різними тягарами. Усі в'язні ходили до праці, і дуже

* Сталося це після довгих старань Митрополита Андрея Шептицького.

часто після її закінчення, змороженого Бандеру треба було везти на тачках до житлового бараку. Одного дня його зовсім обезсиленого віддали товариші недолі до в'язничної лікарні, і там він по двох днях помер. Найбільші муки перенесли українці в перших двох місяцях, і тоді були випадки смерті.

У таборі Авшвіц загинув тоді також д-р Олександр Бандера, брат Василя і Степана, замучений подібно, як Василь. Його дружина, італійка, старалася видобути його на волю за посередництвом італійської влади, але інтервенція не допомогла.

Пізніше відносини в таборі трохи поправились. Дружини ув'язнених і український комітет у Кракові зчинили рух у краківському Гестапо, подаючи факти нелюдських знущань поляків. Ті відомості поміг передати на світ наш буковинець із таборової охорони (Демчук). З Кракова приїхав до Авшвіцу гестапівець, референт від українських справ, і відділив українців; вони одержали окремі приміщення в бльоку.

З кінцем 1944 і початком 1945 р. у зв'язку з наближенням фронту, табір Авшвіц мали ліквідувати, а в'язнів перенести до табору Гросс-Розен (Gross-Rosen). Однак тому, що фронт швидко посувався на захід, то в'язнів переведено далі в глибину заплілля. 18 січня 1945 р. в'язні вирушили з табору піхотою і маршували кілька днів. Опісля їх завагонували до відкритих возів, якими вони заїхали до табору Мавтгавзен (Mauthausen) в Австрії біля Лінцу. Деяких інших в'язнів, а в тому майже всіх українців переведено до концентраційних таборів у Ебензе (Ebensee) та й околиці Мельку, де мусіли виконувати тяжкі підземні роботи. У тих таборах, а також у Мавтгавзені були приміщені еспанські комуністи, яких німці захопили в Франції і виарештували. З них, як найстарших у таборі в'язнів, переважно складалася внутрішня таборова служба. Вони були дуже жорстокі та дошкулили нашим в'язням не менше, як поляки в Авшвіці. Звичайно спільна недоля людей зближує і єднає, але, як видно, не завжди і не всіх. При роботах в Ебензе в наслідок виснаження загинули Пилипонько і Приймак, а в загальному з українських в'язнів загинула їх там майже половина. У Мавтгавзені зі станицівців залишився був Володимир Дейчаківський, він у лютому занедужав, дістався до таборової кімнати хворих і перебув у ній аж до дня визволення, тобто до Великодньої суботи, 4 травня 1945 р. Того дня прийшли до табору американські стежі й наказали розійтись німецькій сторожі, яка виконувала службу до останньої хвилини. Американці знайшли в таборових харчових складах тільки мармеляду і розділили її між в'язнів. Голодні в'язні поїли кістки мармеляди, але їх виснажені організми не витримали тої поживи, і

тоді, ще приблизно дві тисячі в'язнів померло в муках від шлункових корчів.

До табору в Ебензе прийшли американці в саму Великодню неділю. Тоді діждалися волі д-р Богдан Рибчук, мгр Євген Лозинський, Володимир Мартинець, Омелян Коваль, Олекса Вінтоняк і д-р Роман Малащук. Він уже був у кімнаті хворих у майже безнадійному стані, але старанням друзів дістався до санаторії в Травнзе-Бухберг (Traunsee-Buchberg) і там по кількох тижнях прийшов до здоров'я.

У всіх німецьких концентраках час від часу відбувався перегляд в'язнів. Якщо в'язень виглядав нездатним до праці наслідком якоїсь вади, його сепарували. Такі в'язні йшли на смерть, на газ. У час таких перевірок товариші недолі не допускали до них д-р Богдана Рибчука, бо він налягав на ногу. Замість нього до перевірки ставав один із друзів, що вже свою перевірку пройшов, це так, щоб було тільки до рахунку.

Перший період діяльності ОУНР

Повернімось до подій у Станиславові. Мабуть, першому з організації, що вдалось дістатися до Станиславова був Володимир Дейчаківський. Трохи пізніше з'явився Василь Мельничук, якого обласним на Станиславів назначив Львів, а також д-р Богдан Рибчук, що його на те становище прислав Краків. Обидва вони погодилися так, щоб обласним став Мельничук. Він виконував ті обов'язки приблизно до половини серпня 1941 р. Тоді він перейшов на становище окружного до Коломиї, а обласним став д-р Роман Малащук, який саме прибув до Станиславова. До Станиславова в тому часі напливало щораз більше німців, які нападнували на свій спосіб адміністрацію станиславівської округи, організували все нові уряди, а до їх обсади треба було людей. Окружне староство, що саме зайняло приміщення української обласної управи, а також управи міста пощастило обсадити майже самими українцями, які вже перше в тих урядах працювали і вправилися в роботі. Але до інших урядів, як скарбовий, мір і ваг, праці, до каси хворих, залізниці, в'язничної служби діставалися майже самі поляки, тому що вони в тих урядах працювали за Польщі, мали практику і їх відразу можна було поставити до праці. Українці намагалися всюди мати своїх людей, щоб принаймні знати, що в даному уряді діється, але дуже важко було таких людей дістати й то з різних причин.

Праця по урядах була важка; урядові години довгі; платня низька. У торгівлі й промислі можна було знайти легшу працю і багато більший заробіток. Члени організації мали свої завдання і до урядів не радо йшли, а деякі навіть явно виступали проти праці по урядах. По описаних, попередньо, арештах наплив молоді до праці в урядах трохи збільшився. Вийшло їм то на користь, бо були до певної міри обезпечені від нагінок, а з другого боку — вчилися і набирали практики так, що деякі дуже добре виконували свої обов'язки — працю.

Згаданими масовими арештами закінчився один період діяльності організації, точніше групи бандерівців, на терені Станіславщини. Подати характеристику й оцінку тієї діяльності досить важко тому, що замало матеріалів подала до відома сама організація про ті часи, хоч і час, який ділить нас від тих подій, вже досить довгий. Під час короткої мадярської окупації праця розвивалася добре; з мадярами не було жадних суперечностей, якщо мова про українську політику. У початках організація співпрацювала і з німцями; принаймні на зовні так виглядало. Але німці своєю політикою, а радше поведінкою своєю (бо про їхню політичну лінію у відношенні до українців у тому часі було ще годі говорити), поставили і організацію, і українців у цілому в дуже невідрадне становище. Між ними, а точніше виразником німецької влади — Гестапом і організацією прийшло досить швидко до явного конфлікту. Також решту населення німці зуміли хутко настроїти проти себе.

Трудність ситуації була в тому, що український національний інтерес вимагав розгрому й упадку більшовизму та комуністичного устрою. Українцям, може, те було більш потрібне, ніж німцям. Члени організації поділяли ті погляди і були їх носіями; вони проголошували, що комуністична Москва криє для нас найбільшу небезпеку. З того логічний висновок, що нам треба, як не помагати німцям, то принаймні їм не ставити перешкод у війні проти Советського Союзу. Такі були причини, що одні люди з організації співпрацювали з адміністрацією, принаймні з її українськими залишками, а другі вели пропаганду проти неї. Лінія поступування не була встійнена, не була ясна й хиталася; у даній ситуації вона й не могла бути іншою. Такий стан спричинили обставини, що заіснували всередині самої організації. Вона тоді поповнювала свої ряди новими членами, яких вербувала, щоб досягнути відповідний вплив. Між новими членами був дехто належно не перевірений, такий, що до організації не надавався. У члени просунулися менше вартісні елементи, а може й замасковані провокатори. Проводові не було легко втримувати порядок, дисципліну й слухняність. Вкрадалися

непорядки, що їх годі було опанувати, і деякі члени робили те, (чого провід може й не бажав), що їм видавалося добрим і корисним.

Крім того, під кінець того періоду боротьба між двома групами ОУН — бандерівцями і мельниківцями — дійшла до великого напруження. З обидвох сторін сипалися взаємні страшні обвинувачення, до національної зради включно.

10 вересня прийшла до Станиславова вістка, що в Житомирі потекла братня кров, що там 30 серпня Року Божого 1941 ненависть одних націоналістів дійшла так далеко, що вони скрито вбили також націоналістів, членів проводу ОУН під проводом полк. Мельника — Омеляна Сеніка-Грибівського і Миколу Сціборського. Навіть у тих грізних часах війни та вістка міцно струснула українське сумління. Люди говорили: Нема в нас згоди, ще ми не доросли до власної держави.

Між обидвома групами закипіла ще завзятіша боротьба. У ту свою внутрішню гризню вони втягали з конечности решту української спільноти, передусім молодь. Замість однієї національної виховної роботи завелось роз'єднання дотеперішнього одноцілого українського фронту.

Український націоналістичний патріотизм набрав спеціального забарвлення і своєрідної суті. Він учив безмежної любови до батьківщини, для добра якої ніяка жертва не є завелика. А одночасно він учив ненависти до одної складової частини тієї батьківщини, ненависти до одної групи українців — також націоналістів, ненависти, що може йти аж до проливу української крові.

Воно ж звичайно так бувало, що еміграція, відірвана від життєдайного рідного кореня, у своїх міркуваннях ішла на помилкові шляхи. Вона, відірвана від народу, від рідної землі, не може прислухатися безпосередньо до голосу і поклику тієї землі, з якої вийшла. Та еміграційна недуга була одною з причин розламу ОУН, а ще гіршим лихом було перещеплення його на рідні землі.

Члени організації в практичній роботі на рідних землях, коли треба було перейти від теорії до практики, від дискусійних міркувань до творчості, від слів до діл, зустрілися з різними проблемами і розв'язували їх, як уміли й могли. Одною з таких проблем було відношення організації до влади, передусім у тому першому періоді, у часі мадярської окупації. Члени організації не входили в державний апарат, хоч він тоді був український. З другого боку — вони хотіли мати вирішальний вплив на діяльність того апарату, а навіть йому наказувати.

Витворювалося своєрідне двоєвладдя. Чинники української влади вели свою лінію, організація проводила свою політику та

старалася досягнути становище вищого чинника, стати якоюсь надвладдою. Такий стан не був ні нормальний, ані здоровий. Ніякий устрій, поза комуністичним, такого стану не міг би витримати. В упорядкованій державі може бути тільки один уряд, одна влада. А навіть недержавна нація буде щаслива, якщо створить один свій політичний провід, бо тоді буде міцна і створить передумови своєї самостійности.

Але кажуть: хто працює, той робить помилки. Організація поклала великі заслуги для населення, що серед нього працювала. Пропагувала свій націоналістичний світогляд, підносила і скріплювала національну свідомість та віру у власні сили; поширювала ідею самостійности України, бо тільки у власній державі розвиток народу знаходить своє завершення.

В'язниця Гестапо у Станиславові і її внутрішні порядки

У січні 1942 р. станиславівське Гестапо арештувало поважного громадянина Василя Остап'яка, який після звільнення виконував обов'язки волосного старшини в Лисці. Три тижні пробув він у станиславівській в'язниці при вулиці Білінського, у келії ч. 5. Келія була мала, а мусіла містити 19 українців, у тому двох священиків і ще двох поляків.

За цілий той час, майже кожного дня, біля 5-ої години після полудня, приходив до келії комендант Гестапо Крюгер у супроводі двох гестапівців. Зі списка, який приносив, він вичитував імена деяких ув'язнених; викликані знали, що їх жде: вони призначені на смерть. Викликаних заводили до льоху в коридор, де вони мусіли роздягатися. Їх зовсім нагих виганяли гестапівці на в'язничне подвір'я. Там на окремому підвищенні вже стояли два інші гестапівці, які стріляли до вигнаних, на подвір'я, жертв із автоматів. Дехто з тих нещасних падав смертельно поцілений, дехто ще рухався, аж знову дістав смертельний постріл і падав, а декого добивали лежачого на землі.

Крюгер такі відвідини відбував щоденно, і щодня мордовано тим способом на в'язничному подвір'ї 120 до 150 осіб. У час екзекуції пускали в рух мотори вантажних автомашин, щоб заглушувати постріли і крики мордованих людей.

Вікно келії ч. 5, було звернене до подвір'я в'язниці, і її мешканці могли щодня оглядати жахливі сцени, які відбувалися на подвір'ї в

часі екзакуції. Це було страшне видовище як живих і невинних людей стріляють як горобців. Тому всі в'язні переживали нервові потрясення, втрачали свідомість, падали непритомні, а дехто блудив думками.

Одного дня Крюґер викликав імена двох братів, українців, учнів, що походили з Галича. Старший знав, що зараз вони підуть на смерть, знали це і всі в'язні. Тому він поцілував молодшого брата, а з іншими в'язнями попрощався і закінчив окликом "Слава Україні!" За те зараз за дверима келії гестапівці дуже важко побили обох братів.

При переслуханнях гестапівці дуже побивали арештованих і знущалися над ними: били чим попало і де попало; ламали кості, часто навіть убивали на смерть.

Коло 7-ої години вечора екзакуції на в'язничному подвір'ї кінчилися, а трупи побитих залишались на місці. На другий день, о 4-тій годині ранку призначені до того в'язні вантажили трупи на автомашини, а в'язничне подвір'я чистили, щоб не було слідів крові і морду на снігу і на землі.

Крім того, майже кожного дня, гестапівці вантажили на тягарові авта в'язнів, головно жидів, а також попадали туди й нежиди. Їх вивозили зі Станиславова в околичні ліси, стріляли і скидали в приготовані ями.

Відвідини Крюґера і екзакуції на подвір'я спричиняли нервові напруження, що їх не всі в'язні могли витримати. Мешканці келії ч. 5, знаходили деяку полегшу в молитвах, що їх відмовляли разом із священниками, які там були.

Арешти в коломийській окрузі

Поголовні арешти керівних одиниць послабили дальшу діяльність ОУН під проводом Бандери. Цілий обласний штаб групи попав у тюрму, а на волі залишився, мабуть, лише обласний фінансовий референт. Організація потребувала часу, щоб обсадити керівні становища новими людьми. Діяльність послабла, а проявлялась там, де були для неї можливості. Треба було змінити методи праці; треба було знову зійти в підпілля, законспіруватися. Такі зміни силою факту вимагали довшого часу.

На початку лютого 1942 р. прийшла вістка про численні арешти нашої молоді в Коломиї — у першій мірі молоді з лав організації. Коломия прийшла на чергу майже п'ять місяців після Станиславова. Кількість арештованих не була така висока, як у Станиславові, одначе доля їх була значно трагічніша. Головні арешти проведено

5-го лютого у двох будинках Окружного Союзу Кооператив і по приватних мешканнях. Заарештовано приблизно 15 мужчин і 8 дівчат та одну заміжню жінку. З мужчин попали під гестапівський ключ: адвокат д-р Олекса Коссак, мабуть тому, що був референтом для справ молоді при Українському Комітеті в Коломиї. Цим разом не оминув тюрми провідник коломийської округи, а перше станиславівський обласний Василь Мельничук. Був арештований проф. Микола Пригородський, який працював у Союзі кооператив. З молодших, переважно членів ОУН, попали: Лісовський, Тихович, Парасюк, Дмитро Григорович, Ярослав Паливода, Роман Сельський, Мирослав Харкевич, м'р Степан Сатурський.

При арештах в Окружному Союзі Кооператив асистували два українці, які працювали в Гестапо, а це коломиянин Ярослав Жибчин і буковинець Сухолотюк, але і їх обидвох, того самого дня, гестапівці вкинули до в'язниці. З дівчат ув'язнили: дві сестри Н.Н., Олю Оробцівну, Марію Горбачевську, Н.Н., Марійку Вонсуль, Ірину Яремчук, дружину Сухолотюка і ще одну буковинку, знану під іменем Неля.

До тої групи арештованих попав випадково о. Павло Витвицький, священик із Жаб'я, родом з Витвиці, долинського повіту. У перших днях війни між Німеччиною і Советським Союзом, советська протилетунська артилерія стягнула німецький літак, у якому був німецький офіцер — летун в ранзі полковника. Він вискочив парашутом з літака й осів у жаб'ївських лісах. Того власне полковника переховував у себе о. Витвицький до часу, коли прийшли мадари. Полковник відпочивав у Жаб'ю аж до приходу до Коломиї німецької адміністраційної влади. Коломийський окружний староста дав о. Витвицькому як нагороду за його чин пістолю і дозвіл носити зброю. Отець Витвицький мав і рушницю і полював, користаючи з дозволу на зброю. У зимі зайшли випадково до нього гестапівці, а він їх погостив дикою печеною і, очевидно, чаркою. Німці наситилися, а в кінці спитали, звідки їх гостинний господар бере дичину. Господар у добрій вірі навіть показав їм рушницю, якою полює. Але гестапівці були думки, що отцеві полювати не вільно, і його таки з місця арештували. Так о. Витвицький за свою гостинність дістався до тюрми в Коломиї, бо Жаб'є належало до коломийської округи.

Ув'язнених примістили в келіях в окремій мужчин, а в окремій дівчат. Допити-переслухування тривали приблизно два місяці. Проводив їх звичайно сам комендант Гестапо Вайсман. Кожний в'язень був допитуваний двічі. Після переслухання в'язня на якийсь час сепарували, давали до окремих келій, а відтак він знову

кожну ціну його рятувати й витягнути з халепи. З тою метою він звернувся про поміч до майора Герліце, якого знав і який працював у оборонній начальній командувальній німецькій армії.

З тим відділом (1-е Stettin) був знайомий Курилюк, але і Мельничук був там знаний, як Василько. Герліце знав Василька, цинив його і тому радо інтерв'ював. Він звернувся письмово до Гестапо в Коломиї, але відповіді не дістав. Тому дав Курилюкові в тій справі листа до місцевої командантури в Коломиї. (Ortskommandantur).

Начальник тої командантури сотник д-р Веселі (Wesely) сам і через свого помічника, іншого сотника, старався полагодити справу, але Гестапо або уникало зустрічей, або давало виминаючі відповіді. Тоді Курилюк поїхав до Штетіна, але майора Герліце там не застав, бо поїхав до Вязьми під Москвою. Вистаравши подорожні документи, Курилюк знайшов майора в якійсь місцевості коло Вязьми. Герліце постарав листа від начальника командувальній німецькій армії до Гестапо і ортскомандантури в Коломиї того змісту, що начальне командувальня кладе велику вагу на те, щоб Василь Мельничук був негайно випущений на волю. Майже по двох тижнях Курилюк із тими листами прибув до Коломиї. Він і сотник д-р Ройтер дістались до Гестапо і вручили письмо начальника командувальня начальникові Вайсманові (Weissman). І Гестапо мусіло респектувати начальне командувальня. Вайсман прочитав письмо і пояснив, що на доручення станиславівського Гестапо передав групу в'язнів, до якої належав і Мельничук, до Гестапо в Чорткові; обіцяв швидко порозумітися з Чортковом через Станиславів, а про вислід своїх старань повідомить. За якийсь час він подав вістку, що Мельничук помер на тиф у Чорткові. То була тільки наполовину правда, як це видно з дальших подій у чортківській тюрмі. Відносини були там без порівняння кращі, ніж у Коломиї. Дівчата могли працювати в кухні; там і самі дещо з'їли, і могли передати мужчинам те, що для них могли заховати — звичайно кілька куснів сирої моркви. Між в'язничною службою були і чесні наші люди, які, наражаючи на небезпеку власне життя, приносили до в'язниці хліб, майже завжди помащений маслом і медом. Таку поживну хлібину передавали кожного дня на зміну раз наш священник, а раз управитель школи з Білої, а дозорці, які також у Білій жили, передавали в'язням. Одначе коломийські мужчини-в'язні були такі вимучені побутом у коломийській в'язниці, що вже не мали сил вставати і лежали опухлі в камері. На невідпорні організми в'язнів кинувся тиф. Їх перевезли до міської лікарні, в якій було окреме крило для в'язнів, зокрема бережене дозорцями. У чортківській в'язниці була одна камера, звана дрогобицькою, бо в

ній були в'язні з Дрогобича. Вони фізично трималися ліпше, довше перебували в кращих умовах у чортківській в'язниці. З кінцем листопада 1942 р. в'язні викопали велику яму в Ягольниці, де Гестапо виконувало розстріли. Така праця не була явищем надзвичайним, навпаки, в'язнів до неї часто вживали. Звичайно такі ями були призначені для жидів, яких чистку Гестапо тоді проводило. Але того разу розійшлася вістка, що яма викопана для українців. Хто цю вістку подав, невідомо, але таке у в'язницях трапляється, що прийде новина, і не знати, звідки вона взялася. Але та вістка була правдива.

27 листопада 1942 р. гестапівці привезли хворих, майже непритомних усіх в'язнів з Коломиї на в'язничне подвір'я; вони були лише в білизні. До них долучили всіх в'язнів з Дрогобича так, що дрогобицька камера спорожніла. Усіх разом повезли до Ягольниці і опівдні того дня постріляли, разом 52 особи. У тифозній гарячці погинули тоді всі коломияни, а між ними і д-р Коссак, і о. Витвицький, і Мельничук. Трупів скидали в приготовану яму — спільну могилу. Українці з околиць на тому місці, великим накладом праці, висипали могилу. Але Гестапо наказало могилу розкидати, вживаючи до того в'язнів чортківської тюрми, а по селах за те проведено арешти.

Причиною тих розстрілів була репресія. 21 листопада 1942 р. Гестапо накрило тайну квартиру бандерівської групи у Львові при вул. Жулінського. Була стрілянина, в часі якої одного гестапівця вбито. За те німці відплатили і розстріляли біля 100 українців — в'язнів і закладників. У Львові розстріляли 28 осіб, у Ягольниці мабуть найбільше, а решту в Тернополі і по інших містах.

У чортківській тюрмі залишилися з коломиян самі дівчата. Кілька днів після розстрілів мужчин занедужала на тиф Горбачевська, її перевезли до лікарні. За якийсь час дістали тиф Н.Н. і Н.Н., а в кінці 21 січня 1943 р. захворіла на тиф також Ірина Яремчук. Всі вони опинилися в лікарні, а у в'язниці залишилася єдина Оля Оробець. 24 січня був вивіз із чортківської тюрми до концтабору в Майданку біля Люблина. До того транспорту попала і Оробцівна, вона загинула в Майданку і слід по ній пропав.

Побачення і передачі не були дозволені й у Чорткові. Але матері арештованих дівчат приїздили туди і знаходили шлях, щоб передати своїм дітям харчі, білизну, гроші й вістки. 12 лютого 1943 р. приїхали матері відвідати дочок, що були в шпиталі. Наші сестри, що працювали в шпиталі, мали окремих будинок і туди дозорці пустили дівчат на розмову. Радилися з матерями про можливість втечі. Як лиш дівчата повернулися до шпитальних кімнат, впали туди гестапівці і забрали дівчат до в'язниці, крім Ірини Яремчук. Мати

Н.Н. у час тих відвідин була вже поважно хвора. Та бідна вдова втратила перше сина, якого забрало НКВД, а тепер втратила надію на рятунок дочки, єдиної дитини. З Чорткова вона поїхала до Кривча і там незабаром померла.

Горбачевську, Н.Н. і Н.Н. незабаром вивезли з чортківської тюрми до Львова, а звідти по двох місяцях до концтабору в Осьвенцімі. Горбачевську звідтам звільнили за старанням її брата, що зумів знайти потрібні зв'язки і впливи.

У Чорткові в лікарні зосталася єдина коломиянка Яремчук, хвора на тиф. Гестапо хотіло прискіпити її поворот до тюрми, але лікар жид спротивлявся, бо недужа гарячкувала. Одиссея, що її та дівчина пройшла, була багата на трагічні переживання та характеристична для тодішніх відносин і часів. Вона була свідомо, що як не видобудеться втечею з рук Гестапо, то загине. Хоч важко недужа, без сил і в гарячці, продумувала над пляном утечі. Лікар боронив її, але Гестапо було сильніше; остаточно устійнено, що 19 лютого вона вернеться до в'язниці. Уночі, напередодні робив службу в лікарні наш дозорець, але дуже суворий і неприступний, ходив по коридорі й майже кожних 10 хвилин заходив до кімнати хворої, світив ліхтаркою в очі. Прийшла 3-тя година ранку — крайній час діяти. Ірина була сама в кімнаті, зв'язала три простирапа з ліжок, прив'язала один кінець до ліжка, що стояло найближче вікна, а другий викинула через вікно, яке відкрила. Була лиш у нічній сорочці, на яку накинула плащ, на ноги взяла чоботи, що їх мала з собою, а в чобіт всунула гроші, що їх передала мати. З поверху хвора спустилася простирапами вниз; знайшла діру в огорожі і нею, бродячи в глибокому снігу, дісталася на битий шлях, що вів до Білої Чортківської. Звідти бачила коридор, по якому ходив дозорець, але до кімнати не заглядав; пізніше довідалася, що той пильний сторож був певний, що вона спить, і тому до неї не заглядав. Щойно вранці при зміні дозорця помічено її втечу. Поки на дворі було темно, дівчина добувала всіх сил, щоб відійти якнайдалі від міста, але зайти далеко не могла. Дігнав її старий мужчина і заговорив по-польському, від нього довідалася, що по одному боці вулиці є пекарня, де він працює і куди він пішов, а по другому боці касарні, а в них німецьке військо. Коло касарень були стійки, і їх Ірина Яремчук виминула.

Коли почав наближатися ранок, вона зайшла на якесь подвір'я і скрилася у незамкненому приміщенні, яке було порожнє. Шукати чогось ліпшого не стало сил. Нічну сорочку, цілком мокру, викрутила і знову одягла та й поклалася, щоб відпочити. Коли стало ясно, бачила крізь щілини, як господар виходив до сусідньої стайні, але до її схованки не заходив. Увечорі, як стемніло, Ірина непомітно

вийшла і подалася далі шляхом. Одначе, відчула, що далеко не зайде. На одному подвір'ї почула розмову польською мовою і дитячі голоси. Увійшла й попросила нічлігу. Господиня зараз погодилася. Огріли кімнату, у якій дівчина переспала. На другий день почувалася як запоморочена. Тому залишилася, а наступного дня хвора почала тратити пам'ять; прийшла висока гарячка і запалення легенів. Та родина заопікувалася нею, хотіли викликати лікаря, але Ірина рішуче спротивилася. Лікували її аспіриною, а господиня доглядала, як рідну; видно, вважала її за польку і догадувалася, що від чогось утекла і скривалася. Проминув тиждень, хвора прийшла до сил, подякувала і заплатила господарям за опіку, а ввечорі пішла на станцію Білу Чортківську, що була недалеко. Попросила хлопця, щоб купив їй білет до Станиславова, і всіла до поїзду, який швидко від'їхав. У поїзді почалася перевірка особистих паперів і клунків подорожніх. Ірина Яремчук не мала особистої виказки, але припускала, може й слушно, що її жде, в найгіршому випадку висилка на працю до Німеччини, а це в даних обставинах було б спасенним виходом.

Але все таки пробувала оминати контроль і, коли поліція переходила з вагону до вагону, вийшла на коридор; її не затримали, і вона перейшла до вагону, де перевірка вже відбулася. Мабуть, у Монастириськах треба було кілька годин чекати і пересісти на інший поїзд. Вкінці доїхала до Хриплина — то одна станція перед Станиславовом від сторони Коломиї. Висіла, бо їхати до Станиславова боялась. Але потрапила якраз на облаву. Станцію обставили, а всіх пасажирів, які висіли, перевіряли; діпили на таких, що мали їхати до Німеччини на роботи, спекулянтів, у яких знайшли підозрілий товар, запідозрених у протизаконних діях, які мали йти до тюрми. Чекаючи на свою чергу, Ірина й тут спробувала видобутися з прикрого положення. Вийшла з черги і підійшла до вузького виходу, при якому стояв старший мужчина і розмовляв з другим. У тому моменті німецький поліцай схопив її за плече і хотів завернути, але одночасно і той старший пан витягнув свою виказку, показав поліцаєві та сказав, що дівчина його дочка. Німець подивився на фольксдойчерську виказку і відійшов. Той чоловік провів дівчину через прохід, спитав польською мовою, чи має папери, а як сказала, що не має, підвів її далше і в безпечному місці відпустив. Дівчина подякувала, пішла на поле, знайшла кучу сіна, а що була соняшна погода, провела на сіні цілий день.

Увечорі від'їздив поїзд до Ворохти. З тривогою всідала дівчина до нього, бо всяких контролів було тоді аж забагато. Але поїзд доїхав без пригод до Делятина і почав спинатися долиною Пруту. Пасажирів все меншало, а перед Татаровом гуцули сказали, що там

завжди є перевірка, бо Гестапо має там свою станицю. Вже була неможливо висісти з поїзду, який у Татарові зупинився. Провірки не було, а гуцул, що майже щодня тим поїздом їздив, сказав, що то перший раз йому трапилось, що не було ревізії. Пізно доїхав поїзд до Ворохти. Висіло всього кілька осіб, а в тому й один священик, з яким дівчина дісталася на приходство. Вже була північ, як розбудили пароха Ворохти о. Миколу Куницького. Він був знайомий батьків Ірини, а передбачлива її мати просила в нього захисту для дочки, якщо б та яким чудом з'явилася, і попередила про те дочку.

На приходстві пробула Ірина в тайні, щоб ніхто її не бачив, один місяць, а опісля ще один місяць у Яремчі в мешканні волосного старшини Мосори. Майже не виходила, а добрі люди добули особисті документи. У Станиславові о. Микола Лев Бурнадз виставив метрику на ім'я Оксана Сенів, а на її основі вибрано особисту виказку в Окружному Українському Комітеті в Станиславові. Молодий чоловік, член організації, який недавно сам вирвався з гестапівської тюрми, відвіз Яремчуківну до Варшави, де вона заховалася. У Варшаві був також Український Комітет, де дівчина зголосилася: дала знати аж тепер матері, де вона. Від неї довідалася, що німці два дні стало доглядали їх дім у Коломиї, а й опісля тримали нагляд над їх домом. Також у Варшаві в Комітеті питали за нею, але там вона була зголошена, як Оксана Сенів. У Чорткові навіть цвинтар, що був близько шпиталю, перешукували; дівчина спочатку мала намір там сховатися, але на щастя того не зробила.

Ірина Яремчук — побожна дівчина, просила в Бога помочі й була переконана, що ту поміч і охорону одержала. Кілька разів вища сила захистила її від нещастя під час цілої утечі, починаючи від дозорця; його якби хтось стримав, щоб не заглядав до кімнати хворої, як вона втікала.

У Варшаві вона пробувала аж до варшавського повстання, а тоді вже, як заміжня виїхала на Словаччину і пішла чумацьким шляхом українських біженців. Додати треба, що не була в підпіллі, ані не була членом організації. Її виною було лиш те, що була україною, і за те перенесла описані страждання.

Такий був у тих часах шлях мучеництва багатьох наших людей — чоловіків і жінок, юнаків і дівчат, старших і молодших, знаних і незнаних, сірих рядовиків і провідних осіб. Усі вони не хотіли насильної смерті з рук жорстокої долі. Навпаки хотіли жити — жити для себе, для своєї родини, для своєї громади і для свого народу. Але тільки нечисленним пощастило вирватися з кігтів смерті. Звичайно вони гинули. Їх кості розкидані по всіх закутках української землі, і не тільки української. На жаль, у більшості

випадків ми навіть не знаємо місць, де їх тлінні останки спочили. Той, хто стріляв, хотів їх славу, славу тихих героїв заховати від нас і від грядучих поколінь. Тепер маємо не лише могили незнаних воїнів, але й могили незнаних героїв, які згинули, бо мали українське серце й українську душу.

Для повности картини коломийських арештів належить згадати про ще одну подію, з ними пов'язану. Вище було згадано, що до тюрми Гестапо вкинуло і Ярослава Жибчина, який у Гестапо працював, а після двох місяців його випустили. Тоді він почав працювати в союзі кооператив; видно він мав якісь провини супроти бандерівців, хоч був членом їх організації. Був одружений і одного дня, в січні 1943 р. з дружиною і дітьми вертався з проходу: мешкав при бічній вулиці в околиці гімназії. За ними слідкували два мужчини в селянських одягах. Вони вистрілами поранили Жибчина, який добіг ще до дверей свого мешкання. Але ті два мужчини його дігнали і пострілами з револьверів у голову вбили. Жибчин вийшов з лобет Гестапо, але смерть йому завдали таки свої. Тих двох мужчин мали бути з сусіднього села Воскресінець, члени ОУН; вони спокійно відійшли, хоч подія відбулася вдень, а перелякані діти й дружина зчинили крик.

Прилюдні розстріли Гестапо в Солотвині

Під час сесії в Надвірній, 4 липня 1942 р. люди розповіли про прикрі арешти. І так у Цуцилові, волости Перерісль, арештовано кількох порядних господарів на донос таки місцевого начальника громади. Його пізніше усунено з того становища.

У Солотвині арештували д-ра Юліяна Пелеха — адвоката, д-ра Степана Рубля — місцевого лікаря, і ще кількох українців. Арештували начальника громади Рибне, Качкана і ще кількох людей з того села, а в Острині товмаського повіту священика і кількох селян.

Арешти проводили Гестапо і кримінальна поліція, в якій були майже самі поляки. Окружний староста в тих справах інтервенював і майже всіх тих арештованих по якомусь часі звільнено. Але такі арешти впливають дуже негативно на українське населення.

Вночі з 2 на 3 серпня 1942 р. з'явилася в Солотвині невідомого походження банда, правдоподібно з поляків, які переправлялись на Мадярщину. Банда ограбила кількох господарів, вдерлася до домівки Українського комітету і забрала машинку до писання та інші

речі. Сторож комітету залярмував владу безпеки. З рук напасника загинув німець, рйтмайстер Малер, а крім того вони вбили двох українських поліцистів. У Станиславові проведено секцію трупів і передано родинам, щоб похоронили. Після полудня, 4 вересня відбувся похорон поліцяя Богуславця в Солотвині. Говорив священник, д-р Альбрехт, промову якого я перекладав, та Степан Глушко, комендант української поліції.

Зараз після похорону Гестапо провело відплатну акцію. Привезли зі Станиславова біля 30 в'язнів, до яких прилучили ще 5 осіб, арештованих тоді в Солотвині, і всіх їх, самих мужчин, без суду розстріляли під одним будинком прилюдно, на очах маси зібраних людей.

В'язні були лише в білизні, їх підводили під стіну будинку по трьох, а на команду гестапівці до них стріляли. Командир Гестапо Ганс Крюгер перевірював смерть кожної трійки і часто своїм револьвером дострілював жертви, що вже лежали на землі. Між іншими, тоді загинув емеритований надлісничий Веселий, батько дружини інж. Ярослава Гаврилова. Між розстрілюваними були й українці, хоч відплата мала бути проти поляків. Така масова масакра відповідно впливала на нерви глядачів. Навіть німець, окружний староста, був зблід. А все таки поляки ширили пропаганду, що в Солотвині німці постріляли самих українців.

Після описаної езекуції, в Цуцилові відбувся похорон другого вбитого українського поліциста, який був одружений і залишив, крім батьків, ще й дружину і малого сина. Обидва похорони були гарні з тотожними промовами, вінцями, почесними відділами поліції.

Німця Малера похоронили в Станиславові. Того дня із Солотвини прийшов запит, що зробити з трупами, які лежать на місці розстрілу, чи можна їх похоронити. Я потелефонував до Крюгера, і він дав дозвіл похоронити побитих, і я передав те урядові в Солотвині.

Дальші події до появи збройних відділів.

Арешти верхівки в Станиславові, а опісля в Коломиї мали, очевидно, значний вплив на дальші дії організації. Вони поменшили її розмах, увели замішання, яке аж по якомусь часі можна було побороти й опанувати.

Німці, зайняті в адміністрації, якби навмисне поводитися так, щоб утратити всі симпатії з перших днів приходу. Населення почало ставитися до німців неприхильно. Серед членів організації українських націоналістів обидвох груп і серед активніших громадян почала дозрівати думка про потребу не тільки пропагандивного, але й фізичного спротиву німцям. Підготовка тривала довший час. Надходили вісті про повстанські відділи десь на Волині під проводом отамана Бульби-Боровця.

З кінцем квітня 1942 р. в урядових приміщеннях повітового староства в Товмачі хтось понищив німецькі знаки й портрети, а й знайшлися там летючки з вимогою самостійної України. ОУН під проводом Мельника скріпила свою діяльність, а з початком липня 1942 р. відвідали Станиславів з її проводу полк. Роман Сушко та інж. Осип Бойдуник.

У тому самому місяці арештовано декілька осіб з деліївської волости, галицького повіту. Причина арештування — акція проти здачі контингентів.

Прийшли вістки, що з кінцем квітня 1942 р. серед нашої молоді німці провели арешти по різних центрах, а також і поза українськими теренами, як Прага, Берлін, Краків.

У березні 1943 р. з домівки українського комітету в Отинії хтось забрав машину до писання, папір і кілька тисяч злотих.

У травні 1943 р. почалася підготовка до творення дивізії Галичина. Тоді скріпилася діяльність організації, яка вела пропаганду проти вступу наших молодих людей до дивізії. Дуже важливим було тоді питання, чи Гестапо звільнить українських політичних в'язнів, якщо вони зголосяться до дивізії. На те питання полк. Бізанц, який приїхав у справах дивізії до Станиславова, 6 травня 1943 р., дав таку непотішну відповідь: німецька влада знає настрої серед української молоді, бо ними цікавиться. З різних звітів, а навіть протоколів сходи на націоналістичної групи Бандери, німці знають, що відношення української молоді до них тепер явно вороже, а діяльність виразно протинімецька. У тих випадках годі числити на звільнення в'язнів. Ніяка влада не звільнить і не випустить на волю тих людей, які негайно піchnуть проти неї ворожу роботу.

Але підпілля поволі приходило до себе. Воно підготувало і почало проводити вишкіл з метою створити збройне поготівля. Вербували юнаків, збирали припаси харчів і зброї. Ті рухи були помітні на низах, але особливо міцні були в горах.

Десь з кінцем червня 1943 р. в лісах біля Білих Ослав загинув гайовий Гнатюк; його тіло було спотворене на вигляд, а голова окремо. Він був дуже енергійний і хотів знати, що діється в його

районі в лісах. Мабуть з тієї причини попав у конфлікт із підпільниками і загинув.

У тому часі також появилися в окрузі більшовицькі партизани Ковпака. Зі східніх земель почали напливати втікачі. На місцях німецька влада проводила набір на роботи до Німеччини, а одночасно був набір до дивізії. Це все вводило замішання, спиняло діяльність німецької адміністрації, яка при усій своїй працьовитості не могла всього і всюди доглянути. З такого замішання користали члени організації та підпільних з'єднань і свобідно вели свою роботу.

На нашому внутрішньому фронті загинув, 11 травня 1943 р. д-р Ярослав Барановський, убитий у Львові в околиці Єзуїтського городу, а всі знаки на небі вказували, що його вбили таки наші люди — як результат ворожнечі поділених націоналістичних груп. Вістка прийшла швидко до Станиславова і викликала прикре враження.

На Грубешівщині польські боївки винищили багато українців, передусім тих, які були на провідних становищах. Поляки діяли й у Львові, і з їх руки погинули тоді наші видні люди, як д-р Андрій Ластовецький, убитий 9 жовтня 1943 р. Д-р Маріян Панчишин дістав листа з погрозами і помер від удару серця 9 жовтня 1943 р., вбили поляки купця Ломагу і Терлецьку та багато інших. Але гинули й наші люди з братніх рук: у Львові вбили інж. Юрія Соколовського, що був членом ОУН під проводом Мельника, а в Скільщині наші підпільники постріляли д-ра Олексу Подолинського і його дружину. Він, Ластовецький і Панчишин були професорами медичного інституту у Львові.

Дії польського підпілля викликали українську реакцію. Бульба почав виганяти поляків з Волині, а на терені Станиславівщини також почалися акти відплати, спочатку нечисленні, але з часом вони прибирали на силі. 21 липня 1943 р. в Космачі коломийської округи загинув удень інж. Жміґродський з Тарнова, поляк, директор копальні в Космачі. У нього в горах на відпочинку були дружина і дочка інж. Кузьмінського, що працював в управі міста Станиславова. Того дня гості поверталися домів, а Жміґродський зі своєю дочкою їх проводив. Всі четверо загинули. У Шешорах, також у коломийській окрузі, в Карпатах убито поляка д-ра Каліневича, лікаря-хірурга з коломийської лікарні.

В лісі біля Посіча під Станиславовом знайдено трупа секретаря лісництва. Мав він бути видним членом польської підпільної організації. Але також українці падали жертвою якоїсь чистки. У Тисьмениці вночі з 7 на 8 серпня 1943 р. трьох мужчин, з яких один був у німецькій уніформі, нібито іменем Гестапо заарештували двох мужчин і одну дівчину — всі троє українці. Їх знайшли пастухи

повбиваними, досить жорстоко. Були то спокійні люди, але за більшовиків, як бідняки мусіли проявляти трохи більше активності. Можливо, що то було виконання вироків, що їх видавала організація ще 1941 р.

З Капуша наспіла вістка, 11 серпня 1943 р., що там нагло помер голова українського комітету Ісидор Пігуляк — родом з Буковини, старшина української армії, що в часі визвольних змагань працював у морському міністерстві УНР, яке якийсь час урядувало в Коломиї. День раніше він зайшов у товаристві до ресторану Різничуків на перекуску й пиво. Як перекуску подали флячки, а в порцію Пігуляка додано отруту. Наказ вийшов від когось з організації, але без відома повітового проводу. Пігуляк вночі занедужав, а над ранком помер. Робота так спритно виконана, що родина і капуська громада думали, що смерть була природна. Щойно за якийсь час прозрадив тайну кухар, який дуже наказував кельнерові, щоб не помішав тарілок і не подав сусідові призначеної для Пігуляка тарілки.

Пігуляк мав бути винним, що станиславівське Гестапо арештувало і постріляло кільканадцять родин баптистів, між ними були й українці. Пігуляк, як голова комітету мусів мати зв'язки з німецькими урядами, а в тому і з Гестапо, але тих зв'язків не уживав на шкоду українців, а навпаки завзято їх боронив і з тієї причини часто попадав у конфлікт з німцями. Тому українська громада Капуша справила йому величавий похорон.

14 серпня, на вулиці в Станиславові заарештовано молодого українця Василя Костюка, який їхав ровером. Один поляк пізнав, що цей ровер був убитого біля Посіча секретаря лісництва. Костюк був членом організації і мав при собі зброю. Мав признатися, що застрілив дівчину, арештовану в Тисьмениці. Мав він особисту виказку окружного українського комітету і українського банку в Станиславові. Виказка ОУК не була зареєстрована, і тому Гестапо арештувало ще й дві урядниці, які працювали в довідковому відділі комітету. Банк мав неприємності, але на щастя урядовця, який тайно видав Костюкові посвідку, вже не було. Костюк мав, здається на друге ім'я Роман, походив з Тулукова біля Снятина. Його віддали до концтабору в Осьвенцімі, звідтам він перейшов до Австрії, мабуть до Мавтгавзену, і був звільнений з приходом американців. Десь у 1949 р. при переході "на зелено" австрійсько-німецького кордону загинув. На заклик прикордонної сторожі не станув, а почав утікати і був пострілений.

Між тим по лісах вишколювалися невеличкі кадри Української Народньої Самооборони, що стала зав'язком Української Повстанської Армії. Назва УПА прийнялась в наших околицях, аж з кінцем 1943 р. і початком 1944 р. німці, зайняті побороюванням загону

Ковпака, не мали часу і змоги починати боротьбу з українськими місцевими партизанами. Але про існування нашої партизанки були поінформовані добре. Часом приходилось дивуватися, як німці добре орієнтуються, і, наприклад, про Посіч відразу твердили, що там діє українська боївка чи, як вони казали, банда.

Перший відомий виступ малого відділу української самооборони відбувся 14 серпня 1943 р. в селі Межигірцях деліївської волости, галицького повіту. Відділ у числі біля 30 осіб напевно не мав наміру вступити в якийсь бій і не шукав собі сутички. Але сталося інакше. Тоді ще вешталися рештки червоних ковпаківців, і органи безпеки були дуже чуйні. Наш відділ прийшов уночі в село і тут примістився у stodолі одного господаря. Чи їх хтось побачив, як входили в село і примістилися в stodолі, чи хто з них необережно вийшов удень, невідомо. Але владу безпеки хтось заалармував, і з'явилися німецька жандармерія, шуцполіція і навіть українська поліція. Stodолу оточили, обстріляли і кинули ручні гранати. Stodола почала горіти. Повстанці відстрілювалися, але сутичка захопила їх неприготованих і в дуже не вигідному положенні, бо замкнених у stodолі. Вони вправді перебили через німецьку заставу, але мали великі жертви. Вісьмох було вбитих, а деякі з них ще й погоріли, а двох дісталось в полон. Їх, очевидно, по переслуханні Гестапо розстріляло. Приблизно 20 юнаків урятувалось з оточення, але в stodолі мусіли залишити два скоростріли. До того потерпіло ще й село. Від горючої stodоли зайнялися інші сусідні господарства і вигоріли разом із звозом з поля збіжжям. Видно було, що то початки війська, вояки слабо вишколені й без бойової заправки, а ще важливіше — без розважного проводу. Залишатись вдень у селі, та ще в таких обставинах було небезпечно і проти всяких правил військової обережності.

Німецька сторожа приловила післанця, молодого хлопця, який переносив якісь вказівки для агронома деліївської волости. Післанця притиснули і він виявив, до кого йшов. За агрономом пішли, але він утік (16 серпня); побили його дружину, а за ним шукали в селі Бабині, калуського повіту, але не знайшли, то пострілили начальника тієї громади.

20 серпня 1943 р. з Посіча забрали п'ятьох фольксдойчерів, а кілька днів пізніше лісничого Решетила, українця. Решетила заманили в ліс ковпаківці нібито замінити коня і там його вбили. Це сталося на донос нашого бракон'єра ("равбшюца--), який з тієї причини мав з Решетилом порахунки і доніс на нього. Труп Решетила люди знайшли пізніше в лісі.

У місяці серпні, в Братківцях черніївської волости забрали начальника залізничної станції, поляка, що мав кривняка у

станиславівській кримінальній поліції (Кріпо). Тому в тій справі було обширне й гостре слідство. Стріляли до родини місцевого начальника громади, бо підозрівали, що ті, які забрали поляка, гостювали в начальника громади. Стріляли й до хлопця, який мав бачити, хто віз начальника станції. Кріпо було обсажене у великій кількості поляками, які дошкулювали українцям, як тільки могли і робили прикрості. Часто вони свідомо спрямовували слідство на фальшиві тори, щоб кинути підозріння на українців.

Вночі на 1-ше вересня 1943 р. невідомі особи забрали фольксдойча й одного поляка з Тисьменичан черніївської волости. А в селі Кричка волости Яблінка те саме зустріло начальника громади і одного члена сільсько-громадської комісії, обидвох українців.

Про те, що творяться групи місцевих партизанів, чимраз більше було вісток. Вони твердять, що мають на меті лише самооборону, а не думають чіпати влади і її органів. У зв'язку з тим рухом арештували німці в Дорогові біля 15 молодих хлопців за зв'язки з підпільним рухом і за приналежність до ОУН під проводом Бандери.

Раніше в тому селі арештували начальника громади, бо знайшли в нього склад харчів: 70 хлібів, муку й інші припаси. Появилися навіть такі юнаки, що побували в партизанці й повернулися додів — здезертирували, виправдуючись, що тяжко там витримувати.

8 вересня 1943 р. досвіта, сильніші з'єднання німецької поліції провели облаву в Тисьменичанах. Правдоподібно це відплата за забраних фольксдойчів. Окружили село, виловлювали всіх мужчин і приміщували їх в школі. Тих людей, які чекали на поїзд на станції, також забрали до школи. Перелякані люди розбігались утікали, за ними стріляли з крісів і скорострілів. Вислід — трьох убитих із тих, що втікали. Із затриманих у школі, арештували начальника громади, громадського писаря і ще одного мужчину; ніхто з них не повернувся до села, всі пропали.

На станцію в Єзуполі прийшли умундуровані й озброєні мужчини, збудили будника, наказали завести себе до начальника станції і його забрали, а з самого Єзуполя взяли директора школи. Обидва були поляки.

Вночі з 15 на 16 вересня був напад на двір (Liegenschaft) між Узінем і Вільшаницею, на кордоні станиславівського і товмацького повітів. Убито управителя двора, його сина і книговода. Була спроба забрати шкіри з фабрики в Тисьмениці, але охорона фабрики напад відбила.

Був напад на двір у Марківцях; управителя німця побили й забрали харчі. У Добротіві біля Ланчина забрали шляховика поляка.

Вночі на 1 жовтня 1943 р. був напад на деякі польські родини в Микуличині. Убито чотири особи, в тому дві старші й двоє дітей. Дві особи були ранені, а кілька осіб напасники забрали зі собою. До пошкоджених належала й одна родина фольксдойчів. На трупах були знаки від ударів сокирою. З тієї причини Гестапо підняло крик, що українці мордують по-звірському й навіть малих дітей. У Микуличині Гестапо і Кріпо арештували начальника громади Миколу Гундзяка, секретаря громади, надлісничого інж. Євгена Полотнюка, 65-літнього лісничого Стрільницького, коменданта української поліційної станиці й кількох поліцистів — разом понад 10 осіб.

У селі Кричка вбито начальника громади Юрка Дроня, що його перед тим були добре побили.

Для повноти образу треба згадати, що й польські боївки в тому часі на терені Станиславівщини ожили й були досить рухливі. На мості в Нижневі виконували охоронну службу українські поліцисти; звичайно сторожило їх двох. Уночі на 6-го жовтня 1943 р. на міст прийшло двох мужчин у німецьких одностроях — нібито на контроль. Побачили одного стійкового, наказали йому покликати й другого, коли той прийшов, напасники спрямували на них обидвох пістолі і вже по-польському визивали “кабанами”, і що їх усіх вистріляють разом із німцями, та наказали роздягатися. Один поліцист уже був роздягнений до білизни, а другий не міг стягнути чобота. Поляки казали роздягненому, щоб він поміг стягнути чобіт. Тоді надїхав мостом віз, очевидно то була підвода до послуг напасників. Роздягнений поліцист скористав з тієї нагоди і кинувся втікати, він зручно ховаючись поза залізні в'язання моста, утік, хоч на нього стріляли. Другого поліциста напасники вбили, забрали одяг, зброю і відїхали. Убитого українського поліциста-вістуна Юліяна Грицака, що походив з Лисця, перевезли до рідного села і там 8 жовтня похоронили, а відділ поліції віддав йому останню пошану.

Тієї самої ночі, з 5 на 6 жовтня 1943 р. загинула в Зарічу делятинського повіту Катря Наконечна, підхорунжий Української Галицької Армії, членка ОУН. Була то старша, але енергійна жінка, яка кожному казала правду в вічі. Працювала як секретарка волосної управи в тому ж селі Зарічу. Вона не погоджувалася з деякими діями бандерівців, з різних причин попала з ними в конфлік і загинула. На подвір'я увійшла більша група озброєних людей, яких 20 осіб, а з них кількох у німецьких уніформах увійшли до хати, в якій мешкала Наконечна, і питали за нею. Вона сама відповіла, що її нема вдома. Мужчини вийшли, а Наконечна заховалася під ліжку, на якому спали дві дівчинки господарів. Але ті, що питалися за нею,

повернулися до кімнати і грозили господині, що сплять хату, коли не виявить Наконечної. Господар спав надворі. Тоді Катря Наконечна вийшла зі схованки, дістала дві кулі в голову і на місці померла. Населення справило померлій гарний похорон 8 жовтня. За Польщі, Наконечна дуже ревно допомагала нашим політичним в'язням. Мабуть, ті самі люди кілька днів пізніше, забрали з того самого села вояка дивізії "Галичина", який прийшов на відпустку додому.

Коло 20 жовтня, незнані особи викрали з римо-католицького приходства в Галичі, 20-літнього польського юнака, що прибув туди зі Стрия. Його трупа знайшли, а поляки справили йому величавий похорон; вони казали, що то жертва українського дикунства.

У селі Олеші товмацького повіту вбили у дворі управителя поляка. У Ланчині дялятинського повіту був убитий волосний працівник, українець, який займався поділом контингентів.

Смертна кара за найлегші провини

Володимир Камінський

Під датою 2 жовтня 1943 р. появилось розпорядження генерального губернатора про боротьбу з насильними діями проти німецької відбудівної праці в Генеральній Губернії. Воно мало ввійти в силу 10 жовтня, але до того дня не появилось в українському перекладі і обов'язувало від дня оголошення. Але Гестапо стосувало його, хоч воно появилось кілька днів пізніше. То було коротке, але дуже жорстоке розпорядження з обов'язуючою силою на терені цілої Генеральної Губернії. Воно передбачувало кару смерти для ненімців (Nichtdeutsche), які з наміром діяли, щоб перешкодити німецькій відбудівній праці (Aufbauarbeit) і порушували закони або урядові накази і розпорядження. Хто не вийде до праці; хто не поїде на підводу; або хто ходить після поліційної години без нічної перепустки, підлягає карі смерті — згідно з інтенцією того драконського розпорядження. Німці, передусім Гестапо, почали користати з нього повною парою.

У місяці жовтні того ж року в Тязеві езупільської волости Гестапо арештувало п'ятьох мужчин дуже брутально: їм не дали змоги одягнутися, стягали з ліжка так, як вони спали, і так їх забрали до тюрми. Перше крутився по селі провокатор Тарнавський, що збирав гроші й харчі на потреби української підпільної організації, а опісля видав тих, які дали датки. Він був настільки безсоромний, що

сам також брав участь у арештах і хвалився, що людей обдунив і понатагав.

Біля 10 жовтня 1943 р. Гестапо арештувало Володимира Камінського, дуже енергійного, здороводумаючого українського патріота. Від приходу німців, він працював перекладачем у Гестапо, спочатку в Станиславові, а опісля в їхній станиці в Татарові. Раптом зник, і не можна було довідатись, що з ним сталося. Його арештували у зв'язку з подіями в Микуличині, тримали в станиславівській тюрмі, в сепарованій келії. Запити й інтервенції батьків і нареченої, а навіть окружного старости д-ра Альбрехта не мали успіху. Аж 8 листопада 1943 р. Камінський з'явився у німецькому спеціальному суді (Sondergericht) у Станиславові, де виступав як свідок. Таким чином приятелі Камінського довідалися, може й проти волі Гестапо, принаймні, що він живий. Пізніше його передали до поліційного суду у Львові, який не знайшов за Камінським вини, за яку мав би бути, згідно з вищезгаданим розпорядженням покараний смертю. Все таки підозрівали, що він мав зв'язки з підпіллям, і післали до концентраційного табору Грос-Розен (Gross-Rosen) на Шлеську. Там він працював у канцелярії табору, і як тільки міг, допомагав українським в'язням. За те, в'язні-поляки вбили його ножами, коли переносили в'язнів у глиб країни, з причини наближаючого фронту, перед упадком Німеччини. Камінський походив з чесної і працювитої родини, що жила в Станиславові. Батько працював залізничником і помер у тюрмі, коли до Станиславова вдруге прийшла советська влада. Найстаршого брата арештували більшовики вдень вибуху німецько-більшовицької війни і він загинув; третій брат і остання дитина батьків помер на чахотку 1948 р. на скитальщині в Зальцбурзі.

23 жовтня 1943 р. в приміщенні Гестапо в Станиславові був прилюдний суд, на який були запрошені представники українського і польського комітетів. Суд творили три гестапівці під головуванням Бранда. Судили 15 осіб, з них 14 засудили на кару смерти, а одну справу ветеринарного лікаря з Калуша, Кіци, відклали. Розправи тривали дуже коротко, по кілька хвилин. Провини були різні, найчастіше приналежність до недозволеної організації, але також прямування до самостійної України, а навіть ходження по місті після поліційної години. Один наш земляк, утікач із Житомира, дістав кару смерти за те, що при ньому знайшли 5 кілограмів дріжджів. Чи між засудженими були й поляки, годі було знати тому, що суд про національність не питав, а всі підсудні вживали української мови.

З Поляниці біля Яблониці пропав начальник громади Богдан Горішний. Вночі з 24 на 25 жовтня Гестапо арештувало 9 хлопців з Ямниці під Станиславоном. Вони працювали в залізничних

варстатах у Станиславові і крадькома доробляли частини до стрільної зброї. Поляк, який мав над ними нагляд, запримітив ту роботу хлопців і доніс.

На станції в Хриплині гестапівці застрілили таки на місці українця залізничника, а одного арештували.

В Отинії уряд праці примістив був у місцевому арешті сімох хлопців, яких виловив до праці в Німеччині. Вночі приїхали озброєні люди, почали стрілянину і випустили на волю замкнених в арешті юнаків та деяких інших в'язнів.

Напад на охорону мосту в Майдані

На залізничному шляху Станиславів — Калуш, на мості в Майдані на річці Лукві і на мості у Вістовій на ріці Лімниці охоронну службу виконували відділи азербайджанців під командою німецького підстаршини. Вночі з 27 на 28 жовтня 1943 р. на варту в Майдані виконано напад, в якому згинув комендант німець і кількох вартових, інші вартові зникли.

Кілька днів перед тим я був свідком, як окружний староста в дорозі з Калуша до Станиславова вступив до того командира варті і з ним розмовляв. Мешканці нарікали, що його вартові допускаються надужиття, і про те йшла розмова. Німець сказав, що він знає про високі своїх підвладних, бо йому люди жалілися. Він робить все що може, щоб утримати порядок, але одночасно заявив також, що хоч ті вартові ніби є йому товаришами зброї, він не має до них довір'я, а навіть їх боїться. І швидко показалося, що його відчуття було правильне. Гестапо провело коротке доходження і прийшло до висновку, що напад виконали українські партизани і вони вбили німецького підстаршину. А тому, що винних не викрито, 30 жовтня, у Станиславові Гестапо провело черговий прилюдний суд при участі представників комітетів українського і польського та принагідної публіки. Суд присудив на кару смерті — розстріл 13 українських мужчин. Голова суду Бранд пояснив, що підсудним доказано їх вину, але кара була б їм дарована. Одначе, тому, що не викрито спрчинників замаху на німця і союзників у Майдані, підсудні будуть розстріляні. До засуджених належав надлісничий з Микуличина інж. Євген Полотнюк і ветеринарний лікар з Калуша д-р Кіца. Щодо Полотнюка, то в одного арештованого бандерівця знайшли записку, що до Полотнюка можна звертатися з довір'ям, як до своєї людини. Знову ж д-р Кіца мав закупити за гроші організації авто для її вжитку.

У місті Долині, що належало тоді до округи Стрий, довгий час докучала населенню грабункова банда Бабія. У перших днях листопада 1943 р. на ту банду проведено обласу, але без великих успіхів, Бабій зі своєю нареченою жидівкою таки заховався. При тій нагоді проведено арешти й між українським населенням і 3 листопада, відбуто в Долині над арештованими прилюдний суд. Вина підсудних мала полягати в зв'язках із згаданою бандою. Приблизно 30 осіб розстріляно прилюдно. Під час обласу зловлено також шістьох азербайджанців, а їх, як дезертирів, публічно повішано, між ними могли бути й вартові з Майдану.

Вночі на 1 листопада 1943 р. в Надвірній убито Андрійовича, поляка без зайняття, а також його матір. Батько вбитого був українець, мати хорватка, а він великий польський патріот.

2 листопада, станилавівське Гестапо подало до відома голосниками, що засуджено на кару смерті 12 українців за приналежність до недозволеної організації і за протинімецьку діяльність.

3 листопада, Гестапо арештувало в селі Пітрич галицької волости, двох синів начальника громади Щурика, з яких один був громадським писарем, а другий крамарем у кооперативі, та до того ще їх одного родича. Їх звільнили 6 грудня 1943 р. після інтервенції окружного старости.

Погром Микуличина й околиці

Довгий час Гестапо й німецька поліція проводили акцію у Микуличині. Там у горах на схід від села, в тій околиці, де є присілок Поляниця, осіли українські партизани. 1 листопада 1943 р. та група дуже врочисто відсвяткувала листопадові роковини. Висипали могили, посвятили, відбули релігійну відправу; були промови і військова дефіляда. Група була в тій околиці вже кілька тижнів; говорено, що в ній були й українці з розбитків Ковпака, й інші, але свято мало український характер. Творення групи тривало вже якийсь час, говорено, що то група Білана, бо посвідку з таким підписом чи назвою групи дістав один лісничий, якому забрали рушницю.

Те листопадове свято, що його пов'язали німці з нападом на польські родини в Микуличині, що був місяць раніше, дали причину до більшої німецької акції на тому терені. Арештовано знову начальника громади Гундзяка, якого з великим трудом пощастило було звільнити з в'язниці, до якої він був попав місяць тому після

згаданого нападу на польські родини. У присілку Поляниця і в Микуличині арештовано близько 30 осіб. При появі німців, населення розгубилося, попало в паніку й втікало в ліси. Втікали від них так, як колись наші предки втікали від татар. Доля того населення дійсно була незавидна. Уже не відомо від кого втікати й ховатися, бо німці і кримінальна поліція, і червоні партизани погрожують, грабують, забирають та стріляють людей, а часом і свої боляче скубують. Німці під час акції в Микуличині, кого не застали вдома, то забирали всеняке майно, а будинки палили. Німці пробували таким жорстоким натиском на населення спричинити ліквідацію українських партизанських груп, які творилися в горах і починали діяти. Однак, провід партизанів, навіть на дуже прикрі жертви населення, не зважав і свою дію продовжував.

Німецька поліція з Гестапом дібралися до великого сховища партизанів, де знайшли великий склад і забрали безліч харчів — муки, м'яса, крупи, а навіть кілька живих корів. Забрали п'ять машин до шиття та матеріал на уніформи німецького походження. Крім тих складів, були ще й приміщення для людей — бараки, освітлювані електрикою, бо партизани роздобули динамо-машину. Які були причини, що залога чи охорона тих складів не оборонила, невідомо. Може, німці заскочили їх несподівано, може, була інша причина, але спротиву ніхто не ставив, а навіть не пробував заховати хоч частину добра. Акція відбулася 5 листопада. При арештах німці користувалися інформаціями місцевого фольксдойча, зайнятого в микуличинецькому тартаку, який донедавна був великим польським патріотом.

Трагедія калуських учнів

Суд у театрі і розстріли під божницею

Того самого, першого листопада 1943 р., коли партизани відзначували листопадові роковини в горах біля Микуличина, у Станиславові Гестапо провело ще один черговий, "примірний" суд, також прилюдний. Підсудними були приблизно 15-ти річні діти, учні калуської торговельної школи. На суді було всіх 11 осіб, а один хлопець із переляку не міг навіть сказати свого прізвища. Усіх їх арештувало Гестапо кілька днів раніше, в неділю, в Калуші в бурсі, і всіх їх присуджено на кару смерті. У понеділок, торговий день у Калуші, 3 листопада 1943 р. тих нещасних дітей Гестапо прилюдно на ринку розстріляло. З ними загинув і батько одного зі засуджених. Розстріл тих учнів — це був один із найжорстокіших злочинів

станиславівського Гестапо. Комендантом калузької експозитури Гестапо був Ассман Вільгельм. Той тип працював одночасно як референт українських справ у Станиславові й прикидався великим приятелем українців. Він часто конферував з о. Володимиром Микитюком, що працював в ОУК. Критичного дня привезли засуджених вантажним автoм, збитих до крові і скатованих тільки в білизні. Гестапівці скинули їх з автa брутально, так, як це вони вмiли, і устали до розстрілу під муром. Бідні діти були вже спокійні. Їхні вимучені і знеможені тіла вже не мали сили протестувати проти насильної смерті. Ассман прочитав вирок смерті, перекладач перекладав по-українському, засуджені робили на собі знак хреста. Падала команда, за нею стріли, і дванадцять трупів упало на землю та обагрили її своєю кров'ю. Хто ще виявляв ознаки життя, діставав додатковий постріл з пістоля у серце. Докінчував ту чинність Ассман особисто та ще й погрожував, що всіх, хто хоче України, чекає така сама доля. Трупів забрали на ту саму автомашину й вивезли з Калуша. Батьки і рідня дітей не знають навіть місця вічного спочинку помордованих.

Причина арешту і смерті тих учнів була така: у відділі харчового і сільського господарства, "ляндскомісаріяті", в Калуші працював українець — член ОУН під проводом Бандери. Він мав деякі акти організації і для більшої безпеки переховував їх у бюрку, урядової канцелярії, де працював. Між іншими мав там бути і список тих учнів — як таких, що їхньою допомогою могло користуватись наше підпілля. Правдоподібно йшлося про службу зв'язку — передавання вісток, бо до такої праці діти найкраще надавалися і не стягали на себе підозріння. Той українець, мабуть, трохи любився з полькою, яка працювала в тому самому відділі й тій самій канцелярії. Вона помітила підозрілі папери, викрала їх і передала німецькій владі. Дівчина вважала, що прислужиться своєму народові, як пішла на смерть молодих юнаків, з яких можуть вирости борці — українські патріоти, або, як казали поляки — гайдамаки. Так тоді думало багато поляків і то старших і розумніших за ту урядницю. Німецьке Гестапо, стріляючи дітей, повелося по-звірському, а той українець поступив злочинно, переховуючи список в урядовому приміщенні; організація, що йому такі справи доручила, повелася принаймні необережно, а полька по-дурному. Всі ці непродумані справи коштували життя 12 осіб — невинних дітей та не одну сльозу і не один крик розпуки тих, з-посеред яких тих дітей вирвано.

Якийсь час пізніше, той самий відділ прохарчування, до обов'язків якого належали й справи постачання контингентів, zorganizував мішаний відділ, складений з п'яти німецьких жандармів і кількох польських урядовців. Відділ виїхав у терен

волости Верхня стягнути примусово ті контингенти, що їх села не здали добровільно. Відділ виконав свою роботу в селах Завадка і Болохів. Забрали від людей худобу та збіжжя і з тим добром верталися до Калуша. Наш партизанський відділ, попереджений, що має прийти карний відділ, засівся при шляху між Калушем і селом Верхня-Мостище. Коли карна експедиція наблизилася, партизани вистрілили для остороги і зажадали, щоб відділ здався. Один лише урядовець — поляк, що ще в Калуші відгрожувався, що покаже своє, почав стріляти. Решта відділу здалася. Німецьким жандармам партизани забрали зброю й уніформи та відпустили їх, а цивільних урядовців, у тому й ту польку, що викрала документи, партизани забрали з собою. З них ніхто не повернувся; їх постріляли і з ними ще три дівчини; батько одної був українець, а довідавшись про смерть дочки, збожеволів. Пізніше була поголоска, що один із тих жандармів — чех з походження — мав піти в нашу партизанку.

У Калуші урядовав німець, що мав нагляд над двірськими посіпостями. Більшовики їх не поділили, а залишили як свої радгоспи, а німці їх перебрали і вели як окремі господарства. Коли той німець в одному селі провірював двір, у селі появилися партизани. Управитель господарства, поляк, порадив німцеві втікати. Обидва сіли на підводу й поїхали, але партизанів таки не минули. Німець почав відстрілюватися, бо мав автомат. Під час стрілянини упав один кінь, і втікати возом було неможливо. Німець почав стріляти, скрившись в рові, і так загинув. У відплату розстріляли німці українських закладників.

По Станиславові тоді крутився провокатор Тарнавський. Він удавав члена організації, але був на службі Гестапо. Він твердив, що в організації таки членом був, і тому знав, як провокувати наївних. Він не лише слідив за підозрілими, але й провокував, удавав свого, а опісля доносив. Він був у Калуші і зустрічався з ветлікарем Кіцою та волосним секретарем Кобутою. І таких типів уживало Гестапо.

11 листопада 1943 р. станиславівське Гестапо з різними поліційними помічниками під проводом коменданта Бранда провело широку акцію в Надвірній, обступивши місто раннім ранком. Під час облави ув'язнено понад 60 українців, а збирали їх у будинку дівочої школи. До в'язниці в Станиславові попали: начальник суду Степан Небеш, якого гестапівці зневажали словної чинно, директор Повітового Союзу Кооператив Іван Гречківський, працівник шляхового відділу інж. Дмитро Цибрівський (людина дуже порядна, закінчив техніку в Відні, говорив плавно по-німецькому, досить прихильно був наставлений до німців, мав спаралізовану ліву руку), Матвій Заяць — керуючий роботами в тартаку, нотар і начальник залізничної станції. З поліційної станиці

забрали всіх поліцистів з комендантом Володимиром Хроменком. Забрали дружину Гринішака, що передше був комендантом поліційної станиці; його самого арештували коротко перед тим, на сесії комендантів поліції у Станиславові. Гринішака поставили перед поліційним судом у Львові, а як німці залишили наші землі, вийшов на волю, але втратив здоров'я нездужав у Новому Санчі, помер і там похований 30 жовтня 1944 р.

Арешти переводили за списками, і як останнього привели Матвія Заяця. Всі арештовані стояли лицем до стін з руками на голові. Гестапівець, який урядував в одній із клас, казав арештованому викласти все, що має коло себе, на стіл, що той і виконав. Але гестапівець, перешуковуючи кишені, знайшов якийсь папірець і вдарив Заяця кулаком по голові, що аж шапка впала. На залю принесли довгі ланцюги й ними сковували по 6-8 осіб-в'язнів; з криком і побоями їх примушували до поспіху та вантажили накриті автомашини. Арештованим не вільно було розмовляти, а в кожному авті сторожило по двох гестапівців із зброєю. По одногодинній їзді арештованих так само брутально зігнали з авт і повели до тюрми в Станиславові при вулиці Білінського. Там в'язнів розкували і поставили знову лицем до стіни. Декого забирали на переслухання-допити. Увечорі всіх загнали до келій. Заяць, інж. Цибрівський та ще трьох надвірнянців дісталися до малої келії в льоху. Там застали кількох в'язнів. Пізно вночі привели ще й Костика —фризієра. Його допитували й дуже побили; спина його була чорна. Вранці взяли на допит поштаря Юркевича, років біля 45, і по годині вернувся збитий. За ним пішов шофер Шуфлин і на диво прийшов не битий, при його переслуханні був поляк, а тепер фольксдойч, вони разом працювали за советської влади. Відтак пішов підприємець Йосиф Кравчук і не повернувся, при допиті був убитий. Заяця переслухували без биття. Останнім з Надвірної пішов інж. Цибрівський, якого по якомусь часі приволікли до келії жиди, що працювали в тюрмі. Цибрівський жалувався, що його дуже били, і мав рану на голові, що з неї текла кров. Його чоло почало синіти, і він зараз помер. Повідомлений гестапівець прислав двох жидів, які виволікли трупа. У тюрмі розповідали, що арештований скарбовий урядовець Микола Гринішак, під час допиту був битий, але він вискочив через вікно і вбився.

У неділю, 14 листопада 1943 р. постигла тяжка катастрофа український театр ім. Івана Франка у Станиславові.

Того дня ввечорі йшла в театрі прем'єра веселої п'єси "Шаріка". Під час 3-ої дії на залю впала поліція з шумом, криком і лайкою, як то Гестапо завжди зміло робити. Зі сцени усунули переляканих артистів. Будинок театру обставили і з-зовні так, щоб ніхто не міг

утекти. Жінок і дітей відокремили і по якомусь часі відпустили домів. Мужчинам, які були розсіяні по цілому будинку, на балконі, і внизу, казали всім перейти на партер і то на його північну половину. В часі того руху один молодий чоловік, що був на балконі, збіг одні сходи вниз, вибив вікно, вискочив з поверху на хідник і зник у східних вуличках. До нього стріляли ще в будинку театру й на вулиці, а він мав пістоль і відстрілювався. Під час тієї стрілянини, не відомо, від чийх куль, був важко ранений українець пожежник, який у театрі робив тоді службу, а один поліцей легко ранений.

Після стрілянини наказали всім піднести руки догори й тримати їх на голові. Така позиція на довший час дуже мучить. Деякі люди, передусім фізично слабші, не могли так довго витримати й опускали руки, а гестапівці штовхали їх і погрожували, що будуть стріляти.

Артистів так, як вони були одягнені й ухарактеризовані, посадили у передні ряди крісел на партері.

Під кріслами 3-го чи 4-го ряду знайшли покинену зброю, яку, як дехто твердив, один з агентів, польський фольксдойч, підкинув. Мало там бути п'ять револьверів, набої і одна яйцевата ручна граната. Підозріло було та дивно, що те все було на одному місці.

Всіх мужчин перевіряли й проводили особисті обшуки. Знаходили нелегальну літературу, летючки тощо. Комендант Бранд кричав, лаявся, грозив, що він тепер покаже українцям, бо вони ходять до театру зі зброєю; тепер він буде стосувати у повній ширині приписи нового розпорядження. На виставі був присутній голова Українського Окружного Комітету проф. Лепкий (рідний брат Богдана, помер 1 січня 1945 р. у Просмеріц біля Знайми, Словаччина), До нього Бранд часто звертався і робив йому гострі й прикрі заміти.

Перевірка відбулася і на місцях, де люди стояли, і на сцені; тут була, так би сказати, генеральна чистка. Одним казали йти на місце, інших арештували, а ще інших залишали на боці. Один невідомий нікому юнак вискочив на сцену, крикнув "Слава Україні" і хотів застрілитись. Але пістоль затявся або юнакові відмовили нерви, і він не міг вистрілити, пробував утікати, його зловили, відібрали зброю і арештували.

Затриманим не вільно було рухатися, не вільно було вийти до туалети. Долівка зробилася по якомусь часі мокра й брудна. Одні наслідком напруження нервів, а другі з кінечности полагоджували свої природні потреби на місцях, де стояли. Тих чоловіків, що їх арештували на сцені, відводили до окремого приміщення і по п'ять осіб сковували ланцюгами та казали лягати лицем до долівки. Критими вантажними автами їх відставляли до в'язниці.

Перевірка тривала кілька годин, і цілий час люди мусіли

тримати руки на голові. До ґестапівської в'язниці привезли біля 140 арештованих осіб. Опівночі уряд праці вибрав з тих, що залишилися, здібних на працю до Німеччини. Таких знайшлося ще до 30 мужчин, і їх також забрали на збірну станицю. Решті сказав Бранд, що підуть домів аж по поліційній годині, тобто о 5-тій ранку, але їх затримали аж до 7:30 години вранці й тоді випустили.

Між тим довкола театру зібралося багато людей. Хотіли знати, що сталося з їхніми батьками, братами, синами й чоловіками. Раділи ті, що їх близькі вийшли вільні з театру, а ридали ті, які довідались, що рідні арештовані або в уряді праці.

Відгомін цієї події серед українців був дуже прикрий, болючий, подекуди потрясаючий. Навіть ті, які вийшли з театру на волю, були пригноблені, потратили нерви. Деяких треба було звільнити від праці, щоб відпочали, успокоїлися й прийшли до себе.

А тим часом арештованих перевозили до тюрми і зганяли з авт на тюремний коридор. Там їх розкували і поставили лицем до стіни знову з піднесеними руками вгору. Викликували на переслухання так, що ґестапівець штовхав або копав даного в'язня по ногах, а при вході до кімнати другий бив входячого щосили по голові. Опісля розділили в'язнів по келіях. Вночі приходили п'яні ґестапівці й били, кого й де попало. Переслухували вдень і вночі. З келії, в якій було до 80 осіб, у вівторок покликали 15 осіб на допит, з них повернулося лише 11, одні самі, інших привели, а ще інших приносили до келії на ношах. Інші чотири були вбиті. У кімнатах, де переслухували, і на коридорах лежали в'язні, деякі лише в білизні, немилосердно збиті, а з уст і ран текла кров, деякі вже мертві, а деякі що ще рухалися, ті діставали палкою по голові і доходили.

У середу, 17 листопада 1943 р. біля 3-ої години ранку до тої великої камери прийшов ґестапівець і казав усім, які були на допиті, вийти на коридор. Вийшло їх 11 осіб і то чотирьох треба було винести, бо не могли йти. Їх загнали до льоху, де перебули решту ночі. Вранці зігнали тих та інших в'язнів з келій на коридор; вони були побиті, покалічені, декотрі у крові. Їх кували ланцюгами і вивозили. Декому з в'язнів, що залишилися, наказали виносити трупи побитих при допитах. Вони лежали в другій камері в льоху. Біля мертвих були такі, що кінчили життя, а один був ще напів живий. Був то дуже змасакрований, з поломаними костями Степан Кордовський зі Станиславова. В'язні взяли його до келії, але, як він по часі трохи міг рухатися, його забрали й розстріляли. Трупів виносили на вантажні авта і кудись вивозили. Того самого дня після півдня на подвір'ї тюрми, дівчина, українка, також в'язень, розвішувала одяги; вона непомітно повідомила в'язнів, що тих уранці забрали до театру і постріляли, а вона з іншими дівчатами

прапа їх одяг, що тепер вішає. В'язні пізнавали частини одягу постріляних.

А Гестапо й між тим було дуже діяльне. Вже на другий день по арештах у театрі, 15 листопада зліквідувало опірний пункт, а радше криївку-бункер нашого підпілля в лісі Діброва, між селами Блюдники і Підгороддя в галицькому повіті. Був там склад харчів, а схованка мала невелику збройну охорону. Та охорона відстрілювалась, звела з німцями бій мала ранених і вбитих, але німці перемогли і забрали кількох з охорони, а також трупів побитих. У тій криївці німці знайшли священика о. Антона Барановського, пароха села Дорогова. Він пропав із своєї парафії приблизно місяць тому, а та криївка була його в'язницею. Отець Барановський був старшого віку, хоровитий, всіх і всього боявся. Був він батьком Романа Барановського, який за польських часів виявився зрадником ОУН та став на службу польської поліції, але помер у польській тюрмі, а також д-ра Ярослава Барановського, що його весною 1943 р. вбили у Львові. Одного дня прийшли на парафію до о. Барановського два наші підпільники в німецьких уніформах, щоб нібито перевірити його дозвіл носити зброю, а він мав такий дозвіл від окружного старости в Калуші.

Вони попросили о. Барановського до громадського уряду, але по дорозі спостеріг, що вони йдуть в іншому напрямі. Отець Барановський зорієнтувався, що щось не в порядку, не хотів далі йти і поклався на землю. Його забрали силою і примістили в бункрі на Діброві. Німці, які здобували бункер, оповідали, що о. Барановського застрілила охорона криївки, як облава зближалася до бункру, внутрі залунав постріл, яким отця важко поранено. А як німці криївку здобули, о. Барановський ще жив, але вже не говорив. Кількома вантажними машинами німці заїхали ввечорі до Галича. На автах було забране добро з бункру, на одному бачили люди вбитого гестапівця і двох ранених, на другому був уже мертвий о. Барановський, що мав прострілену голову, двох убитих бійців з охорони бункру та двох ранених, що були разом скуті. Одним з них мав бути Николишин з Рогатинщини.

Командир бункру на Діброві мав бути дуже строгий і жорстокий, мав він власноручно постріляти кількох своїх підчинених. Смерть о. Барановського спричинила і жаль, і несмак і обурення. Мабуть, тому появилось було твердження, що то німці його вбили при наступі на схованку. Одні говорили, що о. Барановського арештували наші націоналісти з-під стягу Бандери за провини його синів Романа і Ярослава, відповідало то духові тих часів; тоді була дуже поширена кругова чи збірна відповідальність. Твердили також, що о. Барановський мав спричинити арешти 15 хлопців з Дорогова, яких

дійсно було арештовано на початку вересня, але досить швидко випущено на волю. Мабуть, о. Барановський загинув таки від української, а не німецької кулі, бо німці не мали причини його вбивати, а його смерть використали як пропаганду проти нашого підпілля. Яка була його вина, мабуть не довідаємось, а все таки він загинув тільки за здогадну вину свою чи своїх синів.

Ті самі гестапівці, які брали участь у виправі на Діброву, приїхали ввечері до Галича і провели арешти в ресторані Лепкого. Забрали без розбору всіх, хто був у ресторані разом із власником Богданом Лепким, всіх 11 осіб, а між ними Василя Лисака з відділу Союзу громад, Гарасима Лисака, учня Степана Бучка, якого остерігали, щоб не вступав до ресторану, а він таки пішов, й інших. Арештованих покували і посадали на авта, на яких були ранені й побиті з Діброви, і відвезли до тюрми в Станиславові.

По місті ширилися прерізні поголоски й сплетні, включно до того, що арештованих уже постріляли, або що їх не будуть стріляти, а повішають вже на другий день.

17 листопада 1943 р. гестапівці привезли деяких в'язнів із Микуличина, Надвірної, Станиславова й Галича до театру ім. Івана Франка. В'язні були покалічені, окривавлені; їм давали воду й казали помитися. О 9-тій год. ранку почався прилюдний суд у щільно вивпненій великій залі, а голосники передавали хід розправи, що їй прислухувалася численна публіка, зібрана на площі біля театру. Трибунал, складений з Бранда як голови, Ассмана і ще одного гестапівця, засів біля стола на сцені. При окремому столі сидів перекладач. Перед тим судом перейшло 35 осіб, обвинувачених у різних проступках; з того 32 підсудні були мужчини, а 3 жінки. Розправи тривали аж надто коротко. Суд звільнив лише чотири особи, а то Матвія Заяця з Надвірної, за яким щиро побивався керівник тартаків, німець Курт Вебер, Юрка Проказу із Стримби 55 років, та дві старші особи з Микуличина. Всіх інших трибунал присудив на кару смерти розстрілом. Що кілька хвилин виводили засуджених до кімнати, що була одягальнею артистів, а звільнених приміщували окремо.

Настрій у театрі був увесь час напружений і прикрий. Гестапо стягнуло на цей суд людей з різних установ й урядів не тільки з міста, але й з околиці, щоб показати свою силу і залякати населення. За розмірно короткий час видано 31 засуд смерти, а її холодний подих відчували присутні кожним нервом. Треба було великої відваги і сильних нервів у підсудних, щоб зберегти спокій і не зробити якихось недоречностей. Більшість з них тримала себе гідно. Присутня публіка також глибоко була пройнята повагою хвилини. Лише по засуді Костика з Надвірної, який брав на себе

всяку вину і признавав, що спричинив яких 50 убивств, присутні на залі поляки виявили оплесками своє вдоволення з вироку смерті. Підсудних карано за приналежність до "банд", до "недозволених організацій", а в зв'язку з тим за вбивства.

До засуджених належали: Микола Гундзяк, начальник громади в Микуличині, симпатичний гуцул, кремезної будови, народжений 1885 р. Йому закидали, що він знав про українських партизанів, знав про святкування роковин Першого Листопада, бо дістав запрошення на то свято, а про це не доніс, хоч як начальник громади то це було його обов'язком. Гундзяк боронився тим, мовляв, що його вбили б, якби доніс. Суд не взяв тієї оборони до уваги, бо на його думку, Гундзяк міг знайти такий шлях, щоб ніхто не довідався, що це власне він доніс. А втім Гундзяк, очевидно, хотів допомогти своїм хлопцям з лісу, як тоді говорено, а про існування групи влада і без того мала добрі відомості.

Один тесля з Микуличина був засуджений за те, що поробив вікна й двері для бараків партизанам, а його дружина лише за те, що про ту роботу знала.

З Надвірної засуджений директор ПСК Гречківський, людина старша 50 років, а також Штуняк, Бобрецький і Михайло Гринішак, якому закидали приналежність до організації, але він перечив тому.

З тої ж Надвірної засудили Костика, за званням голяр. Він признався, що був повітовим на Надвірнянщину з рамени ОУН під проводом Бандери і давав накази вбивати поляків і фольксдойчерів.

Із Станиславова пішов на смерть Бибик, кушнір. З Галича засудили власника ресторану Лепкого, що мав бути повітовим на галицький повіт. Робітник Нагнибіда з Єзуполя пішов за те, що не вернувся на час з відпустки на місце праці в райху. Він вніс був прохання про продовження відпустки і дістав його, але гестапівський суд уважав, що запізно. З Боднарова засуджено жінку за те, що не прийшла до праці на дворазовий виклик уряду праці. Оправдувалася, що була хвора й мала опухлі ноги. Засуджено тоді на кару смерті 28 мужчин і 3 жінки.

Після закінчення збірної розправи вироки таки виконано зараз прилюдно на площі біля театру, під мурами божниці. Шуцполіцаї роздягали засуджених на смерть до білизни, в'язали руки дротом ззаду і виводили з театру на місце розстрілу. Чотирьом звільненим наказали складати одяги постріляних на авто.

Одначе не всіх засуджених розстріляно. Не виконано тоді смертних засудів на жінках. Не розстріляно тоді й Костика, "героя дня"; він зізнавав несотворені речі "сипав", кого попало і без розбору. Гестапо тому його залишило для дальших допитів. Що з

ним сталося, невідомо: не було його на списках розстріляних, які почали появлятися на червоних оголошеннях. Була поголоска, що у в'язниці збожеволів.

Розстріляно 27 чоловіків, між іншими Гундзяка, Гречківського, Кацуляка, Бобрецького, Штуняка, Лепкого й інших того дня засуджених.

Розстріли відбувалися так: засуджених приводили на місце страти групами по 10, потім 7, вкінці знову 10. Кожного в'язня лише в білизні, зі зв'язаними руками ззаду, вели два німецькі поліцаї і прив'язували до стовпа. Стовпів тих було 10, що їх передше закопали під стінами божниці. Засуджених прив'язували лицем до публіки так, щоб вони бачили приготування до езекуції. Напроти стовпів у невеликій віддалі стояв відділ гестапівців — їх разом також 10. Вони на команду підносили кріси до прицілу і кожний міряв в голову своєї жертви. Кулі, що пробивали ціль, затримувалися в мурі божниці. Кожну групу розстріляних перевіряв лікар, який звичайно стверджував смерть. Якщо хтось ще не був мертвий, діставав додатково ще один стріл з пістоля в серце. Кожну серію трупів підбирали на вантажне авто, яке під'їздило.

Під час розстрілу всі в'язні поводитися поважно і гідно. Майже всі молилися, дехто кидав оклик "Слава Україні", а одна десятка заїнтонувала наш національний гимн і з його звуками загинула. Суд і розстріли закінчилися о 1:30 год. після полудня.

Командування Гестапо наміряло для більшого постраху виконати кару смерти через вішання. Тому рішуче спротивився комендант шуцполіції, бо сказав, що до такої роботи не має вишкolenих людей, а Гестапо хотіло, щоб власне шуцполіцаї вішали.

Арештами, судом і езекуцією українці були дуже пригноблені. Поляки, правда — не всі, але багато з них були вдоволені. Як на площі розстрілів, так і пізніше, що ось німці за поляків і за польські кривди карають українців.

Чотирьох арештованих, що їх на суді в театрі звільнили, відставили до тюрми, поставили лицем до стіни, і так вони простояли до вечора, а тоді їх загнали до келії, а на волю випустили по кількох днях. Від них так, як від усіх Гестапо брало підписані заяви, що про те, що в тюрмі бачили й чули, нікому не будуть говорити.

А між тим Гестапо без перерви переслухувало решту в'язнів. Вже другого дня вийшло на волю 10 осіб, що їх помилково забрано з театру. 20 листопада біля 60 в'язнів Гестапо привело до збірної станиці уряду праці в Станиславові. Того ж дня випустили на волю п'ять арештованих з Галича. Деяких арештованих передавали до зондергеріхту, тобто до німецького суду. В'язнів, переведених до

уряду праці, мав той уряд перевірити і вибрати здатних до праці в райху. У будинку, де приміщено тих людей, я знайшов двох працівників Союзу громад, а також шкільного товариша о. Лева Микола Бурнадза. Пізно вночі я віднайшов мешкання знайомого інспектора з уряду праці, дістав від нього записку про звільнення і з нею вернувся під будинок станиці. Перед будинком багато людей. Їх приходило чимраз більше, бо одні від одних довідувалися, що там примістили в'язнів. Всі тиснулися біля вхідних дверей, бо якась сторожа пускала декого до середини, щоб побачилися з рідними чи знайомими. Біля будинку з'явилися і дві підводи, якими приїхали люди з сусідніх сіл. Мені було майже неможливо пропхатись до дверей. Але допоміг випадок. Якраз прийшов німець у цивільному одягу, мабуть, трохи під трунком, почав відштовхувати людей, щоб зробили вільний доступ до дверей, а при тому лаявся. Але його намагання були безуспішні, а люди не хотіли здати здобутих при вході позицій і вперто на них стояли. Тоді німець вийняв револьвер і вистрілив угору на пострах. Люди кинулися в розтіч, і в одній хвилині перед будинком було лиш нас двох. Навіть ті дві селянські фіри зникли. Мені було трохи соромно за моїх земляків перед німцем, з яким я почав розмову, і який мені пояснив, що з тими людьми інакше поводитися не можна. Тоді я спокійно передав вартовому записку, він знову передав кому належало, а за короткий час вийшли на волю ті чотири особи, за яких я вставився. Хоча вони не були довго в гестапівській тюрмі, але всі помарніли, були неголені, втомлені й нервово вичерпані.

Гестапо видало українцям заборону ходити до театру й до кіна. Бранд ще в часі недільних арештів радив артистам, щоб об'їздили провінцію з виставами, а не грали у Станиславові. Спочатку люди і так не ходили до театру. Пізніше та заборона пішла в забуття.

А тим часом у тюрмі обидва наші ранені з Діброви були сковані і в келії їх переслухувано й далі бито. Николишин, поранений в уста, помер у келії, а другого розстріляли на тюремному подвір'ї, де виконували багато розстрілів. Так у тому часі загинув начальник громади з околиць Тисьмениці Бойко. Розстріляли його, його дружину і їхню семилітню донечку.

Про бункер на Діброві мав донести німцям лісничий Андрусів, член організації. Опісля за те його вбили свої.

У тому часі був арештований також диригент оркестри українського театру в Станиславові, спольщений німець Альфред Штадлер. Його при допитах не били, а навіть давали часом покурити. У нього знайшли валізу польської протинімецької літератури, що мала бути перевезена з Кракова до Коломиї.

Цікаве вияснення такого наглого нападу німців на театр дала працівниця німецького поліцейного уряду, полька, а може, фольксдойчерка. Вже в часі, як люди почали сходитися до театру, Гестапо одержало донос, що українці сходяться до театру з клунками, у яких захована зброя; що українці підготували несподіваний напад на німців у Станиславові; що вистава закінчиться промовою і відповідними закликами. Люди в театрі мають озброїтися і напасти на всі німецькі мешкання та уряди в місті. Справа прийшла нагло. З німецького кіна під час сеансу викликали гестапівців і шуцполіцаїв, щоб негайно зголосилися у своїх станицях. Гестапо може й повірило такому донесенню і поспішило зорганізувати контрудар, облаву на театр, або й не вірило, а лиш використало нагоду.

Очевидно, що донос був безпідставний, нікому з українців і не снилося робити бунт і вбивати у Станиславові німців. Зброю, яку знайшли під кріслами, була як не вся, то в більшості підкинена, бо була вона в одному кутку. Але були в театрі й наші молоді, які носили з собою револьвери, хоч може й не вміли ними правильно орудувати, а ще й часто чванилися, що мають зброю. До таких належав той юнак, що під час облави відстрілювався і втік вікном. По довшому часі українське підпілля мало ствердити, що цілу ту справу спровокував таки наш молодий чоловік із села Микитинець під Станиславовом. Його прозивали в селі "дячком". У перших днях березня 1944 р. він загинув, а з ним і його брат.

Вияснення окружного старости

д-ра Альбрехта

Для характеристики настроїв, які панували в тодішніх часах між німцями, а зокрема тими, які відповідали за порядок в окрузі, хай послужать думки, що їх висловлював тоді окружний староста, який цілий час німецької окупації стояв на чолі станиславівського окружного староства. Він дуже часто сходився з підчиненими органами і скликав сесії волосних старшин, секретарів і начальників громад, які поголовно були українцями. Такі сходини відбувалися в осідках повітів, отже в Станиславові, Галичі, Калуші, Товмачі, Надвірній, Коломиї і Делятині.

Якраз після вищеописаних подій, дуже прикрих, була така сесія 22 листопада 1943 р. в Делятині, і на ній д-р Альбрехт, між іншими, і ті події порушив та сказав приблизно таке: фронт приблизився до нас

(а він тоді був вже на Дніпрі, а декуди і далі на захід, як біля Житомира), і тому тепер інші вимоги і до влади, і до населення. Ніяка влада не могла б, стерпіти таких рухів, які останньо були на терені округи. Молоді люди, зведені на манівці, zorganizували банди, потворили якісь табори та збирають припаси харчів і зброї. Їх діяльність звернулася проти німців, а самі вони кажуть, що вони українські націоналісти. Але той націоналізм фальшивий. Він підриває ту національну силу, яка на фронті бореться в ім'я націоналізму і для добра не тільки Німеччини, але й усіх європейських народів. У теперішній війні йдеться про те, хто має перемогти чи Європа з Німеччиною на чолі, з її тисячолітньою культурою, з національною свідомістю, з природним правом кожного народу на розвиток; чи ті інтернаціональні сили, як більшовики, жида, плютократи, які хочуть втопити Європу й усі народи в якійсь міжнародній мішанині і несуть європейським народам загибель.

Окружний староста особисто також потрясений тим, що в останніх часах сталося, але також тим, що українці, вправді їх невелика частина, передусім молоді люди, зійшли на бездоріжжя. Якщо між ними є ідейні одиниці, то вони перші як націоналісти підуть на знищення, коли прийдуть більшовики. А тепер, кому вони помагають? Хіба лише хитро продуманій провокації ворогів українського народу. Німецька влада мусіла в теперішньому воєнному часі вжити гострих мір і карати навіть смертю такі нездорові прояви. У час недавньої акції був розстріляний начальник Микуличина Гундзяк. Німецька поліція знайшла список, на якому були активісти і симпатички підпільного українського руху. До тих останніх належав і Гундзяк, якого на тій основі арештовано вперше на початку жовтня цього року. Але Гундзяк до того часу не завів довір'я окружного старости, і тому він вставився за ним, і Гестапо Гундзяка звільнило. Але одночасно його повчили, що він, як голова громади повинен знати, що діється в громаді, і про протизаконні дії донести. Як комунальний працівник він мав змогу зустрічатися з владою і не викликати на себе підозріння та пімсти.

Гундзяк опісля дістав запрошення на свято, що його влаштували підпільники, 1 листопада цього року на терені його громади, одначе про те нікому не дав знати. Тому був арештований удруге, поставлений під суд і розстріляний.

Але він, д-р Альбрехт, не осуджує українців і українську націю як цілість, навпаки, він ставиться до неї і її прагнень наскрізь прихильно і позитивно, так само, як це робив досі.

Гестапо також не має приємности в тому, щоб вистріляти якнайбільше людей; воно хоче спокою і порядку, а це є бажання

кожної влади. Тому ті молоді українці, які далися намовити і пішли на неправильний шлях, повинні повернутися до нормальних відносин, до нормальної праці, яка єдина для всіх нас потрібна і корисна. Хто хоче, може зголоситися до української дивізії; там тепер 18 тисяч добровольців проходить вишкіл. Якщо українці будуть мати не лише одну, а дві й три дивізії, а навіть і одну армію, то це їм не пошкодить. Працю треба брати поважно, бо поважні тепер часи. Не можна кидати праці або заслонюватись якоюсь виказкою, а таки дійсно треба працювати. Уряд праці жалується на брак вияснювальної роботи; начальники громад не подають до відома населення нових приписів. До уряду приходять люди, по яких видно, що вони справді не знали, що непослух щодо праці тепер карається смертю. А той закон таки діє, і з причини недбалства нижчих чинників влади марно гинуть люди. Недавно до копальні у Дзвинячі солотвинської волости не пішли до праці, не зважаючи на виклик уряду праці, два робітники — українці з Журак, і їх покарано смертю. Очевидно, що тих людей шкода, але видно, що їх смерть була потрібна, бо тепер копальня має аж забагато робочої сили.

Стільки сказав німець, окружний староста.

Дальші арештування і розстріли:

Ворохта, Ляндестрой Червоні афіші

22 листопада 1943 р. арештували у Станиславові Тараса Ліськевича, директора Україн-банку, який був одночасно фінансовим референтом УОК; була то людина сумлінна і зрівноважена. Його по кількох днях випустили. Тоді також взяли книговода того ж комітету, Ольгу Світну. Та дівчина мала прикру пригоду на початку жовтня 1943 р. Увечорі поверталася з праці в УОК і несла в одній руці жбанок з молоком, а другою провадила вельосипед. На бічній вулиці затримав її поляк, казав показати виказку і роздягатися. Ольга Світна спротивилася, а напасник ударив її ножем і легко зранив. Світна вдарила напасника жбанком з молоком по голові, залишила машину і ручну торбинку та й утекла. Другий поляк хотів її затримати, але вона вирвалася і втекла додому. З братом вернулися на місце, де знайшли вельосипед і торбинку, а також помітили відкритий канал; туди, мабуть, напасники наміряли кинути свою жертву. По них не було жадного сліду.

24 листопада, в Товмачі загинув фольксдойч українського

походження Бернатович. Не належав він до тих, що запродали німцям душу, мав ще українське серце, хоча співпрацював з німецькою поліцією. До його помешкання прийшло двох мужчин, говорили по-польському і розпитували за помешканням фрізера. Дружина Бернатовича пояснювала їм, а він вийшов з кімнати поглянути, про що идеється. Ті мужчини тричі вистрілили до нього з пістолів і вбили на місці. Дружині не зробили нічого злого, але вона з переляку втратила пам'ять і довго не могла прийти до здоров'я. Було загальне переконання, що то робота поляків, які на терені Товмаччини були досить сильно зорганізовані й активні.

Вночі, 25 листопада Гестапо провело дальші арешти в Надвірній і Делятині. У Надвірній арештували інж. Івана Левицького надлісничого надвірнянського надлісництва, мого шкільного товариша, людину спокійну, старшу, політично не заангажовану, д-ра Ярослава Кучерського, лікаря, який вів у Надвірній найкраще утриману лікарню в окрузі; вчителя Феданкова, військово уповноваженого на повіт Надвірну; посадника міста Крохмалюка; Богдана Білошевського — разом понад 10 осіб. З Делятина забрали повітового старосту Йосифа Пацканя, емерита, понад 60 років життя; його секретарку-машиністку, молоду дівчину Ірину Маланюк, а також повітового коменданта української поліції з Делятина Ващука; він хворів на ноги й ходив до уряду в одному пантофлі. Всіх арештованих забрали до вантажних машин і серед дуже прикрих обставин повезли до тюрми в Станиславові. Д-р Альбрехт довідавшись про арешт старости Пацканя, вночі пішов до Гестапо та видобув старого чоловіка на волю, забрав до свого помешкання і переночував. Причиною арешту Пацканя було зізнання Костика, що Пацкань був членом ОУН під проводом Мельника. Майже всі тоді арештовані були на основі зізнань того Костика.

По кількох днях випустили на волю Крохмалюка і Феданкова. Коменданта поліції Ващука не вдалося витягнути; його поліцейний суд у Львові, як зрештою всіх наших арештованих поліцистів, присудив до концтабору, і він там загинув.

У суботу, 27 листопада 1943 р. був знову прилюдний суд Гестапо у Станиславові. Присуджено 20 осіб до смертної кари. До засуджених належав і надлісничий Левицький з Надвірної. Він ще в березні того року мав скласти даток 100 злотих на організацію. Він боронився тим, що датки збирали на студентську молодь, і він на ту справу дав даток. Воно так і було, що організація мало коли збирала датки, передусім як ішлося про гроші, під власною фірмою, а вживала інших способів, щоб дістати пожертви і від таких одиниць, які на організацію боялися б дати, або зовсім не дали б. Помилка

була в тому, що організація такі списки датків переховувала; їх треба було після сконтролювання нищити. Але деякі збирачі тримали списки, бо боялися, щоб їх не притягнули до відповідальності знову свої за недотягнення в рахунках. А ще гірше було, що такі списки дісталися до рук Гестапо. Тоді також був засуджений лікар д-р Кучерський, який по-мужньому признався, що дав лікарську поміч раненому українському бойовикові і про те не доніс. А був наказ про в'язки такі поранення доносити.

А тим часом попереднього дня, тобто в п'ятницю, 26 листопада у Ворохті двох німців з прикордонної сторожі везли харчі до одної зі своїх станиць, розкиданих уздовж мадярського кордону по горах. Везли ті харчі малими санками, бо був уже сніг. У Ворохті було їхнє командування відтинку, туди приходили їм провіянти і звідти діставали їх станиці в горах. Кілька кілометрів за селом на тих німців напали якісь озброєні люди і з засідки почали стріляти. Одного німця вбили, а другому пощастило втекти і про це все донести. Німець, що загинув, був старший віком, спокійний, жив уже довше у Ворохті й добре відносився до місцевого населення, а в Німеччині залишив дружину й семеро дітей. Хто були ті люди, які забрали ті мізерні харчі німецьким пограничникам, невідомо. Могли то бути українські партизани, але могли бути й звичайні бандити, яких тоді намножилося і які часто надуживали фірми українських партизанів. Могли бути поляки, які вмисне могли такі штуки робити, бо припускали, що кара спаде на українців. Вкінці могли бути й голодні рештки червоних ковпаківців, які ще крутилися по горах.

Але Гестапо було переконане, що то була робота українських партизанів. Дуже швидко приступлено до відплатної акції. В неділю, 28 листопада 1943 р. привезли гестапівці зі Станиславова до Ворохти 10 українських в'язнів. Людей зігнали на місце екзекуції і під насипом залізничного шляху всіх тих в'язнів роздягнених до білизни постріляли. Між ними був і надлісничий Левицький з Надвірної, людина, як уже згадувано, праведна і абсолютно без жадної вини. Він — жертва тодішніх відносин. Був і лісничий Степан Німчук з Ямного. Він просив людей, щоб повідомили його родину, що він тут загинув, і сказав, хто він. А це було потрібне, бо в'язні в гестапівських тюрмах навіть після короткого побуту змінювалися до невпізнання. Люди знали місце між Микуличином і Татаровом, де Гестапо загребувало постріляних, у тих околицях, людей. Мати Німчука на другий день по розстрілі сина, хотіла з помічниками забрати трупа сина. Розкрили яму, напрацювалися, але трупа сина мати не знайшла. Трупи постріляних українців у Ворохті Гестапо покрило ще одною верствою дальших жертв, правдоподібно жидів.

Ще в суботу після засуду інж. Левицького у Станиславові, Гестапо проголосило, що його і кількох інших в'язнів помилують і випустять на волю, якщо в окрузі до трьох місяців часу не буде злочинного нападу на німців. Видно, у часі суду Гестапо ще не знало про напад у Ворохті і тому давало такі обіцянки, в які, зрештою, мало хто вірив. А вже в неділю, три дні після арешту, а на другий день після засуду Левицький вже не жив. При розстрілах у Ворохті загинув також купець з Надвірної Микола Костик, арештований 11 листопада 1943 р.

Була якась акція десь біля 27 листопада 1943 р. проти партизанів на межі станиславівського і калуського повіту, по лісах. Німці знову знайшли якусь схованку з припасами і їх забрали. В цій сутичці були жертви в людях. Близьких даних не можна було довідатися, бо німці тримали в тайні такі речі.

В околиці Майдану, біля Посіча під Станиславовом застрягло в болоті авто, що ним їхав німецький поліцейний старшина. Покликано з села господаря з кіньми, щоб витягнув авто з болота. Тоді зі сусідніх кущів почали падати постріли. Спритний шофер вхопив на руки двоє дітей господаря, які з ним прийшли, і так, дітьми себе прикриваючи, втік. Старшина й господар сіли на коні і також утекли. Заалармована поліція відігнала напасників і врятувала авто.

У калуському повіті було село Ляндестрой (Landestreu) — німецька колонія, у якій німці прожили приблизно 150 років. За Польщі цю назву змінено на Мазурівка (Mazurówka). При виміні населення 1940 р. Німеччина забрала своїх людей, а поляків, які осталися в селі, більшовики вивезли. Коли німці зайняли ті околиці в другій світовій війні, знову привернули німецьку назву Ляндестрой і ступнево заселили село фольксдойчами переважно з України; були між ними москалі, поляки, а й не багато українців, які знайшли в себе німецьку кров. Ті півнімці десь пізно восени поїхали фірами по дрова, що їх їм призначено в лісі біля Рип'янки, яка належала до волости Вістова. Коли вони вантажили дрова на вози, надійшли вояки в німецьких одностроях, яких фольксдойчі привітали прийнятим тоді загально між німцями привітом "Гайль Гітлер". Але озброєні "німці" відповіли досить нечемною лайкою польському. Вони зібрали всіх фольксдойчів разом, казали віддати верхній одяг і взуття, а вони мали добрі куртки і чоботи. Потім кожного фольксдойча вибили, відраховуючи потрібну кількість ударів. Один з них пішов був раніше до річки стріляти рибу, а вертаючись, спостеріг, що діється. Тому, коли його запитали, хто він, відповів, що руский. Його вже були пустили, але одному з селян не подобалося, що не завжди діється справедливо, а тому сказав, що той щасливець також фольксдойч. Його перевірили і з

легітимації ствердили, що сказав неправду. Його також роздягли й роззули, а за кару, що збрехав відміряли подвійну кількість буків.

29 листопада в Калуші була сесія в'їтів, що її назначив окружний староста. Того дня той найбільше побитий з Ляндестрой, був у Калуші, пізнав на нашому хлопцеві, але йому незнайомому, свої чоботи й куртку. Але хлопець, мабуть, зорієнтувався і швидко зник. Заалармована служба безпеки не могла нічого зробити.

Сусідні села мусіли тим фольксдойчам кожного дня доставляти певну кількість робітників і тому не дуже любили тих нових поселенців. Українські партизани лякали тих новонароджених німців, грозили їм, але щойно, коли фронт із сходу почав наблизитися, їх виселили німці кудись далі на захід. Щоб до села знову не прийшли якісь непрошені гості, українські партизани цілу оселю основно спалили; залишилися голі мури, бо будинки були солідні. За якийсь час і ті мури зникли, а стояв тільки костел і школа. Село заросло бур'янами.

У селі Дрогомирчанах, недалеко від Станиславова, зі сторони Лисця, відбувалося селянське весілля. Гуляла сільська молодь, але прийшли погуляти й два хлопці з лісу. Про те довідалася влада, але облава прийшла запізно, бо ті молодці пішли в ліс. Гестапо перевірило всіх гостей. Один фольксдойч, мабуть, стидаючись, ховався і його застрілили, а інший гість утік і його ранили. Майже всіх весільних гостей за винятком молодої пари арештували і забрали до Станиславова для дальшої перевірки.

1 грудня 1943 р. в Чернівці наш селянин орав картоплянку, а його два малі хлопці за плугом збирали виорану картоплю. З кущів вийшов мужчина в німецькій уніформі і почав до них стріляти та поранив орача в ногу. А тоді прийшов, перев'язав рану, поговорив і пішов далі.

Місто Станиславів мало окрему українську поліцію, не пов'язану з повітовою, а комендантом міської поліції був сотник Банах. Серед тієї міської поліції майже не було арештів до того часу. На початку грудня і там Гестапо арештувало кількох поліцистів, а за те кільканадцять утекло.

5 грудня 1943 р. появилось на мурах Станиславова оголошення — червоний афіш. На ньому було 20 прізвищ людей; з них перших 10 уже розстріляли, а друга десятка чекала на свою чергу, але умовно, в завішенні, якщо до трьох місяців нічого не станеться, значить — не буде жадних протинімецьких чинів, тоді та десятка осіб буде помилована й випущена на волю.

Таких червоних афішів появлялося опісля дуже багато. Люди називали їх червоними тому, що були друковані завжди на червоному папері — на барві крови. Не було випадку, щоб кого

помилувано, хто був поміщений на такому афіші. На афішах був підпис "SS Polizeiführer" командант Гестапо на цілу Генеральну Губернію. На списку тих, що вже не жили, був надлісничий з Надвірної інж. Іван Левицький. До тих, що ще чекали смерті, належав лікар д-р Кучерський, також з Надвірної. До тих останніх належав учень 8-ої класи української гімназії у Станиславові Т. Семеген. Був одним із кращих учнів. Його арештували в театрі, куди він зайшов випадково, в часі перерви, щоб відібрати від товариша позичений ровер.

У понеділок, 6 грудня, службовець повітового староства в Товмачі, Петришин, їхав фірою до праці. В лісі на шляху Погоня-Товмач затримали його три озброєні чоловіки, зодягнені в більшовицькі шинелі, і забрали з собою, а опісля візника з підводою відпустили. Петришин був спокійною людиною, але мав добрий кожух, який комусь був потрібний. Фірман розповідав, що Петришин відпрошувався й опирався, але його взяли силою. Він не з'явився.

Почалися арешти й між поляками, хоч не такі численні, як серед українців. Видавав поляк, колишній військовий. Видно, і між ними знайшовся такий, як Костик фрізер з Надвірної.

7 грудня 1943 р. появились в місті додаткові червоні афіші. На них крім попередніх двадцять прізвищ, було ще дальших 10 осіб — дев'ять із Жаб'я, а один із Річки коломиїської округи.

Вночі на 7 грудня в Єзуполі поранили коменданта української поліції. Він зустрів якусь підводу й хотів її затримати. Але підвода не зупинилася на заклик, а почала втікати. Комендант взяв із станиці ровер і на ньому почав доганяти підводу. Тоді з підводи впали постріли і ранили коменданта.

Голова українського комітету інж. Бариш доніс, що в Калуші 7 грудня арештували 15 осіб; між ними повітового лікаря д-ра Дмитра Капітана і господарського референта українського комітету Ковалю.

Арештованих завезли до станиславівської в'язниці, де вони проходили таку саму процедуру, як і попередні в'язні: стояння на коридорах лицем до стіни, биття, розміщення в завошивлених келіях, драконські переслухання. По тижневі д-р Капітан і Коваль вийшли на волю, а з ними й кілька калушан.

9 грудня 1943 р., прийшла дуже пильна праця: розділити 1100 штук "ОСТОРОГИ" командувача СС-поліції на міста й волості так, щоб уже в неділю населення могло ту острогу прочитати. Острога датована 2 грудня, покликається на драконське розпорядження з 2 жовтня 1943 р. про охорону німецької відбудови. Острога пригадує, що смертю караний буде кожний, хто допомагає

бандитам, членам повстанської організації, і кожний, хто порушує німецьку справу відбудови. Населенню наказується, щоб таким елементам не подавало жадної допомоги, а навпаки їх затримувало або негайно доносило.

В селі Мединя галицького повіту п'яні напасники напали на господаря, повибивали вікна й стріляли. Господар пізнав їх і доніс. Прийшла поліція і їх заарештувала, але люди зі села, не знаючи в чому справа, повтікали. То знак часу. По деяких селах парубки стукали до вікон поночі і лякали, що йде облава. Люди втікали, а парубки виловлювали дівчат і змушували до неморальних забав. Дівчата з Ворохти, які носили харчі, а то й теплу їжу хлопцям у ліс, жалілися на такі страхіття.

11 грудня прийшла вістка, що арештовано в Битькові товариша із першої світової війни, Івана Яремича і кількох українців. Яремич зголосився був до дивізії, але управа копальні його реклямувала. Син Яремича в тому часі вже відбув два роки при німецькій армії і був двічі ранений.

Відносини ставали щораз більш нестерпні, тому німецька адміністрація намагалася дати деяке відпруження. Стримано висилку робітників до райху, а на сесії в Калуші, 13 грудня, окружний староста подав такі вияснення: Всі ті, що дістали відрядження на працю до райху, зголосяться до праці на місцях. Волосні старшини з тою метою зорганізують працю в лісах, на шляхах, у меліорації і тих людей приділять до праці. Це будуть мужчини річників 1914 до 1925, які ставали до перегляду й мали виїхати. Також ті, які до перегляду не явилися, мають почати працю, а уряд їх затвердить. Ті, що працювали в Німеччині і повернулися, чи ті що приїхали на відпустку й залишилися, чи навіть утекли з праці, не будуть покарані, якщо добровільно зголосяться в уряді праці. Вони отримають нові документи і без кари повернуться на свої місця. Обов'язані відбувати будівельну службу (Baudienst), які вже були при відділах і втекли, або ті, які вже дістали покликання і не зголосилися, можуть ще зголоситися і будуть безкарно прийняті, щоб виконати той обов'язок. З 1925 річника не стануло до перегляду дуже багато юнаків; для них проголошено ще один перегляд у січні 1944 р. Коли ж хто не скористає з теперішньої можливості, буде вважатися як саботажист, буде суджений і караний примусовою працею в таборі або розстрілом. Також добровольці дивізії Галичина, які не ставилися, хоч отримали покликання можуть ще тепер зголоситися до військово уповноважених і відійти на вишкіл. Також ті всі юнаки, які хочуть бути вояками й орудувати зброєю, замість переховуватися в лісах, повинні зголоситися до дивізії, бо там навчатися порядку, послуху, військового діла, дисципліни і

стануть людьми в повному значенні слова. Закінчив староста заявою, що німецька влада, а в тому й Гестапо, не хочуть вистріляти багато людей, хочуть одначе довести до ладу, спокою і порядку, що для населення конечно потрібне.

В одному селі Калущини два осібняки вбили лісничого, українця жонатого з полькою. Його застрілили, а жінку оставили. говорили по-польському і називали лісничого "кабанем". Могли то бути хіба лише поляки. Але Гестапо було іншої думки. У неділю, 12 грудня 1943 р. привезено до села Новиці 10 українських в'язнів і їх прилюдно розстріляно, на очах людей, яких зігнали з церкви на це видовище.

Почала плисти братня кров

Напад на Богородчани

Підпілля карає за дезертацію

У суботу, 11 грудня 1943 р. станиця української поліції в Лисці, виконуючи доручення провести перевірку здачі контингентів у Старому Лисці, відрядила туди поліційну стежу, під проводом коменданта станиці Василя Буцманюка. Вони заходили до різних господарств, які ще не здали всього, що їм було назначено. Біля однієї хати молода жінка виявляла очевидний неспокій, а як комендант хотів увійти до хати, не хотіла пустити. Буцманюк таки до хати ввійшов і на ліжку побачив молодого мужчину. Почав з ним розмову, а тому, що й той був неспокійний і сягав рукою під подушку, Буцманюк наказав йому встати. Мужчина сказав, що він дезертир з угорської армії, українець з Карпатської України, перебуває в сусідніх лісах, а до знайомих прийшов виспатися. Буцманюк казав одному поліцистові завести затриманого до громадського уряду, провів трус і знайшов кріс й амуніцію в діжці. Жінка, тим часом кудись зникла, а господаря не було дома. Буцманюк забрав те, що знайшов при ревізії, і з іншим поліцистом подався також до громадського уряду. Між тим у громадському уряді з'явився власник того господарства в товаристві ще одного мужчины, пістолями стероризували поліциста, який беріг арештованого, забрали кріс, затриманого звільнили і разом сіли на сани, що звідкись з'явились, і втікли. Буцманюк застав у громадському уряді тільки поліциста, а тоді стежа поїхала другими саньми до постою станиці в Лисці. По дорозі доганяли їх інші сани, з яких стріляли на українську поліцію, вона відповідала пострілами, але вкінці стежа без утрат повернулася на місце до Лисця.

У неділю, 12 грудня, вранці, Буцманюк написав звіт про вчорашню подію, відвіз його ровером до повітового командування української поліції в Станиславові, а опівдні повернувся. Він пішов на обід до будинку в сусідстві станиці, а коли повертався з обіду, якраз вийшли люди з церкви й костела. У натовпі до Буцманюка наблизилося двох мужчин, один пострілом в бік ранив Буцманюка, а коли він упав, обидва стрілили йому в голову й відійшли. Буцманюк загинув на місці.

Був це перший випадок у станиславівській окрузі, що ним українське підпілля почало збройно виступати проти української поліції. Поплила братня кров.

Буцманюка похоронили в Лисці, 15 грудня 1943 р. був то працюючий, обов'язковий і енергійний поліцист, мав гарну військову поставу.

Вночі, з 12 на 13 грудня виконано напад на господарство, положене між Товмачем і Колинцями, яке вів товмацький повітовий господар (Bezirkslandwirt) німець. Прийшли озброєні мужчины, стероризували службу і забрали дві пари коней, а в тому й ту, що її вживав повітовий господар до службових поїздок. Забрали сани, збіжжя, вбили безрогу і також забрали. В погоні за напасниками німецька поліція зайшла до якогось села під Нижневом і арештувала учня промислової школи в Товмачі, бо мав пістоль, але винних не знайшла. Повітовий староста, хоч назагал людина й права й розумна, розізлився дуже на українців, мовляв, що то їхня робота.

Вночі, з 20 на 21 грудня 1943 р. більша група українських партизанів, добре озброєних, напала на Богородчани, містечко на південь від Станиславова. почали від пошти, щоб перервати зв'язок; забрали телефонічну централю, а влаштування понищили. Напали і на станицю української поліції, де застали шістьох поліцистів, які повернулися із службових стеж. Поліцистів пов'язали, забрали зброю, як також влаштування станиці, а навіть особисте майно й речі поліцистів. Все те склали на підводи й повезли з собою. Один, старший віком, поліцист якомсь відпросився, і його залишили, а інших пов'язаних забрали з собою. Деяким поліцистам робили закиди, що вони неправильно зробили — отже були поінформовані про місцеві відносини. У поліційному арешті було чотирьох в'язнів, в тому двох жидів. Жидів залишили, а двох інших забрали з собою. Господарили в Богородчанах досить довго, десь від 11-ої до 3-ої вночі. Поміж схопленими поліцистами був і комендант станиці в Богородчанах Роман Голик, молодий студент, знайомий буковинець. Він прийшов до Галичини на початку війни з більшою групою буковинців, так званим буковинським куренем. Він залишився в Городенці й робив службу при українській поліції. За

якийсь час за сином прийшов і батько Степан Голик, емеритований учитель, колишній вояк, людина дуже симпатична. Прийшов пильнувати сина, щоб йому не трапилось щось погане. Обидва, батько й син, служили при українській поліції спочатку в Городенці, опісля в Товмачі, а в кінці в Отинії, де старший Голик зостався на пості коменданта станиці до кінця німецької окупації. Син відбув поліційну школу у Львові, а коли повернувся, перебрав команду станиці в Богородчанах, бо дотогочасний комендант перейняв станицю в Надвірній на місце Гринішака, якого арештувало Гестапо. І діждався старий Голик, який залишив вдома родину й пішов берегти сина, якого забрали таки свої українські партизани.

День перед нападом, 20 грудня, Роман Голик був у Станиславові в окружному командуванні української поліції. І як навмисне повернувся на ніч до Богородчан, хоч його намовляли, щоб переночував у Станиславові, бо на другий день мусів знову повертатися на збірку комендантів станиць.

Увечорі 22 грудня, поліцист Лаврук, один з п'ятьох, що їх забрали з Богородчан, утік і подав вістку з околиць Росільної, від Небилова, в калуському повіті.

Для цілоти картини треба вже тут згадати, що при зустрічі 3 травня 1944 р. комендант Різун у Чорному лісі сказав, що Дон виконав напад на Богородчани на власну руку, без наказу, і за кару пішов до карного батальйону на Волинь.

Коли на терен Галича прийшла Червона армія, той сам Дон пішов на співпрацю з більшовиками і видавав своїх учорашніх товаришів-підпільників. Він знав не лише підпільників, але й розположення складів, бункрів з харчами і боєприпасами. Всі ті припаси пропали, а втрати в людях були дуже значні, що ствердили підпільні видання. Видно, Іванишин дуже правильно схарактеризував Дона.

Бідна була і наша поліція в окрузі. Багато їх арештували німці і судили за зв'язки з підпіллям. Від німців завжди грозила їм небезпека. З другого боку — їх почали стріляти і силою забирати ті, з якими вони були в зв'язку, українські партизани. Становище незавидне. Можливо, що за напад на Богородчани, головно за знищення пошти, а далі за вбивство Буцманюка, а може й з інших причин, німці в тому часі провели в Богородчанах відплатну акцію. Із Станиславова приїхав Вільгельм Ассман, як командир виправи, два брати Маврери й інші гестапівці. Вони привезли в вантажній машині 20 роздягнених українських в'язнів, між ними одного вчителя і одного начальника громади. Всіх їх після промови Ассмана за чергою на команду гестапівців постріляли під муром. Тіла побитих казали поскидати на вантажну машину й вивезли

невідомо куди. З від'їжджаючої машини скапувала кров постріляних і лишала слід на дорозі в сторону Станиславова. На місці езекуції, на снігу залишилося дуже багато крові постріляних.

Старша жінка, мати одного з тих, що їх постріляли, впала на коліна в тому місці, де був убитий її син, і обидвома руками збирала кров сина, змішану зі снігом. Вона впала опісля непритомна, а добрі люди забрали її з того злочасного місця.

Приблизно в тому самому часі в Ворохті арештували кількох осіб, а між ними заступника начальника громади Мочерняка, який був одночасно й головою сільсько-господарської комісії. У січні 1942 р. він спіймав парашутиста у ворохтянських лісах, а тепер дістав таку похвалу. Арештовано і молодого юнака Троцака, закарпатця. Їх обидвох опісля звільнено.

У надвечір'я латинського Різдва наша поліція проводила облаву в селі Волчкові волости Маріямпіль, за тими, що втекли з праці в Німеччині. Вже увечорі, коли латинники святкували Свят-вечір, поліція наткнулася на хату, в якій забавлялося 15 молодих мужчин. Вони не хотіли відкрити дверей, дійшло до суперечки, а потім стрілянини, в якій були вбиті й ранені, а кількох поляків арештовано. Поліційна стежа попала на польську боївку.

Вночі, з 27 на 28 грудня 1943 р. в Пацикові волости Пасічна, почали горіти два українські господарства. Це українські партизани так покарали своїх двох дезертирів, що втекли від них домів.

Вночі, 29 грудня, українські партизани спалили два господарства в селі Іваніківка лисецької волости. Застрілили при тому двох наших молодих хлопців, що їх у тих господарствах спіймали, які також були дезертирами з лісу. Партизани не дозволяли гасити вогню, стріляли до тих, хто хотів гасити чи щось врятувати. Згоріло все, навіть корови й коні в стайнях. Точно так само робили німці.

У Боднарові німецька жандармерія з поляками з Кріпо арештувала цілу станицю українських поліцистів. Волосний старшина нарікав, що не може сам дати собі ради й зберегти порядок. Причина арештів — напад на польське приходство в Боднарові.

Вночі, на 30 грудня, був наскок на волосну управу в Єзуполі. озброєні люди забрали машину до писання, два телефонічні апарати, вельосипед і весь запас паперу до писання. Вартових стероризували й пов'язали.

29 грудня, увечорі почалася стрілянина, на шляху біля Пасічної під Станиславовом, у тому місці, де є розгалуження до Калуша й Галича. Там стояло гестапівське авто. Туди над'їхала якась підвода, а коли ті, що на ній були, побачили гестапівське авто, завернули й

почали втікати. Гестапівці почали за ними стріляти, а ті з підводи відстрілювались. У тій стрілянині потерпіло дві особи, що їх випадково ранили кулі на їхніх господарствах у Пасічній.

Медсестра С. Москва, чоловік якої лікар уже був при дивізії, з осередку здоров'я в Ланчині впала жертвою підступу. Одного дня, о 4-й год. ранку, приїхав до неї селянин і дуже просив, щоб поїхала до його хворої жінки. Сестра далася намовити й поїхала. Але по дорозі їх затримали і забрали бандажі й інструменти, а сестрі казали йти пішком додому.

Поганий новий рік мав наш лікар у Делятині д-р Тимків. Вночі, з 31 грудня 1943 р. на 1 січня 1944 р. його забрали партизани, кажучи, що нагло і конечно потребують лікаря. Наказали тепло одягнутися, забрати інструменти, ліки, бандажі й кудись повезли. Напасники вживали польську мову. Тимків мав двоє малих, милих діточок від першої дружини, а три тижні перед тим оженився з санітаркою Марусею, яка працювала в здоров-пункті в Делятині. Д-р Тимків дав був медичну допомогу одному раненому з лісу, але казав, щоб негайно втівав, бо, згідно з приписами, мусить про нього зголосити владі. Тимків не погоджувався з діяльністю підпілля і опісля ніколи не з'явився. Було загальне переконання, що партизани його вбили. Його дружина Маруся, покинула працю, забрала дітей і виїхала до батьків в околиці Скольного.

Кривавий Свят-вечір у Єзуполі

Увечорі, 3 січня 1944 р. партизани відвідали Лисець; деякі мали шоломи на головах. Робили службу, затримували людей і легітимували. У польського священика забрали все, що можна забрати. Священик, мабуть, жартома, ще й хвалив українських партизанів, що з ним чемно обійшлися. Мабуть, та сама група була пізніше в сусідстві в Дрогомирчанах і там забрала харчі і одяг у шістьох господарів.

В окружній лікарні в Станиславові був наш ранений юнак, якого туди на лікування передало Гестапо. До лікарні прийшло двох мужчин в німецьких одностроях, а з ними ще двох у цивільних, вони вимагали видати їм того раненого, винесли на ношах і зникли. Так свої врятували свого, яким мав бути Василь Деркач.

Вночі, на 6 січня партизани провели реквізицію у різних господарів у Лисці, Старому Лисці та Іваніківці; забрали харчі й одяги. То було приготування на Свят-вечір.

Кривавий Свят-вечір пережив Єзупіль. Удень туди приїхали гестапівці зі Станиславова автом — мабуть, хотіли дістати рибу.

Натрапили на якісь сани, що їм видалися підозрілими, і хотіли їх затримати та вилегітимувати людей на санях. На заклик гестапівців зупинитися з саней відповіли пострілами; зранили одного гестапівця, а самі, користаючи з замішання, втекли. За годину прийшла гестапівцям підмога. Вони почали арешти й труси в Єзуполі. В одного господаря знайшли 40 кілограмів цукру й, очевидно, забрали, а його не арештували, але арештували начальника громади й ще кількох людей, яких пізніше звільнили. Над вечір привезли зі Станиславова 10 українських в'язнів і їх прилюдно розстріляли в Єзуполі, у відплату за раненого гестапівця. мав там загинути д-р Кучерський, лікар з Надвірної і Павліський.

Сутичка в Павелчі

У Колинцях, товмацького повіту, першого дня Різдва, 7 січня, арештували вісьмох наших людей, а в Нижневі близько 15, а між ними й вчителя Левицького, що дуже пильно працював при наборі до дивізії.

У Павелчі волость Пасічна під Станиславом, досвідком, 11 січня 1944 р. німецька поліція робила облаву, щоб виловити дезертирів, які втекли з дивізії. У тому селі було їх багато. Коли поліція обступила хату, в якій мав мешкати один із втікачів, дорогою надїхала підвода, а на ній було чотирьох мужчин. Їх затримали, а вони зіскочили зі саней до рова й почали стріляти. У сутичці загинуло трьох мужчин, а четвертий був ранений. Забито також одного коня. На санях були кріси, пістолі, набої. Двох убитих були в вишиваних сорочках, а при всіх знайдено український пропагандивний матеріял. За тою першою підводою їхала ще одна, на якій було вісім чоловіків. На відгомін стрілів вони завернули, доїхали до залізничного мосту, там стероризували сторожу азербайджанців і подалися лісами в напрямі Рибна.

Болюча вістка зі Львова

14 січня 1944 р. на наш новий рік, у Львові загинув полковник Роман Сушко, січовий стрілець, визначний військовик і один з передових членів Української Військової Організації — УВО й ОУН, колишній комендант УВО. Він був членом ОУН під проводом Мельника. Ще одна жертва нашого безталання. Всі позначки вказували, що то робота ОУН під проводом Бандери, а німецька поліція провела арешти серед українців у Львові. 19 січня, львівська українська громада справила Покійному величавий похорон.

Битва біля Ланчина і Болшівці

Знову Богородчани і Тисьменичани

У Станиславові появилися втікачі з Волині тому, що Червона армія глибоким проривом зайняла Рівне.

18 січня, на мурах міста Станиславова появилися знову червоні афіші з підписом СС-поліцайфюрера ГГ. Цим разом на афішах було 29 прізвищ тих жертв, що їх уже розстріляли, і 20 інших, які чекають на свою чергу. Між тими, що вже не жили, був і Шліхутка, заступник начальника громади з Угорник. Він був пропав тому місяць у Станиславові. Запитуване Гестапо, чи Шліхутка арештований, відповіло, що його в них немає, сказано неправду.

В навечір'я Йордану, 18 січня, був напад на станицю української поліції у Вовчинці. Напали три озброєні мужчини. Коменданта роззброїли, побили його, забрали зброю і харчі.

Біля Ланчина в лугах над Прутом знайдено трупи п'ятох молодих мужчин. Декотрі були в вишиваних сорочках, а всі були дуже спотворені. Поляки твердили, що всіх трупів було 20. Люди чули вночі відгомін битви, в якій уживали крісів і ручних гранат. Можливо, що група, яка вийшла переможною, забрала своїх побитих. Це, мабуть, внутрішні порахунки між партизанами. При вбитих не було жадних документів. Були вісті, що українські партизани зліквідували групу ковпаківців, які залишилися і докучали населенню.

Вночі, з 16 на 17 січня 1944 р. був напад на волосну управу в Ланчині. Забрали машинку до писання, килим, стінний годинник і нафту, пошкодили влаштування, але актів не знищили.

Біля 20 січня, в Гвоздові, волость Старуня, надвірнянського повіту, застрілено українця, який працював при Гестапо у Львові, а приїхав додому на відпустку. У відплату Гестапо розстріляло у Гвоздзі 10 українських в'язнів. Трагізм у тому, що за вбитого українця убивають українців. Гестапо було переконане, що то була робота нашого підпілля.

Окружне командування української поліції у Станиславові повідомило, що 21 січня 1944 р., з рук бандита загинув вістун української поліції Іван Ліщинський при виконванні службових обов'язків, у селі Стриганцях, волости Рошнів товмацького повіту. Похоронено його в родинному селі Угринові Долішнім, 26 січня.

Волосний старшина черніївської області з'ясував невідрадні відносини, що заіснували в селі Братківцях. Від половини січня, майже щоночі являються озброєні партизани і бушують у селі

приблизно від 7-ої год. вечора до 2-ої ночі. Забирають одяг, харчі, б'ють людей, напастують жінок. Приходять гуртами по 10, 20, а часом і 50 чоловік, але по хатах ходять тільки ті, що мають німецькі або мадярські уніформи.

26 січня, був напад на станицю української поліції в Гвіздці коломийської округи. Один поліцист убитий, а двох напасники забрали. Гестапо з тої причини розстріляло в Гвіздці 30 українських в'язнів.

Група партизанів напала 1 лютого 1944 р. на варту біля залізничного мосту в Павелчі. Службу на мості мали азербайджанці, набрані з полонених і двох німців. Німцям забрали уніформи і їхні речі, але їм самим кривди не зробили. Азербайджанців усіх забрали з собою, забрали також усі харчі, зброю й амуніцію.

3 лютого 1944 р. в селі Порогах яблінської волости, надвірнянського повіту, один наш господар справляв гостину для робітників, які восени помагали йому толокою при копанні картоплі. Він заколов безрогу, нагнав самогону. Гості — переважно молодь — поїли добре свинини, попили водкою, а потім бавилися-танцювали. Але на забаву прийшли і гості з лісу, хоч не прошені. Вони ствердили, що тепер не час на забави, не час їсти й пити. Відміряли кожному з мужчин певну кількість буків, залежно від того, скільки випив. Міряли примітивно, на око або на запах. Один знавець казав на себе дихати і відповідно до того, як було чути алькоголь з уст, диктував кількість ударів. Екзекуцію виконали, забаву розігнали, а самі зникли. У селі був малий відділ німецьких вояків, який там мав охоронну службу. Забава була навіть недалеко від постою німецької частини, але німці хоч про гостей з лісу довідалися, навіть не зробили облави. Вважали, що партизани діяли правильно і справедливо.

У ніч на суботу, 5 лютого 1944 р. коло 8-ої год. вечора провели українські партизани чистку в селі Слобідка Болшовецька за Галичем. У тому селі вбито 19 поляків, а багато поранено і побито. Між тими останніми були й українці. З того села привезли 11 ранених до окружної лікарні в Станиславові, а багато людей утекло до Станиславова. Ідучи рано до праці в окружному старостві, я побачив громаду людей біля єзуїтського костела, що був у сусідстві окружного староства. Були то селяни з того села й маже всі говорили по-українському. Вони розповіли, що українські партизани зробили пекло в селі серед ночі: людей порозганяли, повбивали, покалічили. Вони втікали, як хто міг, а тут ждуть, щоб ними займався комітет. У костелі приміщувався польський комітет, при якому залишилися й українці, бо не хотіли відлучатися від односельчан і zostалися вже разом з ними при польському комітеті.

Які то часом дивні дива діються. Українські партизани виганяють з села українців, а ті шукають помочі й опіки в польському комітеті.

29 лютого 1944 р., ніччю, на села Слобідка Болшовецька і Болшівці напали українські партизани, палили господарства поляків, намагалися їх усунути з сіл і загрозили. Німецька реакція прийшла аж 14 березня, і то дуже варварська. День перед тим кількох німців оглядало села Слобідку і Болшівці, обидва ті села лучаться. Того ж дня передчуваючи небезпеку лікар д-р Василь Лотоцький і волосний старшина інж. Барановський виїхали з Болшівців. Коло 4-ої години ранку, як люди ще спали, відділи німецької служби безпеки і помічні відділи з полонених узбеків, калмиків та інших почали окружувати села. Десь о 6-ій год. почали наступ, обстріляли села запальними стрільнами. Почали горіти будинки. Люди повибігали, а їх убивали; до льохів, куди ховалися перелякані мешканці, кидали ручні гранати. Одночасно перстень окруження звужували і поволі підступали до середини. Українцям казали збиратися в церкві, а полякам у костелі, але стріляли всіх, хто попадав під руки — також жінок і дітей. Палили будинки, нищили, грабували, насилували. Обидва села спалили, залишилася лишень церква, але будинки приходства згоріли. Поляків не рухали зовсім, ані не палили їхніх будинків. Того дня убили 280 осіб, загинув 10-річний син нашого священика. У льоху дому родини Лабинських подушилось 38 осіб, переважно жінки й діти. Ранених було дуже багато. Урятувалися ті, що їх не було в селі під час облоги. Худоба врятувалась лиш та, що її хтось випустив із стаєнь, якщо її бандити не постріляли. Все інше погоріло: коні, корови, безроги, збіжжя, також сіно й солома — все, чого в тому часі вже й так було обмаль. Трупів ховали без домовин, бо все вигоріло.

Українська поліція була цілий час у своїй станиці й не сміла порухатись. З тих, що їм пощастило схоронитися в церкві чи деінде, висортували 85 мужчин і забрали до Станиславова, з них лише п'ятьох пощастило врятувати, інших постріляли. На станції в Болшівцях були від ранку робітники й учні, які їздили щодня до Станиславова, поїзд не відійшов.

Експедиція закінчила свою руїну роботу десь о 4-ій після півдня і з арештованими мужчинами та награбованим добром спокійно відїхала поїздом до Станиславова без будь-яких перешкод.

6 лютого 1944 р. на мурах Станиславова появилася знову червона афіша. Перед такими оголошеннями, як звичайно, збиралися групи людей і з тривогою відчитували надруковані на них прізвища. На афіші було 45 українців присуджених до розстрілу — за приналежність до недозволеної української організації, за

підтримку бандитизмові і за господарський саботаж. З них перших десять уже розстріляні, а інші чекали на чергу. Між тими останніми, мабуть помилково, був ще й д-р Кучерський, хоч на одному з попередніх оголошень він був поданий поміж розстріляними. І очевидно, як завжди додатково, що ті люди будуть випущені на волю, якщо до трьох місяців не буде ніяких протинімецьких чи протидержавних злочинів.

У тих днях у Богородчанах й околиці німці проводили перегляд коней. Коней, призначених здатними, німецькі вояки мали забрати, там де вони мешкали на квартирах. На те містечко вночі напали партизани, позабирали одяги й харчі від міщан і селян, деякого з них побили, зловлених трьох німецьких вояків постріляли, а їх уніформи й зброю забрали.

У п'ятницю, 11 лютого 1944 р. у відплату за вбивства тих німецьких вояків, гестапівці привезли зі Станиславова 30 українських в'язнів і в Богородчанах їх прилюдно постріляли.

9 лютого, чотирьох мужчин напало на польське приходство в Боднаріві. Священника латинського обряду — поляка вбили, а його кухарку поранили. За те, Кріпо знову арештувало цілу станицю української поліції в Боднаріві й вчителя українця. У місцевого українського священника і в церкві провели основний трус, але нічого не знайшли. На того польського священника вже був один напад раніше, але невдалий.

11 лютого 1944 р., вночі якась більша група виконала напад на місто Галич. Зі станиці української поліції забрали 18 наших поліцистів, знайшли там убиту поліційну собаку. Напасники залишили записку польською мовою, що забрали поліцистів у відплату за вбивства поляків у Слобідці Болшовецькій. У крамниці Народної Торгівлі забрали кілька сортів мармеляди й цукру, а від повітового господаря німця (Landwirt) — пару коней. Довший час не було відомо, що сталося з поліцистами; аж пізніше прийшло вияснення, що вони перейшли в ліс і з'єдналися з українськими партизанами, а напад на місто був імітований в порозумінні з підпіллям.

Вночі, з 7 на 8 лютого, українські партизани в селі Майдан, волость Росільна, наскочили на охорону тамошньої копальні. Охорона складалася з 12 німців. Одного з двох вартових партизани поранили, але їм обидвом пощастило втекти, а інших десять чоловік, що спали, досить основно обчистили. Забрали однострої, зброю і харчі. Німців залишили тільки в білизні, але нікому не зробили особливої кривди.

12 лютого Гестапо проводило облаву в селі Пацикові. Один гестапівець був ранений, з населення було вбитих три особи.

В одного з українських поліцистів, арештованих у Боднарові, знайшли якийсь віршик. При допиті він подав, що переписав його з часопису в випозичальні книжок у Станиславові, що її вів український окружний комітет. То вистачало, щоб кримінальна поліція, 12 лютого 1944 р. ту бібліотеку опечатала й арештувала її управителя Івана Ставничого, людину старшу й зрівноважену. Після старань, за кілька днів, бібліотеку відкрили, а управителя пустили на волю.

Під українських партизанів підшивалися і провокатори. Ще прикрише, що німці ними послуговувалися і їх свідомо посилали на села, щоб баламутити людей. У Княждворі під Коломиєю таки нібито партизани ходили по селі, говорили з людьми, а опісля всіх тих людей німецька поліція арештувала.

10 лютого 1944 р. в селі Тисьменичанах черніївської волости був напад на дві підводи, які везли харчі й горілку зі Станиславова до надлісництва в Зеленій. У тому селі, часто господарили ночами партизани, й очевидно було небезпечно ті підводи під ніч висилати в дорогу. На другий день Кріпо арештувало начальника громади, старшого і статечного чоловіка, мабуть за те тільки, що він не оберіг підвод від партизанів. Очевидно, що арештували й обидвох візників і з ними третього дня по нападі з'явилися в селі. Візники показали місце, де відбувся напад. З сусідньої хати поляки з кримінальної поліції заарештували старого чоловіка, що довгий час був тяжко хворий. Його винесли з хати і кинули на поліційне авто. Арештували чоловіка, який в час нападу випадково переганяв там ялівку, за те дістав кілька разів кольбою від тих, що грабували підводи, а на додаток попав у тюрму. У сільського кравця шукали за матерією, що мала бути на підводах, але її не знайшли. За те забрали всі матеріяли, що їх люди знесли до кравця, щоб пошив їм одяг. В одній хаті зустрінули хлопця, який прийшов відвідати кривняків. Хлопця частували, а Кріпо вважало, що його гостили горілкою, що походила з грабунку, і хлопця заарештували. Невідомо, чому хлопця, а не господаря, бож напиток, якщо він і був, то постарався господар.

Вночі на 12 лютого, українські партизани спалили мазурську колонію Людвиківку біля Бурштина. Там вибили багато населення. Німці подавали цифру біля 500 осіб убитих. Село було наскрізь польське, а варта ночами стримувала вози нашого підпілля і робила їм перешкоди.

Погром Заріча Коростятин

Неспокійна Калущина

17 лютого 1944 р. приїздив до Станиславова в службових справах волосний старшина з Заріча біля Делятина Михайло Стельмашук. Був то енергійний працівник, але того дня був неспокійний, якби передчував, що його чекає якесь лихо. Увечорі він поїхав поїздом до Делятина, вступив до волосної управи в Зарічу, а як ішов додому, на нього напали, мабуть, таки його земляки, невдоволені його діяльністю. Люди чули стріли й крик, а на другий день знайдено на дорозі сліди крові; такі сліди були і на листю в якійсь колибі. Може, туди Стельмашук був сховався, а може, там його вбили. По 11-ти тижнях знайдено його труп в лісі, на місці т.зв. "на площі", і похоронено.

Того самого вечора забрали взуття і мануфактуру з німецького торговельного складу Ганза в Делятині. В управі міста Делятина забрали машину до писання і телефонічний апарат. Були також у домівці українського комітету і в здоровпункті, але там нічого не забрали, бо нічого підхожого не знайшли. Від нашого урядовця делятинського староства забрали його приватний радіоприймач.

23 лютого приїхала з Заріча делегація до Станиславова. Вона складалася з місцевого священника о. Крижанівського, який одночасно заступав пропавшого волосного старшину Стельмашука, з місцевого управителя школи Василя Бабинця та начальника громади Заріча Ковалюка. Делегація поінформувала окружного старосту д-ра Альбрехта про відносини в зарічанській волості, про правдоподібні мотиви нападу на Стельмашука і про можливості направити відносини.

Заріче з давніх часів було знане, як село, в якому було досить рухливих людей, а в тому й кримінальних елементів. Напад на Стельмашука міг бути і їх ділом. Одначе Гестапо на основі секретних доносів і перевірки дійшло до висновку, що пірвання Стельмашука, як і вбивство Катрі Наконечної, то діло української партизанки. Може тому, ще того самого вечора наступила експропріяція складу Ганза і міської управи в Делятині. А в таких випадках Гестапо карало невинних закладників, бо не могло карати самих виконавців злочину.

Всі ті події викликали репресію німецької влади, яка 28 лютого 1944 р. провела пацифікацію Заріча і Делятина. Того дня, раненько, Заріче і Делятин обставили прерізні роди німецької поліції, аж до вояків із сходу включно, що їх набрали з полонених. Унутрі кола

урядували гестапівці і кримінальна поліція. У Делятині зібрали мужчин, жінок і дітей на одне місце. Там вони чекали дуже довго в непевності, що їх жде. А десь після полудня дозволили їм розійтись додів. Гестапо мало досить праці в Зарічу, а на Делятин не стало часу.

У Зарічу зібрали людей також в одне збірне місце. Гестапо їх перевіряло і сортувало. Жінок і дітей відпускали, декого з мужчин також. Інших ділили і розсилали до місць, де їх тримали під сторожею. Коли такий перегляд скінчився, почався суд у приміщенні школи. Комендантом цілої акції і головою суду був гестапівець Ассман, що урядував у Станиславові, як референт українських справ, а часто працював і в Калуші. Він разом з іншими двома гестапівцями творили трійку, трибунал, що був паном життя і смерти підсудних. Перед тим судом ставали зарічанські селяни, що їх при акції того ж дня затримали. Майже всі запитання були про те, чи підсудний чув про напад на Стельмашука, а як знав, то чому не зголосив владі. Мало хто з підсудних діставав інші питання, зокрема про вбивство Наконечної. Це вистачало, щоб засудити на смерть 24 порядних мешканців села. Очевидно, що про напад на Стельмашука всі знали, але не всі вважали за свій обов'язок комусь про таку загальновідому подію доносити. Волосна управа зголосила про випадок українській поліції, німецькій жандармерії і окружному старості.

Під гестапівський суд станув і священник о. Крижанівський, що виконував обов'язки волосного старшини, але його вирятував окружний староста д-р Альбрехт, який довідавшись про акцію, негайно поїхав на місце. Але місцевий вчитель, згадуваний Бабинець, а також і секретар громади Заріче Михайло Пасічний стали перед судом, були засуджені і розстріляні.

Всім засудженим зразу після закінчення розправ казали помолитися. Підсудні не могли зрозуміти, за що мають іти на смерть. Вони просилися, казали, що невинні, хотіли щоб їм замінити кари смерти на в'язницю або роботи. Але просьби не допомогли. Всі вироки смерти Гестапо виконало негайно на місці. Стріляли під вечір під стодолою у сусідстві школи. В'язали дротами по п'ять осіб і такими чергами стріляли. Дружина Бабинця бачила з вікна школи, в якій мешкала родина, як розстріляли її чоловіка. Вона майже збожеволіла, коли його труп упав на землю, і в розпуці почала дертися по стінах, аж впала непритомна. Опісля вона виїхала з дітьми до батьків в околиці Львова. Декого з родин постріляних на другий день забрали зі села і вивезли до Німеччини, а все їхнє майно сконфіскували.

Тіла постріляних поскидали на вантажне авто і забрали з собою;

їх одяги також, бо перед розстрілом усім наказали роздягатися. Двох робітників із села, які скидали побитих на авто також пропали і ніколи не повернулися. Ніхто не знає, де Гестапо закопало помордованих.

З місцевих кримінальних елементів ще на початку акції вбили одного, інші поховалися. Крім того близько дві сотні людей із села перевезли до Станиславова і передали урядові праці, який відправив їх на роботу в райх.

Так трагічно закінчилися події в Зарічу. І невідомо, за чію вину впали жертвою 24 невинні особи. З делегації, що була в Альбрехта, залишився тільки о. Крижанівський в живих, бо вчителя Бабинця розстріляно. Не мав щастя і третій член делегації, начальник громади Ковалюк, як прийшли більшовики, мали його поставити під суд і у вересні 1944 р. повісити.

17 лютого 1944 р. в Небилові калуського повіту арештували помічника секретаря і чотирьох поважних господарів. Забрало їх гестапо з Долини, хоча калуський повіт належав до Станиславова. Але їх, очевидно, передали до Станиславова, бо вони загинули, і про те було повідомлення на червоних афішах.

З 16 на 17 лютого, вночі, з села Слобода Рівнянська волости Лдзіне забрали партизани двох батьків, що їх сини були при дивізії, а також крамаря кооперативи.

У Лисці був невеликий відділ німецького війська. 18 лютого, частина того відділу поїхала в ліс по дрова. У лісі вони побачили сани, а на них їхали військові в німецьких одностроях. На заклик станути, військові зі саней зіскачили й утекли в ліс, а сани з запрягом залишили. На санях була зброя й амуніція. Відділ поїхав далі в ліс, а за якийсь час зустрів ще одні сани з вояками в німецьких одностроях. Повторилася та сама історія. Комендант німецької частини дав наказ зупинитися, але мужчини почали втікати в ліс. Тепер комендант був певний, що то не німці. Він дав наказ відкрити вогонь. Втікачів ранено, залишилися сліди крові.

21 лютого працівник технічного бюро інж. Грушкевича забрав дві бюрові машини до писання і одну до рахування для потреб української партизанки. У додатку залишив як подяку лист з погрозами під адресою працедавця.

Вночі, на 21 лютого, був напад на двір у Чернівці. Взяти в ньому участь біля 20 озброєних осіб, забрали коні зі саннями, вбили дві безроги і з тим усім зникли.

Для настроїв, які тоді панували, знаменна ось така подія: 22 лютого біля 8-ої год. увечорі гестапо проводило трус в одному будинку в околиці українського театру в Станиславові. Власник будинку якраз вертався додому, а не знаючи, хто обставив будинок,

пішов до сусіднього дому й звідти потелефонував до коменданта шуцполіції. Звідти вислали відділ української міської поліції перевірити випадок. Але гестапівці, що були на сторожі біля будинку, відкрили вогонь до української поліції, а ті також відповіли пострілами. Вив'язалась коротка битва, і поки справа вияснилася, поранено п'ять наших поліцистів.

Вночі, на 23 лютого, в Тустані галицької волости напали партизани на сторожу міста, що складалася з двох німців і кільканадцятьох узбеків. Німцям забрали одяг і зброю, а узбеків забрали зі собою.

Вночі, з 24 на 25 лютого 1944 р. українські партизани провели більшу акцію в селі Коростятин, що положене на північ від Нижнева, належало до буцацького повіту. Населення села було польське, але були також у селі українські й мішані родини. Партизани окружили село, підпалили, а хто попадав їм під руки вбивали. Було 90 убитих, переважно мужчини. Були жертви, що погоріли в пожежах. На станції Коростятин партизани вигубили весь залізничний персонал. Там загинув українець, дижурний руху, який дістав кілька ударів сокирою. Учителька і вчитель з Коростятини прийшли в той час до поїзду на станцію і там обидвоє загинули. Попередньо в тому селі польська боївка обстріляла українських партизанів.

З 25 на 26 лютого, партизани знищили охорону моста в Павелчі під Станиславом. Дванадцять вояків із східних народів забрали з собою, а двох німців роздягнули й роззброїли.

Калушина почала також рухатися. Там у кількох днях, біля 25 лютого, у Войнилові обчистили аптеку, у Голині забрали з волосної управи машину до писання, а з Підмихайля волости Вістова забрали кількох людей.

У селі Небилові, де був осідок волосної управи, виконано напад на копальню сторожу-охорону. Від п'ятьох німців забрали одяг і зброю, а узбеків забрали зі собою. У тому селі були нафтові шиби; нафта — продукт важливий у час війни, тому охоронна служба діяла там від самого початку німецької окупації. Технічно керував роботами старший поляк, добрий фахівець у тому ділі. Він знав усіх німецьких жовнірів, які виконували охоронну службу, знав їх коменданта і його заступника та добре з ними жив. Той директор видав був слушне розпорядження, що у варстатах копальні всякі напрямки робиться тільки за письмовим дозволом управителя. Ішло про те, щоб у варстаті не виконували таких робіт, за які в воєнному часі суворо карають. Трапилось, що вліті 1942 р. німецький вояк з варті прийшов до варстату, щоб направити ровер. Начальник варстату просив німця, щоб він приніс карточку від управителя, бо в них такий наказ. Німець нічого не сказав, але пішов до коменданта і

зголосив йому справу. Комендант вистроїв цілу варту в лаву і казав покликати директора-поляка. Коли директор з'явився, комендант відійшов, а його заступник казав полякові роздягатися. Він прийняв то за жарт, але йому вияснили, що він таки має роздягнутись. Роздягненого директора били по черзі всі вояки, і він дістав досить буків, щоб ту карну операцію відхворіти. В додатку казали йому повертатися до праці, але він відмовився і сказав, що навіть смерти не злякається, а до праці не піде; він не може наказувати робітникам, які знають, що він дістав від німців 50 буків. Такі то історії діялися.

У Калуші мав один українець женитися з полькою. Перед шлюбом невідомі люди забрали нареченого, наречену і її батьків поляків. Тільки нареченому вдалося втекти, а інші не повернулися.

Всіма тими подіями, хоч вони й не були аж такі дуже страшні, калуський ляндркомісар так перейнявся, що захворів нервово і пішов на відпустку.

У Галичі станіславівське гестапо мало свою малу філію. Гестапівці з того посту роз'їздили в повіті, а часом займалися і провокацією. Над ранком, 3 березня 1944 р. вибралися вони двома підводами, що їх взяли з Галича, до села Пукасівців блюдницької волости. У тому селі біля церкви зауважили порожні підводи, які, побачивши гестапівців, зникли. У церкві знайшли харчі, що їх підводи мали забрати для українських партизанів. Гестапівці склали харчі на свої підводи. Повертатися треба було через ріку Лімницю і переїхати пороном. Одна підвода переїхала на другий берег ріки, а коли переправлялась друга, то на неї відкрито вогонь. Постаła стрілянина; гестапівці стріляли з лежачих позицій, і їм нічого не сталося. Зате коні їх підвод і обидва візники погинули.

У тих днях в Назавізові волости Перерісль біля Надвірної забрали партизани управителя двора (Liegenschaft). За те Гестапо розстріляло в селі 10 українських в'язнів.

Знову ж у Пнів'ю біля Битькова німці розстріляли 10 осіб за те, що брали ропу в проводі, яким вона протікала. Вони вертіли діри, набирали ропу, опісля чистили її на нафту й бензину.

У районі Болшівців було польське село Слобода Конкольницька, що його весною 1944 р. знищила українська партизанка; населення вигнали, багато побили, а село спалили. З того села і з сусідніх поляки збиралися в селі Паневичі. Зібралось там поляків до 10 тисяч, зорганізували самооборону; відбивали напади українських партизанів і встоялися до 1944 р., коли прийшла Червона армія і допомогла їм залишити село й виїхати в Польщу.

Німецькі інформації

і характеристика підпільних рухів спротиву

Не від речі буде коротко представити, які відомості мала німецька розвідка про підпільні рухи, що діяли на зайнятих німцями теренах на Сході.

Відомості подавано тайними обіжниками до відома німецьких адміністраційних властей, щоб вони були обізнані з агітаційними методами підпільних рухів.

Кавказька група незалежної партизанської армії видала відозву-летючку, в якій гостро атакувала імперіялізм як більшовицький, так і німецький, закидала їм використання, жорстокість і заведення рабства. У летючці було сказано, що тільки боротьба всіх народів Європи й Азії проти тих імперіялістів принесе нам волю.

Московський часопис під назвою "Партизани" з 15 грудня 1943 р. приніс наказ ч. 2, командування партизанів такого змісту: Партизани забезпечуються харчами й одягами, які добувають від ворога, а також забирають їх від фольксдойчів. Якщо таким шляхом не можуть задовольнити своїх потреб, то беруть те, що їм потрібне від рільників та інших громадян. Той же "Партизан" від 21 грудня 1943 р. писав таке: Тверді часи вимагають твердих людей із сталевую волею. А як приклад подано 64-річного Сталіна. В міру наближення фронту терор у відношенні до підбитих народів буде сильніший. Гітлер, щоб утриматися при владі, може піти на знищення підбитих народів, а навіть знищення німецького народу, йому байдуже. Проти таких намагань німців треба всім свободолюбним народам спільно боротися.

Польський повстанський рух

Гвардія народова закликала молодих поляків, передусім мужчин, щоб не слухались закликів і наказів, бо вони є для німців лише гарматнім м'ясом. Виконанням німецьких доручень вони спсмагають гітлеризм і тим спричинюються до непотрібного продовження війни.

Гітлер змобілізував народ Західньої України під гаслом боротьби проти комунізму, а тим часом ужив їх до боротьби проти власних людей, проти їх рідних. Всі молоді люди повинні втікати в гостинні гори й ліси та готуватися до боротьби з окупантом за волю всіх слов'янських народів. Гвардія народова закликала поляків і українців до спільної боротьби проти німецького окупанта.

Польський еміграційний уряд у Лондоні також боявся, що відступаючі німецькі війська будуть забирати польську молодь до Німеччини на працю або до служби в армії. Тому видав відозву, щоб молодь ховалась по лісах і готувалася до боротьби проти німців. Ліси треба опанувати, це приведе до знищення Гітлера і наблизить день визволення.

“Тижоднік” за грудень 1943 р., доносив про такі події з Волині: німецька тактика у відношенні до українців не виказує консеквентної лінії поведінки. У відплату за вбивство двох урядовців райхкомісаріяту, Вінтера і Гюле (Winter und Hule) яких, до речі, вбили більшовицькі партизани, німці вистріляли тисяча українців. Такі сліпі акти терору стосують німці постійно. Проти українців проводиться карні акції, а одночасно німці набирають українців до поліції і вільного козацтва. З таких мотивів українці не мають довір'я до німців. Поляки не бажають бути м'ячем у руках двох ворожих сил — німців і більшовиків; спершу треба побити сильнішого, а у відповідний час знищити і слабшого і так дійти до самостійности.

Український повстанський рух, ОУН

Організація Українських Націоналістів вимагає прав для всіх народів на розвиток у самостійних державах. У боротьбі за свободу народів еднається з усіма поневоленими народами Європи й Азії. Гітлер відкинув думку про будь-яку самостійну українську державу; він потребує тільки української крові. У відозві до донських козаків з листопада 1943 р. ОУН звертається проти німців, і проти більшовиків та вказує, що вони лиш у власній державі знайдуть основу для свого відродження.

Організація Українських Націоналістів поділена на дві ворожі групи. До групи, що визнає своїм провідником Степана Бандеру, змішалися елементи злобні, які хочуть зворохобити український нарід проти кожної влади. Після інтернування Бандери і Стецька на чоло тих елементів висунувся Микола Лебідь, що прозвав себе “чортом”. Ті люди не ведуть якоїсь правильної політики, а невивідних їм осіб усувають всякими способами й методами.

У повстанській армії Бульби, яка діяла на Волині, панував відносний порядок. Існування окремих відділів Бульби не подобалося амбітному Лебедеві. Він почав провокувати, тайком забирати бульбівцям зброю, перетягати їх на свій бік. Деякі члени ОУН не могли знайти виправдання для таких учинків і покидали групу.

У тайних німецьких актах була також згадка про вказівки, які видала група Бандери: Зголошувати всі арешти українців німецькою владою, сповіщати у звітах про всі розстріли і карні експедиції. На комендантів відділів українських партизанів накладено обов'язок зголошувати всі бої і сутички та власні проведені акції. Також пригадка, щоб упору подбати про будову бункрів.

Стільки німецькі тайні документи про резистанс на Сході.

Облава на село Братківці

Приблизно о 3-ій год. ранку, 23 березня 1944 р. відділ гестапівців з відділами східняків, мабуть капмиків у німецькій службі, та мадярський відділ з танками окружили село Братківці волости Чернів. Усіх мешканців зігнали на площу біля читальні; виконували то так нагально, що навіть не давали змоги людям одягнутися, а гнали їх так, як хто зірвався зі сну, і то без різниці — старих і дітей, чоловіків і жінок. Комендант Гестапо Бранд урядував у хаті начальника громади, що стояла через дорогу напроти читальні. Людей обставили кордоном і перевіряли. З них 26 молодих хлопців примістили в читальняній гардеробі, поставили лицем до стіни і заборонили говорити. Хлопці були у віці від 17 до 21 років. З дівчат висортували біля дві сотні й примістили в читальні.

Про облаву був повідомлений окружний староста д-р Альбрехт, який около 9-ої год. ранку вступив до осідку волости в Чернівці і забрав волосного старшину Павла Шпильчака і заступника волосного старшини Івана Качора. Вони разом поїхали до Братківців, щоб рятувати, що можливо. На домагання окружного старости дозволили окружному старшині подивитися на відсепарованих хлопців, але заборонили до них говорити. Всі вони були з того села й знайомі за винятком трьох чи чотирьох чужих. Волосний старшина сказав д-рові Альбрехтові все, що знав про тих хлопців і їх батьків, після оглядин.

Було холодно, і падав сніжок. Діти й жінки, не одягнені як слід, від холоду і нервового напруження тряслися. Між тим хтось доніс, що калмики забирають з порожніх хат усяке добро. На інтервенцію жінок і дітей відпустили. Звільнили також двох священників після переслухання.

Бранд спитав волосного старшину, чи арештованих юнаків знає і чи може ручити, що вони не вмішані в протинімецькому русі. Відповідь була — так, але за тих, що їх знає. На те Бранд і волосного старшину поставив під варту і під догляд пістоля гестапівця та

наказав відвести його до окремої кімнати. Присутній комендант німецької жандармерії і д-р Альбрехт боронили Шпильчака і доказували, що він не може знати всіх людей з волости.

Арештованих хлопців приводили до коменданта і переслухали. Опісля всіх вивели на площу і вистроїли в ряд, а в той ряд поставили і волосного старшину. Казали роздягатися до нага, і в'язні залишилися лише в підштанцях. Першій групі з 4-ох осіб пов'язали руки назад дротом, відвели під паркан і наказали стати на коліна. На групу, на наказ мадяри стріляли з двох танків скорострілами; з пюдей залишилася безформна купа м'яса. Вивели таким самим способом дальших чотирьох і постріляли. Тоді комендант покликав з ряду волосного страшину, який не роздягався, і запитав, чи й тепер ручить за ув'язнених. Той відповів, що в такій ситуації і за себе самого ручити не може. Тоді його звільнили з-під варти.

Хлопців далі стріляли чергами мадяри зі скорострілів, групами по чотирьох. Всі вони молилися, а декотрі кидали оклики "Слава Україні!" Як екзекуція була закінчена, наказали кільком мужчинам з тих, що були затримані й не сміли рушитися, завантажити трупи побитих на автомашину й вивезли в невідоме місце.

Дівчат вивезли з читальні і під конвоем відвели на станцію, загнали до поїзду, і вони поїхали до райху на роботу.

Біля 300 затриманих мужчин уформували і пішком повели до Станиславова. Одного, що пробував утікати, мадяри застрілили вогнем з танка. Примістили їх у перехідному таборі уряду праці, який був недалеко станції, а опісля вивезли поїздом на захід. Охорона транспорту складалася з двох німців і українських поліцистів. На одній зупинці німців побили, а українські поліцисти випустили людей на волю, і вони різними шляхами поверталися до села. Яких 15 осіб боялися втікати і поїхали в Німеччину на працю.

Гестапо мало виготовлені чорні списки не лише з Братківців, але й з усіх місцевостей округи. Списки були складені на основі доносів, перевірок арештованих, шпіонажі тощо. На основі такого списку були проведені арешти при облаві в Братківцях. Не без того, щоб при облавах попадали в руки гестапівців також люди, які не були на списку. Більшість розстріляних хлопців у Братківцях належала до українського підпілля і була пов'язана з протинімецьким рухом, відбувала вправи в сусідніх лісах. Під час трусів при облаві в них знаходили зброю і ручні гранати. Було підозріння, що в селі був донощик — господар Василь Белей, що доносили німцям. При облаві його не забрали, а залишили вдома. Але калмики зайшли до хати і жадали самогону, вив'язалась між ними суперечка, в якій калмики вбили Белея. Калмики напастували жінок і дівчат.

Згаданого вище Івана Качора по переслуханні забрали до Станиславова, де він перебув якийсь час у тюрмі при вулиці Білінського. При відступі зі Станиславова в липні, Гестапо постріляло багато в'язнів, мав тоді загинути і д-р Кость Воєвідка, начальний лікар окружної лікарні, разом з дружиною жидівкою і сином. На розстрілі був і Качор, але він дістав постріл у щоку, опісля видряпався з-під трупів і єдиний з тих в'язнів залишився живим.

За кілька днів після вище описаної облави в село Братківці прийшли червоноармійці й дивувалися, що в селі застали всього кількох мужчин. Побули вони в селі коротко, бо німці й мадяри наступ відбили.

Горить Голинь і Кропивник

З кінцем березня і на початку квітня 1944 р. на відтинку фронту станиславівської області зайшли великі зміни. Червона армія зайняла майже цілу коломийську округу з містами Городенка, Коломия, Косів. 30 березня вона зайшла аж до середмістя Станиславова, а долиною Пруту аж до Микуличина. Мадярська армія відступала з усіма проявами непорядку, що звичайно бувають з кожним відступом. Хвиля біженців перекотилася на захід.

Під час відступу мадярської армії, мешканець села Ямне Гуцуляк зібрав групу юнаків і озброїв їх. В долині Пруту між відступаючими мадярами майже не було німців, бо вони відступали іншими шляхами. Але одного німецького вояка група Гуцуляка зустріла у відділі мадярів і його забрала. Забрали в нього зброю і одяг, а його застрілили, хоч він дуже просився, казав, що залишив дома дружину й дітей. Група мадярів розбіглася і залишила зброю, яку забрали хлопці з села.

Гуцуляк застрілив німця з пімсти тому, що раніше Гестапо арештувало його дружину й розстріляло.

Але відступ військ припинився, а з черги мадярські й німецькі з'єднання відтиснули більшовицькі війська майже з цілої станиславівської області. Фронт пересунувся за лінію Ланчин-Отинія. Коли мадяри вернули, арештували двох юнаків з Ямного під замітом, що вони роззброювали мадярських вояків. Їх тримали довше в селі Лючки, але доказів проти них не мали, а були настільки шляхетні, що не поставили їх під воєнний суд, а випустили на волю. Ще й сказали, що якби були попали в руки німців, були б розстріляні.

Між тим виявилось, що Гуцуляк не діяв у порозумінні з українськими партизанами, а застрілив німецького вояка на власну

руку. За те його покарали смертю, а його брата Романа побили. Він хворів, а опісля на вигнанні в Австрії помер.

Мадярські війська добачували серед українців забагато партизанів, які нібито чигають на їхнє життя. З причини нервозности вони вистріляли дуже багато мешканців села Дора. Вони твердили, що там партизани на них стріляли, а вони за те відплатили так, що стріляли без розбору людей по вулицях, по хатах, а до льохів кидали гранати.

У тому приблизно часі в тих околицях поширилася для української партизанки назва Українська Повстанча Армія, скорочено УПА. У часі рухів на фронті вона також мусіла змінити позиції і перегрупуватися.

Зараз після великодніх свят, дуже раненько, 19 квітня 1944 р. відділ УПА спалив Село Голинь у калуському повіті, точніше сказати — його горішню частину, де мешкали майже самі поляки.. Випадково автор цієї праці повертався тоді до Саниславова зі заходу, їхав поїздом і бачив той пожар. Горіли хати, господарські будинки, пошта і костел. Ніхто не гасив пожарів, і взагалі з людей нікого не було видно. Тільки не горіла місцева школа. Біля школи поралось двох мужчин, мабуть, боялися, щоб й вона не зайнялася вогнем, і тому виносили з неї речі і рятували своє майно. вчителем у школі був українець.

Суворий образ представляв пожар костела. Його передня стіна і дах уже були впали. Виразно було видно дерев'яну стіну, що перед нею стояв престіл із святими тайнами. На тій стіні високо був прикріплений образ розп'ятого Христа. Стіна вже була в полум'ї, а освітлений образ було дуже виразно видно. За короткий час образ захитався у полум'ї, похилився вперед і впав разом зі стіною, що до неї був прикріплений, а може й на ній намальований.

Поїзд затримався на станції якраз недалеко пожару. Будинок станції був цілий ненарушений, але в ньому не було ні одної живої душі, ні пасажира, ані урядовця. Пусто й мертво. Поїзд довго не стояв, вправді кондуктор висів і хотів йти до будинку, але як звідти ніхто не виходив, він повернувся і дав знак до від'їзду. Пригадалася п'єса про поїзд-мареву; і воно так виглядало, немов би всім керували духи.

У тому пожарі загинув старий, німецький поляк, давно емеритований управитель школи в Войнилові Янковський. Він належав до тих поляків старшого покоління, які вважали своїм обов'язком у своїй праці допомагати обидвом народам. Він допомагав здібним учням українцям, щоб ішли до вищих шкіл. Він згорів разом з будинком. УПА звичайно наперед остерігала населення даної околиці, щоб вибралося з даного місця. Після

означеного часу силою усували тих людей, що не вибралися самі, а будинки папили.

Калуський ляндркомісар Ян (Jahn) їздив оглядати спалений Голинь, а як повертався, хтось на нього стріляв, але комісар вийшов ціло.

Цього нападу німці не залишили без відплати. Реагували досить швидко, бо вже на другий день, 20 квітня 1944 р., провели акцію в селі Кропивник, що сусідує з Голінем. Голинь залишили з уваги на польське населення, а Кропивник удосвіта оточили мішані відділи, складені з Гестапо, німецької поліції і вояків зі Сходу, мабуть азербайджанців, набраних із полонених. Приблизно половину села спалили і забрали зі села безліч усякого добра. Людей били, збиткували, азербайджанці напастували жінок і дівчат, а Гестапо провело арешти. До арештованих попав і начальник громади Кропивник. Цілу громаду арештованих гестапівці привезли до Калуша і на ринку влаштували віче-мітинг. Усі в'язні були роздягнені, тільки в білизні, лише один начальник громади мав на собі свій цивільний одяг. Комендант акції Ассман виголосив промову, в якій робив українцям закиди, що перед більшовиками втекли, а німців залишили самих. Воно до певної міри так і було, що дехто з українців з Калуша виїхав винятково раніше ніж німці. Звичайно було навпаки — спершу дбали про себе німці, а опісля приходили українці. Але в часі наступу більшовицької армії у Калуші з'явилися випадково губернатор д-р Вехтер (Waechter), і наказав німцям залишитися на місці. Ассман у дальшій промові заповів, що арештовані будуть розстріляні, і що акцію у Кропивнику провели німці у відплату за акцію українських партизанів у Голіні.

У Калуші з'явився тоді д-р Куят, він був окружним старостою в Чорткові, але там уже господарили більшовики. Тому Куят почав у Калуші урядувати як помічник станіславівського окружного старости. Один німецький службовець похвалився, що в Кропивнику німці арештували начальника громади, бо він був членом української недозволеної організації, а ще й був у німецькому однострою і зі зброєю. При тому був згаданий Куят, адвокат Тарас Коритовський і один урядовець відділу Союзу громад, який знав начальника громади з давніших часів. Цей останній сказав, що він власне був на ринку і бачив начальника громади в його старому одязі ще з польських часів. При тому пояснив, що начальник громади точно виконував доручення окружного старости д-р Альбрехта, який наказав усім громадським урядовцям в часі будь-яких акцій не втікати, а навпаки бути в своєму уряді, а навіть зголоситися до даного коменданта. Начальник так і зробив і був арештований. Ставити в сумнів правдомовність німця було

небезпечно, і постала прикра ситуація. У розмові д-р Куят обіцяв перевірити справу, бо він не допустить, щоб карати невинного начальника громади. Це він і виконав, Гестапо випустило начальника. Інших 11 арештованих у провідну неділю, 23 квітня 1944 р. вивели на цвинтар у Калуші, де вже була готова, викопана яма, казали їм стати на коліна біля ями, скинути одяг і всіх вистріляти серіями з автоматів о 1-ій годині півдня.

У тому приблизно часі Гестапо арештувало досить оригінальним способом начальника громади в Пійло під Калушем. Ассман пішов на очевидну провокацію: переодягнув кількох своїх помічників, дав їм навіть вишивані сорочки і поїхав з ними до того села. Там ті перебрані зайшли до дому начальника, але його не застали, а дружина сказала, що він повинен бути в священника. Пішли до священника і викликали начальника, сказали, що вони з УПА і що потребують його. Коли він не хотів іти з ними добровільно, потягнули його силою на город і в поле. А що тоді УПА мала і свої порахунки з різними урядовцями, начальник міг припускати, що його наші партизани вели на розстріл, і почав утікати. Його підстрілили і вже раненого винесли на шлях, де з автом чекав Ассман. Раненого кинули до авта. Ассман притиснув його ногою, і так завезли до Калуша, де й слід по ньому пропав. Був то один з кращих начальників громад, що вмів і з людьми добре жити і в потребі оборонити, а одночасно зразково виконував свої обов'язки супроти влади.

Самостійна Грабівка

Глибокий прорив Червоної армії у станіславівську область і близькість фронту мали вплив на німецьку адміністрацію. Вона не могла опанувати належно терену, німецька машина перестала правильно функціонувати. Такі сприятливі обставини використали відділи УПА, і в деяких теренах закріпили свою владу досить міцно. Було це можливе в малодоступних місцевостях, у горах і лісах. До теренів, що їх адмініструвало командування Чорного лісу, належало кілька сіл волости Новиця калуського повіту, а зокрема Угринів Старий, де колись був священником батько Степана Бандери, і де Степан та його брати виростали, а також села Грабівка, Угринів Середній і Завій. У Завою часто перебував Різун.

Село Грабівка мало гарну церкву, побудовану на горі, а село було положене внизу. Біля церкви були парафіяльні будинки, що їх уживав місцевий парох. У критичному часі на парафії жило більше

українців-біженців, які залишили свої місця побуту ще в березні, втікаючи перед наступом. Тому, що фронт приблизно устabilізувався, ті біженці не їхали далі на захід, а декотрі чекали на нагоду повернутися на місце праці. Тих біженців було кільканадцять, між ними був і о. Володимир Микитюк, катехит із Станиславова і працівник Українського Окружного Комітету, де він вів дуже важливу ділянку співпраці з німецькою поліційною владою, а зокрема Гестапо. Отець Микитюк повинен був повернутися до праці в Станиславові, але ж на своє лихо залишився у Грабівці. Можливо, українська партизанка потребувала духовника і його затримала. Підпільні видання називають його капеляном відділів УПА.

Одного дня, під кінець квітня 1944 р., на приходстві (в Грабівці) з'явилися два червоні партизани на конях і питали, яке становище в селі, чи є там яке військо і чи їм безпечно до села ввійти. На те хтось необережно, може навіть і в добрій вірі, відповів, що в селі спокійно. Але, як ті кіннотники з'їхали до села, на них відкрила вогонь українська обсада села. Червоним партизанам пощастило втекти в ліс, з якого прийшли. А за дві години прибув на парафію і в село більший відділ червоних кіннотників і почав господарити. Українська обсада не була, видно, досить міцна і відступила, чи сховалася. Червоні забрали всіх мужчин з парафії, а також кількох із села, разом яких 23 чоловіки. Усіх їх повели на цвинтар і розстріляли за винятком одного, який утік. Тоді загинув місцевий священник о. Скрутень, а також і о. Микитюк. Цей останній, мабуть, не вірив, що червоні ведуть їх на розстріл, або був певний, що на час прийде оборона, бо до того, що втікав, кричав, чого втікає. Пощастило втекти комісареві, працівникові Українського Комітету в Бучачі. Він урятувався і розповів про цю подію, що відбулася, 29 квітня 1944 р. Отець Микитюк не хотів роздягатися, то один партизан ударив його дуже сильно по голові кольбою кріса. Дружина о. Скрутеня, Надя, бачила розстріли і дістала нервове потрясіння.

Зустріч з командиром Різуном

З кінцем березня і на початку квітня 1944 р. по головному прориві фронту, німецька адміністративна влада звільнила деякі околиці округи. Але назагал майже всі уряди в Станиславові zostалися. Зосталися також у більшості німецькі урядовці, які вже перше вислали були свої родини до райху. Перерване воєнними діями урядування почало знову працювати.

Окружний староста д-р Альбрехт почав скликувати за повітами сходу волосних старшин і секретарів, щоб обговорити нову ситуацію. Під час таких сесій в Галичі й Станиславові він виявив бажання зустрітися з командуванням українських партизанів і з ним говорити. Таке доручення одержав д-р Альбрехт від німецького генерала Йодля (Jodl), коменданта армійського відтинку фронту, командування якого було тоді в Рогатині. Бажання крайсгавптмана передано досить швидко куди слід, і вже з кінцем квітня командування відтинку Чорного лісу погодилося на зустріч і визначило її на 1 травня 1944 р. о 3-ій год. після полудня, в докладно описаному місці, положеному на захід від Старого Лисця. Письмо прийшло українською мовою, з печаткою і підписом: передали письмо довірені особи до моїх рук. У письмі були подані умови зустрічі: з обидвох сторін прибудуть не більше, як по дві особи. Ніхто не приходить на місце зустрічі зі зброєю. Обидві сторони діють чесно, ніхто з них не плянує будь-якої засідки чи підступу. До зустрічі не приїде, якщо в околиці будуть відбуватися підозрілі рухи німецьких поліцейних відділів. Місце зустрічі було чітко й виразно описане.

Але вже за кілька днів прийшло друге письмо, передане тим самим шляхом, що зайшли перешкоди, які не дозволяють відбутися зустріч у первісно визначеному часі, а тому її пересувають на день 3 травня 1944 р. в тому самому місці й тому самому часі.

У справі плянованої зустрічі окружний староста порозумівся дистриктом і станиславівським Гестапо. На тій основі вже на перше письмо дав був через мене письмо з відповіддю, що на поставлені умови годиться. Гестапо, яке часом було надто обережне, але завжди мало свою окрему думку, і пропонувало вислати сильнішу стежу німецької шуцполіції до Лисця, щоб вона там була в часі зустрічі, на всякий випадок. Д-р Альбрехт, хоч і не був боязливий, але все таки йшов до своїх противників, ішов на непевне і спитав про мою думку. Відповідь була, що передусім на зустріч я поїду з ним, бо партизани такі українці, як і я. Охорона, яку пропонує Гестапо, була б ламанням умов зустрічі, на які окружний староста погодився. Якщо б партизани замітили німецьку стежу в Лисці, могли б цілком слушно припускати, що то засідка. Взагалі добре було б постаратися, щоб у часі зустрічі не було ніяких німецьких поліцаїв чи жандармерії в тому районі. Партизани українці, а в додатку вояки, зрештою, як і всі вояки мають свою честь і дотримують слова. Д-р Альбрехт дав відповідь такого змісту Гестапові і воно дійсно жадної охорони не вислало.

3 травня ми вибралися в дорогу автом, яким на той раз винятково керувала дівчина. Це була єдина дівчина — шофер, що

працювала в Союзі громад, і її до тої їзди я вибрав. Ми поїхали зі Станиславова на південь, швидко були в Лисці, а звідти звернули на захід і переїхали мостом на Солотвинській Бистриці до Старого Лисця. Доїхали до місця, де вже треба було зупинитися й далі йти піхотою. Д-р Альбрехт відпоясав свій пістоль і залишив в авті під опікою дівчини. Терен, яким ми переїздили і де ми висіли, був горбкуватий. На полях працювали селяни. Як ми минули в часі їзди Старий Лисець, деякі з тих робітників незаметно зникали за горбами, покидаючи працю на полі. Були то зв'язкові, які подавали вістку, куди треба, про наш приїзд.

Згідно з вказівками, що були в листі, ми подалися під розлоге дерево, де повинні були зустрічатися. Коли ми вийшли, кілька робітників знову пішло дати знати про нас. Під деревом ми не застали нікого і посідали на траву. Місце зустрічі було ще на слабо залісненому просторі, але яких 300 кроків дальше вже починався ліс. Незабаром ми побачили двох мужчин у цивільних одягах, які швидко йшли в нашому напрямі від лісу. Ми познайомилися. Прибулі були: командир партизанської групи в Чорному лісі Різун, мужчина середнього росту, міцної будови, біля 30 років. Другий був політичний референт групи, може трохи молодший, студент університету Роберт. Окружного старосту можна було пізнати відразу, бо був у німецькому службовому однострою, дуже подібному до однострою німецьких вояків. Мене вони не знали особисто, але знали про мою працю і становище. При привітанні подали руки. Різун і його товариш на початку просили вибачення, що мусіли прийти з пістолями, що їх нам показали. В околицях оперували червоні партизани, і з ними легко в лісах зустрінутися. В одній такій сутичці перед кількома днями Різун був легко ранений і прийшов на зустріч із бандажем на грудях. Різун майже не розумів німецької мови, тому я перекладав. Окружний староста хотів переконати наших співбесідників, що вони на помилковому шляху. Українські партизани виступають збройно проти німців, а тим самим помагають своїм найгірнішим ворогам, комуністичній Москві. Українські партизани повинні йти з німцями разом і помагати їм бити більшовиків. Окружний староста вказував на спорідненість ідеології, яка в обидвох випадках подібна, націоналістична. Українці можуть швидше порозумітися і погодитися з німцями ніж з більшовиками, яких комуністична доктрина є прямим запереченням націоналізму. Він підкреслив, що багато українців є в українській дивізії Галичина; вони по боці німців і проти червоної Москви, а й тим українцям не можна відмовити українського патріотизму. Вони так само люблять батьківщину Україну і змагають до своєї самостійної держави. Комуністи хочуть без сумніву винищити свідомих

українців, а зокрема націоналістів. За найновішими вістками комуністи у знову зайнятих землях мобілізують українців до армії і їх без вишколу і без зброї кидають на німецькі фронтові лінії, отже майже на певну смерть і знищення.

Різун відповів, що Німеччина хотіла зробити з України свою колонію; відомо й окружному старості, як поводитися і як ще тепер поведуться в обличчі безпосередньої небезпеки німці у відношенні до українців. Німці, якби умисне робили такі помилки і вели себе так, щоб українське населення поставити проти себе. А УПА — це вияв волі населення, і тому вона виступає проти німців в обороні свого народу. Українці знають, хто для них гірший ворог, але якоїсь помітної різниці в поведінці німців і більшовиків супроти українців немає. Тому українські партизани б'ють одних і других. Українці хочуть самостійности, а німці тих наших надій аж ніяк не справдили.

Д-р Альбрехт старався переконати Різуну, що українські партизани не повинні принаймні тепер виступати проти німців, коли більшовицька загроза вже одним і другим зависла на карку. Ішлося про те, щоб УПА затримала певного роду нейтральність у відношенні до німецьких збройних сил і не робила їм перешкоди й кривди, а по змозі допомагала принаймні поборювати місцевих червоних партизанів.

На те Різун відповів, що лінію поведінки визначає вищий провід, а він виконує видані накази. А позатим УПА нападає на німців у конечних випадках і не має спеціального завдання шкодити німцям у боротьбі проти червоних армій.

Розмова велася довго, кілька годин. Під кінець окружний староста ввійшов у дискусію з політичним референтом, який знав німецьку мову настільки, що міг вести розмову. А я скористав з тієї нагоди і почав безпосередню розмову з Різуну; хотів в'яснити деякі справи внутрішнього українського характеру. У першій мірі йшло про відношення партизанів до української поліції, доля якої незavidна, бо її били з усіх боків. Прийшло питання, чому застрілили коменданта української станиці в сусідньому Лисці Буцманюка. Різун відповів, що він сам наказав того Буцманюка вбити, бо вважав, що той не повівся так, як повинен був повестися українець, а виявив надто далекойдучу услужність владі. Далі питання торкалося нападу на станицю української поліції в Богородчанах. Відповідь Різуну в'яснила, що той напад відбувся самочинно, без наказу, на власну руку провів його підкомендант Дон. За те станув перед судом, який присудив передати Дона до карного куреня. Такий відділ є на Волині, і туди винного передано. Взагалі відношення УПА до української поліції — питання дуже складне, і важко часом правильно вирішити виникаючі проблеми. Про інші події, де йшлося

про українську поліцію, зокрема про вбитих або пропавших українських поліцистів Різун не знав. Я вказував на потребу економити українську поліцію, яка мусить виконувати свої важні обов'язки. А все таки наш національний інтерес тільки зискає на тому, що ту службу роблять українці, а не німці або ще гірше поляки. Очевидно, в деяких справах наші погляди годилися, а в деяких ні.

Різун і його товариш обіцяли, що про заторкнені справи подадуть звіт своєму командуванню. Ми вкінці дуже чемно і дружньо попрощалися і закінчили зустріч, при чому обіцяли, що за якийсь час знову зустрінемося для виміни думок.

Але до того не дійшло і друга зустріч не відбулася. Ми довідалися, що Різун і його політичний референт мали великі неприємності за ту зустріч. Головне командування УПА мало навіть їм грозити притягненням до відповідальності і судом. Ті околиці вліті того самого року зайняла Червона армія.

Про зустріч і зміст розмов ми склали два окремі звіти їх перевірили і дещо справили, щоб віддати дійсний і правдивий її перебіг. Звіти вислано службовим шляхом для вжитку вищої влади.

Різун, Грегит — то були псевда Василя Андруска. Він походив із Снятинщини. Хоч і не був він головним комендантом української партизанки в Чорному лісі, то його ім'я Різун було відоме й дуже популярне. Діяв він і далі чесно і відважно в партизанці, аж був зрадливо вбитий, 25 лютого 1944 р. У Станиславові більшовики публічно виставляли його трупа на кілька днів, щоб люди оглядали. Політичний референт Роберт, що називався Ярослав Мельник, симпатичний юнак, пізніше також загинув у лавах партизанів.

Переговори з партизанами Розстріли в Новиці Арешти в Болохові

18 травня 1944 р. німці провели облаву в селі Должка войнилівської волости. Були там гестапівці, німецькі поліцаї, а також відділ власовців, мабуть, киргизів. Раненько вони окружили село, зігнали людей на одне місце і перевіряли особисті документи. Жінок і дітей відпускали, а мужчин затримували. Киргизи, виконуючи накази німців, крали, рабували і насилували жінок і дівчат; одного господаря застрілили, щоб у його stodолі знасилувати його дружину, бо вона банді подобалася, а чоловік її боронив. Але виявилось, що Калуш ще не успів видати особистих виказок для всіх мешканців села, а тому над вечір перевірку перервали. У селі якраз того самого дня було три наші дівчини з організації з дорученнями, але вийшли з облави щасливо.

На другий день, 19 травня, той сам відділ підійшов під село Перекоси, щоб і там провести акцію. Люди зробили в селі алярм, били у дзвони. Село почало втікати і ховатися. Доля хотіла, що ті самі дівчата з організації також раненько йшли до Перекосів; вони скрилися в лісах. Але облаву того дня відкликано, і село вийшло щасливо з грізної небезпеки.

У червні 1944 р. три вояки німецької армії (Wehrmacht) везли вугілля селом Ляндестрой калуського повіту. Їхали возами і натрапили на відділ УПА, що взяв їх у полон. Тих німців повезли у ліси в околиці громади Камінь, що належала до волості Лдзіне.

Зараз другого дня вранці Гестапо забрало з села Камінь 12 найсвідоміших українців, рухливих членів або прихильників бандерівського руху. Вже з того, кого гестапівці арештували, було видно, що вони мають добрі відомості й добре зорієнтовані в ситуації. У тій справі між Гестапо й представником адміністрації д-ром Куяттом проведено якісь розмови і виміну думок. У висліді тих розмов, увечорі, вже після поліційної години, д-р Куят покликав до себе українського повітового старосту, тобто начальника відділу Союзу громад у Калуші, що одночасно виконував обов'язки посаджених міста — Онуфрія Петришина, а крім того, ще одного урядовця відділу Союзу громад. Д-р Куят запропонував, щоб вони сконтактувалися з українським підпіллям і запропонували таку виміну: українські партизани випустять на волю полонених у Ляндестрой трьох німецьких вояків, а Гестапо звільнить тих усіх громадян, що їх арештувало в Камені. при тому провели дискусію й заторкнули різні проблеми та обговорили відносини, що тоді заіснували. Куят вияснив своє становище і свої погляди на діяльність українського підпілля; в даному випадку УПА забрала трьох старших віком німецьких вояків, звичайних сірих людей, що виконували свою тяжку службу. Він ще оправдував би такий вчинок, якби йшлося про якусь впливову, відповідальну за пануючі відносини особу, якби йшлося про німецького старосту, чи, сказати б, про коменданта Гестапо. У такому випадку українці нищили б свого дійсного і безпосереднього противника, який або сам робить українцям кривду, або ж за неї відповідає. Але він не знаходить ніякого виправдання в даному випадку, бо ті три звичайні вояки нічого злого українцям не зробили. Тому власне він пропонує заміну.

У тодішніх часах за зв'язки з підпіллям грозила кара смерти. На це наші урядовці звернули увагу, але Куят заручив, що ціла справа між німцями ясно договорена і що українцям, які в тій справі поїдуть чи підуть, нічого злого не станеться і ніхто їх не притягне до відповідальности.

Наступного дня вранці Петришин виконуючи вище описану місію, виїхав з Калуша. Для товариства взяв собі напів духовну особу — черницю з дитячого садка чи захисту, бо вибиратись у таку дорогу не було інших охочих. Їхали підводою шляхом Добрівляни-Новиця-Угринів Середній, щоб дістатися в самостійну полосу, столицею якої була вже попередньо згадана Грабівка. Вже починаючи від Добрівлян, на шляху були українські стійки, але в цивільних одягах і без зброї. Вони казали, що їх обов'язком було обсервувати рух на шляху і повідомляти про появу німців, Гестапо тощо. У потребі й в разі небезпеки ті пости виказувалися як звичайні мешканці сусідніх сіл. У Новиці знайдено потрібні нитки зв'язку і до місії долучився волосний старшина, як провідник, що з ним делегація поїхала до села Угринів Середній. Від села починаючи, українські вояки вже були озброєні і дехто в уніформах, що були прерізного походження. Тут на шляху, затримав делегацію український вояк у зброї і на коні. Випадково то був знайомий Петришина, молодий чоловік, і йому з'ясовано мету прибуття. Кінний післанець від'їхав у напрямі Грабівки, а за дві години вернувся із старшим мужчиною. Цей останній заявив, що УПА має наказ стріляти всіх німецьких і мадярських вояків, яких зустрине, і той наказ виконується власне тепер. Їм відомо, що Гестапо виарештувало в селі Камінь їхніх прихильників, і їм дуже шкода і жаль тих людей, але порадити нічого не можна. Переговорювати нема про що, бо німці вже мертві. Він висловився дослівно так: Не можна нічого вдіяти, той дурень їх уже постріляв. А хто ним був, не вияснив. При кінці розмови той незнайомий мужчина остеріг, щоб усі українці-службовці були обережні, бо німці можуть їх постріляти у зв'язку з тією акцією УПА.

Делегація з тим від'їхала назад до Калуша. За якийсь час підвода делегації затримав український стійковий. Делегація довго ждала в непевності, бо не знала, з якої причини їх затримано. Але приїхав на коні той сам партизан, який перший зустрів місію, і повторив ту саму осторогу, що її висловив старший мужчина: нехай українські службовці будуть обережні, щоб їх німці не вистріляли у відплату за дії УПА. Підвода проїхала ще кілька кілометрів у сторону Калуша, а тоді її знову затримав український пост. Знову причвалав конем той сам зв'язковий з вісткою, що німецькі вояки, мабуть, ще живуть. З точними інформаціями і вказівками командування вишле довірену особу, з якою Петришин зустрінеться наступного дня в умовленому ресторані в Калуші.

Петришин повернувся до Калуша увечорі. До д-ра Куята не пішов, бо треба було подождати на дальші вісті. На другий день вранці він пішов до умовленого ресторану, але даремно чекав на

довірену особу, десь до 10-ої години. Зв'язковий від УПА не явився. Зате знайшов Петришина в ресторані післанець, який уже довгий час шукав його з доручення Куята. Цей останній остаточно занепокоївся, не знаючи, що сталося з його посольством.

Не було ради, треба було йти перед Куята і здавати звіт. Петришин не сказав правди, бо мав на увазі долю 12 арештованих, яких думав якимось способом оборонити. Він сказав, що ті три німецькі вояки добровільно перейшли до УПА і не бажають вертатись до німецької частини. А українських партизанів обов'язує припис, що хто до них добровільно перейшов, того вони ніколи і ні за яких умов не видадуть. Куятові видалося те можливим, хоча трохи дивним, і на тому покищо справа закінчилася. Але ввечері той німець покликав до себе знову обидвох українських службовців. Було очевидне, що Куят знову обговорив справу з Гестапо, бо запропонував таке: з посольством до УПА поїде також німецький старшина. Він має зустріти тих трьох німецьких вояків і з ними говорити. Якщо вони скажуть, що не хочуть повертатися до частини, то Гестапо звільнить 12 в'язнів з Каменя. Такого ставлення справи наші службовці не сподівалися, і це привело їх у скрутне становище. Петришин, знаючи правдивий стан справи, відкинув пропозицію, мотивуючи тим, що УПА недобре ставиться до нього, бо він працює в німецькому уряді. І його, і німця з ним можуть партизани вбити. На запит, хто тою справою міг би зайнятись, відповів, що може Український Комітет був би організацією для того більше відповідною. Куят звертався до голови того комітету інж. Бариша, але той, поінформований про дійсний стан, також відмовився.

А тому, що полонені німецькі вояки не поверталися, Гестапо за порадою Куята звільнило трьох арештованих з Каменя, бо вони були громадськими працівниками, а в тому й начальника громади. Решту дев'ять в'язнів вивезли з Калуша і за ними слід пропав. Відпдата, як на ті часи, була досить лагідна. Німці збентежилися і не були певні, чи дійсно ті їхні вояки не залишилися при УПА добровільно, а то було б великою ганьбою для німецького імені. Вони видно сумнівалися й тому не застосовували звичайної в таких випадках норми — за одного німця двадцять ненімців.

Інж. Бариш у часі скитальщини помер у Німеччині в 1947 р.

Не мав щастя і той молодий командир, що взяв у полон і постріляв тих німецьких вояків. Або він мав неприємності з боку своїх зверхників, або відчував докори сумління, бо скінчив трагічно — застрілювався. Також непотрібна жертва тогочасного нашого безталання.

Мабуть, на пострах тій самостійній республіці з осідком у Грабівці Гестапо провело тоді акцію в Новиці. Новиця була осідком

вісьмох наших партизанів і поарештував разом 10 мужчин та завіз їх до Калуша. З тими арештованими попав у руки Гестапо і той лікар, який випадково був у селі, бо шукав там дружини. У Калуші арештованих переслухували і дуже жорстоко катували. Бачив їх наш службовик, якого покликав комендант Ассман у нічній порі, а це не належало до великих приємностей, бо можна було не повернутися. Він застав арештованих з Болохова пов'язаних, збитих і скривавлених; вони лежали під стінами тої кімнати, де велися допити.

Ассман сидів п'яний при столі, на якому лежав його пістоль, а побіч стола сидів на кріслі блідий і збитий, у чорному плащі наш лікар. Його якраз Ассман переслухував. Ассман післав службовця до сусідньої кімнати, де він застав незнайомого гестапівця. Пізніше довідався, що то був спец від українських справ, який приїхав зі Львова. Він питався, чому українці повстали проти німців. Німці українців визволили, зробили їм так багато добра, дали їм школи, відкрили церкви; взагалі говорив про те, чим німці в таких випадках хвалилися.

Тої самої ночі тих усіх в'язнів з Болохова вивезли на калуський цвинтар і постріляли. Загинув і той нещасливий, Богу духа винний лікар, якого потім дармо виглядала його дружина, бо ану ж може якимось чудом його звільнять, бо він нічим не провинився. Але чуда не сталося.

У Калуші Гестапо стріляло в'язнів крім прилюдних розстрілів на ринку — ночами на місцевому цвинтарі. У такі дні один гестапівець приходив до управи міста, замовляв потрібну кількість робітників для копання ям чи масових могил, і вдень такі ями робітники копали. Вночі Гестапо вело на цвинтар в'язнів, призначених на розстріл. Як хто з них був надто збитий і не мав сили йти, йому допомагали інші в'язні. Біля ям в'язням казали роздягатися, а опісля стріляли за чергою і так залишали. Зараз приходив грабар, трупів, які самі не впали до ями, зіштовхував туди і все прикидав землею. Грабар був українець, і від нього можна було довідатися про розстріли. Часто стріляли людей незнайомих з інших околиць, часто жінок і дівчат.

Подібно робило Гестапо і в Станиславові. Там в'язнів вивозили вантажними машинами за місто і ночами стріляли та скидали в приготовані ями. Часто стріляли на подвір'ї в'язниці і трупів вивозили, звичайно ночами в околиці Пасічної. А велику кількість жидів стріляли на жидівському цвинтарі.

Відплатна акція на Бабин Зарічний

Наступ на польську колонію в Калуші

Наступ на Бабин Середній

З кінцем квітня 1944 р., мабуть, 22 числа того місяця, на станції в Боднаріві зупинився транспорт, а в ньому невеликий відділ німецьких вояків. Через транспортіві перешкоди відділ мусів залишитися на довгий постій. З того скористали вояки й розійшлися: декотрі по селі, а трьох з них заблукали до сусіднього Бабина Зарічного волости Вістова і міняли бензину за яйця. У селі якраз з'явився відділ УПА і тих німців обстріляли, двох вояків убили, а третього поранили. Ранений якось зумів утекти і дав знати про подію своєму командуванню в Боднаріві. Відділ заалармовано, і він напав на село Бабин Зарічний. Село німці спалили, навіть церква горіла. Понад 60 людей у селі повбивали, а яких 60 забрали зі собою, і слід по них загинув; ніхто з них не повернувся до села. Щастям було, що люди, передчуваючи лихо, зараз по перестрілці втекли зі села. Німці нищили тих, що зловили в селі.

Під кінець червня 1944 р., одного дня, відділ українських партизанів вже по півночі напав на польську колонію в Калуші, щоб вигнати звідти поляків. Там мешкали поляки — робітники в місцевій копальні потасової соли. Повстанці підпалили кілька будинків, а населення розбіглося. Німці, що були в Калуші, зібралися в будинках копальні і в поготівлі ждали. Один відділ мадярського війська почав наступ на становища партизанів, які обсадили положені вище позиції і стріляли на Калуш. Як почало зоріти, партизани залишили позиції і відступили в ліс. Мадяри далі стріляли і продовжували свій наступ. Поляки, що поховалися на полі між рядами картоплі, при наближенні мадярів тішилися, що прийшла поміч, і підводилися на повний ріст. Мадяри вважали їх за партизанів і стріляли, багато поляків повбивали, поранили навіть дітей.

У тому часі відділи УПА виганяли поляків із села Підмихайля, положеного над рікою Лімницею волости Вістова. Упоминали поляків кілька разів, щоб забиралися, але ті не послухали. Тому одної ночі з кінцем червня 1944 р. попалили польські господарства, 28 мужчин постріляли, а решту поляків вигнали. У селі був польський священик і костел. Той костел повстанці хотіли спалити; три снопи соломи згоріло, але костел не зайнявся і зберігся цілий. Реакції з боку німців, які були в селі, не було. Мабуть, не стало часу.

У Бабині Середнім волости Войнилів була двірська посілість

Розвадовського, перемінена на держгост, а за німців на лігеншафт. Управителем двора був німець, який укріпився там окопами, бункрами — бетоновими спорудами, а обсаду мав з фольксдойчів. З початком липня 1944 р. відділи українських партизанів біля 300 бійців напали на той укріплений двірський маєток. Обсада боронилася, але перевага партизанів таки здобула укріплених. П'ятох мужчин і одну жінку з обсади вбили; їх тіла склали разом і спалили соломю. Партизани мали одного раненого. Німця не було, бо був виїхав до Калуша. Будинки спалили. Відплатної акції не було, не стало часу.

Фронт пересувається Залишаємо рідні землі

З кінцем 1943 і в 1944 р. УПА поширювала свій особовий склад. Швидко дався відчутти гострий брак вишколених у модерній военній техніці вояків, які могли б бути інструкторами та вчити военного діла повстанців, з яких мало хто мав потрібний вишкіл. Тому зрозуміло, що до УПА радо приймали вишколених вояків чужих армій. Це було одною з причин, що в її ряди попадали й такі одиниці, які нормально не повинні були туди дістатися, ненадійні, провокатори, а навіть шпіони.

В околицях Жаб'я і Косова голосною була справа коменданта одного відділу УПА, який у тому районі оперував. Його вважали за одного з кращих комнадирів. Раніше він був у Червоній армії і вдавав дуже щирого та свідомого українського патріота. Але на кілька тижнів перед приходом у ті околиці Червоної армії, що сталося в березні 1944 р., той командир зник. Опісля він з'явився в Косові, як старшина Червоної армії з першими більшовицькими танками, що зайняли Косів. Щастям було, що дана частина УПА відступила в терени, окуповані мадярськими військами. Інакше той командир був би використав свої відомості про всякі склади й схованки — очевидно, на шкоду повстанців.

В іншому відділі були два бійці, що також прибули з рядів Червоної армії. Вони мали славу знаменитих вояків і розвідників. Принагідно один українець, сотник німецької армії (сотник артилерії УГА Ярослав Курилюк) зайшов до командвання того відділу, де зустрів і тих двох бійців. В одному з них він пізнав енкаведиста, з яким ще в 1940 році працював у мішаній німецько-більшовицькій комісії для виміни населення в Чернівцях. Він сказав про те комендантові відділу, який твердив, що обидва бійці — вірні й певні люди. А все ж таки ті обидва мужчини по тій зустрічі зникли з відділу невідомо куди. Очевидно, вони також пізнали Курилюка

так, як він пізнав їх, і в страху, що будуть розконспіровані, втекли.

Таких випадків було більше, в тодішніх обставинах їх годі було уникнути.

У місяці липні 1944 р. почалася чергова офензива на галицькому фронті, і біля 20 липня Червона армія була вже на східніх передмістях Львова.

На Підкарпатті також почалася мандрівка народів. Знову потягнулися валки біженців й евакуйованих різними шляхами на захід.

24 липня 1944 р. німецьке польове командування наказало евакуацію урядів із Станиславова шляхом на Надвірну-Делятин-Ворохту, бо Стрий був уже збомбардований і залізнична лінія на Стрий була перервана.

25 липня, Делятин уже обстрілювала більшовицька артилерія, б'ючи на північне передмістя. Того дня в тартаку в Делятині я зустрів молодого мужчину; він був напідпитку, але в той час то не було дивним, бо багато людей шукало полегші в чарці. Він представився, як високо поставлена особа в організації і заявив, що мене знає, хоч я не знав його. У розмові він вимагав, щоб я нікуди не виїздив, а залишився на місці. Сам він був зайнятий у тартаку, на терені якого ми вели розмову, і заявив, що йде в ліс до своїх. Він переконував, що не можуть же всі люди виїздити, що треба комусь залишитися на місці. Він навіть погрозив, що скаже хлопцям мене в Татарові переловити й далі не пустити. В алькогольному стані, той молодець наговорив трохи забагато, а тому й моя відповідь не була надто ввічлива.

В часі нашої суперечки підійшло до нас двох добровольців, які сказали, що звільнені з дивізії Галичина. Вони були погано вдягнені, зовсім босі, а найгірше, що без харчів і грошей. Мій співрозмовник почав їх з місця вербувати в ліс, а вони питалися, як їм дістатися до Заболотова, що вже давніше зайнятий. Я порадив молодому чоловікові, щоб обидвом хлопцям постарався харчі з припасів тартаку, бо сам він казав, що має туди доступ, а за всяку ціну постарався їм черевики, бо на ногах уже рани. Утрійку вони відійшли.

У Татарові на мості мене справді зупинили, але малярські стійки, що перевіряли документи. 27 липня, вже за малярським кордоном, у першому селі Ясіня я побачив співрозмовника з Делятина. Він не пішов у ліс і не залишився на місці, але таки кинув рідну землю і то ще в товаристві двох молодих польок, що були зайняті в тартаку й також утікали, і говорив з ними польською мовою. Пізніше я зустрів його в евакуаційному поїзді в Хусті в тому самому товаристві. Зате не зустрів у згаданих двох хлопців з

дивізії. Вони або пішли в ліс, або якимось перебралися до свого Заболотова.

Короткі відомості про деякі згадані в праці особи

Інж. Ілля Сем'янчук — народжений 26 березня 1895 р. в селі Опришківцях біля Станиславова, в селянській родині. Закінчив українську гімназію в Станиславові, і здав матуру в 1914 р. У першій світовій війні служив в австрійській армії, і як старшина був на італійському фронті. Після упадку Австрії поступив в Українську Галицьку Армію, в ранзі поручника, і як комендант одного з куренів 2-ої коломийської бригади брав участь у боях за Львів. Він пройшов тернистий шлях УГА, перебув тиф і попав до табору полонених у Тухолі. У чеській Празі скінчив економічно-торговельні студії на Високій Торговельній Школі і там у 1927 р. осягнув диплом інженера. Повернувся на рідні землі і як начальний директор Округного Союзу Кооператив у Станиславові підніс той союз на одне з передових місць. Коли у другій світовій війні Станиславівщину зайняли мадярські частини, на чолі відродженого українського життя заслужено станув Ілля Сем'янчук. Він промовляв на величавому святі проголошення Української держави, 12 липня 1941 р. (у свято Петра й Павла) у Станиславові, та став головою Обласної управи, яка перебрала адміністрацію і наводила порядок у станиславівській області. Про ті часи згадував Сем'янчук з великим удоволенням, як про часи повні творчої праці й метушні, бурхливі дні нашої спільної праці. Коли в серпні 1941 р. адміністрацію перейняли німці, Сем'янчук уступив із свого посту. Того вимагала честь українського імені, і ту справу тоді українська верхівка вирішила так, що голова уступає, а інші працівники залишаються на місцях. Якийсь час Сем'янчук вів Український Кооперативний Банк у Станиславові і незабаром перейшов до Львова, де обняв провід Центросоюзу й на тому становищі був до липня 1944 р., коли мусів залишити рідні землі. По корисній праці на скитальщині в Німеччині переселився 1949 р. до США й осів з родиною в Чікаґо. На новому місці він розвинув у нових обставинах всебічну діяльність, яка увінчалася прекрасними успіхами на культурному і економічному секторах. Помер аж надто рано, ще з розсудливими плянами розбудови громадського сектора української спільноти. Відійшов у вічність 28 квітня 1955 р. і похоронений в Чікаґо.

Радник Володимир Баранецький

Народжений 1890 р., працював в адміністрації за Польщі, а як

фаховець виконував обов'язки українського старости за короткий час мадярської окупації. За німецьких часів був начальником відділу Союзу громад станиславівського повіту. Заведення порядку після відходу советської влади вимагало важкої і енергійної праці адміністраційного апарату. До нечисленних фахових сил, що їх радник Баранецький заангажував до праці вже в початках мадярської окупації, належав Онуфрій Петришин, колишній волосний секретар. Він виконував обов'язки комунального інспектора. Які гріхи чи провини знайшла організація в тодішній чи попередній діяльності Петришина, не відомо; він не подобався, і відпоручник її вимагав від старости Баранецького, щоб негайно звільнити Петришина з праці. Не допомогло благання старости, що то незаступима людина в даному ділі. Під кінець тижня, коли Петришин повернувся із службової об'їздки, староста подав йому урядово до відома, що на домагання організації мусить його звільнити; нехай він приготує все потрібне для передачі. У понеділок вранці староста Баранецький привів до бюро Петришина поляка Музику і казав передати йому урядування. Як староста вийшов, Музика схопився обидвома руками за голову і сказав польською мовою: "Пане, тшеба фільм накренціць, я одберам ужендоване од пана"*.

Музика за Польщі був начальником самоврядової канцелярії при воевідстві в Станиславові й звідти вони зналися. І такі речі діялися, що на місце українця треба було прийняти поляка, бо інших своїх фахівців не було, або серед даних обставин не могли чи не хотіли працювати. Пізніше відносини поправилися й на влаштовуваних курсах вишкопились свої працівники, які добре виконували свої обов'язки. Радник Баранецький залишився на своєму пості до липня 1944 р. Тоді перейшов на скитальщину, а в 1950 р. переїхав з дружиною до США і жив у Нью-Йорку, де й помер, 14 вересня 1968 р. на 78-му році життя. З родиною Баранецьких проживав у часах скитальщини і побуту в Нью-Йорку їхній приятель д-р Остап Гамерський, математик, професор української гімназії в Станиславові, народжений 16 жовтня 1890 р. Недовго прожив він в Америці, бо приїхав хворий на левкемію і помер у червні 1951 р. Ганс Крюгер (Hans Krueger, SS-Hauptsturmfuehrer) прибув до Станиславова зараз після зайняття міста і був комендантом Гестапо від початку до кінця літа 1942 р. У Німеччині суд у Мюнстері засудив його за діяльність на тому пості на доживотну тюрму. Ассман (Wilhelm Georg Assman, S.D. Leiter, Untersturmfuehrer) — працював на терені станиславівської округи цілий час німецької окупації. Ставав як обвинувачений в процесі

* Пане, треба накрутити фільм, я відбираю урядування від Вас.

проти Крюгера і товаришів; занедужав і невідомо, чи проти нього видано вирок.

Дмитро Маївський

Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери свого часу мала свою тайну зв'язкову квартиру у Львові при вулиці Жулінського ч. 7 (бічна вул. Личаківської). Восени, 1942 р. зв'язковий організації перевозив документи і вісті з тої квартири до Берліну. На коридорі арештував того зв'язкового відомий гестапівський опришок Вірзінг; при ревізії знайшли матеріали організації, а під тяжким гестапівським катуванням зв'язковий виявив, звідки й куди матеріали мав передати. У зв'язку з тією справою Гестапо провело арешти в Берліні, а до Львова відрядило п'ятьох своїх спеців від українських справ (Вірзінг, Міллер, Шульц, Вурм і ще один), мабуть, щоб приписати собі весь успіх у проведенні акції, а не ділитися з львівським Гестапом. Тайну квартиру організація міжтим перенесла на інше місце, але берлінські гестапівці будинок при Жулінського ч. 7, взяли під обсервацію і стало в його околиці крутилися.

Дмитро Маївський бував на квартирі при вул. Жулінського, зустрічав там друзів, а навіть переховував там чисту білизну. Повертаючися з Києва, не знав, що будинок вже не містить тайної квартири, і щоб відпочити та довідатися про новини, зайшов до будинку. Вийшов на поверх і помітив, що сходами хтось іде за ним. Це був один з гестапівців, що обсервували будинок; він зажадав від Маївського особистої виказки. Маївський сягнув рукою до грудної кишені, замість виказки витягнув пістолю і в моменті поклав гестапівця трупом, а сам кинувся до вікна. За першим гестапівцем ішов другий, і той устиг пострілом зранити Маївського в живіт. Маївський все таки потрапив роздушити вікно, зіскочив з поверху й впав на сніг. Це було, здається, 21 листопада 1942 р. З трудом він дочовгав до сусіднього будинку, де свої люди його заховали і швидко постаралися про лікарську допомогу. Лікар перев'язав рану. Маївського влаштували на селі, де він по часі видужав.

У грудні 1945 р. Маївський (член проводу ОУНр) і Дмитро Грицай (Перебийніс, шеф штабу УПА) в цивільних одягах намагалися пройти до Німеччини. На чесько-німецькому кордоні попали в руки чеської і совєтської прикордонної сторожі. Маївський тоді відібрав собі життя пострілом, а Грицая граничники арештували, і він заповдіяв собі смерть у в'язниці в Празі.

**ПАРТИЗАНСЬКИЙ ЗАГІН СИДОРА КОВПАКА
В ГАЛИЧИНІ — 1943 р.**

Партизани Ковпака

У перших днях липня 1943 р. поширилась у Галицькій землі вістка, що більша група більшовицьких партизанів перейшла Волинь і увірвалась у Галичину.

До тих усіх нещасть і страждань, що їх переживало населення Галичини в тому часі, прийшло ще одне лихо, яке нависло як чорне мариво над стривоженою душею українського населення тих земель.

У неділю, 11 липня 1943 р. станиславівська округа відзначала створення Української Дивізії "Галичина". Імпреза відзначення відбулася дуже величаво в місті Станиславові, центрі округи. При тій нагоді проведено сесію посадників та волосних старшин і секретарів округи. На тій сесії окружний староста станиславівської округи, німець д-р Альбрехт офіційно подав до відома, що в тернопільську округу увірвалися партизани. Ідеться про більший відділ більшовицьких партизанів під проводом їхнього коменданта, що зветься Колпак. Немає жадних причин до незапокоєння, бо пороблено заходи, щоб партизанів оточити й знищити. Незабаром виявилось, що це було тільки побожне бажання, яке не швидко сповнилося. Зараз таки в наступних днях з'явилися в Станиславові втікачі перед тими партизанами, які розповідали неймовірні історії про їх силу, зручність та втрати німців і української поліції у сутичках з ними.

З окремих вісток можна було скласти приблизний опис появи тої групи.

У місяці червні того ж року група появилася на півночі Волині і перемаршувала з півночі на південь, а вже з кінцем червня перейшла на галицький терен, що тоді звався "Дистрикт Галичина". Перехід наступив в околиці залізничної станції Ланівці, що лежить на лінії Тернопіль-Шепетівка, приблизно там, де давніше сходились кордони Галичини і Волині та Радянської України. Так група

ввійшла в Збаражчину, яка належала до тернопільської округи. Про появу групи доносили німецькі пограничники і станиці української поліції, як напр., з Нового Села і Токів. Дрібні сутички з німецькими жандармами або українськими поліцистами кінчилися швидко перемогою партизанів, які спішно посувалися на південь. Десь уже 28 червня один їх відділ зірвав міст на важливій залізничній лінії Тернопіль-Підволочиська, на річці Гнізній, коло села Дичкова в околиці Бірок Великих. Той вибух і зірвання мосту був сигналом, який спонукав німців посилити боротьбу з відділом. Загін прямував на південь, залишаючи Тернопіль на західньому боці напрямку маршу. Прийшло до сутички із на швидку руку зірваними відділами німецької та української поліції. Одначе партизани їх розбили, і вони мали більші втрати. В селі Іванівка скалатського повіту партизани напали на станицю української поліції, її знищили, а коменданта станиці Ткачука і ще двох поліцистів роздягнули до нага і двох розстріляли, а один, на прізвище Щур, якось утік нагий до Скалату і про все розповів. Німецькі уряди й командування в Тернополі занепокоїлися. З Тернополя вислали проти партизанів відділ німецької жандармерії в числі біля 100 чоловік. Німці відважно, але й необережно та вигідно поїхали вантажними машинами. Між селом Колодіївкою і Скалатом вони попали на більший відділ партизанів, які зайняли бойові позиції, підпустили німців близько, а відтак відкрили вогонь і німців окружили; ні один не врятувався. Це діялося 9 або 10 липня 1943 р. у гарний соняшний день. Тим часом відділ української поліції був обережніший, розвинувся у розстрільну і так ішов вперед. Той відділ попав теж під ворожий вогонь, але по якомусь часі відступив з бою, бо партизани мали велику перевагу, а український поліційний відділ не одержав підкріплення в людях, ані амуніції, що в бою вичерпалась. Відділ мав утрати: 6 убитих і 3 ранених. У тому часі з Чорткова втекли всі німецькі уряди, цивільних німців охопив жах, бо вони переконалися, що мають до діла з міцнішим, добре керованим відділом.

Убитих у боях перевезено до Тернополя і там їх з великою парадною похоронено.

Партизани звели бій з тими поліційними силами, які були в Скалаті, і з тими, які з Тернополя та інших осередків прибули до Скалата на допомогу. Вони здобули те повітове місто і там зустрінули в одному будинку заляканих німок, але залишили їх у спокою. У місті, в ґетто було ще кілька сотень жидів, яких партизани звільнили, а вони прилучилися до загону. Над Збручем недалеко Скалату партизани, втомлені форсовними маршами і боями, відпочивали в лісі. Їм досить прикро докучало німецьке летунство,

яке їх переслідувало, бомбило й атакувало скорострільним вогнем, як лише викрило партизанську колону або її частини.

Про склад партизанського загону кружляли різні вісті. Проводив ним старий мужчина з бородою; біля нього завжди була молода дівчина, його дочка. Обидвоє переважно їздили верхом, на конях, а рідше в повозці. Певним було, що то більшовики, основу відділу становили москалі, але було дуже багато українців. Під час рейду долучувалися до відділу прерізні особи, які з будь-яких причин ховалися від німців. До них належали в першій мірі жиди, які втечею в ліс спасались від неминучої смерти з рук німців, що їх поголовно винищували. Далі йшли дезертири з армій італійської і мадярської. Одяг і озброєння в основі походили з Червоної армії, але було багато бійців, що були в німецьких чи мадярських уніформах, а також і словацьких та італійських. Військові, які прилучувалися до відділу до певної міри скріплювали його бойову силу, і їх, командування радо приймало. Зате цивільні, а в першу чергу жиди — як чоловіки, так і жінки, а часто й діти — були тягарем для відділу. Їх приймали з konieczności, але вдоволені не були, і як лише була нагода, звільнялися від них.

Загін мав піхоту, кінноту, міномети, а навіть артилерію — польову і протилетунську. Силу відділу оцінювали на 2 тисячі бійців і більш. Вона не була завжди однакова, число змінювалося. Загін мав достатній обоз і санітарну частину.

З околиць Скалату партизани пішли на південь, зближаючись до Збруча і дійшли в околицю Калагурівки і Сатанова. Вони набрали в дооколичних селах коней, худоби й овець, щоб поповнити харчові запаси. Коней звичайно вимінювали, залишали своїх, що в дорозі підбилися, а брали свіжих і випочатих. Рух колони на південь був, мабуть, удаваний, нібито вона має намір перейти Збруч на схід, щоб дезорієнтувати німців. Німці пробували стримати похід Ковпака та оточити загін. В околицях Городниця прийшло до бою, в якому партизани побили противників і прорвалися. Колона нагло і круто повернула на захід спішним маршем. Через село Тудорів, яке лежить над річкою Серетом копичинецького повіту, переходила колона 13 липня 1943 р. десь від 5-ої ранку до півдня; перейшла Папірню і Будзанів. У селі Папірня наші добродушні люди давали партизанам, що були голодні, хліб й молоко. Зате пізніше німці розстріляли кілька осіб. Колона форсованим маршем пройшла попри Бучач, Монастириська, Стару Гуту і з'явилася в кордонах станіславівської округи, в околицях Галича. На тому шляхові не зустрічала спротиву, тільки летунство супроводило колону й докучало.

На терені Станіславівщини

Форсування Дністра

У селі Деліїв партизани зайшли до волосної управи, понищили акти, забрали з каси гроші, а також увесь запас паперу та машину до писання. На шляху свого походу набирали дуже багато підвод. Візники, які ввечорі, 15 липня 1943 р. почали повертатися, принесли вістку, що колона була цілу ніч у форсовному марші й певно перейшла або пройде Дністер у Мартинові, бо з тих околиць їх відпустили. Так воно й було. Місце переходу Ковпак вибрав там, де цього найменше можна було сподіватися. Він залишив на боці солідний відбудований залізний міст у Нижневі, він також не брав до уваги ще сильніших мостів у Галичі, а довгим нічним маршем перейшов Болшівці, перетяв залізничний шлях Станіславів — Львів і в дуже короткому часі з'явився досвідком, 15 липня, біля дерев'яного мосту на Дністрі, званого, як міст Сівка — Мартинів. Командування партизанів слушно догадувалося, що ті солідні мости будуть більше хоронені, що там можна зустріти сильніший спротив. Вони вибрали для переправи через Дністер менше замінний дерев'яний міст біля Мартинова.

Охорона моста була незначна: відділ української поліції, яких 20 чоловік під проводом свого коменданта, а крім того поручник німецької жандармерії з деякою кількістю своїх людей. На північному березі ріки була слаба застава, а головна оборонна сила була на південному боці мосту.

Міцний відділ кінноти Ковпака, як передня сторожа похідної бойової колони, з'явився несподівано й нагло біля мосту і прогнав заставу на північному боці. Відділ кинувся на міст із криком: ура, але стримався тому, що на мості була дерев'яна барикада. Кіннотники швидко її усунули, скидаючи все в ріку. Передні кіннотники стріляли з автоматів, а з берега відкрили вогонь партизанські скоростріли, щоб допомогти кінноті. Охорона з південного боку відкрила вогонь, пробувала ставити опір, але не могла встоятися і відступила, а кіннота повністю опанувала міст. Колона мала деякі втрати, але перейшла вся тим мостом на південний берег Дністра. Після переправи міст підірвали й підпалили, але не затрималися на спочинок, а пішли далі в напрямі на Чорний ліс.

Вночі, з 16 на 17 липня, було чути в Станіславові досить сильну канонаду. Це німецькі мішані частини пробували ставити опір партизанам, а битва розгорілася при переході ріки Лімниці, допливу Дністра, яку партизани таки перейшли вбхід.

16 липня 1943 р. у Станиславові з'явився очевидець, який бачив перемарш партизанів в околиці Болшівці, на північ від Дністра. Перехід тривав понад 3 години, від 11-ої ночі до 2-ої ранку, 15 липня. Відділи йшли шляхом і побіч шляху, а тому поробили шкоди в засівах і на городах. Деякі заходили до хат забирали годинники, електричні лампи, часом одяг і взуття. Говорили по-московському, але казали, що вони також українці; успокоювали людей, щоб їх не боялися, бо вони не воюють з населенням. Забирали зі села підводи і на них приміщували хворих, жінок і дітей, що були між ними. Це або комсомолки, або жидівки з дітьми, що долучилися до загону на Поділлі. Скільки їх, яке їх число, не казали. Зате нарікали, що їх бомбили літаки, але вони один німецький літак збили. Назагал (з малими винятками) кривди не робили. Зловили були німця, що був зайнятий у лісовій службі, його лише добре набили й взяли одяг.

Тому, що партизани перейшли в райони на південь від Дністра, то до Чорткова повернулися ті, що звіди були втекли, і деякі опинились аж у Станиславові, бо там було більш небезпечно, ніж у Чорткові.

Під час дня 17 липня 1943 р. у Станиславові було чути артилерійські детонації, але їх до певної міри заглушував настрій, який того дня панував у місті. Це був день, коли з великою парадною прощали великий транспорт покликаних до дивізії "Галичина".

Партизани вночі перебрили Лімницю, а німецькі відділи далі їх обстрілювали і звіди було чути гарматні постріли.

У селі Блюдники, що тоді належало до галицького повіту, партизани знищили волосну управу, на пошті телефонічну централю, а з двора (Liegenschaft) забрали все, що там було.

Після полудня того ж 17 липня, відділи партизанів появились дуже близько Станиславова. Вони були в Блюдниках, Медині, Вікторові, Павелчі. Були і в Рибному на лісничівці, де основно пограбували лісничого.

Тими всіма подіями і у зв'язку з тими поширеними вістками затривожилося не лише населення округи, але також і ще більшою мірою німці. В окрузі, а передусім у самому Станиславові, було багато цивільних німецьких службовців по різних урядах. Вони спровадили і своїх дружин і дітей. Багато німок (жінок і дівчат) працювало по урядах. Вони втратили майже цілковитий спокій, жінки не могли запанувати над нервами, діставали спазми, не могли працювати, збиралися разом у якомусь бюрі, а тоді ще більше опановувала їх загальна психоза страху й паніка.

Але в загальному німці не є полохливі; вони радше холоднокровні та розважні. Їм важко було опанувати ситуацію, бо партизани виминали бої і сучічки з ними. Але їх влада давала

розумні розпорядження. Передусім стягнули українську поліцію, німецьку жандармерію і охоронну поліцію та інші невійськові, але озброєні формації, як т.зв. окрема служба (Sonderdienst), охорона фабрик (Werkschutz), до більших осередків, отже до Станиславова. Галича, Товмача, Калуша, Надвірної. Поодинокі станиці поліції чи жандармерії не могли стримати партизанів, а як не встигли втекти, то гинули, а партизани одягалися у їхні уніформи та забирали зброю.

Правда, що наслідком таких розпоряджень села залишалися на якийсь час без охорони, бо по станицях оставались тільки цивільні службовики, але іншого виходу не було. Від кількох днів появились і стримували похід партизанів також військові німецькі відділи. Але їхні дії не були, а може не могли бути належно скоординовані. Партизани з'являлися нагло, не можна було ствердити, де їх головна сила й куди підуть. Вони добре маскували свої наміри, а при маршах раз трималися збитою масою, другий раз досить сильно розпорозувалися і часом одночасно були присутні в різних місцях. Німецьке військо рухалося із Станиславова у різних напрямках. Того самого дня було видно, як одні відділи їхали чи йшли на Тисьменницю, другі на Калуш, а ще інші на Богородчани. Військо, поліція і жандармерія були постійно в поготівлі. Деякі відділи попадали на партизанів, а тоді вив'язувалися або більші бої, а в боях були втрати. До Станиславова почали привозити вбитих, ранених, а також полонених партизанів.

Із зізнань полонених виходило, що відділ добре військово вишколений, а зброю має модерну. Загін виминав можливі бойові сутички. Тому звичайно просувався по ночах і не радо вживав головних шляхів. А де вже це було конечне, там проходили швидко, вживаючи по змозі і бічних доріг. Широко користувалися підводами, щоб не втомлювати бійців довгими маршами. На шляхах закладали міни, але не часто. На одну таку міну в районі Галича наїхав повітовий комендант української поліції в Галичі Квасній і німецький жандарм. Обидва їхали підводою, наїхали на підложену міну й були поважно ранені. Квасній помер опісля в Німеччині.

Населення було перелякане. Люди не ходили в поле до праці, хоч був час жнив. Тому, що станиці поліції стягнено, рушилися кримінальні елементи села — злодії, грабівники тощо. Щоб навести порядок хоч трохи, були спроби організувати по селах місцеві самооборони. Але виявилось, що тим охоронам треба дати зброю, якщо вони мали виконувати своє завдання. А давати їм зброю — це обосічний меч, могли гинути сторожі, а зброя попадати до рук партизанів. Тому по селах робили службу тільки сільські варти з палицями.

Партизани назагал не робили шкоди й кривди населенню, а старалися приєднати собі його симпатію. Правда, що забирали багато коней, яких тоді і так був великий брак, але їх звичайно обмінювали, а як ні, то платили грішми, як то було у Вікторові і Посічі. Забирали худобу й вівці, але переважно по дворах, що їх грабували основно. Декуди забирали і дещо з одягу, як чоботи, черевики, штани, білизну.

Інакше партизани ставилися до німецьких урядовців, що випадково попадали їм до рук.

Цікаві пригоди

Людські жертви

19 липня 1943 р. в одному бюро окружного старости в Станиславові з'явилася молода жінка, вчителька з села Майдан біля Боднарова. Вона розповіла про подію, яку пережив її чоловік Луцький, працівник боднарівської волосної управи. Вночі, з 16 на 17 липня партизани переходили через село Майдан. Луцький уже спав, а вона довший час не була в дома, бо була на курсі вчителів у Коломиї. Партизани збудили його, стягнули з ліжка і не дозволили одягнутися. Все, що було в хаті, забрали, а чого не могли забрати, понищили. Луцького, як німецького поплентача забрали і ще з двома мужчинами у ліс, наперед заповідаючи, що їх розстріляють. Відділ, який це проводив, складався з москалів і жидів, а комендант виглядав на італійця. Коли вже прийшли на місце езекуції, в сусідстві наступив сильний зрив; інший відділ висаджував якийсь об'єкт, правдоподібно малий міст. Вояки відділу не знали, що сталося, постало замішання, а в'язні з цього скористали і втекли. Та вчителька, 17 липня, вранці повернулася з Коломиї до Станиславова, приїхала поїздом, а далі до Майдану пішла пішки. Вона застала чоловіка стривоженого, тільки в білизні. Вона також залишилася тільки в тому, що на ній, бо все інше партизани забрали або понищили. До Станиславова прийшла по якусь допомогу, бо чоловік не має в чому вийти з хати.

Мабуть, того ж 17 липня попали в руки партизанів два німці і шофер, усі з шляхового уряду в Станиславові. Їхали шляхом із Станиславова до Калуша, щоб оглянути браки на шляху; десь в околиці Боднарова наткнулися на відділ партизанів, який їх забрав. Їх усіх постріляли. Опісля знайдено їх трупів.

Дуже дивну пригоду пережив тоді, мабуть, уже 15 липня, першого дня, коли загін появився на південному березі Дністра, начальник скарбового уряду в Станиславові, фінансовий інспектор

д-р Льюренц, німець, людина інтелігентна й розважна. Він належав до тих рідких німців, з якими тоді можна було розумно говорити. Він повертався з якоїсь подорожі особовим авто із своїм скарбником, німцем Зоннеборном, шофером та помічником шофера. По дорозі вони не помічали нічого тривожного ані підозрілого. На полях спокійно працювали селяни. Льюренц уже щось чув про появу партизанів і тому інформувався, але зустрічні поліційні чи жандармерські стійки впевняли, що жодної небезпеки нема і можна спокійно їхати. І вони їхали та милувались гарним липневим днем та гарною природою. Нагло з ліска їх обстріляли між Колодієвом і Дороговым. Шофер зупинив авто, а тоді з лісу вийшли озброєні вояки і, далі тримаючи авто під вогнем, почали спішно до нього підходити. Помічник шофера зорієнтувався, що щось недобре, висунувся з авта й ховаючись від пострілів, утік у жито. Інші три мужчини осталися в авті; партизани казали їм вийти з авта й роздягатися. Обидва німці мали на собі уніформи, приписані вправді для німецьких цивільних урядовців, але вони були подібні до військових, яких вживала армія. Партизани таки зараз на місці переодягнулися у німецькі одяги. Міжтим партизани переглянули авто, забрали все, що їм було потрібне, а авто підпалили. Партизанів зібралось більше, і вони відвели трьох арештованих у ліс, де їх почав переслухувати якийсь комісар, мабуть жид. Перший прийшов на чергу касир Зоннеборн. Запитали хто він, цей відповів по правді, що німець. Його таки зараз на місці застрілили. Допитували шофера, який сказав, що він поляк. Переглянули його одяг, який уже був на одному з партизанів, і знайшли особисту карту, що він фольксдойч і називався Кляйнвехтер. І його таки зараз застрілили. Льюренц побачив, що його жде неминуча смерть. Не чекаючи, аж його покличуть на чергу — так, як був, тільки в білизні, почав утікати. Знав, що так чи інакше нічого не втратить. За ним почали стріляти, але він далі біг, бо ліс був досить густий і давав добру охорону. Спочатку за ним бігло більше вояків і стріляли, але зупинилися, а тільки один завзятий гнався далі за втікачем. Льюренц уже був легко ранений у ногу й шоку, але витривало біг далі. І той один, що за ним біг, перестав стріляти, мабуть, не мав більше набоїв, але погоні не залишив. Льюренц утомився і вже не міг добре бігти, бо рани хоч і легкі, але все таки втрата крові робила своє. Прийшов момент, що вояк дігнав його і посягнув рукою, щоб ухопити Льюренца за плече; при тому обидва попадали на землю, а кріс випав з руки партизана. Льюренц у смертній тривозі, але все ще пануючи над розбурханими нервами, швидко зорієнтувався і поки повно вдягнений вояк устиг встати, Льюренц ухопив кріса, устав і з усієї сили, тримаючи цівку кріса обома руками, ударив свого противника по голові прикладом.

Удар спричинив негайну смерть. Льоренц був тільки в білизні, і хоч як йому було неміло, стягнув більшовицький одяг з мертвого і одягнувся в однострій Червоної армії. За якийсь час Льоренц віддихнув, прийшов трохи до себе та почав блукати по лісі, щоб якось дістатися до людей. Але цього разу не мав щастя, бо вправді досить швидко наткнувся на живих людей, але знову на групу партизанів, що переходили лісом. Тепер допоміг йому більшовицький однострій: вояки взяли його за свого, пожалували, що він “больной”, бо побачили кров на обличчі і на нозі. Льоренц був щасливо ранений, так, що вдавав, що не може говорити. Він знав трохи по-чеському і кілька польських слів. З партизанами порозумівався знаками. Йому перев'язали рани і посадили на віз-підводу, на якій їхали вояк і дівчина, мабуть комсомолка. Валка рушила в дальшу дорогу, і Льоренц з ними. Після кількох годин їзди вояк і комсомолка злізли з воза й пішли в ліс, а Льоренцові сказали, щоб поганяв коні, а вони його доженуть. Льоренц якийсь час так і робив, а як побачив, що може неспостережений зникнути, пустив коні самопас, зсунувся з воза і зник у лісі. Почав знову блукати шукаючи якогось виходу. Почало смеркати, а потім і прийшла ніч. Льоренц натрапив на якийсь потічок у лісі й почав іти з його бігом, слухно припускаючи, що так не буде дармо блукати і дійде до якогось людського селища. Ішов довго і аж на світанку побачив село. Підійшов обережно ближче і побачив двох вартівників-селян. Настав новий клопіт, як дати про себе знати тим людям. Вони ж зовсім добре могли його вважати за партизана-більшовика і застрілити, якщо мали б зброю, або добре побити палицями. Але вибору не було. Льоренц знав слово “ксьондз” і знав, що то священник. Тому почав кричати: ксьондз, ксьондз, маючи на увазі, що як вартівники покличуть священника, то може з ним зуміє порозумітися німецькою мовою. Вартові трохи здивувалися, кликнули для безпеки ще й третього, який, видно, також був на варті, але десь відійшов. Утрійку підійшли до Льоренца, видно побачили, що він не має ворожих намірів, і завели його до поблизької хати. За якийсь час з'явився чоловік, що розумів німецьку мову. Льоренц довідався, що він у селі Блюдники, осідку блюдницької волости, що належала до галицького повіту. З ним гарно повелися, обмили, нагодували і дали знати до Станиславова, звідки приїхало авто і його забрало. За той день, чи добу д-р Льоренц зовсім посивів, а в наслідок страху, внутрішнього хвилювання, напруги нервів і втоми — незабаром дістав нервовий розстрій. Не міг виконувати ніякої праці, дістав відпустку й поїхав до Німеччини. Згадано тут про нього не тільки тому, що сама подія цікава, але також із тієї причини, що він належав до тих німців, яким

націонал-соціалістична доктрина не перевернула в голові. Він намагався чесно і справедливо працювати для населення, не дивився на ненімців, як на “унтерменшів” — людей меншої вартости, але цінив їх за знанням, честю і працею.

Помічник шофера, який був утік з авта в хвилині нападу, зустрів на полі людей, які працювали і вони йому допомогли, так що він також згодом зголосився. За вказівками д-ра Льюренца знайшли трупів скарбника і шофера. Скарбник Зоннеборн мав вибрані очі.

Дальший рейд — Росільна,

Солотвина, Битьків

Станиславівський батьківський комітет, що опікувався учнями всяких шкіл, вислав групи дітей на літній відпочинок в оселі, що їх зорганізовано в долині Пруту. Діти хоч і не дуже радо, але саме в пору, 18 липня перервали відпочинок і приїхали домів з Делятина і Дори.

В останній хвилині, 19 липня повернулися до Станиславова діти з табору в Пасічній біля Надвірної. Це був напів пластовий табір. Діти в прекрасному порядку висіли на станції у Станиславові й уставилися чвірками. Були більші й менші, хлопці й дівчата, всі гарно загорілі на сонці та кожне з наплечником. Вони зі своїми опікунами, гарно співаючи пішли в місто. Наступного дня, вночі, у їхній оселі в Пасічній вже господарили партизани.

Уночі, 19 липня 1943 р. партизани в бою взяли Росільну, де була німецька обсада, а також Маняву, а звідтам другої ночі через Бухтівець увірвалися до Пасічної. Водночас інші відділи партизанів пішли на Дзвиняч, де була копальня земного воску, яку пробували підпалити і знищити. Головна колона подалася на Солотвину, звідки розіслала патрулі партизанів, які появилися на нафтових теренах Битькова.

19 липня до полудня був перерваний телефонічний зв'язок із Станиславовом у напрямі Львова. До Делятина й Ворохти не було зв'язку той цілий день і цілий день 20 липня. Перерва була між Надвірною і Делятином, хоча в тих околицях ще не було партизанів. Німці хотіли боронити нафтові терени Битькова, тому стягнули в ті околиці різні мішані відділи, а в тому й відділ української поліції, біля 150 чоловік. Силу червоних партизанів оцінювали тоді від 2 до 3 тисячі бійців із прерізним обозом.

У Маняві колона вийшла необережно на відкритий терен. Ту обставину використало німецьке командування і вислало на колону

яких 15 літаків (Messerschmidt), що вчинили страшне спустошення. Це було 20 липня. Потерпів передусім обоз і загинуло дуже багато коней, понищено вози, але й були втрати в людях. Між іншим, тоді експлюдувало кілька возів вибухових матеріалів, що їх уживано для зривання мостів.

Тому, що українська поліція і німецькі відділи мали різні уніформи, летуни і на них часом стріляли, вважаючи їх за партизанів, і вбили одного німецького підстаршину на позиціях української поліції. Німці не мали потрібних сил, тому тримали лише укріплені пункти. А партизани такі опірні пункти окружали і тримали під обстрілом, а самі робили те, що було намічено. Так було і біля Битькова: одні німців окружали, а другі пішли на Битьків і господарили. Летунство майже щодня непокоїло колону, тому вона пересувалася ночами, щоб не наражуватися на атаки летунів.

19 липня похоронено в Станиславові на цвинтарі 8 убитих, а 20 липня, о 6-тій год. увечорі дальших 19 убитих. Все це були жертви партизанів. Між іншими, були похоронені касир Зоннеборн та шофер із скарбового уряду і німці з шляхового уряду. Інші — це вояки охоронної поліції (Schutzpolizei) відділу Станиславів, що її частини були вжиті проти партизанів, або з інших озброєних невійськових відділів. Військо хоронило своїх поляглих окремо.

Вже 21 липня почали приходити звідомлення і вістки про партизанів з тих околиць, якими вони переходили. З Росільної донесли, що там понищили волосну управу, забрали волосного старшину, а священика поранили; українських поліцистів набили, і вони якось повтікали. Все таки тупі німці хотіли священика арештувати.

У Солотвині партизани спалили будинок, у якому містилася станиця поліції. Там випадково тої критичної ночі ночували німецькі жандарми, що мали свій постійний осідок у Надвірній. Як у містечку появилися партизани, жандарми втекли, але залишили одного раненого чи хворого жандарма — може з поспіху, а може зі страху. Партизани забрали все зі станиці чого потребували, але того німця, мабуть не помітили, а може він десь заховався. Він так і згорів разом з будинком; у згарищах опісля знайшли лише його підкови від чобіт і його медалик. Тут у Солотвині знищили пошту і все з неї забрали, а також до чиста пограбували кооперативу й молочарню. Не минули великого тартаку, що його спалили. На тому тартаку працював на видному становищі місцевий чоловік Микуляк. Його син служив у німецькій армії і якраз у тому часі одержав відпустку і приїхав додому. Очевидно він попав у руки партизанів, які забрали його військовий одяг і пограбували все з хати. Молодого Микуляка, як німецького вояка, забрали лише в білизні, прив'язали до якогось

воза і так його гнали далі. Якийсь час він був при колоні, але одного разу скористав із замішання під час летунського налету і втік.

Деякі мешканці Солотвини мали значні шкоди. Між іншими, основно обібрали родину нашого місцевого лікаря д-ра Рубля.

На шляху зі Солотвини до Надвірної в селі Маркова був довгий дерев'яний міст на річці Манявці, яка трохи далше впадає до Бистриці. Міст був відбудований по знищенні в 1941 р., а тепер знову партизани спалили міст. Понищили й багато менших мостів.

Референт від пасовиськ (полонин) при відділі прохарчування і сільського господарства (Ernaehrung und Landwirtschaft) окружного староства в Станиславові, виконуючи свою службу в терені, опинився тоді в околицях Солотвини. Він їздив ровером і нараз попав у вогонь. Якось пощастило йому скритися у придорожньому рові, де він якийсь час переждав, а опісля завернув знову до Солотвини, з якої власне був виїхав. По дорозі в одному селі затримався при групі людей, що стояли біля знищеного мосту, щоб від них дістати інформації. При тому довідався таку історію про знищення мосту. Вночі тим мостом переходили партизани і залишили якись два повні мішки. Сусід, що мешкав близько, вийшов вранці з хати, побачив мішки біля мосту і, як добрий господар оглянувся, чи хто не дивиться, забрав мішки до хати і сховав. Думав, що в них щось вартісне. Але незабаром надїхала задня сторожа партизанської колоні, а не знайшовши мішків біля мосту, вдарила на сполох. Зігнали людей, вимагали мішків, грозили, що спалять село і постріляють людей. Той господар, що забрав мішки, побачив, що клопіт, і втік. Але хтось із приявних таки бачив, як він заніс мішки до хати, і сказав це. Партизани знайшли в хаті заховані мішки, а за кару підпалили хату.

У мішках був вибуховий матеріал для зривання мостів. Цим матеріалом відділ виконав своє завдання. Ішлося про малий міст через малий доплив Манявки.

У Пасічній, що лежить на південь від Надвірної над допливом Дністра — Бистрицею Надвірнянською була на відпочинку родина Лисинецьких із Станиславова. Вони пережили прихід партизанів до того села. Пережили ніч 21 липня, коли партизани і їхні обози переходили і переїздили з Бухтівця на Пасічну з дальшим напрямом на село Зелену. Родина мешкала в хаті біля шляху й цілу ніч не мала спокою. Партизани вступали до хати одні за одними, були дуже втомлені й голодні та просили їсти. Поводилися різно — одні чемно, інші шорстко, а ще інші брутально. Харчі, що були в хаті швидко вичерпалися, і не було вже нічого для тих, що приходили пізніше. Одному подобалися штани голови родини і хотів їх стягнути, але інші не дозволили. Питалися, чи в околиці є українські партизани.

модерної зброї і звичайно патрулювала на мотоциклах або вантажних автах по головних шляхах. Знову ж партизани мали новітнє озброєння, пересувалися з місця на місце швидко і з'являлися несподівано, але вживали радше бічних доріг. Головних шляхів уживали лиш тоді, коли мусіли, і лише так довго, як мусіли. Радо йшли непомічені лісами. Зброя їх була добра, сильна, модерна, багато ліпша, ніж зброя, що її мала німецька поліція чи жандармерія, не згадуючи вже про українську поліцію. Тому партизани легко розбивали відділи німецької поліції, хоч робили це звичайно у випадках konieczности, і йшли туди, куди хотіли.

Населення було перелякане. Праця на полях послабла: одні боялися за себе й тому не йшли в поле, а інші за коней, яких партизани забирали. Люди бажали якогось ладу, порядку й безпеки, а не замішання, яке принесли партизани. Влада почала втрачати повагу. Людям дивно, що група партизанів, хоч би і в силі кількох тисяч, прийшла не відомо звідки, перейшла Волинь, Галичину, поробила спустошення по урядах, дворах, у крамницях, кооперативах, поштах, залізниці, понищила мости й шляхи, а її ніхто не зумів стримати. По урядах на місцях — у волосних управах і громадах — праця декуди зовсім неможлива, бо там були партизани, а по інших дуже утруднена, бо там було все понищене. А ті низові клітини адміністрації виконують основні завдання: збірку податків, контингентів збіжжя, молока, м'яса.

З долини Пруту вибралися з відпочинкових осель усі жінки й діти німців. Вони примістилися в Станиславові, який міг дати ще найбільшу охорону. За німцями затривожилися й українці, декотрі переїздили в безпечніші околиці, декотрі привозили дорожчі й потрібніші речі до Станиславова на переховання. Деякі двори були настільки обережні, що все майно, а передусім живий інвентар — корів, коней — передавали на переховання селянам. Там вони захоронювалися, бо партизани безоглядно забирали з дворів усе, а як не могли, то нищили. Коли ж те добро не було на місці в дворі, їм не ставало часу шукати за ним по селі, бо звичайно дуже поспішали.

Поміж рядками — настрої тут і там

Через Станиславів перейшло більше війська. Тепер уже видно було більший порядок у їх руках. Майже всі відділи прямували в сторону Надвірної, бо туди пішли партизани. У боях визначну участь брали літаки. Вони слідкували за колоною партизанів, обстрілювали їх, скидали бомби, а також і летючки. Німці обіцявали сто тисяч злотих нагороди за голову коменданта, якого далі

називали Колпак, а не правильно Ковпак. Охочого на ту нагороду не знайшли.

В околиці Лисця близько Станиславова, куди проходили деякі партизани, один з них відлучився від групи й залишився. Зайшов до хати нашої селянки, казав, що почувається втомлений і не бажає далі йти та воювати. Господиня дала йому їсти, він поклався спати в хаті й заснув. Так його і застала поліційна німецька стежа, яка перевірявала терен і шукала за заблуканими партизанами. Того полоненого зараз на місці переслухали, а радше провели з ним розмову, бо й поліція була цікава довідатися більше про партизанів. А між поліцаями були такі, що знали польську, а деякі й московську мову. Той партизан вів себе дуже гідно, він знав, що його жде смерть, але не виявляв жадного страху. Сказав, що працював на колгоспі біля Вінниці й звідти його взяли до партизанки. Перше він служив як пограничник при НКВД (Народний Комісаріят Внутрішніх Справ) і то якраз у Карпатах: робив службу від часу, коли в 1939 р. Червона Армія зайняла Галичину. Знав добре гірські прикордонні околиці, знав терени, куди партизани попрямували, знав Делятин і Ворохту, знав Надвірну, Рафайлову й Зелену, бо в тих околицях служив і працював. А все таки він не бажав далі йти, бо втомився. Батько Сталін післав їх, щоб підривати залізниці, нищити мости й шляхи, палити фабрики і склади та нищити копальні. І вони цей наказ виконували. У групі найбільше вояків москалів — русских, до яких себе причисляв і той полонений, хоч народжений в Україні. Але було в групі багато українців, а також були поляки, жиди й інші. Багато між ними комсомольців і комсомолок. Той полонений описував також зброю, що партизани вживають.

До Коломиї червоні партизани тоді ще не доходили, але розвідку робили в різних напрямках і в тому метушливому часі могли діставатися в різні, часом і дальші околиці. Коломия — більше місто, там були всякі уряди, і тому люди почували себе там безпечніше. Одного вечора дві панночки українки пішли на прохід, а коли опинилися на більше відлюдній вулиці, завважили двох мужчин, що йшли за ними. Загальна паніка панувала всюди. Вона опанувала і тих дівчат, і вони почали приспішувати хід, а вкінці й утікати. Але мужчини їх таки дігнали та спитали, чому втікають. Дівчата відповіли, що часи неспокійні і вони боялися, що їх переслідують з якимось злим наміром червоні партизани. На те мужчини вияснили, що вони власне і є ті партизани, але їх нема чого боятися, бо в них суворий наказ не робити кривди населенню. Їм наказано бити німців, фольксдойчів і всяких українських буржуазних націоналістів. Мужчини говорили українською мовою, спокійно відійшли й залишили дівчат ще більше спантеличеними,

ніж перше. Вони й не дізналися, чи справді зустріли партизанів, чи з них так пожартували місцеві.

Для характеристики настроїв, що їх викликала поява червоних партизанів, буде також цікавою подія, що відбулася в Ходорові, вночі, з 25 на 26 липня 1943 р. Розповів її очевидець, що 26 липня приїхав до Станиславова. Тоді часто траплялися перерви на телефонічних чи телеграфічних лініях. Треба було їх швидко направляти, і тому в терені їздили автові стежі, завданням яких було всі хиби в полученнях з місця усувати. Одне таке поштове авто, що ним стежа цілий день їздила в терені, заїхало на ніч до міста Ходорова, важливого залізничного вузла на лінії Станиславів-Львів. У склад стежі входили: один німець, один фольксдойч і шофер поляк. Авто оставили на подвір'ї, а самі розмістилися на ніч у сусідніх домах по знайомих. Німець заночував у домі знайомої йому фольксдойчерської родини, яка раніше була польською і голова якої працював на залізниці. Німець якраз роздягався, щоб покластися спати, як надійшов син власника дому і через вікно побачив у кімнаті якогось мужчину, що щось складав і перекладав. Тому синові здавалося, що хтось увійшов до будинку і забирає все добро, а що тоді говорилося про партизанів, то це певно один з них. Не розбираючись багато у справі, він побіг до найближчого телефону і повідомив батька, що на їх дім напали партизани і забирають усе з хати. Батько зааярмував поліцію, жандармерію і ще кого там уважав за потрібне. В короткому часі, до будинку, де вже німець поклався спокійно спати, почали обережно підходити озброєні члени всякої влади безпеки. Бувши певними, що партизани причаїлися, і теж не провіривши справи, почали обстрілювати будинок. Це знову не тільки збудило тих, що вже поснули, але й у свою чергу в них постало підозріння, що на хату наступають партизани. Поліція підійшла до будинку, виважила двері й силою забрала німця у білизні, не даючи йому змоги одягнутися ані вилегітимуватися. Таким самим способом заарештували й фольксдойча з поштової стежі, який ночував у сусідньому будинку, а який до того ще й відстрілювався.

Шофера знайшли в городі, схованого між квасолею, куди він у часі стрілянини втік. Усіх трьох повели на станицю поліції. Не вірили ні їх виправдуванням, ні їх легітимаціям, твердячи, що партизани мають підроблені ще кращі документи. Вкінці вирішили зголосити про випадок до Станиславова і запитатися, чи дійсно вислано таку стежу в терен. Звернулися телефонічно до управи пошти в Станиславові, а звідти потверджено ідентичність усіх трьох арештованих. Їх тоді випустили і перепросили, оправдуючись військовою метушнею. Скінчилося все ще й повибиванням вікон у

кількох будинках — це від пострілів. Але в цілому Ходорові було чути стрілянину й рух, а мешканці були переконані, що на місто таки нападали партизани.

Передишка в околицях Зеленої-Рафайлової

та бої у високих горах

Колона не затримувалася в Пасічній, а швидко помаршувала шляхом на Зелену, що йде долиною Бистриці Надвірнянської.

Партизани потопилися форсовними маршами і переходами, що були получені з боями. Як би їх не оцінювати, то все таки за один приблизно тиждень (12 до 21 липня 1943 р.) вони зуміли довершити дуже велике діло, бо перейшли від Скалату до Мартинова над Дністром, а звідам у райони Маняви, Крички, Яблінки, Пасічної, Битькова, Зеленої, що дає приблизно 250 кілометрів пройденого шляху. Не диво отже, що ціла група дуже потребувала хоч короткого відпочинку, тимбільше що опинилися у високих горах-Карпатах. Відділи, які непокоїли нафтові терени Битькова, мусли вже оперувати на висоті коло тисяча метрів понад рівнем моря, а на такій висоті операції вже важкі й форсовні. Там уже потрібні окремо вишколені гірські формації, яких Ковпак не мав.

Командування стягнуло цілу оперативну групу в район Зелена-Рафайлова, до деякої міри його укріпила, і там група пробула добрий тиждень. Той віддих був конечний, але водночас і фатальний у своїх наслідках. Німці встигли за той час обхопити групу в тому значенні, що знали принайменше, де вона і куди має спрямувати свої сили, щоб увійти в бойовий контакт із противником.

Ходили чутки, що група мала намір перебитися через Карпати на Мадярщину. Це вправді дуже трудне завдання, але якщо б воно було вдалося, Ковпак міг би був довший час далі непокоїти своїх противників. Однак це вимагало дальшого швидкого руху, а до того вичерпані фізично люди не були здібні. Вони розклалися табором, деякі жили під наметами. Це були загартовані вояки, добре озброєні, але зодягнені були недостатньо, а зокрема бракувало їм взуття, воно довгими маршами нищилося, а запасів, видно, не було. Тому між ними було багато майже босих, бо не всім пощастило добути взуття між населенням, яке й само також відчувало велику його недостачу.

У напрямі Надвірної із Станиславова замітні більші рухи війська, яке вже в цілості перебрало акцію проти партизанів у свої руки. Поліційні формації відсунені на другий плян, і вони виконували

лише помічну службу. У деяких околицях почали повертатися на місця станиці української поліції. Це було потрібне, бо в загальному безпорядку почали збільшувати свою активність місцеві кримінальні елементи.

Дотепер не була хоронена належно долина Пруту, куди йде важливий залізничний і битий шлях. На початку війни при відвороті більшовицькі війська понижили там численні мости на обидвох шляхах, і їх до того часу з великим трудом відбудовано й направлено. Туди також пішли військові й поліційні частини для охорони тих об'єктів і для дій проти партизанів. Ці останні ходили по горах і почали загрозувати також і долині Пруту. Появилися їх невеличкі відділи над Яремчем та іншими оселями. Але вони трималися високо в полонинах, а до осель внизу не сходили. Німці заходили часом також далеко в гори, щоб знати, що в партизанів діялося. При одній такій виправі згинув комендант станиславівської кримінальної поліції, німець Тавш. Він вів німецьку стежу в гори; наш гуцул був провідником, як приблизилися до одної колиби, гуцул остерігав, що в колибі партизани. Упертий німець таки пішов уперед, дістав влучний постріл і загинув.

Вістки з долини Пруту надходили невеселі. Там паніка, прикрий настрій, партизани тільки за гірським хребтом і могли кожної хвилини передертися в долину Пруту. Населення в страху, партизани голодні й забирають усе, що попаде під руки. А люди в горах також голодували і не мали чим достатньо відживлятися.

24 липня, останні літники покинули літницькові оселі в долині Пруту. Поїзди до Станиславова були переповнені.

26 липня повернувся з відпустки в Німеччині окружний староста д-р Альбрехт. Він не хотів повірити в те, що йому оповідали про партизанів. Зараз того самого дня він поїхав до Надвірної довідатися про стан на місці. А тим часом партизани господарили на зайнятих теренах у Зеленій і Рафайловій. Вони повністю знищили волосну управу в Зеленій; розпороли огнетривалу касу, але в ній нічого не знайшли, бо волосний старшина забрав гроші раніше. Розбили машину до писання, понижили всі акти й документи. Партизани розсердилися, бо на стінах бюр волосної управи були розвішані карикатури Сталіна. Ті малюнки одержала волосна управа з відділу пропаганди окружного староства й розвішала по стінах. А тому, що малюнки були розвішані й в приміщенні громадської управи того села, там партизани також усе понижили.

Волость Зелена складалася тоді з трьох громад: Пасічної, Зеленої і Рафайлової. У громадських канцеляріях Пасічної і Рафайлової партизани також господарили й багато понижили, але не так основно, як у Зеленій. В обидвох громадах осталися деякі

акти, що їх можна було визбирати й ще посортувати. Партизани питали за особами, що займали якісь уряди: між іншим і за волосним старшиною, що на основі його звіту подано цей опис. Але такі люди втікали й ховалися по лісах та полонинах, а поверталися по відході партизанів, які були голодні й забирали всі припаси зі складів, крамниць і кооператив. Забирали харчі з лісових урядів, що були призначені для лісових робітників. Також від людей забирали харчі, а далі всі безроги, які у кого лише були, одяг, взуття; взяли багато коней і рогатої худоби. Люди заховували коней і корів по недоступних місцях по лісах, і тому партизани не забрали всього. Деяку кількість коней залишили; вони самі блукали й паслися, а деякі погинули.

Партизани всюди говорили, що воюють не проти населення, а проти ворогів, якими є німці та українські націоналісти. Населення боялося партизанів і від них ховалося та ховало своє добро. Це не перешкодило опісля німцям, коли вони в ті околиці прийшли, притягати до відповідальності й арештувати наших людей під закидом допомоги партизанам.

Волосна управа в Зеленій залишилася дослівно гола: ні устаткування, ані актів, ані навіть паперу. Праці не можна було починати тому, бо всі акти були знищені, а через те не було і впливів. Коли б хто і хотів заплатити який податок, то не було на чому написати навіть квіту. Партизани дуже понищили й шкільні будинки в яких мешкали.

Приблизно 27 липня 1943 р. партизани покинули Зелену і Рафайлову та пішли у південносхідньому напрямі у високі гори. Такий звіт подав волосний старшина.

28 липня, приїхав до Станиславова Володимир Камінський українець, що працював у Татарові, де була станиця Гестапо. Він привіз вісті, що партизани перебралися під малярський кордон аж у сусідство Поляниці, присілка Яблониці, через яку проходить добрий битий шлях з Галичини в Мадярщину. Вони в долині річки Гнилиці, що під Поляницею впадає до Пруття, а з ним у Татарові до Пруту. Німецькі військові відділи оточили партизанів, ведуть з ними бої і непокоять їх кожноденно літаками з повітря. Камінський уважав ситуацію настільки небезпечною, що забрав наречену, яка була схоронилася в Станиславові, додому до Ворохти. Дальші вістки подавали, що партизани втратили майже цілий обоз; мусіли залишити вози й коні, бо зайшли у такі гори, що туди ані возом, ані конем не дістатися. Очевидно, втратили і важку зброю — гармати і міномети. Цілий загін з трудом мусів перебиватися через високі, малодоступні гори, і він переносився з доріччя Бистриці в доріччя Пруту, між якими проходить високо вододіл. Колона вирушила з

Зеленої і подалася долиною річки Зелениці, що в Зеленій впадає до Бистриці, до присілка Зелениці, а звідти за бігом річки все вище й вище до вододілу Дністра й Пруту. Похід колони мусів подолати височину між верхами Довбушанкою (1754 м.) і Синяком (1666 м.), а це, як відомо, одна з важчих карпатських партій. Не диво, що загін потратив усі матеріяльні надбання, але напевно і були поважні втрати в людях, бо німці не дармували й натискали на колону, як тільки могли.

Ковпак, можливо, що мав таки намір дістатися на Мадярщину, як про це ходили чутки. Але він, мабуть, не врахував тих перешкод, що їх йому поставить сама природа. Він прямо не знав, що обраний ним шлях чи напрям — це один з важчих теренів для вправних гірських мандрівників, а не то для військового відділу. Ковпак справді підійшов дуже близько на яких 2 км до мадярського кордону. Він міг навіть легко перейти кордон маршем на Поляницю-Яблоніцю, бо вже не мав перед собою великих трудних перешкод, а з мадярською обороною був би дав ще раду. Він, мабуть, побачив, що на Мадярщину не мав уже з чим іти. Йому ще вправді осталися потомлені люди з легкою ручною зброєю, але певно з браком амуніції; а цього було замало, щоб іти далі. Командування вирішило відворот, хотіло рятувати відділ дальшими маршами на зустріч Червоній армії, яка в тому часі зближалася вже до Харкова. І ця думка була можлива до виконання, але треба було почати зараз після нападу на нафтові поля в Битькові. Звідти не треба було йти далі в гори, але завернути на більш догідні комунікаційні шляхи, отже в околиці Надвірної-Делятина.

4 серпня до уряду окружного староства приїхала наша дівчина, бухгалтерка в лікарні у Надвірній. Лікарня та була найкраща в окрузі під оглядом порядку й чистоти. Дівчина приїхала по дотацію, що її виплачував лікарням Союз громад, самоурядна інституція ще з австрійських, а опісля польських часів, яку й німці затримали. А грошей лікарня потребувала й то дуже, передусім на закуп ліків і бандажів. З лікарні усунено всіх цивільних, тобто місцевих, недужих, щоб зробити місце для війська. Тепер вона повна німецьких вояків і поліцаїв, ранених у боях з партизанами. Їх було понад 100 осіб. Самі важко ранені, що потребували пильнішої лікарської опіки або операцій, що їх у лікарні виконують лікарі. Ранених, що їх можна транспортувати, відвозили санітарні авта в дальше запілля. У Надвірній суворі поліційні приписи. Ходити вільно лише до 1-ої години після полудня. Пізніше, в місті могли бути тільки особи, що виконували якусь працю і мали окремі виказки. У місті багато війська, по вулицях рух самоходів. У деяких місцях готові скорострільні гнізда. Людей забирали до копання

окопів та інших помічних праць. На кожному кроці відчувався воєнний стан. Було трохи й полонених партизанів, між ними були й поляки, що до загону приставали, вони кричали: “Нех жие Сталін”. Між партизанами було досить дівчат, що часом виявляли велику відвагу. Про одну таку партизанку розповідали, що вона в Рафайловій зайшла до хати і почала варити вареники. Замісила тісто і наставила воду. В часі того вона розповідала господарям, яке горе вона перенесла у цій війні. У неї була велика родина: батьки, брати, сестри; усіх їх забрали німці й вигубили. Вона залишилася сама і не має для кого жити ані до кого повертатися. Прилучилася до партизанів тільки тому, щоб пімститися на німцях. Якраз у тому моменті постала в сусідстві стрілянина. Дівчина, навіть не помивши рук від тіста, схопила автомат і вибігла з хати. За деякий час повернулася і закінчила варити. Мабуть, було більше таких партизанів, що не з любови до комунізму, а з ненависти до німців нищили їх.

Деякі партизани, що були хворі або потомлені залишалися на шляхах, якими проходили, а багато їх губилося в горах. Це і при регулярних військових відділах траплялося. Такі розбитки — їх у першій світовій війні називали “нахцюглерами” — пересувалися з одного місця на друге й або поверталися до своїх, або попадали до рук ворога. Один такий вояк-партизан не міг далі йти і сів під деревом біля шляху в околиці Надвірнянщини. На голові мав шолом, але черевики на ногах такі подерті, що вже не мали підметок; ноги були підбиті й у ранах. Його знайшли німці, що проїздили шляхом. Один з брутальних поліцаїв ударив того партизана крісом по шоломі. Партизан образився, сказав, що вів такий вояк, як і вони, виконує накази, як і вони, але безборонного противника він не зневажає. Його можна застрілити, але чесно, як жовніра, а не ображати побоями. Німецький жандрам, який про той випадок розповідав, а мову партизана розумів, признав, що всім їм з тої стежі було прикро і вони соромилися вчинку свого товариша.

Міжтим Ковпак вирішив відступати, попрямував спершу трасою, якою туди зайшов, а пізніше верхами і узбіччями добився до місця, де знайшов окопи ще з першої світової війни. Ті окопи командування використало, щоб у них відпочити, і партизани пробули в них два дні, мабуть 1 і 2 серпня 1943 р. Туди підтягнулися німецькі відділи і почався бій, що його добре було чути в Яремчу. Бій ішов на верхах, що називався Щевка (1238 м.), Погар (1225 м.), Синичка (1401 м.), на схід від Яремча, звідки до тих верхів можна дістатися, ідучи за бігом річки Жонки і далі вгору. Звідси колона попрямувала далі на північ, уживаючи без сумніву місцевих провідників-чабанів, приблизно гірськими стежками біля верхів

Клива, Вовторів і Свинарка. З серпня відділи зайняли вихідні позиції десь близько шляху, що переходить через Любіжню, щоб уночі прорватися через Делятин на південний берег Пруту.

Делятинський прорив

3 серпня 1943 р. лісова служба доносила до надлісництва в Делятині, що в лісах на терені громади Луг появились більші відділи червоних партизанів. Пізніше виявилось, що вони того дня застрілили лісничого Левкуна, українця, мабуть, узявши його за німецького вислужника або прямо тому, щоб не зрадив їхньої присутності в тих околицях. Ковпакові вдалося відв'язатися від тих німецьких відділів, які його переслідували. Німці, очевидно, не могли йти тими стежками, якими йшов Ковпак, і мусіли вживати бічних шляхів — на Надвірну долиною Бистриці й на Делятин долиною Пруту. Таким чином німці втратили з оvidу загін і не знали, де він подівся, а тому перемарш через Делятин прийшов для них несподівано. Це видно з того, що про можливість прориву не було повідомлене командування німецької групи в Делятині, а навіть воно не знало, де перебуває загін під той час.

У делятинському надлісництві була канцелярія того командування і якраз увечорі в бюрі надлісничого був присутній німецький старшина, коли лісничий зголошував, що партизани дуже близько. Надлісничий негайно переповів усе тому старшині, але той не повірив. Навпаки — запевняв, що нема ніякої небезпеки. На тій основі всі, як звичайно, полягали спати. Збудила їх стрілянина й крики десь коло 1-ої години вночі. Усі поховалися по городах, але партизани до надлісництва не вступали.

Очевидець прориву, наш молодий чоловік, мусів служити партизанам провідником. Він розповів, як подія відбувалася. Вночі з 3 на 4 серпня партизани нагло ввійшли до Делятина від сторони Любіжної. Той очевидець спав саме в тому районі. Його збудили, стягнули з ліжка і навіть не дали часу добре одягнутися. Привели його до старшого мужчини з довгою бородою, який, видно, був їх комендантом, бо відбирав звіти і давав накази. Комендант був на коні, а біля нього також на коні була молода дівчина. Могла то бути його дочка, бо тоді люди говорили, що з комендантом їздить і воєе його дочка, молода, гарна, струнка дівчина.

Командир сказав провідникові, щоб вів його до мосту на Пруті, що йде до Заріча. Провідник це виконав, і на мості його звільнили. Партизани багато стріляли і йшли дуже швидко, тому провідникові було важко зорієнтуватися, скільки їх було. Але треба оцінювати,

що їх перейшло більше ніж тисяча. Дочка Ковпака мала бути в тому часі легко ранена. В Зарічу в хаті її перев'язали, і вона поїхала далі.

До тої справи прийшов звіт дялятинського старости Йосипа Пацканя. Він сам і його родина пережили прорив партизанів через Делятин досить прикро. Вдень і ввечорі було цілком спокійно і нічого не вказувало на те, що прийде така страшна ніч. Пацкані мешкали в будинку, що біля нього пробігає шлях з Любіжної. Усі домашні поклалися спати, як звичайно, і поснули. Зараз після півночі розбудив їх стукіт військових чобіт, а за якийсь час крісові постріли. Трохи пізніше околицю освітила вистрілена вгору світляна ракета. Малий відділ кінноти — передня сторона загону — ввійшов до Делятина. Вистріленою ракетою вона сповіщала, що шлях вільний і нема на ньому перешкод. За яких 15 хвилин почався перемарш головної групи — шляхом, бічними дорогами, стежками і городами. Все йшло швидко, а на ходу стріляло — мабуть, щоб застрашити населення і евентуальну німецьку залогу. Німців було досить удень, але на ніч вони стягнулися до Надвірної, а в Делятині залишилося їх мало. Тої ночі були німецькі вояки на приходстві, але поховалися, а те саме і в надлісництві. Знову ж партизани за німцями в поспіху не дуже розглядалися і їх не шукали.

У часі перемаршу група, яких 10 партизанів увійшла на подвір'я Пацканів і вимагала відчинити їм двері дому. Староста, його дружина, дочка сестри Пацканя-вчителька і її малий син — всі зібралися в одному приміщенні, де були с'як-так забезпечені від пострілів. Власне розбирали питання, хто б повинен партизанам відчинити двері, як повітрям стрясла сильна детонація. Вибух був такий сильний, що всі шиби у вікнах повилітали, а двері самі відкрилися. Але партизани, що добивалися до хати, також зникли; вони не знали що трапилось, і втекли. Детонація походила з того, що партизани зірвали вибуховим матеріалом міст на залізничному шляху Делятин-Коломия, що находився близьенько в сусідстві. Тим часом староста за порадою родини скористав з передишки й вийшов з хати у город та заховався в кукурудзу. І добре зробив, бо група партизанів вернулася до хати і за ним питала. Питали й вчительку, де її чоловік, а як відповіла згідно з правдою, що загинув у німецькому концентраційному таборі, то ще й документу смерті вимагали. Вона випадково мала метрику смерті й показала, але партизани не мали часу її студіювати, бо була німецькою мовою. Говорили московською мовою, були голодні і з'їли все, що було їдоме; дещо з харчів забрали зі собою. З інших речей забрали лише перстень та інші дрібнички, що їх домашні в поспіху залишили там, де їх перед сном поклали.

Партизани маршували кілька годин у напрямі на міст, яким

перейшли до Заріча й далі. Хоч вони дуже поспішали, то все таки знайшли час знищити станицю української поліції, з якої поліцисти вспіли втекти. Партизани очистили всі склади, крамниці й кооперативи.

Першу вістку про дялятинський прорив привезла до Станиславова родина Олесницьких — мати Софія і два сини. З серпня вони поїхали до Делятина на відпочинок і примістилися на якійсь квартирі. Ще й добре не послули, як почався рух, густа стрілянина; спочатку чули на вулиці німецьку мову — це німці ховалися, а за якийсь час московську — це червоні партизани піші, а деякі на конях почали переходити містом. Родина, що приїхала зі Львова, покинула вранці 4 серпня Делятин.

Партизани перейшли міст і дісталися до Заріча. Там основно знищили волосну управу, бо не лише понищили акти, але повибивали вікна, понищили двері, бюрка. Міст на Пруті був дерев'яний, його партизани по переході підірвали і підпалили, але він не цілий згорів, тільки частина була ушкоджена.

З того, що Ковпак у переході через Делятин мав кіннотників, видно, що йому таки вдалося частину коней захоронити і провести горами, а решту доповнив уже в Любіжній.

Перехід на південний бік Пруту під військовим оглядом був чином гідним вирізнення. Ковпакові вдалося ще раз бравурою і поспіхом заскочити ворога й піти туди, куди хотів. Ні одна сторона не мала втрат тому, що бою не було в Делятині.

Трагедія села Білі Ослави

Червоні партизани перейшли Заріча і їх передові частини взяли напрям уздовж шляху, що вів до білих, а далі до Чорних Ослав. Але згідно з прийнятою тактикою не всі трималися головного шляху, а йшли також бічними дорогами. У селі Білі Ослави вони наткнулися на колону німецьких машин, що стояли на шляху. Авта були порожні, без обсади, а було їх кількадесять. Партизани авта обстріляли, і вони почали горіти. Саме почало розвиднятися, починався день 4 серпня 1943 р. По селі ще крутилися і партизани, і різна збиранина, що до них приставала і їх трималася. Це були жиди й поляки ще з Волині й місцеві, які до загону прилучилися. Всі вони шукали харчів і одягу. Саме тоді від сторони Чорних Ослав надїхали три німецькі вантажні машини, на яких були тільки шофери. Партизани їх затримали, двох шоферів убили, а один утік. На автах були німецькі військові одяги, якими партизани дуже втішилися. Вони ж були одягнені дуже пестро, мали частину одягу цивільного й

селянського. Не диво, що вони кинулися на одяги, яких зрештою не було так багато, і вмиль їх розібрали та розбрилися по дворах і хатах положених біля шляху. Там партизани в поспіху переодягалися, залишали ті господарства і йшли далі.

Тим часом в околиці був відділ німецької шуцполіції. До того відділу, мабуть належало тих кількадесят вантажних машин, що їх партизани спалили і які ще горіли. Ними вони їздили по шляху і на них часом ночували, а тому, що від Делятина почули якийсь підозрілий галас, авта залишили на шляху, а самі для всякої безпеки подалися в сусідній терен. Партизани натрапили на їх машини, але на самих поліцаїв не наскочили і їх виминули. З досвідком поліційні стежі підійшли ближче під село і побачили, що якісь люди збирають з авт військове добро, а що їх не було багато і вони виглядали радше на цивільних, ніж на партизанів, поліція відкрила вогонь. На те партизани, що не хотіли й не мали часу встрявати в бій, пішли далі, а за ними і їх супутники.

До села вступив цілий відділ шуцполіції, почав витягати з хат мужчин і їх стріляти, одних на подвір'ях, а одних таки в хатах. Люди не розуміли, що сталося, показували свої особисті виказки, то не помагало. Застрілили заступника місцевого начальника громади, поштового урядовця, старшого церковного брата, що був ще й старим австрійським вояком, шляхового працівника, який працював на тому шляховому відтинку. Назагал смерть зустріла найпорядніших господарів у селі, що перше були поховалися перед партизанами, а як побачили німецьких поліцаїв, то виходили зі схованок, уважаючи, що небезпека минула. Часом ревність поліції у розстрілах ішла аж надто далеко. В одному господарстві убили на подвір'ї господаря на очах його жінки й двох малих діточок. Ці очевидно, не давали батька чи чоловіка й боронили. Але оборона не помагала, і вони перелякані втекли до хати перед роз'юшеними поліцаями. Але втеча їх не урятувала — дружину господаря прострілили, сховану під ліжком; вона не давала знаку життя і так урятувалася. Але діти загинули обидвоє. Дружина була ранена в голову, а коли прийшла до себе переповіла цілу подію. Разом поліцаї застрілили, тоді, 71 особу, а в тому 2 жінки і 3 дітей. А дуже багато людей було важче і легше ранених і побитих. Це були головно жінки й діти, які боронили своїх чоловіків чи батьків.

Парохом у Білих Ославах був тоді о. Володимир Пилипець, колишній український вояк, голова делегатури Українського Комітету в Делятині. У той час обоїх Пилипців не було в Білих Ославах, а вдома було тільки їх троє дітей. Дружина о. Пилипця з'явилася якраз 4 серпня в Делятині і хотіла конечно дістатися домів, до дітей. Допоміг їй у тому надлісничий інж. Ярослав

Федюшко, який вистарав у військової влади дозвіл, знайшов підводу; Прут переїхали вбхід і дісталися до Білих Ослав. Село було майже порожнє, бо люди повтікали, а ті, що залишилися в селі, були такі перелякані і так нервово розстроєні, що не можна було від них нічого довідатися. У першій мірі ті жінки, що потратили мужів і батьків були без пам'яті. Пилипцева застала дітей, але кілька місяців пізніше вона загинула на своєму городі в Білих Ославах від летунської бомби.

Один службовець з Делятина — кілька днів пізніше — йшов селом і запитав зустрічного старика, чи в селі немає якої небезпеки. Той відповів: можете спокійно йти далі, німців у селі нема. На те службовець пояснив, що німців він не боїться, а питає, чи нема де партизанів. Старець сказав: партизани десь по лісах, але вони людей не стріляють.

Вістка про те страшне нещастя розійшлася швидко. Комендант відділу виправдувався тим, що він і його люди бачили на власні очі, як населення розтягло з авт військового добро і розносило по хатах. Тому він дав наказ покарати мешканців. Очевидно, що у ранньому сутінку партизанів можна було взяти за місцевих. Партизани були дуже пестро одягнені, може дехто з них уже мав і дещо з одягу місцевого населення. Але розв'язки трагедії треба шукати деінде. Ціла шуцполіція складалася великою мірою з колишніх поляків, що стали фольксдойчами. Комендантом відділу, що проводив розстріли в селі, був старшина з польським прізвищем Рогальскі. Якщо він і мав підозріння, що населення забирало військового добро, то обов'язком його було справу таки перевірити на місці, хоч би тільки побіжно. Треба було наказати провести ревізії, і якби у когось знайшли забрані військові речі, то й покарати. Коли поліцаї бачили, що населення грабувало, то повинні і мусіли бачити й тих, що мали зброю, автомати — отже й партизанів. Хоч згрубша треба було справу перевірити і вислухати людей тим більше, що польською мовою можна було порозумітися з населенням, а те, що люди в розпуці говорили українською мовою, поліцаї польського походження також добре розуміли. Але цього ані Рогальському, ані його землякам у німецьких уніформах не хотілося розуміти. Вони, йдучи за тодішнім наставленням поляків до українців, прямо хотіли використати нагоду і зробити українцям кривду. Вони напевно знали, що той цілий шум зі стріляниною, з вибухами, що їх чули вночі від сторони Делятина, не зробило місцеве населення. Вони свідомо поховалися перед надходячими партизанами у безпечні позиції і їх пропустили, не зачіпаючи, бо знали, що ковпаківці не жартували б, і коли треба, здорово били. А бути героєм супроти безборонних — це інше діло, а ще й проти зненавиджених українців.

Та справа була дуже болюча для цілої української спільноти і спричинилася багато до того, що відношення населення до німців ставало щораз більше холодним і ворожим. Також і німці, принаймні ті справжні й розумні, жалкували, що таке трапилось. Обіцявали, що в справі буде проведене слідство і винні будуть покарані. Але на тому, мабуть, тільки й стануло. А хоч би й так, то мертвим життя ніхто не повертає.

Доки встійнено число вбитих, доки їх видобуто і зідентифіковано, минуло більше часу. Тому загальний, спільний похорон тих жертв відбувся урочисто аж 22 серпня 1943 р. У похоронних відправах взяло участь багато священників, був представник Українського Комітету зі Львова, були представники української і німецької влади.

Так закінчилася трагедія села Білі Ослави, а подібних нещасть у тому часі на нашій землі було немало.

Одначе образ буде неповний, коли б не згадати про ще один факт, про ще одну трагедію, яка сталася того самого 4 серпня в селі Чорний Потік. До одної хати вступили відпочити два червоні партизани, один старший, другий молодший. Говорили по-українському, попросили в господині молока, яке вона їм дала. При тому розговорилися, і виявилось, що це батько і син, обидва, очевидно, з України й українці. Пішли в партизанку і вступили до загону Ковпака, бо німці дуже нищили Україну і її населення. Але більшовики не ліпші. Обидва партизани за час рейду розмовляли з українським населенням Волині й Галичини, бачили, що воно не довір'яє більшовикам, і що це недовір'я справедливе. Комунізм і більшовики нічого нам доброго не принесли і не принесуть. Тому вони обидва, батько й син, вирішили далі не воювати. Докінчили пити молоко, подякували і пішли з хати. Господарі думали, що ті українці десь переодягнуться і будуть скриватися як цивільні між населенням. Але партизани пішли до поблизького ліска і обидва пострілялись. На українську землю впали ще два українські трупи. Це так би сказати, друга сторона медалі у відношенні до трагедії в Білих Ославах. Обидві події — це символ долі України і її дітей у тому жорстокому часі.

Кінцеві бої загону Ковпака і відступ до місця старту

Людську силу партизанської колони Ковпака в тому часі, можна оцінювати коло півтори тисячі бійців. Головні її сили зараз за Зарічем пішли в ліси в напрямі межі коломиїської округи, де не було

вже гірських перешкод. Але такий терен був вигідний і для німецьких відділів, що оперували проти партизанів. Німецьке командування, як лише віднайшло загін, кинуло всі сили на нього. Того самого дня, 4 серпня, німці перекинули свої відділи на південний бік Пруту і наступали партизанам на п'яти. Зараз, уже 4 і 5 серпня, дійшло до важких і кривавих боїв над Прутом на схід від Заріча, на верху Рахів (589 м.) і в околиці верха, що називався Діл, а майже водночас в околиці Рунгур, що вже належали до коломиїської округи. Партизани вже не мали потрібної важкої зброї, не мали подостатком амуніції. Їх численний стан поменшився не тільки убитком убитих і ранених, але й тих залишенців, які через вичерпання чи з інших причин відставали і не могли дігнати відділу. Їх насамперед у гірських районах, де легше заблукатися, але й легше відстати, залишилось досить багато. Ті всі обставини склалися на те, що партизани не могли вже приймати таких боїв, як над Лімницею або в Росільній. Можливо, що Ковпак хотів ще рятувати одноночільність колони, думав перебитися підгірськими околицями понад Прутом далі на схід, по дорозі поповнити запаси чи їх дістати літаками. Але люди його вже вичерпалися, і в боях над Прутом німці завдали їм великих утрат і їх розбили. Ковпак тоді групу розв'язав і казав бійцям спасатися з німецького кільця, перебиватися групами чи гуртками, а опісля прямувати на північ і збиратися в тих місцях, звідки вийшли в рейд, де повинні бути околиці, опановані партизанами. А була й надія, що зустрінуть більшовиків, тобто регулярні війська.

У боях над Прутом партизани потерпіли великі втрати і не мали змоги зайнятися побитими. Наші добродушні селяни поховали партизанських трупів на горі Рахів і Діл у кількох спільних могилах. Знайшли вбитого одного односельчанина-зарічанина, якого партизани були взяли за провідника; мабуть не звільнили його вчас, і він загинув під час бою. На тих могилах поставили хрести.

У вересні 1944 р. ту околицю зайняла Червона армія. Хрести з могил повикидали ще й лаяли тих, хто хрести поставив. Німці хоронили своїх побитих вояків, а партизанами не займалися. Між убитими був також Семен Руднев, головний комісар загону, друга особа по Ковпаку. Був то територіяльний українець, бо народжений у путивельському районі. Він мав записки, провадив щоденник, який наші люди при ньому знайшли і передали Катрі Наконечній, секретарці зарічанської волости. Щоденник мав дві частини: перша обіймала рейд до Галичини, а друга описувала важливіші події рейду в Галичині. Та друга частина опинилася в руках нашого підпілля. Її забрали від Наконечної, коли її вбили. Перша частина мала бути передана митрополитові Шептицькому. Що з тими

записками сталося, невідомо. У боях був теж легко ранений сам Ковпак у ногу. Він поголив бороду.

Червоні партизани швидко появилися аж над Микуличином. Вони трималися високо і на низ, у долину Пруту, сходили дуже рідко, бо то важкі марші. Останки їх крутилися по горах і з північної сторони долини Пруту і там промишляли. Вже біля 10 серпня почали надходити звіти, що партизани появилися в околицях Тисьмениці, Хотимира, Посіча, Лисця, Богородчан. Вони по цілій Надвірнянщині, Солотвинщині, Товмаччині, а також у Чорному Лісі біля Станиславова їх повно.

Коли зважити, що з боїв біля Заріча, партизанські гуртки спасалися вночі з 5 на 6 серпня, то ще й далі вони заскакували німців швидкістю і несподіваною появою.

14 серпня звітував волосний старшина з Татарова, що партизани і в його волості активні. Вони є по обидвох боках, з півночі і з півдня Ворохти, Татарова та цілої долини Пруту. З ними були перестрілки, а з них деякі також по мадярському боці. Мадяри не могли перед партизанами закрити кордонів. Партизани трималися верхів, але як чого потребували, заходили до людей і вдень і вночі.

З Надвірної донесли, що там є відділ азербайджанців у німецькій службі. Це колишні полонені. Вони бешкетували, напивались, а як удавалося, то крали й грабували. Напідпитку відгрозувалися, що прийде час, коли будуть бити німців. До партизанів не хотіли стріляти, бо там могли бути їхні брати. Німці, хоч тримали їх на службі, довір'я до тих вояків не мали.

Партизани розбрилися по цілій станиславівській окрузі, появилися і в Калущині і, очевидно, в Коломийщині. Між населенням знову неспокій і непевність. Нормальна праця неможлива, хоч її треба б виконувати.

У Станиславові на мурах міста появилися два розпорядження окружного старости з датою 14 серпня 1943 р. В одному подано, що червоні партизани Ковпака вже в основному розбиті. Їх рештки розбрилися і прямують на північ. Німецькі війська очищують терен від партизанів, а щоб це добре виконати, населення обов'язане зголошувати про появу партизанів. У другому розпорядженні накладено обов'язок доносити про появу всяких чужих осіб.

17 серпня прийшли звіти з Отинійщини, з терену, на якому того часу не було партизанів. Там тепер неспокійно, партизани беруть, що їм треба, а в додатку страшать. Вночі були в начальника громади Коросно, поляка. Він утік, а партизани забрали все з хати. Іншого селянина зустрінули, як віз снопи. Хотіли стягнути черевики, але один був діравий, тому залишили. Казали, що їм тепер наказано не чіпати німецької жандармерії і української поліції; їм відомо, що на

вежі школи в Отинії є німецька сторожа, але як їм накажуть, вони ту сторожу стягнуть. На тій вежі німці дійсно мали службу. Партизани суворо забороняли давати німцям поставки; нищили апаратуру молочарень.

На Дністрі рух — партизани перевозяться на північний бік. У Товмаччині до села Долина, положеного над самим Дністром, прибув відділ партизанів, командир якого зажадав від начальника громади човна для переправи своїх бійців, а жида, який був при відділі, дав під опіку з наказом помістити у громадському арешті. Начальник громади вистарав човен, але жидом зайнятися не мав охоти, бо знав, що німці жида застрілять. Партизани вмістилися на човні й почали плисти. Жид побіг за ними і вхопився руками за край човна. Командир казав йому повертатися, човен тим часом виплив на глибоку воду, командир відірвав жида від човна, а той утомлений пішов під воду й втопився.

Люди вже не мали спромоги нагодувати партизанів: не можна було настарчити хліба й молока. Під Отинією до одної жінки зайшов партизан і просив їсти, бо був дуже голодний. Господиня сказала, що вже нічого не має готового, хіба він підожде, то вона зварить картоплі. Партизан віддихав, а картопля почала кипіти. На те ввійшли до хати 4 жидівки, у яких господиня пізнала знайомих отинійських крамарок. Жидівки також просили їсти, і господиня готова була їм допомогти. Але боєць їх вигнав і ще назвав негарними словами, а господині вияснював, що партизани просять їжі, а як мають чим, то і заплачать. Знову ж жиди й інші місцеві підшиваються під партизанів і крадуть та грабують.

Вночі з 17 на 18 серпня партизани відвідали Рибне під Станиславом і основно ограбили начальника громади Качкана: забрали його коні і взяли ще одну підводу з села, на вози склали все хатнє добро і повезли в ліс. Забрали з села ще одного чоловіка. Попереднього дня Качкан був на кооперативних сходинах у Станиславові і забирав слово. Уночі явилося в нього 15 озброєних, робили заміти, що вислав з села 300 осіб, на роботи до Німеччини, і забрали з собою. Той другий чоловік і візник з підводою вернулися, а Качкана вбили партизани в лісі. А шкода, бо була то чесна людина і один з кращих начальників громади в цілій окрузі. Він мав непорозуміння з власним сином, і той, здається, спровадив на батька партизанів.

18 серпня волосний старшина з Богородчан доносив, що до всіх сіл волости щодня приходили партизани. Люди ховалися від них, не спали по домах. З поля не було кому збирати доспілого збіжжя, партизани грозили карами, якщо люди будуть молотити збіжжя і

давати німцям контингенти. Деякі з них нарікали, що Ковпак передягнувся й утік, а їх оставив напризволяще.

19 серпня прийшов звіт із Скопівки біля Отинії. Там зараз переходив більший відділ партизанів і грозив, що будуть стріляти людей, палити господарства, якщо село буде здавати німцям збіжжя.

Партизани розбрилися і в калуському повіті, який саме тоді прилучено до станиславівської округи.

Німецькі літаки розкидали відозви до партизанів по лісах Товмаччини, щоб вони здавалися, а будуть трактовані як полонені й приміщені в таборах праці. Мабуть, ні один партизан не повірив тому; відозва прийшла запізно, і треба було також перед тим трактувати їх як військо, а не стріляти всіх їхніх полонених як бандидів.

Вночі на 20 серпня партизани забрали з Посіча біля Станиславова п'ять фольксдойчів, а лісничого Ярослава Решитила з Невочина, основно ограбили і в лісі повбивали. Німці твердили, що то була робота не червоних, а місцевих українських партизанів, які в тій околиці появилися.

Ті люди, що мали сутички з партизанами, не могли довго прийти до рівноваги. Працівників здемольованої зарічанської волости треба було переконувати, успокоювати, щоб усе таки бралися до праці, бо їй треба ж колись знову почати. А такі зрівноважені старші особи, як Пацкані з Делятина, були спокійними вдень, а коли приходив вечір, у них проявлявся мимоволі неспокій, хоч вони знали, що всяка небезпека за ними.

У самій долині Пруту назагал успокоїлося; там знову появилися літники. Але по верхах вешталися партизани; їм стало важко добувати харчі. У горах на схід від Татарова, де були спершу бої, далі блукали коні. Населення їх ловило, а влада реєструвала і давала тим господарям, що їм партизани забрали коней. Але по неприступних місцях коні погинули; погинули й ті, що були прив'язані до дерев, бо не стало їм поживи і не могли дістатися до води. Гуцули знаходили по горах різні речі; в одній колибі знайшли порізані вівці, очевидно — вже зіпсуті.

У калуському повіті деякі працівники волосні й громадські на ніч перносилися до Калуша. Частинно засягнули партизани і Коломийщину. Досить їх було в околицях містечка Гвіздця, де прийшло до дрібних сутичок, у яких загинув син комісара Руднева.

Уночі на 31 серпня у Вікторові забрано з лікарні харчі, білизну, накривала. Через Побереже езупільської волости пройшла тоді група яких 300 осіб і бродом перейшла Дністер. Це правдоподібно відділ, що був якийсь час у Чорному лісі. Бачили їх і на полях

фабрики Лібермана, під носом станиславівської влади. Бачили в сусідніх Микитинцях, а більший відділ перейшов на Павелче, Ямницю, Колодіївку; казали, що вони повертаються, бо їх тут не люблять. Дисципліна в них послабла: нарікають не лише на німців, але й на своїх, на Сталіна. З тим відділом прийшло до останньої більшої сутички, в якій німці потерпіли втрати. 7 вересня у Станиславові похоронено 20 поляглих у боях, а було досить ранених.

2 вересня 1943 р. відбулося засідання управи Союзу громад у Станиславові, за участю 20 українців, членів цієї управи, та 6 старостів повітових, українців. З німців був окружний староста, три ляднкомісари, а крім того двох старшин німецької армії. Українці — старости і німці — ляднкомісари звітували, де ще є партизани у їх районах, що вони розвели пропаганду проти контингентів, страшать населення, забирають харчі, але часом беруть і людей, які пропадають не повертаються. Постава населення була проти партизанів. Дивно, що деякі німці під впливом польської пропаганди висловлювалися, що українці допомагали партизанам; зате вони подекуди підпадали репресіям. Не лише наші старшини, але всі німці-лянднкомісари заперечили такі твердження. Сходини обговорювали також справу самооборони населення.

Ще 16 вересня в Товмаччині появилися партизани і то досить міцний відділ, що вів навіть зорганізувати примітивний обоз. А деякі німці твердили, що червоних партизанів в окрузі вже нема, а діють лише місцеві українські підпільники. Але таке твердження миналося з правдою. Розпорошені групи ковпаківців ще довго блукали по горах і низах Підкарпаття, а деякі з них перебували аж до приходу Червоної армії. Правда, ті партизани вже не були агресивні, вони хотіли тільки пережити критичний час: брали те, що було їм необхідне, і переходили з місця на місце — звичайно на північ.

Але твердження німців про появу місцевих партизанів було також справедливе. Українське підпілля вповні використало те замішання, яке викликав рейд Ковпака. Воно в тому часі за активізувалося, переорганізувалося і це в часі походу червоного загону почало проявляти деяку діяльність у терені. Але це окрема справа.

Повертаючись до червоних партизанів треба признати, що були то вояки добре вишколені, а найважливіше — загартовані, вміли гідно зносити невігоди і недостатки, а при тому добувати з себе останніх сил у форсованих маршах і боях.

Чи вони виконали те завдання, яке одержали, чи досягнули те, про що самі говорили? Вони не внесли більшого замішання і перешкод у засоби комунікації такою мірою, щоб німці це

дошкульно відчули, і вони не знищили ні важливіших залізничних мостів, ні таких же мостів на головних шляхах, що були потрібні для зв'язку з армією на фронті. Нищили тільки менші об'єкти, в більшості дерев'яні. Також не зробили значнішої шкоди на теренах копалень. 15 жовтня 1943 р. з кількох пошкоджених шибів у Битькові ще тільки один не працював.

Зате вповні вдалося червоним партизанам увести замішання і неспокій в околицях, якими переходили і в яких перебували. Їх поява припинила можливість нормальної праці в усіх ділянках, а це давало негативні наслідки.

Оце короткий опис одного з багатьох нещасть, тих буревіїв, якими доля так щедро обдарувала наші землі давніше, а зокрема тепер, у Другій світовій війні. Події зображені з погляду українського населення Галичини тих околиць, де переходив і діяв червоний загін Ковпака. Всі ті події принесли й на ті частини наших земель те, що приносить кожна війна: свіжі рани, кров, жертви, пожари, муки й страждання. А всі ті нещастя у своїй сумі перемінили великі простори нашої прекрасної Батьківщини у згарища й пустирі. Ми всі ждемо, щоб доля дозволила українському населенню перемінити ті пустирі у веселі й щасливі оселі.

**ПРОТИЖИДІВСЬКА АКЦІЯ
НА ТЕРЕНІ СТАНІСЛАВІВЩИНИ
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ**

Доля мадярських жидів у Галичині

Швидко після окупації Підкарпаття мадярською армією в Другій світовій війні мадярські жандарми в одностроях ще з австрійських часів, у чаках з перами й озброєні крісами на гостро, почали виганяти жидів з території своєї держави. Цілі валки тих жидів, мужчин, жінок і дітей, гнали жандарми долиною Пруту в Галичину. Тих нещасних людей можна було часто бачити, як змучені відпочивали по придорожніх ровах.

Одну таку групу гнали мадяри битим шляхом через Городенку, перейшли село Серафинці і хотіли спрямувати групу до румунів, які міжтим обсадили кордон колишньої Буковини. У тій околиці кордон ішов між Серафинцями з галицького і Бабином та Бурівцями з буковинського боку. Коло так званої москалевої криниці мадяри повернули групу на схід пільною дорогою, що вела до Бурівців. Румуни не схотіли прийняти жидів і відігнали їх, щоб поверталися туди, звідки прийшли. Туди ж не хотіли їх впустити мадяри і в свою чергу переганяли до румунів. Скінчилося тим, що на нещасних жидів відкрили рушничний вогонь румуни, а тим самим відповіли мадяри. Група там і погинула.

Трагічна доля зустрінула 6 жовтня 1941 р. дуже велику групу таких гнаних з Мадярщини жидів, яких мадяри погнали на Надвірну. У Станиславові була команда Гестапо під проводом Крюгера. Він з помічниками приїхав до Надвірної і на вантажних машинах привіз жидів. Привезених жидів постріляли того дня гестапівці в лісі званому Буковинка під Надвірною. До того використали великий кратер, що постав наслідком експлозії різної амуніції ще з першої світової війни. Українці-робітники в сусідньому тартаку помагали, як лише могли, місцевим надвірнянським жидам, ховаючи їх між будинками на терені того ж тартаку. Розстріляли того дня німці над кратером понад тисяча осіб.

Подібних груп мадярських жидів було більше. Деяких

переганяли мадьяри через ріку Дністер, де господарили німці, а область до Дністра адміністрували ще мадьяри. Місцеве населення, включно з місцевими жидами, не привикло до таких сцен, дуже співчувало тим вигнанцям і як могло їм помагало.

Чорна неділя у Станиславові

Як лише німці обняли адміністрацію області, наказали жидам почепити білі опаски з жидівською зіркою Давида на ліве рамено і почали систематичне винищування тієї нації. Та акція належала до компетенції Гестапо, а його команди вживали до того як помічні сили: німецьку поліцію, німецьку жандармерію, мадьярів, а часом і українську поліцію. Право стріляти жидів, і не лише жидів, але взагалі всіх людей, належало виключно до гестапівців. Речі й майно знищених жидів списували і збирали окремі німецькі команди.

У початках місяця жовтня 1941 р. заповіджено в окрузі візиту генерал-губернатора д-ра Франка. Тоді Гестапо почало свою питому підготовку, щоб, мовляв, знищити ті жидівські елементи, які якимнебудь способом могли б заповідженим відвідинам пошкодити. І так прийшла чорна чи кривава неділя 12 жовтня 1941 р. (Франк відвідав Станиславів 22-го того місяця). У ту неділю відбулися у Станиславові перші масові розстріли жидів, зігнаних з міста на жидівському цвинтарі, приготовані і проведені під проводом Крюгера, а їх жертвою впало около 6 тисяч осіб. Того дня проведено акцію також у Делятині і Надвірній.

Ті масові езекуції вплинули дуже прикро на настрої українського населення, яке ще не вспіло привикнути до таких масових масакр. Настрій був такий пригноблений, що окружний староста мусів звертатися з окремими виясненнями, щоб населення успокоїлося. Округа обіймала тоді давні повіти Станиславів, Надвірну і Рогатин.

Жидівське ґетто і дальші акції

Вже в місяці листопаді, почалися заходи Гестапо для створення ґетто. Воно мало бути готове до 3 грудня 1941 р., але того дня продовжено той реченець до 20 грудня. Вже 17 грудня проголошено, що жидівська дільниця створена. Ґетто відгороджено з часом від головних вулиць парканом з дощок, а крім того колючим дротом і стійками поліції.

Жиди мали свою окрему управу — жидівську раду (Judenrat) і свою поліцію, яка замість зброї мала палки. В середині ґетто можна було жидам вільно рухатися, але щоб вийти, вони потребували окремої перепустки. До ґетто, за винятком урядових осіб, ніхто не смів входити. Жиди мали в ґетто свій шпиталь і своїх лікарів, а дуже скупі приділи харчів одержували на картки.

Відділення жидівського населення спричинило багато клопотів та замішання і то передусім у господарській ділянці. На терені ґетто були арійські підприємства, які треба було звідам перенести, а то не завжди можна було виконати. Знову ж у важливих підприємствах поза ґетто працювали жиди, яким треба було перепусток, що їх підприємці часом з великим трудом добували від різних урядів з німецькими печатками і підписами. Такі жиди вранці йшли до праці, а ввечорі верталися до ґетто. Їм легше було дещо з речей промінати на харчі і поправити стан відживлення сім'ї.

Менші жидівські акції проводило Гестапо й далі, а тим спричиняло свіжі неполадки в підприємствах, забираючи їм потрібних фахівців. Тому на початку 1942 р. на вимогу інтересованих і різних урядів Гестапо провело перевірку жидівського населення. Всіх жидів зареєстровано і поділено на категорії: потрібні фахові працівники, звичайні робітники, нездібні до праці, тобто непотрібні. З цих останніх почали складати транспорти і вивозити залізницями десь в околиці Люблина і Пінська.

У Городенці провело протижидівську акцію Гестапо з Коломиї в перших днях грудня 1941 р. Тоді знищили коло дві тисячі осіб недалеко Дністра в лісі між Семаківцями і Михальчем; загинув тоді і симпатичний лікар д-р Шнайдер. Про акцію, яку те саме Гестапо мало провести в квітні 1942 р., жиди якимось чином довідалися і порозбігались. Гестапівці зловили лише коло 60 осіб і їх на кладовищі в Городенці зліквідували.

16 квітня 1942 р. проведено частинну акцію в Галичі і Гвіздці.

23 квітня 1942 р. наказано жидам із сіл стягатися до міст. На місцях осталися лише ті, що працювали у воєнно важливих підприємствах, та лікарі, потрібні для обслуги населення; з ними могли остатися лише їх дружини і діти до 16-го року життя.

В окрузі проголошувано тижні напрями шляхів, і тоді на шляхах працювали також жиди.

Приречені Гітлером жиди приймали звичайно свою гірку долю апатично і без спротиву. На терені станиславівської округи був, мабуть, один лише випадок спротиву і то не проти німця. У серпні 1942 р. у Станиславові жид обілляв сірчаною кислотою обличчя поліція, українця.

Крюгер на відході

Ліквідація гетто

Восени 1942 р. Крюгер зник із Станиславова. Різні поголоски курсували про причини його відходу. В дійсності спричинилась до перенесення Крюгера польська графиня д-р Кароліна Лянцкоронська; вона приїхала до Станиславова допомогти полякам, але спізнилася, бо Крюгер міжтим польських інтелігентів постріляв. Крюгер її переслухав і необережно висловився, що вбивство професорів львівського університету то його діло. Лянцкоронська передала то далі, а там знайшовся якийсь суперник, який прийшов до висновку, що Крюгер зрадив державну тайну.

Мабуть, прочуваючи свій відхід, хотів Крюгер ще показати свою силу і винахідливість. Одної погідної п'ятниці маршуючи, духова оркестра спинилася на вулиці Газовій у Станиславові перед будинком юденрату. З будинку гестапівці вивели 40 жидів, у тому і членів юденрату. Їх усталили в чвірки і заявили, що підуть до Гестапо при вулиці Білінського на переслухання. Але там гестапівці почепили кожному жидові шнура на плече і в такій самій параді з оркестрою повели жидів назад. Міжтим на тій же Газовій вулиці усталили бочки під вуличні ліхтарні. Двом жидам казали лізти на бочку і змушували, щоб самі собі накладали шнур на шию і прив'язували до ліхтарні. Опісля витручували бочки нещасним з-під ніг. Сорок жидів повисло на 20 ліхтарнях і висіли так через суботу; аж у неділю їх постягали. Таку суботу (шабас) Крюгер придумав жидам.

1 вересня 1942 р. провело Гестапо основну акцію в Делятині. Цілий день стріляли всіх жидів без винятку. На другий день постягали трупи побитих, вилловлювали тих, яким пощастило заховатись, і забирали до в'язниці. Окрема команда, так зв. управа домів, стягала майно і речі з жидівських домів і приміщувала у складах. Німці хвалилися, що очистили долину Пруту від жидів.

12 вересня 1942 р. відїхали великі транспорти жидів із Станиславова залізницею. Ніхто з гетто не явився того дня до праці.

6 жовтня 1942 р. коломийське Гестапо провело акцію очищення міста Городенки: зігнали жидів до двора і транспортами відправили, мабуть, до Белзця.

Сукцесивно округу очищувало Гестапо на свій лад: одних стріляли на місці, а багато висилали транспортами в невідоме. Залишалися лише лікарі і дуже потрібні фахові працівники, але і на них прийшла пора.

26 жовтня 1942 р. на апелі ненімецьких працівників окружний

староста повідомив, що жидів з терену округи великою мірою усунуено.

Ще в лютому місяці 1943 р. викінчувано протижидівську акцію і тоді знесено ґетто. Не можна було там почати корисної праці, от хоч би вживати жидівську лікарню, яку мав перебрати Союз громад. На терені ґетто похоронено невідповідним способом велику кількість мертвих, і вода була занечищена.

В часі, коли ґестапівці мали покидати Станиславів, вони ув'язнили директора окружної лікарні д-ра Костя Воевідку, його дружину і сина. Д-р Воевідка був спеціалістом жіночих недуг і дуже багато помагав жінкам німців. Дружина його була жидівкою. Була то заможна родина і мала вже виїхати, а речі і дорогоцінності були вже спаковані у вагоні. В останній хвилині ґестапівці ув'язнили їх, щоб забрати їхнє майно. Дружину розстріляли як жидівку і сина як півжида, а Воевідці причепили як злочин поміч жидам. Родину розстріляли, а майно їх пограбували.

В Калуші і околиці переводив акцію Ассман

Станиславівська команда мала свою експозитуру в Калуші, де головним господарем був Ассман. То була хитра і підступна потвора. Він наказував жидівській поліції приводити на жидівський цвинтар у Калуші по сотні жидів. Там над викопаною ямою їх уставляли в ряд. Тоді Ассман покликав коменданта жидівської поліції і казав проголосити призначеним до розстрілу, що звільнить тих, за кого будьхто здасть певну кількість золота, звичайно пів фунта за голову. Міжтим жидівки ладили ґестапівцям їжу, мастили маслом хліб, а навіть чистили зброю. Даної обітниці Ассман дотримував і відпускав тих, за кого складено окуп. Інших жидів стріляли, вони падали в яму, і їх таки зараз засипали. Але по якомусь часі і тих звільнених, очевидно — на наказ Ассмана, арештувала кримінальна поліція, і вони пропадали.

Подібні розстріли проводив Ассман також на подвір'ї одної кам'яниці в Калуші. Стріляли по яких сто жидів, вантажили на машини, везли на кладовище, а кров скапувала і значила останню путь помордованих.

За вистріляну при розстрілах жидів амуніцію мусів юденрат платити назначену ціну і то золотом. Як золота вже не стало, Ассман за кару післав сто жидів до Станиславова, де їх мали знищити в процесі гашення вапна, бо так їм Ассман заповідав.

Коли в квітні 1942 р. переселено жидів із сіл до міст, приміщено в

Калуші дітей у льоху будинку, де містилося Гестапо, і в льоху сусіднього будинку, де містилося Кріпо. На тих нещасних дітей Ассман пускав тренованих псів-вовчурів, які дітей шарпали, кусали; діти зчиняли вереск на втіху злобного Ассмана, який втішався кров'ю дітей. Дітей, очевидно, постріляли.

Довший час на наказ Ассмана жидівська поліція посилала на Гестапо по кілька гарних дівчат, які мали поробити порядки в урядових приміщеннях. Ті дівчата не верталися. Їх надуживав, хто хотів і був у будинку, а над ранком тих дівчат стріляли на кладовищі, і їх хоронив сам грабар. Позатим постріляних закопували самі жиди, які ще в даному часі жили.

На весні 1942 р. провів Ассман акцію в Долині. Окружили місто, вишукували жидів і на місці стріляли; тих, що ховалися, навіть сокирами вбивали. Кілька днів збирали трупи побитих ті жиди, що ще осталися в живих, але й вони пізніше погинули.

У селі Брошнів, волости Креховичі, був тартак Глезінгера, у якому, як у воєнному важливому підприємстві, працювали жиди, які виходили з криївок, навіть з лісів, і зголошувались на працю в тартаку, щоб мати дах над головою, раз на день добру їжу і безпеку. Їхніх дітей, про яких німці не знали, українські селяни примістили в своїх домах, в селі. Жиди-працівники жили в бараках тартаку, а їли в "їдальні", яка була під голим небом, обведена високою загородою, забудованою вколо з відпадків дерева з вузьким входом. У червні 1943 р. прибув туди Ассман зі своїми людьми. Він наказав загнати робітників-жидів і жидівок до середини загороди, вхід закрити, полити бензиною загороду і підпалити. В цій загороді люди живцем погоріли. Хто пробував втікати, дістав кулю. По цій трагічній події, з уваги на безпеку дітей і села, за порадою автора (В. Яшана), староста Калуша, Онуфрій Петришин, тих 122 жидівських дітей примістив у сиротинці в Калуші і там вони врятувалися.

**ХРОНОЛОГІЧНЕ ЗВЕДЕННЯ
ВАЖЛИВІШИХ ПОДІЙ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
НА ТЕРЕНІ СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ОБЛАСТИ
В 1941-1944 РОКАХ**

I. ПІК 1941-ий

22 ЧЕРВНЯ 1941 р., у неділю, зараз по півночі Німеччина почала війну проти Советського Союзу без попереднього виповідження.

2 ЛИПНЯ, в середу, переважно вночі, залишили місто Станиславів радянські уряди, які не евакуювались уже раніше, також військові частини Червоної армії, тоді залишили місто майже всі поселенці, які в часі радянської влади прибули до міста зі східних областей.

3 ЛИПНЯ, українці почали творити місцеву й обласну владу та плянували обсаду урядів. Ініціативу і провід у тій праці давав інж. Ілля Сем'янчук, який став головою Обласної управи станиславівської області.

4 ЛИПНЯ, ввійшли до міста перші стежі мадярської гірської бригади шляхом зі сходу, від сторони Калуша. У місті і в околиці не було сутичок між вступаючою і відступаючою арміями ані не було боїв. Наступного дня і пізніше прибувало все більше мадярських з'єднань, які були союзниками німців.

12 ЛИПНЯ, у свято Петра і Павла, відбулося на мійській площі святкове проголошення створення Української Держави. Промовляли: єпископ д-р Григорій Хомишин, інж. Ілля Сем'янчук і д-р Богдан Рибчук.

Одним із перших німецьких урядів, які явилися в Станиславові, було горезвісне Гестапо під продом Ганса Крюгера. Хоча в місті й терені правила формально військова мадярська адміністрація, на основі окремого договору, Гестапо почало свою працю. Вони примістилися у будинку при вулиці Білінського, де перед ними була така сама советська установа НКВД, і негайно почали арештувати комуністів, поляків, жидів і розстрілювали без розбору.

22 ЛИПНЯ, зорганізовано при Обласній управі відділ загальної адміністрації.

24 ЛИПНЯ, відділ загальної адміністрації приготував до друку вісник станиславівської Обласної управи, але проти його деяких приписів піднесла заміти ОУНр.

26 ЛИПНЯ, львівський осередок ОУН одобрив зміст вісника у поданій формі і без змін.

29 ЛИПНЯ, перше число того вісника появилось без перепон з боку мадярського командування.

3 СЕРПНЯ, неділя. Велике церковне свято, що його влаштували отці Редемптористи на площі за парком. Починають являться німці, що мають перебрати адміністрацію.

7 СЕРПНЯ, прибув до Станиславова д-р Гайнц Альбрехт, майбутній окружний староста. Увечорі на площі біля пошти мадярський полковник Лерер передав Альбрехтові владу.

10 СЕРПНЯ, в залі Сокола відбулася довша сесія голів сільських управ (солтисів) з повітів Станиславів, Надвірна і Товмач. Промовляли від німців д-р Альбрехт і Зірк (Sierk), який мав вести господарський відділ.

14 СЕРПНЯ, до Станиславова приїхав д-р Ляш (Lasch), голова львівського дистрикту. У театрі два мадярські генерали передали губернаторові д-рові Ляшеві адміністрацію області чи округи. На площі перед театром відбулася дефіляда німецької поліції і української міліції. Опісля в ресторані Київ мадяри прийняли гостей обідом.

31 СЕРПНЯ, новозорганізовані Січі устроїли і відбули свято зброї. Увечорі святкова академія.

1 ВЕРЕСНЯ, зі Львова, з уряду міри й ваги прийшло письмо тільки польською мовою, проти чого внесено протест.

1 до 3 ВЕРЕСНЯ, падали великі дощі, приходили алярми про повені. У місті якийсь час не було світла тому, що була затоплена електривня, що її вів інж. Богдан Пристай. виявилось, що повинь була страшна своїми розмірами й силою. Вода в ріках, передусім у Дністрі піднялася на 8 до 12 метрів понад нормальний рівень. У тих сторонах були страшні шкоди: топилися коні, худоба, з водою попало збіжжя, а були й втрати в людях. Декуди вода забрала будинки і весь дорібок.

4 ВЕРЕСНЯ, появилoся оголошення про здачу зброї і амуніції з реченцем до 15 вересня 1941 р.

8 ВЕРЕСНЯ, прийшло з дистрикту розпорядження про виміну карбованців на золоті емісійного банку. Давня дзвінка польська монета залишена в силі. Напсувало то нам досить крови.

9 ВЕРЕСНЯ, прийшли денники Генеральної Губернії чч. 1 до 6 і 8 українською мовою.

12 ВЕРЕСНЯ, почав творитися Український Комітет. Розкопи помордованих більшовиками жертв. Ту працю виконували жиди під відповідним наглядом.

13 ВЕРЕСНЯ, виготовлення службових приписів для української поліції, яку перетворено з нашої міліції. Німці вимагають, щоб письма з окружного староства виходили по-німецьки. Вкінці погодились, що до вищих урядів ідуть письма німецькою мовою, а до підчинеих — українською.

14 і 15 ВЕРЕСНЯ, масові арешти членів ОУН — бандерівців, членів Січей і молоді.

17 ВЕРЕСНЯ, засідання Українського Комітету; головою обраний проф. Микола Лепкий. З'ясовано завдання Комітету і тактику його праці.

23 ВЕРЕСНЯ, прийшло розпорядження про поділ дистрикту на округи, від нас відпав повіт Товмач, а прибув рогатинський повіт. Обіжник губернатора вичисляє збірні громади в давніх польських кордонах, що їх треба ступнево творити.

24 ВЕРЕСНЯ, делегація Українського Комітету ходила до Гестапо, до Крюгера, щоб порозумітись у справі поточної праці.

4 ЖОВТНЯ, відбулася конференція, що її скликав заступник старости і одночасно комісар міста Бо. Присутні: Лепкий, Джердж, Голембйовський, Яшан. Тема: чому відносити між німцями і українцями охолоджуються?

12 ЖОВТНЯ, почалася чистка жидівського населення міста, на більшу скалю. Проводить її Гестапо.

19 ЖОВТНЯ, відбулося засідання Українського Комітету. Справи у зв'язку з приїздом генерала-губернатора д-ра Франка; делегація, промова тощо.

22 ЖОВТНЯ, д-р Франк з численним почотом приїхав окремим поїздом до Станиславова о 9-ій год. ранку, а відїхав після 16-ої год. Були промови, дари, дефіляда, академія в театрі. З нагоди його приїзду вийшла окрема брошура. У брошурі статистичні дані, опис округи (колишньої області) та ілюстрації, між якими знімка українських стрілецьких могил на станиславівському цвинтарі.

29 ЖОВТНЯ, відїшов до дистрикту виготовлений і перевірений проєкт збірних громад-волостей до потвердження. Долучено відповідну мапу.

1 ЛИСТОПАДА, відбулося листопадове свято в театрі, а після того кооперація в будинку Окружного союзу влаштувала скромне прийняття, на якому були й німці.

8 ЛИСТОПАДА, устійнено платні для ненімецьких працівників окружного староства. Увечорі відбувся концерт у театрі на пошану голови Українського Комітету проф. Миколи Лепкого.

16 ЛИСТОПАДА, сесія начальників громад у Надвірній і Делятині. У горах люди голодують; бракує заліза для направи возів і куття коней. Поляки ведуть свою пропаганду.

18 ЛИСТОПАДА. За часів малярської окупації у Станиславові створено Спілку Українських Інженерів, якій Обласна управа продала кілька підприємств. Ту справу порушено тепер німцями, які перейняли підприємства. Підприємства збереглися тому, що спілка інженерів про них дбала і їх захоронила. Станиславів відвідав Дмитро Паліїв, який вів у Криниці спілку для народнього виробництва і хотів відкрити в Станиславові філію.

20 ЛИСТОПАДА, господарський відділ наклав на кооперативу обов'язок збирати всякі поставки. Внесено пропозицію, щоб при поділі концесій на продаж тютюневих виробів і алькогольних напитків брати до уваги найперше кооперативи.

29 ЛИСТОПАДА, відкрито курси для волосних старшин і секретарів. У них взяло участь 75 курсантів з повітів Станиславів і Калуш. Курси відкрив д-р Альбрехт, а з дистрикту були д-р Троян, колишній сенатор, і д-р Рив'юк.

7 ГРУДНЯ, заведено ощадності в опалі й освітленні; електривні бракує вугілля, що його не можна одержати через транспортні труднощі. Створення жидівської дільниці-гетто має закінчитись до 20 грудня 1941 р.

8 ГРУДНЯ, Станиславів відвідали журналісти з Кракова.

17 ГРУДНЯ, Гестапо проголосило приписи про гетто, організацію якого закінчено.

19 ГРУДНЯ, в Українському Комітеті складали іменинові побажання голові проф. Миколі Лепкому; зі Львова були д-р Кость Паньківський і директор Володимир Блавацький. Були й німці д-р Альбрехт, Бо і Ассман з Гестапо.

22 ГРУДНЯ, прийшло розпорядження дистрикту, що з ощадностевих міркувань (світло й паливо) святочні ферії тривають від 24 грудня 14-ої год. до 1 січня 1942 р. включно. Виклади на курсі волосних старшин і секретарів мусять продовжуватися тому, що їх треба закінчити 31 грудня, а 2 і 3 січня 1942 р. провести іспити.

28 ГРУДНЯ, відбулися збори спілки інженерів. До дирекції спілки ввійшов інж. Ілля Сем'янчук. Німці обіцяли залишити спілці п'ять об'єктів, але виявилось, що треба змінити умову спілки. Цю працю накинено на д-ра Василя Яшана.

II. РІК 1942-ий

2 СІЧНЯ, відбулися іспити курсантів у двох комісіях: в одній головою був д-р Альбрехт, а в другій д-р В. Яшан. Зі Львова приїхав д-р Рив'юк. Висліди були добрі, тільки бракувало кількох курсантів, які почували себе неприготованими. Кандидати на волосних старшин і секретарів отримали свідоцтва.

6 СІЧНЯ, працівники отримали скромні святочні додатки. Д-р Альбрехт дав до перекладу побажання з нагоди українських свят, які вспіли появитися у часописі "Українське слово", що його добре редагував проф. Дмитро Грегोलінський. Окружний староста з ріднею провів наш Свят-вечір у Делятині, куди його запросив наш староста Пацкань.

7 СІЧНЯ, Свято Різдва. Після Богослуження командування поліції влаштувало святочне прийняття. Були голова УК, посадник, старшини, підстаршини і стрільці української поліції, господарем прийняття був комендант сотник Банах.

11 СІЧНЯ, прийшов наказ про обов'язкову здачу лещат, лещатарських черевиків.

12 СІЧНЯ, у відділі загальної адміністрації створено окремий поліцейний відділ, що його мав вести німець Міллер.

14 СІЧНЯ, свято Василя — Новий Рік. УК після полудня влаштував приймну дитячу імпрезу; з нашими дітьми бавились і колядували й німецькі діти.

21 СІЧНЯ, на вимогу дистрикту відкрито другі з черги курси для вишколу волосних старшин (війтів) і секретарів. Через брак палива, світла і доброго приміщення важко такі курси вести. Технічними справами зайнявся мгр. Михайло Кіндрачук.

26 СІЧНЯ, Вістка про відхід губернатора львівського дистрикту д-ра Ляша, це становище зайняв д-р Вехтер, що був досі губернатором краківського дистрикту.

2 ЛЮТОГО, окружний староста в межах карної адміністраційної процедури видав розпорядження, які кари можуть накладати старости, волосні старшини та начальники громад і за які провини.

5 ЛЮТОГО, вийшло розпорядження окружного старости про рух на дорогах.

9 ЛЮТОГО, вийшов наказ про здачу овечих шкір — сирих, півсирих, гарбованих; їх мають переробляти в гарбарні в Тисьмениці на кожухи для фронтників. З Коломиї надійшли вістки, що там 5 лютого Гестапо почало масові арешти серед українців.

13 ЛЮТОГО. У горах вже раніше почався голод; люди їздять на Поділля і міняють прерізні речі за харчові продукти, але залізнична поліція харчі конфіскує. Д-р Альбрехт і Зірк обіцяли вистаратись полегші. Окружний староста в супроводі о. Володимира Микитюка з рамени Українського Комітету, д-ра Івана Белея, як окружного лікаря і д-ра Няньчука від уряду прохарчування відвідували місцевості в горах. Вони ствердили прикрий стан населення, а декуди й трагічний.

15 ЛЮТОГО. Внутрішні непорядки в спілці інженерів довели до резигнації інж. Сем'янчука з становища головного директора. Окружний староста дав свою згоду, щоб спілці залишити п'ять підприємств, але уряд тройгандштелле не хоче знести комісаричної управи.

19 ЛЮТОГО. У повіті Надвірна, обов'язки комісара виконував

німець Гетцель. Його арештували німці за зловживання, мабуть, знайшли в нього забагато жидівського золота. Залізнична охорона, в якій працює різношерстне шумовиння поводитьсь з людьми на станціях, як з худобою, кричать, б'ють, ганяють. Сьогодні на станції у Станиславові побили учасника курсів волосних старшин, учителя Скульського. Його представлено заступникові окружного старости Бо.

20 ЛЮТОГО. Зірк обіцяв зняти конфіскаату харчових продуктів по поїздах у нашій окрузі, але він не має влади над сусідніми округами. А ті тепер, як навмисне бідним людям усе забирають і конфіскують. Бо повідомив, що поліциста, який учора побив Скульського, звільнено з праці й обіцяв усунути зловживання.

21 ЛЮТОГО, відійшло до дистрикту звідомлення про катастрофальний стан прохарчування населення в гірських районах і околицях знищених повинню восени. З дистрикту знову прийшов ургенс, що з гір звезено лише 70 процент дерева. Очевидно, дерева треба б звести багато більше, але ж треба харчів для робітників, для коней вівса і трохи заліза, щоб було чим направляти вози і підковувати коні. Голодні люди й худі коні до праці нездатні.

22 ЛЮТОГО, у театрі йшла прем'єра п'єси "Чорноморці". Начальник електривні жалувався, що наші не хочуть зголошуватись до праці в електривні, хочуть готових посад, а нема кому вчитися на дуже потрібних фахівців. Те саме всюди.

23 ЛЮТОГО, міська газівня перестала працювати тому, що не одержала вугілля.

24 ЛЮТОГО. На адміністраційному курсі ведено окремо курс волосних старшин і окремо для кандидатів на секретарів. Сьогодні о 15-й год. почались іспити у двох комісіях для кандидатів на вїтїв. Д-р Альбрехт на відпустці, а заступає Бо.

25 ЛЮТОГО, цілий день продовження іспитів. Всіх курсантів було 45. З них, декого, іспитова комісія визнала здібними бути посадниками міст, волосними старшинами збірних громад, а декількох лише солтисами. З парафіяльного уряду приходив о. Луцик і жалувався, що парафіяльні уряди мають неприємності в справі метрик. Гестапо забрало у нього метрикальні книги до перевірки. Гестапо шукає, чи священники не вихрещують жидів. Навіть єпископа кликали до Гестапо.

27 і 28 ЛЮТОГО, впродовж цих двох днів, комісії відбували іспити курсантів, кандидатів на секретарів. Комісія визнала здібними на волосних секретарів 28 курсантів, а 52 на помічників секретарів, а двох визнала нездібними. Делегатом з дистрикту був д-р Рив'юк, якого ми просили, щоб представив у дистрикті, що курси нас дуже обтяжують і, щоб їх влаштував дистрикт.

1 БЕРЕЗНЯ, неділя. По полудні концерт симфонічної оркестри під проводом енергійного молодого Колесси.

3 БЕРЕЗНЯ, Союз громад і волосні управи почали працюю; далі ведуть свої агенди повітові староства.

5 БЕРЕЗНЯ, появилася розпорядження про здачу жорен тому, що господарі не здають поставок збіжжя. Знову ж бідні люди, які вижебрають кілька кілограмів зерна перемелюють те зерно лише на жорнах, бо до млина нема з чим іти. І так постає свого роду зачароване коло, і як з нього вийти?

8 БЕРЕЗНЯ. Нові харчові приділи для ненімців. Денно двісті грамів хліба і чверть худого молока. Тижнево: 200 гр. м'яса, 200 гр. муки, 100 гр. круп, 125 гр. цукру, 125 гр. мармеляди, 60 гр. олії. На місяць 5 яєць. Але мармеляди ще взагалі не було, олії не видно кілька місяців, а худого молока також нема. Хліб дуже недобрий з мішанини, гливкий, невипечений, бо нема досить дров. Надзвичайно прикре становище по дитячих притулках; колись діти до 6 років діставали по чверть літри повного молока, тепер того нема, бо і худого не стає. Голодні діти просять їсти, а нема їм що дати.

12 БЕРЕЗНЯ, прийшли приписи про мішані подружжя. Між іншим, німцям не вільно одружуватись з чужинцями без дозволу уряду Г.Г. У тих справах вийшов обіжник до парафіяльних урядів. В окрузі ще працюють 32 римокатолицькі парафії.

13 БЕРЕЗНЯ, прийшла вістка, що в Делятині Гестапо арештувало д-ра Івана Докторука. Він працював у старостві й мав обороняти жидів. З дистрикту приїхали високопоставлені особи з відділу прохарчування. Тому, що через брак палива готелі зимні, їх приміщено в будинку окружного староства. Для їх потреб забрано і кухню, у якій обідали працівники.

14 БЕРЕЗНЯ, окружне староство установило години праці від 7:30 рано до 18:30 по пол.

16 БЕРЕЗНЯ, Союз громад видав приписи про фінансове господарство міст, волостей, громад, про виготовлення бюджетів за час до 31 березня 1942 р. і за бюджетовий рік, що починається 1 квітня 1942 р., про розмежування дорогових обов'язків, статут дорогового податку, про податок від псів і статут того податку, про данину від мешканців.

17 березня, Окружний господар Зірк вимагає, щоб наші повітові староства далі займалися справами прохарчування, хоча то ділянка загальної адміністрації, а не самоврядування.

19 БЕРЕЗНЯ, окружний ветеринар Новак подав, що в Болшівцях люди привезли на санях 9 корів. Як їх убито, виявилось, що вони дійшли до такого стану з браку корму. Коні також виголоднілі й худі; у деяких селах кожного тижня гине по 10 коней. Нема їх чим кормити, а вимоги для всяких підвод дуже високі.

20 БЕРЕЗНЯ, о 7:30 год. ранку апель ненімецьких працівників, що його наказав окружний староста. Присутніх було 125 осіб, а 5 у подорожах або хворі. Д-р Альбрехт вказав на шкідливість, що її спричинює національна ненависть між поляками й українцями.

21 БЕРЕЗНЯ, д-р Альбрехт покликав до діяльності в Станиславові союз мистців (Kunstverein) до якого належали німці, українці і поляки, які навіть творили більшість. На основі якогось письма Українського Комітету про те довідався уряд у Кракові і наказав те товариство розв'язати. Окружний староста скликав у тій справі конференцію, на якій заявив, що Кунстферайн розв'язаний на основі доносу Українського Комітету, і, не чекаючи на в'яснення, вийшов. Постає прикра ситуація — ніби конфлікт між УК і крайстгавпманом.

21 БЕРЕЗНЯ. На повір'ї в'язниці вже кілька днів відкопують трупів це в'язні побиті енкаведистами. Тіла побитих, вже значно розкладені, покладані верстами у глибоких ямах; верства людей, а на те верства їх одягів. Таким способом мали бути затерті всякі сліди сталінських злочинів. Частину трупів викопано в липні минулого року, але треба було припинити працю, бо було гаряче і розклад тіл засильний. Трупи дуже змасакровані, майже всі мають пов'язані назад руки дротом або шнурками, декотрі мають на головах мішки. Лікарі по-зможі шукали причини смерті, що нею звичайно був постріл у потилицю. Були мертві й без пострілів, і можливо, що деяких побитих кидали в ями ще живими; а ями такі глибокі, що в них важко знайти дно.

23 БЕРЕЗНЯ, неділя, о 15-й год. по пол. величавий похорон згаданих жертв терору енкаведе. Дуже багато народу також із сусідніх сіл, велика кількість вінків, багато плачу, промови відповідні до трагічної хвилини. Мала з того користь замученим, але наука для живих.

24 БЕРЕЗНЯ, з наказу дистрикту розв'язано староство в Городенці. Повіт Городенка приділено до округи Коломия, а повіт Товмач до Станиславова. Від округи Станиславів відходить багатий і гарно організований повіт Рогатин, де старостою є Грицай.

28 БЕРЕЗНЯ, артисти львівського театру грали в нашому театрі ім. Франка п'єсу "Тріумф прокурора Дальського".

29 БЕРЕЗНЯ, відбувся гарний концерт в честь Шевченка, заходами УК.

5 КВІТНЯ, Великдень, населення святкує те велике свято в недостатках, а дехто і в нужді.

9 КВІТНЯ. Волосні управи працюють уже досить добре. Союз громад має вже правильно обсажені відділи, які працюють повною парою: податковий, книговедення, особових справ, касовий, контролю і перевірок. Обов'язки пожежного інструктора виконує тимчасово комендант міської пожежної сторожі Когут. Ще нема дорогового інженера. Наші волості працюють уже добрий місяць, мають свої прибутки і ними покривають видатки.

10 КВІТНЯ, в Товмачі створено відділ Союзу громад; повітовим комісарем є німець Допплер.

Прожиток населення у гірських околицях і в тих, де була повинь, далі катастрофальний. Цілі громади бідняків їдуть за Дністер на Поділля; купують, міняють, просять, жебрають, бо вдома голодують. Але вже мало що знаходять; от кілька кілограмів картоплі, трішки зерна, а дехто і ні з чим повертається. А ще ж треба на насіння придбати. Нужда й біда велика. У Палагичах на пересідній станції ждала на поїзд жінка з малою півторарічною дитиною. Вона з Богородчан, голодує і їздила за Нижнів щось придбати, але мало що випросила. Дитину не може зоставити вдома, бо не має ні крихітки їжі, а добрі люди, які дитину прийняли б, самі голодують. Дитина плакала, бо була голодна; кусок невипеченого хліба і зварене яйце, що їх одержала, поїла з великим апетитом.

11 КВІТНЯ, в місті протижидівська акція.

15 КВІТНЯ, в Товмачі відбулася перша сесія, з рамени станиславівської округи, для волосних старшин, секретарів і начальників громад.

19 КВІТНЯ, до Станиславова приїхав губернатор львівського дистрикту д-р Вехтер (Waechter). Він конферував з німцями, а з українців зустрів посадника міста проф. Івана Голембйовського і трьох людей з Українського Комітету. Увечорі відбувся концерт хору "Думка", дуже гарний, диригент Колесса.

21 КВІТНЯ. В околиці сильніші детонації, це німці нищать непотрібну амуніцію. Заступник старости і комісар міста почали працю з метою прикрасити місто. Почав від станції, при якій закладають малий парк і для того розбирають кілька будинків. Вид на станцію і зі станції буде гарний.

22 КВІТНЯ, розпорядження Г.Г. про будівельну службу в Г.Г. Обов'язок праці для ненімців від 18 до 60 року життя.

23 КВІТНЯ, на сесії в Делятині окружний господар Зірк подав до відома, що повіт отримав 8 вагонів зерна на засів: овес, ячмінь, яру пшеницю і вику. Старається також одержати і картоплю.

30 КВІТНЯ, відбулася сесія в Галичі. Повіт дуже потерпів від повені восени минулого року. З каси Союзу громад передано Відділові 85 тисяч злотих для поділу між потребуєчих.

1 ТРАВНЯ, робітниче свято, що його в часі спокою й націоналсоціалістична Німеччина дуже врочисто відзначала. Тепер тільки німецькі працівники мали вільне. Всі інші працювали, а рільникам окремо пригадувано, щоб у той день працювали.

6 ТРАВНЯ, Союз громад, який покриває кошти міської поліції, попав у конфлікт із командуванням німецької шуцполіції, яка виставила до заплати рахунки, але їх сама підписала, а повинно підписати і командування української міської поліції. Крім того в рахунку є також видаткова позиція із списком жидівських робітників, яких українська поліція напевно не вживала для своїх потреб, а як жиди працювали, то для шуцполіції, яку утримує уряд.

11 ТРАВНЯ, У Станиславові є табори полонених, як не постійні, то переходові; у них є наші і чужі. Між полоненими трапляються випадки смерті, а ніяка влада не хоче покривати коштів похоронів.

12 ТРАВНЯ, вислано до уряду письма в справі звороту комунального майна. Ідеться про нерухоме майно колишніх повітових відділів, яке має бути повернене Союзіві громад, і про таке ж майно громад, що вони повинні отримати на власність і в уживання. Труднощі в тому, що уряд вимагає доказів, а їх звичайно дуже важко віднайти, бо ґрунтові книги в більшості понищені.

16 ТРАВНЯ, Надії на покращання прохарчування з весною не оправдались. Люди з голоду пухнуть і вмирають. Коні й рогата худоба також падають, як ідуть на зелену пашу, видно, їх голодні шлунки не можуть переставитися на зелений корм, а сухої паші нема.

20 ТРАВНЯ, у Дзвинячі припинила працю копальня земного олію, бо села не давали потрібної кількості робочої сили і підвод для доставки дров. Окружний староста перевірював справу на місці і в числі забрав дві особи призначені до табору примусової праці у Львові. Від різних урядів і приватних осіб приходять чимраз більше скарг, що люди не хочуть працювати. Голодні люди і голодні коні працювати не можуть.

21 ТРАВНЯ, Український Комітет запросив декого з українців на зустріч з німецькою владою. Пришов лише Ассман, який подав себе за політичного референта Гестапо, у тому характері він займається і українськими справами. Говорив про розвиток націонал-соціалістичного руху в Німеччині. Німці вважають українців своїми приятелями, а долі України фюрер ще не вирішив.

28 ТРАВНЯ, у Товмачі відбуто чотириденний курс для волосних старшин і секретарів, щоб правильно почали свою працю, зокрема книговедення.

29 ТРАВНЯ, на адресу Союзу громад прийшло цікаве письмо. У ньому пропозиція, щоб уряд запровадив місячні оплати для тих пар, які живуть без церковного шлюбу. Письмо вийшло від волосної управи, без підпису, мабуть за ініціативою місцевого священика. Воно далі не пішло, німецький уряд таких місячних оплат не міг би узаконити, бо ж Адольф Гітлер жив без шлюбу з Євою Бравн. Того, мабуть, не врахував автор чи ініціатор письма.

30 ТРАВНЯ. Від округи відпали з приділеного повіту Товмач положені за Дністром громади: Петрилів, Дуброва, Золота Липа і Горигляди.

1 ЧЕРВНЯ. Місто не має потрібних прибутків, щоб покрити конечні видатки. З тієї причини Союз громад почав покривати дві третини коштів утримання притулку для старців і для дітей.

6 ЧЕРВНЯ, Станиславів відвідали достойні гості: проф. В. Кубійович, д-р К. Паньківський, мгр. М. Ценко і редактор М. Добрянський. Пополудні вони мали зустріч з німецькими достойниками міста. Окружне старовство проголосило два накази: в одному оголошено заборону пасти худобу в пришляхових ровах, а в другому наказ відпочину для коней; кіньми можна працювати до 21 червня лише в дуже пильних випадках і на доручення уряду.

7 ЧЕРВНЯ, НЕДІЛЯ. Президія Українського Комітету і гості зі Львова полагоджували внутрішні справи відділу УК, а після обіду вони відбули зустріч з громадянством у залі Моцартеум. Мав промовляти полк. Бізанц, але не прибув, бо поїхав до Кракова попрощати сина, який відходив на фронт. Довший виклад мав ред. М. Добрянський. Голова УК проф. М. Лепкий пояснив, що реферат проф. В. Кубійовича нав'язує до реферату Бізанца, а тому, що Бізанц не міг прибути, відпадає і реферат Кубійовича.

9 ЧЕРВНЯ, сесія волосних старшин, секретарів і солтисів у Галичі. Сесії такі відбуваються дуже часто в осередках повітів, отже у Станиславові, Надвірній, Делятині, Галичі і Товмачі. У Галичі є православна парафія.

10 ЧЕРВНЯ, також сесія у Галичі. З того повіту виїхали до Чорткова підводи, які мають привезти звідтам, зерно на засів. На сесії був присутній комендант німецької жандармерії; запитаний, чому в Палагичах на станції відбирають людям усі припаси, що їх вони добули на Поділлі, пояснив, що відбирали лише те, що було понад 5 кілограмів. На те д-р Альбрехт дав доручення, щоб людям з гір нічого не відбирати тому, що там голод і нема насіння.

11 ЧЕРВНЯ, Союз громад відвідав проф. д-р Іван Мірчук. Як німецький громадянин у ранзі сотника німецької армії він брав участь у кампанії проти Польщі. Відтак був звільнений з армії, щоб віддатися потрібній науковій праці, і тепер живе в Берліні та працює як голова Українського Інституту. На питання, чому німецька політика супроти українців така неоднакова і різна, відповів, що однородної лінії нема, а кожне міністерство веде свою політику. Загально політика німецького осередку є протипольська, а починають появлятися і міцні протиросійські настрої.

Д-р Антін Княжинський, який працював якийсь час у Коломиї, як лучниковий до мадярських командувань від Обласної управи в Станиславові, а тепер працює як один з референтів УКомітету в Станиславові, приніс вістку, що в Коломиї Гестапо арештувало начальника Союзу громад Левицького і працівників того союзу Бакая і Добрянського.

12 ЧЕРВНЯ, при нагоді зустрічі з полковником Бізанцом українці питали, чому деякі німці так некультурно й дико поводяться з нами в часі такої важкої війни, коли треба б багато взаємного виrozumіння. Він відповів, що німців є біля 60 мільйонів, а в тому близько 60 тисяч людей не культурних, гоштаплерів і злих. Українці мають того пеха, що більшість німецької адміністраційної машини на українських землях складається з тих людей. До тої категорії належав і німець Дрессель, що при окружному старостві мав уряд т.зв. ляндинспектора. Той уряд мав нагляд і керував колишніми радгоспами, тобто колишніми маєтками — більшими посіпостаями. Той ляндинспектор, людина гостра й нервова, в селі Озерце галицького району зневажив, побив начальника громади, забрав йому коня і дві корови та хотів арештувати. А все тому, що начальник громади не подбав, щоб люди повернули все двірське майно до радгоспу, що тепер називається лігеншафт (Liegenschaft). Він хотів, щоб навіть огорожу привернути до попереднього стану. Після року і в змінених обставинах такого чуда не міг би доконати і сам Дрессель.

Друга його справа надійшла з Майдану Середнього, де він наказав начальникові громади виставити довкола двора-лігеншафту понад одну тисячу метрів огорожі, тому, що по відході радвледи люди огорожу розібрали, і загрозив начальникові різними карами. Важко було того німця переконати, що його вимоги в час, коли всього брак, неможливі до виконання.

13 ЧЕРВНЯ, Союз громад у порозумінні з окружним лікарем зорганізував 15 здоровних пунктів з приділеними округами (Gesundheitsbezirk). Кошти їх покриває Союз громад.

20 ЧЕРВНЯ. Сучасні спекуляційні ціни на чорному ринку: 1 кілограм муки 45 злотих, 1 кг м'яса 20 зл., 1 кг масла 80 зл. 1 кг цукру 50-60 зл. Товщів і на чорному ринку важко дістати.

22 ЧЕРВНЯ. Роковин початку війни на Сході офіційно не святковано.

25 ЧЕРВНЯ, відбулася нарада у справі виміру контингентів. Від УК брав участь інж. І. Сем'янчук. Німці ставлять зависокі вимоги. Минулого року наклали були 4 тисячі тонн хлібного контингенту (жито і пшениця), і годі було той запас зібрати. На 1942 рік хочуть 14 тисяч тонн жита і пшениці — цифра рішуче зависока. Навіть у мирних часах округа потребувала привозу тих продуктів. Хіба що німці й на тому секторі йдуть на винищення населення голодом.

27 ЧЕРВНЯ. В окрузі появився якийсь штукар-факір, зве себе Волощук. Наказує волосним старшинам все для нього приготувати, приходять і показує свої штуки. У часі війни такі спектаклі не на місці. Тому справу припинено.

30 ЧЕРВНЯ, в окрузі створено і організовано округи оглядин м'яса (Fleischbeschaubezirk). Кошти їх покриває Союз громад.

1 ЛИПНЯ, з терену прийшли скарги на начальника громади Боднарова і начальника громади Ямниці. Після перевірки справ на місці виянилось, що в обидвох селах є люди, які голодують. Дехто мусить купувати молоко і яйця, щоб здати контингент. Виявилось, що в першому випадку начальник дуже добрий господар, але кепський начальник. Сам не здавав поставок, а виказував до покарання невинних. Його д-р Альбрехт усунув із посту і призначив до виховного табору в Станиславові на час до початку жнив. У Ямниці скарги виявилися безосновними і начальник залишився.

Була ще одна скарга на управу волости в Хотимирі, яку подав Зехерс, комендант будівельної служби (Baudienst) і яка виглядала дуже неприємно, бо Зехерс (Saechers) закинув волості саботаж. Він дав окружному старості нерозпечатаний лист, що його волость не хотіла розпечатати і доручити, кому належало. Йшлося про покликання обов'язаних до праці наших юнаків. Вже на поштової агенції в Хотимирі пояснили, що в коверті є вияснення, а в волості д-р Альбрехт письмо відкрив і з полегшею зідхнув. У письмі секретаріят бавдінсту вклав помилково візвання, спрямовані до громад, яких нема в Хотимирській волості, а є вони в Марківцях. Секретар написав пояснення і в тому самому коверті повернув письмо до бавдінсту в Станиславові. Гострий канцелярист, поляк, замість відкрити письмо, сказав комендантові, що то певно саботаж, а волость хоче боронити від обов'язку праці своїх молодих осіб. А вислід такий, що чотири урядові особи втрачають дорогий час, майже цілий день, і ще витрати на їзду автотом. Також у Хотимирі є голодні, опухлі, хоч то найбагатші, найурожайніші околиці в окрузі.

3 ЛИПНЯ, після сесії в Галичі ми використали нагоду, щоб відвідати село св. Станислав. Населення села мішане — українці й поляки. Начальник українець, бо більшість у селі українська. Він відкрив головний вхід до костела св. Станислава. Той костел — то за княжих часів побудована церква св. Пантелеймона з тесаних бльоків вапняка. Будівля понад сімсот літ збереглася до висоти кривлі в первісному стані; мури біля півтора метра завгрубшки, а при вході прекрасно виконані портали. Дах і копула перебудовані в пізніших часах. Під церквою льох, до якого не можна було дістатися, бо вхід тяжко завалений. Кілька тижнів тому там господарювало Гестапо. До пивниці дістались, вживаючи ломів, і знайшли там під вітарем заховану польську зброю. Арештували трьох священиків і одного старшого брата. У льоху мають бути поховання ще з княжих часів, але не впорядковані, бо коли церкву поляки замінили на костел, про похованих під церквою не дбали. Положення великої парафії дуже гарне; мешкальний будинок дуже просторий, але пустий, порожній і опечатаний. Гарні господарські будинки, красний город, великий сад, дерева старі, між ними альтани, а в невеликій пасіці гуде бджола. Усім майном опікується начальник громади, і в нього ключі.

10 ЛИПНЯ, німецька поліція влаштувала облаву на купальних пляжах і половила багато молоді, передусім дівчат; їх мають вислати на працю до Німеччини.

13 ЛИПНЯ, ввечері Український Комітет прощав інж. Ілька Сем'янчука; він відходить на становище начального директора Центросоюзу у Львові.

14 ЛИПНЯ, Станиславів відвідували полковник Роман Сушко та інж. Осип Бойдуник з рамени ОУН Мельника.

15 ЛИПНЯ, устійнено склад працівників на етаті Союзу громад. У властивій самоуправі 42 працівники і 14 робітників; для харчового уряду 32 працівники; місцевий відділ здоров'я 15 працівників і 8 робітників; у ветеринарній службі 3 працівники; відділ вантажних авт 8 робітників; шляховий відділ 8 працівників і 5 робітників; сирітський захист 8 працівників і 4 робітники. Разом 166 осіб.

19 ЛИПНЯ, неділя після полудня. Співаки хору "Боян" з одного боку і співаки хору "Думка" з другого боку грали копаного м'яча. Тому, що між ними досить старших мужчин, гра часто мала веселий характер і забавляла глядачів.

24 ЛИПНЯ. Українська Служба Батьківщині — це була патріотична назва робітничих відділів бавдінсту, що в них працювали наші юнаки при різних роботах. У тій службі на передових місцях були поляки. Господарювання було лихе, робітників обкрадали з харчових приділів, вони голодували, приміщення були брудні, завошивлені. Багато зусиль треба було, щоб у справу вглянули компетентні чинники і душну атмосферу прочистили. Декого арештували і дали до суду, декого звільнили, і відносили покращали.

30 ЛИПНЯ, відбулися відвідини генерал-губернатора Франка. Він відвідував коломийську округу, очевидно — у численній асисті своїх урядовців, а був з ним і д-р Вехтер з деякими урядовцями дистрикту. Д-р Альбрехт зустрічав д-ра Франка на межі обох округ за Ворохтою, де ціла церемонія відбулася біля 1-ої години полудня. шлях, яким проїздила кавалькада складена з понад тридцяти авт був дуже бережений; у відступах так, щоб один одного міг бачити, стояли українські поліцейські, в населених пунктах стояли і німецькі жандарми або поліцаї. Дехто з них їздив по дорозі мотоциклом. Гестапо видало було наказ, щоб цивільне населення стояло у віддалі 10 метрів від дороги, але те нерозважне розпорядження відкликав окружний староста, і групи людей, правда — невеликі, стояли коло шляху. Села виставили тріумфальні брами з написами: Слава Україні, Бог і Україна, та очевидно Willkommen.

У населених місцях делегації з кількох осіб вітали гостей, а при тому висловлювали свої клопотання і бажання. Ворохта просила, щоб їх не віддавати мадярам. Дальша тура йшла з Ворохти до Татарова, а звідти до Яблониці, аж до мадярського кордону. Повертаючись, ціла група затрималася в будинку Гестапо і біля нього в Татарові, а потім біля тунелю і Каменя Довбуша. Там оглядали цілком знищений середній лук залізничного мосту. Провізоричний міст із дерева дуже високий і не дуже безпечний. Довше затрималися гості в Яремчу, де віддыхали в німецькому відпочинковому будинку, що його недавно встигли відреставрувати.

3 СЕРПНЯ, окружний староста проводив у селі Озерце провізоричне голосування. Виявилось, що в селі 98 поляків і 93 українці. Тому, згідно з обов'язуючими приписами, відібрав урядування від начальника громади українця, а передав полякові.

4 СЕРПНЯ, відбулися перші прилюдні розстріли

станиславівським Гестапом в Солотвині, як у відплату за вбивство одного німецького і двох українських поліцаїв, що його dokonала якась невідома банда, яка також ограбила домівку УК в Солотвині.

6 СЕРПНЯ. Наслідком доносів після доходжень на місці змінено начальника громади у Ворохті, а день раніше в Гвозді. Учительську оселю у Ворохті перебрав для свого вжитку д-р Вехтер, згідно дистрикт, бо оселя не була знищена і поміщувала народню школу. Для потреб школи громада мусить реставрувати знищений будинок, де колись був відпочинковий дім залізничників.

10 СЕРПНЯ, появилася якась банда в околиці Делятина.

19 СЕРПНЯ, відбулося віче Українського Комітету в Яремчу, де обговорено загальне положення і місцеві потреби населення. Спеціально підкреслено потребу навчання, а з тим і культурного рівня (взагальному), бо через гірське положення, тут, ту ділянку дуже занедбано і майже не було видно інтелігенції та фахівців. Біда і голод привчили мешкаців гір, що мусять у першу чергу самі дбати про харчування. Тому видно більше землі під засівом вівса й жита, а передусім насаджено дуже багато картоплі, яку вони називають ріпкою.

30 СЕРПНЯ, у Станиславові жид, сірчаною кислотою, обілляв українського поліцеста.

1 ВЕРЕСНЯ, Гестапо проводило жидівську акцію в Делятині. У цілій окрузі проведено так звані шляхові тижні, під час яких населення було зобов'язане працювати при напрямі доріг. Не всюди та праця проходила успішно, бо робочої сили залишалось мало, а на добавок нема потрібних харчів у достатній кількості. Щоб привести до можливого порядку шлях Ворохта — Яремче, яким переїздив д-р Франк, мусіли працювати шкільні діти, а навіть жінки з малими дітьми; жінки працювали на дорозі, а діти плакали, лежачи по ровах.

6 ВЕРЕСНЯ, свято обжинок — до полудня в Галичі, а після полудня в Товмачі; влаштовує Український Комітет і ляндвірт.

7 ВЕРЕСНЯ, свято обжинок у Станиславові почалось о пів до десятої год, рано. довгим походом. Перед трибуною біля будинку, в якому приміщувався Український Окружний Комітет, пройшли селяни у зразковому порядку в гарних барвистих одягах. Ішли дівчата й жінки, одні несли серпи на раменах, а інші — сапи; мужчини з косами, граблями, рискалями, а далі вози, гарно

запряжені коні, вози навантажені сіном, снопами жита, пшениці, а за ними коні тягнули плуги, сівалки й інші господарські машини. Похід тривав довше години, був дійсно гарний, а ясне сонце освічувало учасників. Похід закінчився на площі за парком, і там свято відкрив голова окружного комітету проф. Микола Лепкий. Головну промову мав інж. Ілько Сем'янчук — прекрасно і поетично. Промовляли також окружний господар Зірк і окружний староста д-р Альбрехт; їхні промови треба було перекладати. У промові виступали хори і грала поліційна оркестра, яка закінчила програму німецьким славнем. Того самого дня після обіду було свято обжинок у Надвірній приблизно з такою ж програмою, але з тією різницею, що на закінчення також відспівано при звуках оркестри і український славень.

8 ВЕРЕСНЯ, округу відвідали високі достойники: двох з Берліну, двох з уряду ГГ, а з дистрикту д-р Отто Бауер. Вони оглянули околицю, були в урядах у Надвірній та відвідали волосну управу в Чернівці, де група молоді вивела перед гостями місцеві танці.

12 ВЕРЕСНЯ, Гестапо виселює жидів з гетто залізничним транспортом.

13 ВЕРЕСНЯ. У Ворохті часто можна було бачити графиню польку з чотирьома дітьми. Вона жила скромно, навіть скупко, але Гестапо з Татарова знайшло на її городі схованку, а в ній безліч харчів, матеріалів на одяги, взуття, а до того ще й зброю: сім револьверів з амуніцією, а також 25 кілограмів масла. Графиню, очевидно, арештували, а що діти не хотіли залишитися без матері, а вона без них, то забрали й дітей. Коли перше відходив з Ворохти польський священик, та грабіна прощала його квітами і просила, щоб і далі підтримував духа вірних, бо Польща була, є і буде. Треба подивляти патріотизм тієї людини; вона загинула разом із своїми дітьми за свою Польщу, яку любила. Була то графиня Грабовська.

14 ВЕРЕСНЯ. Окружна лікарня під проводом д-ра Костя Воевідки має власне допоміжне господарство, і прохарчування працівників і хворих можна вважати середньо добрим. Трохи слабше стоїть зорганізована інфекційна лікарня, але в ній не багато недужих. У притулку для старців непорядок; там п'ять осіб живе тільки на приділах із харчевих карток. У притулку для хлопців порядок середній. Діти, зокрема ті, які повернулися з Поділля, виглядають добре. Їх восени й узимі уміщував УК по заможніших господарях у Тернопільщині. Дуже добре ведений притулок для

дівчат: у захисті чистота, діти відживлені й чемні. Ведуть наші сестри. Прикрий стан у притулку для грудних дітей-немовлят. Діти не відживлені добре, досить багато рахітичних, хоч у захисті чистота.

17 ВЕРЕСНЯ, відбулася сесія волосних старшин, секретарів і начальників громад. Головною проблемою був розподіл на повіті і громади кількості робітників до райху. На станиславівську округу наклали дуже високий контингент — 6300 осіб. Перша сесія була в Галичі, а потім по всіх повітах. Справа дуже прикра, бо вимоги праці на місцях також високі.

25 ВЕРЕСНЯ, Український Комітет скликав нараду, на якій обговорено справу переселення з сіл до міст. Безпланове переселення спричинює часто прикrostі. Скріплення українського потенціалу по містах потрібне і побажане, але в тяжких воєнних обставинах вимагає не лише матеріальної допомоги для кандидатів на переселення, але й попередньої перевірки і поради.

2 ЖОВТНЯ, появилось оголошення про затемнювання, бо можливі налети літаків.

3 ЖОВТНЯ, УК вислав 15-членну делегацію рільників до Львова. Такі представництва з усіх округ дистрикту, мають завтра, 4 жовтня, скласти урядові дистрикту дари сільського господарства і звіти. В Окружному Союзі Кооператив містилася так звана культура: то було переважно шкільне приладдя, зошити, багато паперу, але й советські мапи і портрети вождів. Про той склад довідалось Гестапо і все те сконфіскувало. І це сталося тоді, коли діти по школах не мали на чому писати, коли за зошитами і папером був величезний попит, всі уряди не мали канцелярійного паперу; не було навіть на чому надрукувати квитарів. Хто завинив, що ті великі припаси для місцевих потреб пропали, годі було віднайти. Місцеві чинники оправдувалися, що база мала бути поділена між різні союзи, які за советських часів складали на те уділи. Поділ мав провести Ревізійний союз, який здорово спізнився. Але ж Окружний союз мав і дирекцію, і пероснал і навіть німця комісара. А всі вони допустили до того, що велика маса такого потрібного добра пропала.

6 ЖОВТНЯ, у терені почалася підготовна праця для видачі особистих виказок-легітимацій (Kennkarte) для населення округи. Фотографи німецької фірми Ганза їздять по селах і роблять знімки. Здача поставок поступає задовільно. Деяким господарям не вистачає зерна на контингент. Зате врожай картоплі дуже гарний.

8 ЖОВТНЯ, з Дюссельдорфу прийшли два вагони для Союзу громад, а в них 20 дезинфекційних апаратів. Апарати потрібні, і їх розподіляє окружний лікар.

11 ЖОВТНЯ, свято обжинок у Делятині. Погода прекрасна, соняшна. Ціле свято добре організоване і впорядковане; похід ішов гарно й в порядку. На площі був навіть голосник. Свято відкрив о. Володимир Пилипець відважною, патріотичною промовою. Головну промову мав інж. Сем'янчук, а потім говорив Зірк і д-р Альбрехт. У програмі були хорові точки і танці. Відіграно й відспівано німецький і український гимни. Свято влаштувала делегатура УК в Делятині.

12 ЖОВТНЯ, львівські артисти в театрі ім. Франка відіграли перекладену з німецької драму "Ріка" (Der Strom). Гра добра, артисти з досвідом.

15 ЖОВТНЯ, Зірк наміряє відібрати корови з господарств нижче півтора морґа поля, а дати їх до багатших господарів. Він виправдує це так: малі господарства не мають змоги належно корів прокормити, і їх видатність мінімальна. А в великих господарів є корм, а бракує корів; удій тих самих корів може подвоїтись. Може, але тоді діти в малих господарствах залишаться без ложки молока, а тому Зірк такої переміни провести не повинен, хоч би тому, що корови становлять власність і великих і малих господарів.

При тій розмові Зірк вияснив, що всі сусідні округи обтяжено додатковим збіжжєвим контингентом; нашу округу він захоронив.

16 ЖОВТНЯ, увечорі відбулися, сходи́ни української провідної верстви в Отинії, яка дуже розсварена. Обіцяли поправу і співпрацю.

17 ЖОВТНЯ, Союз громад дістав доручення організувати виховний дім для молоді (Jugenderziehungsheim), у якому мали б бути приміщені зіпсовані хлопці, яких не можливо примістити й тримати в інших притулках. Але і приміщення готового нема, ремонт майже неможливий через брак матеріялів, а влаштування також нема.

Союз громад засадив попри шляхи, які втримує, 4 тисячі щеп, переважно яблїнок, що їх набуто у фірмі Терпиляка в Залукві. Щепок черешень не можна було дістати. Посадження проведено в галицькому і станіславівському повітах.

22 ЖОВТНЯ, Станіславів зустрінула дуже прикра і неочікувана несподіванка. З'явилася окрема німецька команда для

висилки робітників до Німеччини. Цілий день тривала ловля людей по всіх вулицях міста. Траплялись дивні курйози, а жертвою падали переважно селяни, які приїздили здавати контингент картоплі або робили закупи на основі премійних посвідок, що їх одержували за доставку контингенту. На збірний пункт попадали працівники урядів, УК, суду, фінансового уряду, кооперації, Народньої Торгівлі, Маслосоюзу. Усіх їх треба було витягати, а це не було легкою справою, і не всіх вдалося видобути. Попадалися жінки, які залишили вдома малих дітей, часто без потрібної опіки, навіть замкнених. Шляховий інженер Союзу громад дістав приділ картоплі та віз її додому, але його включили в ряди зловлених і вели на збірний пункт. Інженер мав щастя, що по дорозі зустрів крайсгавптмана, який його визволив. Але підвода, візник і картопля пропали.

Увечері зловлених людей під сильною ескортою відведено на станцію, звідки відійшов транспорт до Німеччини.

Такий спосіб набору робітників був би може й добрий, якби ловили лише різних спекулянтів, які відтягаються від праці і всякого контролю, живуть у місті незголошені. Але вони бистро орієнтуються, і з них ледве чи кого піймали. А як забирають і вивозять рільників, жінок, урядовців і працівників усяких установ, то вводять загальне огірчення, непевність і замішання. Часто забирають фахівця, якого ніким заступити.

24 ЖОВТНЯ, театр в обновленому персональному складі грав прем'єру "Степовий гість". Хоч учора була ловля, театр був повний. В окружному союзі кооператив через непорозуміння усунено начального директора.

26 ЖОВТНЯ, відбувся апель німецьких працівників окружного староства з нагоди трирічного існування ГГ. Промовляв д-р Альбрехт, який сказав, що майбутнє Генеральної Губернії покищо оповите мрякою. Він впливає, де тільки може, на німецьких урядовців, щоб людяно відносилися до місцевого населення, щоб поправити відносини. Згадав і про останню облаву, і що буде старатися, щоб таке не повторилося.

27 ЖОВТНЯ, почався однотижневий пожежний курс. На курсі 30 учасників у приміщенні міської пожежної сторожі. Курс обіймає теорію і практичні вправи.

30 ЖОВТНЯ, Союз громад закупив у повітряному складі (Treuhandstelle) більшу кількість речей щоденної потреби для поділу і забезпечення притулків і лікарень. Це переважно різна білизна,

постіль з пожидівського майна, все відчищене і дезинфіковане.

31 ЖОВТНЯ, о 14 год після полудня відбулося відкриття сільсько-господарської вистави в Станиславові. Промовляв Зірк,представник Хліборобської палати зі Львова і д-р Альбрехт. Виставка добре зорганізована, обіймала показ коней, рогатої худоби, безрог, овець, кіз, кріликів, курей і іншого дробу. Гарно заступлений насінний відділ, всякі роди збіжжя, городини, овочів; далі пасічництво, молочарство, садівництво, рибне господарство. Були сільсько-господарські машини. Був показ, як правильно складати гній, як садити овочеві дерева, як закопувати на зиму картоплю.

1 ЛИСТОПАДА, о 9-тій год ранку відслужено в катедрі Службу Божу, а о 12-ій в полудне святкова академія у приміщенні Українського Окружного Комітету для вшанування Листопадового чину.

2 ЛИСТОПАДА, кінець-кінцем устійнено, що округи мусять таки дати ще 5500 робітників на працю до Німеччини. У тій справі окружний староста із співпрацівниками і відпоручником УОК об'їздять волосні управи, щоб умотивувати потребу висилки та якось той контингент розподілити. Наради відбуто в Галичі і Делієві.

Напрявні для набору такі: парубки й дівчата по змозі не замолоді, родини без дітей, родини з дорослими дітьми, батьки, які є тягарем для родини, дівки, які ведуть себе неморально, всякі шкідники, що ховаються, втікають від праці та особи в селі небажані, які дають поганий приклад. Не можна брати осіб у поліційній службі, юнаків покликаних до будівельної служби, а також працівників залізниці й пошти.

4 ЛИСТОПАДА. Вчора були сходини в Маріямполі, Єзуполі і Рошневі, сьогодні в Нижневі й Товмачі. Майже всюди нарікання, що відряджені до праці поляки знаходять якусь протекцію і майже всіх їх з урядів праці повертають, як нездібних, а українців, навіть фізично слабших, забирають.

14 ЛИСТОПАДА, субота. У театрі прем'єра п'єси "Ніч під Івана Купала". Гра добра.

16 ЛИСТОПАДА. Далі сходини в справі набору робітників, що відбулися в Делятині для міста і волости Заріче, а по обіді в Ланчині. Тут трапився прикрий випадок. Тому три тижні зловили на роботу і вивезли до Німеччини батька, а вдома залишилася мама з п'ятеро

дітьми. Мати померла до тижня на червінку, троє дітей захворіло й одно померло, двоє в лікарні, а двоє залишилося без опіки, бо добрі люди не мають досить припасів для власних потреб.

17 ЛИСТОПАДА, відбулися сходи в Станиславові. Місто досі не дало робітників до райху, тому його контингент 500 осіб. Місто поділено на 60 бльоків, у кожному комісія для набору має винайти здатних до висилки.

1 ГРУДНЯ, була моя несподівана нічна візита, якої вимагав німецький прокурор. По довгій блуканині я зустрів його у в'язниці. Прокурор думав, що Союз громад зробив донесення на німця Ваґнера, який завідував гаражами союзу, інкасував прибутки і покривав видатки. Але донесення зробив хтось інший, мабуть німець. Прокурор покликав Ваґнера, який був до краю перемерзлий і дав деякі вияснення, а що Союз громад не подавав донесення, прокурор сейчас звільнив Ваґнера. При тій нагоді пощастило витягнути з холодної в'язниці також і шофера Сем'янова.

2 ГРУДНЯ, відділ прохарчування звільнив з праці 16 працівників і то всіх українців, залишив поляків і фольксдойчів. Це вже робота німецького урядовця того відділу Ельснера. Негайно внесено успішний протест.

5 ГРУДНЯ, увечері, відбулися сходи УОК в його домівці. Провід і працівники УОК склали річний звіт. Праця комітету дуже широка. Успіхи праці були б значніші, коли б не було забагато перешкод, що їх навіть у часі війни можна оминати.

11 ГРУДНЯ, увечері, відбулося засідання громадської комісії Українського Окружного Комітету. Продискутовано дуже важливу справу вишколу купців, ремісників і волосних агрономів, Союз громад дасть усяку можливу допомогу.

16 ГРУДНЯ. В окрузі дуже шириться висипний тиф, а хворі часом бояться іти до лікарні. Окружний лікар доручив осередкам здоров'я використати дезинфектори і почати інтенсивну боротьбу з вошами, які розносять тиф.

17 ГРУДНЯ, відбулися сходи волосних старшин у кіні Вікторія. Окружний староста подякував за працю при збірці поставок і висилці робочої сили до Німеччини і розділив премії та грамоти. Контингент робітників округа виконала.

21 ГРУДНЯ, Ляндінспекція розіслала громадам накази платити, деколи навіть високі, суми за вжиткування землі. Та оплата

(Landnutzungagebuehr) становить 40 злотих від гектара і треба її платити за поля, сіножаті, пасовища і навіть ті, що становлять власність громад або колишніх колгоспів. Той несподіваний тягар обертає горі коренем громадські бюджети, бо тих видатків не передбачено в бюджетах, що вже готові, а ляндинспекція спізнилася зі своїми вимогами.

Справа ще більше скомплікована тим, що вже давніше пороблено заходи з метою реприватизації комунального майна. На тій основі прибутки з майна громад потрактовано в бюджетах як прибуткові позиції.

Привернення власности громадам мав провести уряд дистрикту. Але якраз звідам повернули всі акти в тій справі і переказали вирішення окружному старостві. Одночасно наказано обмеження: не можна привертати власности майна, що служить сільсько-господарській і лісовій продукції. Значить, що можна привернути власність, а тим самим і ужиткування тільки будинків і неужитків.

28 ГРУДНЯ, дистрикт наказав обмеження в праці до 3 січня з метою ошаджувати паливо, брак якого дошкульно всі відчувають.

30 ГРУДНЯ, устійнено текст службового обіту, що його працівники адміністрації зобов'язані підписати. Увійшли в силу постанови Союзу громад про побирання данини від мешканців: шляхового податку, додатку до ґрунтового податку і податку від добування земних олій.

31 ГРУДНЯ, закінчився рік, що приніс багато марних сподівань, а ще більше горя і прикростей.

III. РІК 1943-й

2 СІЧНЯ, окружний староста обіжним письмом побажав українцям з нагоди Різдва Христового.

6 СІЧНЯ, Свят-вечір. Не багато українців могли заховати традицію святої вечері, навіть риби годі було дістати. Надворі заметіль. Коли б хоч на Різдво люди не мусіли прокидати снігів на шляхах і залізниці.

7 СІЧНЯ, четвер, приємна зустріч з нагоди Різдва Христового у приміщенні командування міської поліції. Був голова УОК проф.

Лепкий, заступник голови о. Микитюк, посадник Голембйовський, окружний лікар д-р Белей, голова Союзу громад д-р В. Яшан. Всі склали святочні побажання, а біля 14-ої год. розійшлися. Прикро, що не було нікого з командування української окружної поліції.

11 СІЧНЯ, зранку, вже о 7-ій і 40 хвилин, апель ненімців — працівників адміністрації. Довго і багато говорив д-р Альбрехт. Ішлося йому про охолодження українського населення до німецької влади. Щоб ті відносини поправити в цьому 1943-му році, повинні пробити собі шлях і знайти всебічне застосування дві основні засади: перша, що виконування влади має бути в гуманних формах (не бити людей), як це він намагається ввести у себе віддавна; друга, націоналсоціалізм буде мусіти шанувати й інші народи, дати їм змогу жити і розвиватись.

13 СІЧНЯ, о 16-тій год. УОК улаштував традиційну Маланку. З уваги на воєнний час зустрічі Нового Року не можна було влаштувати.

14 СІЧНЯ, НОВИЙ РІК — Василія. На станції у Станиславові при охоронній залізничній поліції робив службу німець, а може фольксдойч із Шльонська, який дуже побивав людей. Випадково в авлі були три італійські старшини у своїх пелеринах. Мабуть, одного старшину той німецький поліцай штовхнув, думаючи, що це цивільна особа. Але перечислився тяжко. Італієць ударив поліцая в обличчя, товариші помогли; поліцай опинився на землі й дістав від італійців заслужену порцію побоїв. На додаток італійці донесли до Гестапо, і поліцай звільнили з праці. Між залізничною службою велика радість.

16 СІЧНЯ, в театрі йшла прем'єра "Жайворонок". Хоч усі квитки на виставу були заздалегідь випродані, на виставі багато незайнятих місць. Причина та, що в місті знову якась облава. Зловили кількасот осіб, але по перевірці залишили тільки біля 20, а решту відпустили.

22 СІЧНЯ. На днях у місті й окрузі гестапівці провели арешти кримінальних елементів і тих комуністичних, які ще заховалися.

25 СІЧНЯ, відбулася сесія волосних старшин, секретарів і голів громад у Делятині. Обмірковуючи загальне положення, д-р Альбрехт подав, що на Сході в околиці Сталінграду німецька армія відступає. Треба сподіватися напливу виселених і втікачів і для них приготувати пригожі умовини й обставини.

Окружний господар заповів, що проведе нову класифікацію корів. Він підкреслив потребу підвищення врожаїв, коли буде більший врожай, то більше залишиться для господарів після здачі контингенту.

26 СІЧНЯ, в Надвірній відбулася сесія з таким же порядком, але з тим додатком, що округа мусить дати ще поважну кількість робочої сили до Німеччини. Представники з місця нарікають, що вислані до райху робітники по кілька місяців не дістають праці, а тут на місці брак робочої сили. Німецькі рільні господарі-бавери на зиму відпустили робітників додому, але також кілька вагітних дівчат вислали з райху додому, щоб тут родили дітей.

Союз громад почав виплачувати підмоги родинам, що їх годувальники на праці в райху або при війську.

30 СІЧНЯ, це десята річниця приходу до влади Гітлера. У радіо говорили Геббельс і Герінг. Вони передавали заклик Гітлера до збройної сили і німецької нації, щоб витримали до переможного закінчення війни. Майже не було згадки про союзників і їхні армії.

2 ЛЮТОГО, в селі Луг, коло Делятина, появилася озброєна банда. Поліції донесли, що банда перебуває в одній хаті під лісом. Поліція почала облаву, підступила під хату й обстріляла. Але бандити не були в хаті, а були в лісі й звідти відкрили вогонь на поліцію. У перестрілці загинув вістун української поліції Василь Ковальчук, поцілений у голову. Убитий також один з напасників, але ідентичності його особи не вдалося ствердити, ніхто його не знав, ані не мав він жадних документів.

В. Ковальчука похоронено, 5 лютого 1943 року.

4 ЛЮТОГО, почався курс для волосних секретарів і книговодів. Курс тривав днів три, то є до суботи, 6 лютого, включно з тим, що в суботу в курсі взяли участь і волосні старшини. Курс у Станиславові для станиславівського повіту. Такі курси заплановані для всіх повітів округи. У творенні й організації волостей-збірних громад були дуже великі труднощі. Важко було придбати потрібне влаштування, а також дістати людей. Але вкінці працю таки вдалося zorganizувати, і тепер волості виконують свої завдання.

З причини упадку Сталінграду наказано жалобу, були замкнені кіна, театри й інші розвагові підприємства.

Проголошено також закриття торговельних, ремісничих і реставраційних підприємств, щоб таким чином придбати робочі сили для воєнного промислу. Остануться лише необхідні для обслуги населення. У місті вже закрито всі цукерні.

8 ЛЮТОГО, змінено години праці, обіжником дистрикту. Праця триває від 7:30 рано до 12-ої полудня і від 13:30 до 17:30 пополудні, а в суботи від 8:30 до 14-ої.

9 ЛЮТОГО, гестапівець Ассман покликав на сходина українських лікарів і вчителів у домівці УОК. Там він закликав їх, щоб зголошуватися на працю до райху. Всяка акція Гестапо під пресією, і тому до праці в Німеччині зголосилося 11 лікарів і 36 учителів. Біда лише, що в нас на місцях величезний брак лікарської опіки, бо нема лікарів, а багато сіл не можуть почати шкільного навчання, бо не можуть дістати вчителів.

11 ЛЮТОГО. Кажуть, що в нас на станції роздавали дітей, що походять з Волині й Литви, тим, хто хотів їх узяти, треба було лише звернути кошти транспорту. Те саме було в Кракові й у Львові.

14 ЛЮТОГО, в неділю увечорі відбулася п'єса "Барон циганів". Грав коломийський театр Когутяка, що вже тиждень у Станиславові, а наш театр ставить п'єси в Коломиї.

16 ЛЮТОГО. Стратегія мусить іти впарі з розумною політикою. З фронту невеселі вістки. Фронт пересувається на українські терени. Та нещасна земля знову загорить пожарами й потече кров'ю ще рясніше. Упав Рostів, Ворошиловград, а Харків загрожений; там бої на передмістях. Німці добрі стратеги, добрі вояки, але в політиці поробили основні помилки. Не лише навчили противника воювати, але й поганим ставленням до полонених примусили Червону армію ставити завзятий опір, а себе позбавили першорядної робочої сили, якої тепер так дуже потребують. Брак ясної політики у відношенні до народів Сходу, захланність, яка зростала з початковими успіхами, погана, бундючна і брутальна поведінка німців супроти місцевого населення спричинилася до того, що населення у своєму початковому запалі остигло, збайдужіло до вимог німецької адміністрації, а навіть почало до неї ставитись вороже. Всі ті причини дають тепер свої наслідки.

17 ЛЮТОГО, приїздив із Львова начальник відділу здоров'я в дистрикті. Той медіцинальрат заявив, що лікарі не можуть зголошуватися на працю до райху без згоди дистрикту. Ассман перше був іншої думки.

18 ЛЮТОГО, в долині Пруту й в околиці Єзуполя впали бальони, а в них пушки з рідиною, що запалена горить.

24 ЛЮТОГО в місті протижидівська акція.

26 ЛЮТОГО відбулося перше засідання управи Союзу громад. Склад управи 17 осіб, самі українці, що їх у порозумінні з Союзом громад іменував окружний староста. Крім іменованих членів, які всі з'явилися, у нарадах взяли участь також п'ять старостів українців, два ляндркомісари німці, окружний лікар д-р Белей, начальник Союзу громад д-р Яшан, книговод Союзу Островський і шляховий інженер Кобрин. Нареди відкрив д-р Альбрехт, привітав присутніх, а д-р Яшан реферував бюджет союзу в сумі понад 6 і пів мільйона злотих. На питання подано вияснення. Д-р Альбрехт говорив про загальну ситуацію, згадав про висилку робітників до райху, де він намагається усунути поліційний примус, а по схваленні бюджету закрив наради.

2 БЕРЕЗНЯ, кримінальна поліція в Чорткові на вимогу станиці в Надвірній арештувала волосного старшину зі Старуні Процика; при ньому була печатка і ключі від волосної каси.

3 БЕРЕЗНЯ, до Союзу громад приходив д-р Княжинський, один із референтів УОК. На доручення окружного старости комітет у неділю, 7 березня влаштовує по всіх волостях станиславівського повіту виклади-реферати з метою ознайомити населення із сучасним загальним положенням та зв'язані з тим потреби. Повідомлено староство і волості, щоб комітетові і прелегентам пішли на руку і дали підводи, приміщення, скликали сходи.

4 БЕРЕЗНЯ, на концерті віолончелістки Колесси, нагло помер колишній прокурор і адвокат Григорій Онуферко. Його поховано 7 березня; промовляв, прощаючи покійного, адвокат Ярослав Шипайло.

5 БЕРЕЗНЯ з дистрикту приїхав контролер повітряної оборони і наказав у будинку окружного староства пробний алярм. У тому напрямі не було ніяких вправ під проводом фахівця, алярм не вийшов добре.

9 БЕРЕЗНЯ, відбувся концерт національного хору під диригентурою Осташевського.

10 БЕРЕЗНЯ, волосний старшина з Галича розповів про прикру подію приблизно тиждень тому. Три німці, між ними галицький повітовий господар Міке, начальник станції і ще один, добре випивши, вийшли на місто і почали зачіпати дівчат. Зустрінули дочку священика з Залукви, взяли її за жидівку і повели

кудись розстріляти, а міжтим здерли з неї одяг і чинно зневажили. По дорозі зустріли підводи, які поверталися від звізки дерева, і почали своє урядування з візниками. Прострілили одного візника, а з замішання скористала панна Чолій і втекла. На місце прийшла заалярмована українська поліція. П'яні німці намагались поліцію роззброїти, але та не далася. Кінець кінцем один візник опинився в лікарні, а німці пооббивали собі руки, а один зранив голову. В додатку донесли до Гестапо, що на них учинено напад. Того німця із станції перенесли.

18 БЕРЕЗНЯ. Союз громад почав працю над поданнями о поміч і підмоги для родин, годувальники яких виїхали на працю до Німеччини. Таких прохань дуже багато і вони вимагають приспешеного полагодження. УОК має також давати тим родинам поміч і має для того референта.

20 БЕРЕЗНЯ. В дистрикті є непорядки: продали ветеринарні інструменти, лікарства і внутрішнє влаштування ветлікарень приватно ветлікарям, а союзіві громад наказують ті лікарні вести.

23 БЕРЕЗНЯ, вранці, приїхали фольксдойчі з України. На станції їх вітали німці з окружним старостою на чолі; приміщено їх у касарнях на Зосиній Волі.

Увечорі відбувся гарний Шевченківський концерт. Промовляв проф. Чайківський. Дуже гарно співали хори "Думка" і "Боян". Прекрасно інсценізовано уривок із "Великого Льоху".

Того ж дня промовляв Гітлер: між іншим, він прорік Англії, що її імперія розпадеться наслідком впливу комунізму.

Тоді також відбулася велика сільсько-господарська сесія з участю представників дистрикту, а навіть був і промовляв губернатор д-р Вехтер. Тому, що коней мало, в Пасічній і Микитинцях запрягли корів. Досі навіть волів майже не було видно. Але біда навчить, і показували, як і корови можуть тягнути віз або орати поле.

24 БЕРЕЗНЯ, ввечорі, подало радіо з Варшави в українській авдиції, що вже існують і воюють з німцями проти більшовиків визвольна добровольча армія російська і кавказька. Тепер твориться визвольна українська армія і визвольний український комітет у Харкові. Очевидно, все те мало б прислужитись німцям, але як воно й правда, прийшло те все запізно.

27 БЕРЕЗНЯ. Приходять тривожні вісті про вбивства українців

у Грубешівщині й околиці з рук польського підпілля, а німці у відплату стріляють українців.

Також поголоски про загони отамана, який називає себе Тарасом Бульбою.

31 БЕРЕЗНЯ кінчиться рахунковий рік 1942/1943; у зв'язку з тим багато праці, викінчити рахунки і вислати до дистрикту. Бюджет виказав деяку надвишку фінансового господарства Союзу громад, і з неї 150 тисяч переказано на ремонт будинку інфекційної лікарні. Господарський плян на бюджетовий 1943/1944 відійшов до дистрикту для potwierдження.

1 КВІТНЯ Союз громад закупив за приблизно 100 тисяч злотих різного роду по-жидівські речі від німецької фірми Юнггас, що їх та фірма почистила і посортувала. Речі для поділу лікарням, притулкам та іншим установам у потребі.

Союз громад відвідали комендант кримінальної поліції Райт і гестапівець Ассман, щоб вияснити деякі проблеми; до того часу всі видатки на втримання кримінальної поліції покривав Союз громад. У грудні прийшла зміна, і деякі витрати має покривати державна каса, але Кріпо ще не одержала такого розпорядження від свого командира. Аж до остаточного вияснення справи Союз громад погодився покривати конечні видатки з тим, що вони будуть у свій час повернені.

При тій нагоді порушено справу арештувань працівників Союзу громад, що їх часто Кріпо безцеремонно і без потреби та причини ув'язнює і забирає з ними печатки, ключі від каси, готівку, а тим спричинює забурення в нормальній праці. Про такі арешти вони повинні повідомляти Союз громад.

4 КВІТНЯ. Досі невияснений крадіж у делегатурі УК в Отинії. Там хтось забрав машинку до писання, папір і кілька тисяч злотих. Делегатуру там знесли і підчинили Товмачеві.

Неділя. О год. 13-ій в театрі виставка п'єси "Циганське кохання".

5 КВІТНЯ почався правильний набір річників 1917, 1918 і 1919 на працю до райху. Склад комісії широкий, головує фон Трота, офіцер летунства, новий заступник окружного старости; від УК бере участь о. Микитюк.

14 КВІТНЯ. На місцях зосталося мало працездатних: забагато дітей, німецьких, старих. З райху пишуть наші робітники, що місяцями сидять по таборах, бо на працю їх не беруть. А одночасно щораз більші вимоги давати від нас контингенти на працю до райху.

Поширено набір річників на роки від 1914 до 1919. Набір іде

повною парою, родини приходять з жалями, а не завжди можна їм допомогти.

19 КВІТНЯ прийшла вістка про творення української дивізії.

21 КВІТНЯ, Заходами і коштом Союзу громад засаджено при шляхах, які союз утримує, дві тисячі овочевих щеп, закуплених від фірми Терпиляка в Залукві.

У селі Гостів товмацького повіту живе дуже побожний, нежонатий чоловік середнього віку, що його всі називають Пилипком. Має він мати щось із віщого духа і як попаде в транс, говорить цікаві речі про минуле й майбутнє. Але в його пророцтвах важко розібратись, бо він мало освічений. Розголос він придбав тим, що одній жінці, яка прийшла запитатись, що з її чоловіком, який відійшов з Червоною армією, відповів, що її чоловіка бачить, як на фірі навантаженої сіном їде додому. Діялось то восени 1941 року. Жінка вернулася до свого села і вдома дійсно застала вже чоловіка. Він присівся на віз із конюшиною, що її віз додому знайомий господар.

23 КВІТНЯ, сходини у приміщенні батьківсько-учнівського комітету при вулиці Липовій ч. 30, з участю учнів, обдарованих речами, одержаними від Союзу громад. Дехто з дітей уже був у тих частинах одягу, а деяким речі роздано. Голова комітету Петро Самоверський промовляв до присутніх гостей і дітей та побажав присутнім веселих свят. Промовляв і керівник Союзу громад д-р В. Яшан, зокрема до дітей, щоб були чемні і пильно вчилися та вирости на чесних і розумних українських громадян. У приміщенні кухня, в якій видають около п'ятьсот обідів для учнів різних шкіл.

25 КВІТНЯ неділя і Великдень. У катедрі проповідь виголосив єпископ Хомишин.

29 КВІТНЯ сесія у справі творення дивізії. Поручник Мартинець, старшина розв'язаного легіону Нахтігаль, вертався додому до Надвірної. На приказ з Берліну він був удруге арештований і просидів у в'язниці у Львові 8 тижнів. Перед проголошенням творення дивізії його і ще кількох товаришів звільнили, і всі вони взяли участь в акті проголошення.

30 КВІТНЯ у приміщенні Комунального банку, в присутності запрошених гостей, окружний староста відкрив окружну щадничу касу. Промову хворого директора Кисілевського відчитав його заступник Гірняк.

У театрі промови про творення дивізії.

1 ТРАВНЯ робітниче свято, по відділах дижури.

3 ТРАВНЯ. У Майдані боднарівської волости хтось ограбив лісничого. Те саме зустрінуло у Войнилові сестру окружного лікаря д-ра Белея.

6 ТРАВНЯ явився в Союзі громад чоловік з Узіня, волости Угорники. Він вернувся з Німеччини, де під час праці обірвало йому ліву руку. Його відіслали домів без будь-якої безпеки. Дуже велика несправедливість і кривда, коли інваліда викидають, як непотрібний баласт, і не дають відшкодування чи безпеки. Союз громад дав йому підмогу зі своїх фондів.

10 ТРАВНЯ почався набір річників 1920 до 1926 на працю до Німеччини. Юнаки тих річників можуть зголошуватись до дивізії.

19 ТРАВНЯ відбулася конференція з фінансовим інспектором д-ром Льоренцом. Справа в тому, щоб громади могли дістати книги для ґрунтового податку, щоб на їх основі закладати книги для шляхового податку. Далі, щоб інкасенти подавали до відома громадам, від кого стягнули податок, бо часом той сам платник платить той самий податок двічі. При вимірі прибуткового податку скарбові уряди беруть за основу виміру паскарські ціни, а тоді порядні господарі, які паском не займаються, не в силі податків платити. Постає аномалія, бо з другого боку — уряди ведуть боротьбу проти всякого підвищення цін і потаємної торгівлі. Коли ж скарбовий уряд бере до уваги паскові ціни, то їх таким чином легалізує.

20 ТРАВНЯ. Являється представник водних урядів. Бережанський повіт, що доходить до північного берега Дністра і на тій полосі сусідує з нашою округою, вже проводить водні роботи. Союз громад прелімінував 100 тисяч злотих на праці з південного боку Дністра, щоб запобігти можливому забагненню деяких околиць, якщо б праці з південного боку не були узгіднені з водними змінами по північному боці. Праці проводить німецька фірма Рільке.

Волості й громади не можуть співпрацювати з управами лігеншафтів, які переважно обсажені поляками, а також із лісовими урядами. Лігеншафти вимагають робітників, яких села вже не мають, а платять марно: за 12 годин праці півтора злота і пів кілограма ячменю. Хто має родину, не може втриматися з такого заробітку. А при винаймі пасовища двори жадають за випас одної штуки за сезон відробити 15 днів і дати один міх пряжі або відробити ще 5 днів. Знову ж з лісовими урядами суперечки за т.зв. лази, що на них від віків сусідні села випасали худобу, а тепер їх за те карають.

За випас штуки за сезон рахують 70 злотих. Все те викликує нарікання і невдоволення та відбивається некорисно на праці волосних управ.

23 ТРАВНЯ — це день фестивалю Дениса Січинського. Він почався вже о 7-й годині ранку врочистою Службою Божою в катедрі. Український Центральний Комітет репрезентувала численна делегація: д-р Кость Паньківський, д-р Володимир Пушкар, о. д-р Михайло Сопуляк.

Участь взяли: композитор Василь Барвінський, д-р Станислав Людкевич, Микола Колесса. О 9-й годині на цвинтарі посвячення пам'ятника і панахида на могилі Покійника: служило шість священників, співав львівський хор "Сурма", промовляв д-р Антін Княжинський від місцевого УОК. О 12-й год. відбулись два концерти, один у театрі, а другий у залі Сокола. Взяли участь хори: львівський "Боян" і львівська "Сурма", дрогибицький "Боян", косівська "Трембіта" і станіславівські хори "Боян" і "Думка".

Вечірній концерт почався о 18:30 год. виступом хору "Думка" під проводом Колесси, потім "Боян" під проводом проф. Недільського. Промово мав д-р Євген Цегельський. Кінчив концерт міцний збірний хор. Хори співали твори Січинського. Хори дуже добрі, найліпший, здається, дрогибицький "Боян" під керуванням о. Северина Сапруна. Загальне враження гарне й імпозантне.

Майже цілий день падав дощик, мабуть, щоб підкреслити, що таке мрячне було життя першого нашого музики-професіоналіста.

По концерті в приміщенні УОК відбувся комерс, у якому взяли участь гості, які на фестивалі потрудилися.

25 ТРАВНЯ почала працювати ще одна комісія — для перевірки фольксдойчів.

Тим часом вона працює у вагонах на станції, а має перенестись до школи в сусідстві катедрі.

О 19-й год. вечора виступ київського цирку в нашому театрі. Добрий був ліліпут із сміховинками, одна артистка з виспортованим тілом і м'язами, а вкінці незлий був і чоловік-жаба.

27 ТРАВНЯ. Всі працівники окружного староства, в тому і Союзу громад одержали обіжник старости, що без його відома ніхто не сміє давати будь-яких інформацій поліції безпеки, тобто Гестапо. Секретарка старости Гангель вже кілька днів замкнена в Гестапо, і в зв'язку з тим виданий обіжник.

28 ТРАВНЯ. У Товмачі виникли непорозуміння між українським старостою Микицеєм і директором повітового союзу

кооператив, а одночасно і головою делегатури УК д-ром Кушпетю. Непорозуміння треба усунути конечно, бо в Товмачі дуже міцна польська пропаганда, така що вже дехто з українців знову хоче Польщі. Окружним лікарем у Товмачі є знайомий з Праги д-р Анатоль Юревич, на жаль, хворий. У Товмачі добре працює реміснична школа.

30 ТРАВНЯ, в неділю, голова учнівського комітету Самоверський zorganizував приймну прогулянку до Павелча. Учасники відвідали панство Ставничих, які в Павелчу мають господарство і їх погостили.

7 ЧЕРВНЯ. На вимогу влади Союз громад zorganizував і урухомив у Станиславові виховний притулок для хлопців у будинку при вул. д-ра Франка ч. 30. Таких притулків у ГГ було всього два, а наш був третій. У тих закладах приміщувано хлопців, яких не можливо було тримати у звичайних хлоп'ячих захистах, бо були то звихнені, пусті діти, які дуже негативно впливали на інших дітей.

Одначе до міста прибувало чимраз більше німецьких урядів, які забирали добре утримані приміщення для себе, а Союз громад мусів ремонтувати понижені будинки, часом таки самими німцями. Таке сталося і з виховним притулком. Шеф залізниці Ост Вармбольд зумів забрати той будинок для потреб залізничних варстатів і буде там приучувати залізничний нарибок. Виховний притулок мусів перенестися до будинку при вул. Довгій ч. 60. Раніше був там жидівський шпиталь. Коли знесено ґетто, німці порозбирали, що хто хотів, а будинок залишився без вікон і дверей. До того ще й та околиця занечищена через розклад трупів. Багато коштів і труду коштував ремонт і дезинфекція будинку, а проблема води не була розв'язана, її треба було довозити.

11 ЧЕРВНЯ. На місці треба було розглянути скаргу на начальника громади Колодіївка волости Угринки. Виявилось, що скаргу внесла жінка, яка була покарана побутом у таборі праці у Станиславові, а в тому часі, селянські діти покрали овочі з її саду. Коли вона повернулася домів, вимагала від начальника громади, щоб виплатив їй 300 злотих відшкодування, і то так гостро, що вдарила його, а він віддав. Нервову жінку треба було повчити, що кожну владу, навіть голову громади треба шанувати, а свої обов'язки виконувати так, щоб не попадати до табору.

У Колодіївці є фільварок родини Шепаровичів. Власник Іван Шепарович працює у Львові в рільничій палаті, а господарство веде енергійна управителька школи Гошовська.

13 ЧЕРВНЯ, зелено-святочна неділя. Вже вчора ввечорі відслужено в катедрі панахиду, а опісля в театрі святочна академія. Співали хори "Думка" і "Боян", була промова і дві деклямації.

У неділю до полудня йшов дощ, але біля полудня ущух так, що в часі походу і відправи була гарна погода. Збірка до походу була призначена на год. 14-ту, біля катедрі. Прибули й села. Вінців було привезено 800, деякі дуже оригінальні, з колючого дроту. На переді походу український прапор, опісля вінки, за ними церковна процесія, далі представники українського окружного комітету і комбатанти, а опісля інші учасники походу, звичайно в порядку сіл, з яких прийшли. Похід почався о 14-тій годині; комбатанти прийшли на чергу десь пів до четвертої, а загалом з місця збірки похід відходив до 17-ої год. Перед комбатантами їхня трійка несла Хрест Української Галицької Армії і Тризуб; по боках Політило і Яшан, середній Банах. На цвинтарі почались відправи урочистих панахид біля гарно впорядкованих могил українських вояків, переважно старшин і стрільців УГА, пізніше біля могил жертв, помордованих НКВД у Станиславові в 1941 р., а також на могилах німецьких вояків. При відправах співав хор і грала оркестра. У поході взяло участь десять тисяч осіб; було б може й більше, якби не ранішній дощ, що затримав дальші села. Села йшли гарно, організовано. Похід виглядав імпазантно і робив величаве враження.

15 ЧЕРВНЯ, у вівторок, в місті почався набір до дивізії.

17 ЧЕРВНЯ відбулася нарада під проводом окружного старости в пекучій справі, а саме, помочі для бідного населення, для родин, годувальники яких на праці в райху або при війську, і тих, які повертаються як нездатні до праці, хворі чи інваліди. Поміч, і то негайна, потрібна, і її буде давати Союз громад, бо дехто з тих людей не має засобів, щоб хоч заплатити податки.

28 ЧЕРВНЯ львівський ревіювий театр "Веселий Львів" загостив до Станиславова. Свої виступи він закінчив веселою виставою "Купуємо, продаємо".

29 ЧЕРВНЯ була облава на село Тязів волости Єзупіль. З того села ніхто не зголосився до дивізії ані ніхто з асентерованих не пішов на працю до райху.

О год. 19-тій сходуни, які скликав УОК; обговорено підготовку до свята дивізії, запланованого на 11 липня.

1 ЛИПНЯ. На жидівському цвинтарі викопані свіжі ями. Люди збентежені, бо жидів у місті вже немає, хіба ще десь якийсь

зловитися, що переховувався. Кружляють чутки й здогади, що ями призначені для жебраків, старців і немічних.

2 ЛИПНЯ. Комісія для перевірки осіб німецького походження пильно працює; вже багато осіб, що їх оплачував Союз громад, стало народо-німцями-фольксдойчами і вимагають високих німецьких платень. нема ще розпорядження, хто їх має оплачувати, бо хіба не Союз громад.

3 ЛИПНЯ, ввечорі, концерт хору "Думка", диригент М. Колесса. Співали дуже гарно, мабуть, щоб попрощати Станиславів. Багато хористів іде до дивізії і існування хору під знаком питання. По концерті спільна вечеря для хористів і запрошених гостей у домівці УОК.

6 ЛИПНЯ. Німці не дозволили відкрити тих усіх українських гімназій, які були за Польщі. У Станиславові українська гімназія працювала цілий час німецької окупації в повному числі клас, а зразково вів її дир. Осип Левицький. До нього часом і Союз громад звертався з різнородними пропозиціями і проханнями.

Один із інспекторів господарського уряду в дистрикті написав у своєму звіті, що Союз громад не є правною особою, що не має права вимагати звороту майна, яке залишилося по повітових виділах з польських часів, і так далі. Якщо той інспектор був правник, то дав клясичний приклад дурноти або належав до тих захланних німців, які все хотіли поїсти самі, а нічого не залишити місцевому населенню, бо на їх думку, місцеві люди повинні чимнайшвидше зникнути з лиця землі і зробити місце їм — німцям. У таких німців апетит росте з їжею, чим більше з'їли, тим більше голодні.

А ще дивніше те, що власне з того господарського уряду вийшло розпорядження, щоб громадам, містам, волостям і Союзіві громад повернути їх давніше майно. Також клясичний приклад нових порядків у Новій Європі.

8 ЛИПНЯ почалась довденна сесія в нашому господарському відділі, що в ній взяли участь делегати лігеншафтів (давніших великих посіlostей) із станиславівської і коломиїської округ.

10 ЛИПНЯ повітові староства, волості і громади отримали збіжєві ставки на поточний господарський рік. Контингенти майже на половину вищі, ніж минулого року. Але загальне переконання населення, що їх можна буде виконати, якщо збіжжя гарно доспіє, тобто погода допише.

11 ЛИПНЯ велике свято дивізії. Перша вістка, яку подав

окружний староста, що в тернопільську округу увірвалися червоні партизани.

12 ЛИПНЯ, опівдні, відкриття виставки школи жіночих звань; відкрила директорка школи п-і Васишин і шкільний радник Бляхетта. Школа в гарно втриманому будинку на Майзлях, а на місці розібраних будинків гарний город. Будинки розбирав заступник старости. Бо, який уже давно покинув Станиславів і перенісся десь далеко на схід. Не вдалося тому Бо розібрати ратушу, хоч дуже намагався, зривав динамітом. Але міцна будова не далася, хоч ратуша скривилася і зосталася на злість тому Бо.

Виставка школи в кількох кімнатах; гарні вишивки, сукенки, крої, але і прекрасна городина. Учениці чемні, привітні, пояснювали покази і частували гостей перекусом — солодким печивом і морозивом. Від УОК був о. Микитюк, а від Союзу громад, який школу фінансує, начальник. Учора оглядав виставку губернатор Вехтер.

15 ЛИПНЯ. Д-р Альбрехт на відпустці; заступає його д-р Кофлер, австрійський німець, за фахом адвокат. Прийшов він на місце фон Троти, який перейшов на якусь працю до Львова.

Партизани, що про них згадував окружний староста, пересунулися біля Монастирськ в околиці Галича; між німцями переполох.

17 ЛИПНЯ волосний старшина з Чернієва доніс, що в селі Хом'якові хтось вибив вікна священникові забрав ровер. А в селі Ляцьке Шляхетське тої ж волости появились озброєні мужчини в німецьких одностроях і жадали від господарів безрог, але їх не знайшли. Заповіли, що прийдуть знову.

18 ЛИПНЯ повінчалися працівники Союзу громад Стрільців і Костівна. Вінчання в церкві на Гірці, вінчав о. Константин Добрянський, син померлого пароха Чернелиці. Церква на Гірці мила, але не має іконостасу.

19 ЛИПНЯ, в полудне прийшла вістка до Союзу громад, що минулої ночі в селі Темерівцях блюдницької волости невідомі злочинці вбили голову громади Івана Умриша. Місцеві кримінальні елементи використовують замішання, яке спричинили партизани, і мордують людину, відповідальну за порядок у селі.

20 ЛИПНЯ шкільні діти, які відпочивали в оселях батьківського комітету в Делятині і Дорі, повернулися додому.

Також повернулися пластуни, що таборували в Пасічній коло

Надвірної. Обсмалені дівчата й хлопці, великі й малі, обвантажені наплечниками, гарно в рядах помашерували зі станції до міста. Їх мають примістити в Пасічній біля Станиславова. Діти зустрінулися на станції з заплаканими жінками, які прощали від'їжджаючих добровольців до дивізії.

25 ЛИПНЯ, неділя. У катедрі збірка на "Дім учня".

Уночі, з п'ятниці на суботу, приїхали до Отинії вантажною машиною якісь німці, зупинилися під складом Ганзи, кілька разів вистрілили, спакували зі складу все, що хотіли і від'їхали. Щось подібне трапилось і в Станиславові, військові заїхали автом під пекарню й іменем Гестапо забрали багато хліба. Виявилось, що з Гестапо по хліб ніхто не посилав.

27 ЛИПНЯ. Закінчення шкільного року в школі жіночих фахів. У ній 13 учениць. Закінчили дворічний ліцей і здали іспити; мають кваліфікації бути вчительками в сільськогосподарських школах. Дівчата роблять дуже гарне враження; кажуть, що навчились, між іншим, як практично й добре почистити вікна, помити підлоги й стіни, щобудь потрібне вшити, направити, управити город і мати городину. Видно, що з учениць школи вийдуть такі дуже потрібні фахівці і першої класи господині. Промовляв голова УОК проф. Лепкий, від батьківського комітету Самоверський, а був і о. Микола Бурнадз.

2 СЕРПНЯ. Адміністрація дистрикту дійшла до переконання, що натворила забагато округ. Звідти прийшла телеграма, що з днем 1 серпня розв'язують окружне староство Калуш. Також ліквідують Самбір, який у цілості переходить до Дрогобича, Калуська округа ділиться і повіт Калуш переходить до Станиславова, а долинський до Стрия. Ліквідацію має провести Станиславів. Очевидно, ліквідація обіймає і Союз громад у Калуші.

Того ж 2 серпня відбулася в Калуші вступна конференція, в якій взяли участь заступник окружного старости у Стрию і керівник стрийського Союзу громад д-р Сендзік і д-р Альбрехт та д-р Яшан, що заступали Станиславів. Щодо майна і господарства Союзу громад прийнято такі напрямні:

Всі впливи з прибутків, починаючи з 1 серпня, будуть переказувані відповідно до того, з яких волостей чи міст походять. Союзів громад у Станиславові і Стрию.

Калуський союз має ще приблизно 150 тисяч злотих на рахунок в банку. З тієї суми мають бути покриті всі особові й речеві видатки калуського союзу за час до 31 липня 1943 р. включно. Решта, яка

залишиться, буде поділена між Станиславів і Стрий у відношенні до числа населення.

Нерухоме майно припадає даному союзові відповідно до того, де воно положене, отже з Калущини Станиславові, а з Долинщини Стриєві. На такій самій основі будуть поділені здоровпукти, ветеринарна служба, обслуга шляхів, а також усякі притулки і шпиталі.

5 СЕРПНЯ приїздив до Станиславова д-р Сендзік, щоб списати і підписати спільний протокол, у якому устійнені напрямні поділу майна розв'язаного Союзу громад у Калуші.

Прийшла сумна вістка про смерть п'ятьох робітниць із нашої округи, які були на праці в Німеччині. Не подано ближчих даних. Здається, ті дівчата потопилися, коли в рурській промисловій окрузі збомбардовано шлюзи.

Німці в райху ставилися до чужих робітників залежно від вдачі й характеру працедавця. Тому одні робітники писали, що їм добре, а інші гірко нарікали. Законні приписи і розпорядження були суворі, а щодо робітників зі Сходу навіть жорстокі. Аж тепер появились часописні нотатки, що Фріц Завкель, опікун рабів тих, дав їм деякі полегші. Після року праці можуть вони дістати підвишку платні, а також 7 днів відпустки, але в Німеччині. Щойно після двох років праці можуть отримати відпустку додому.

6 СЕРПНЯ. Цими днями появились летючки польських організацій, польського підпілля. У них вказівки, як поляки мають вестися у відношенні до українського населення. В одних кажуть українців нищити; в інших твердять, що шкода крові, яка мусіла б поллятися з обох сторін, а Польща і так викине пізніше українців за Збруч.

Вістка з далекої Вінниці, понура, передана усно; важко було її перевірити, чи правдива, але вона правдоподібна. Передано родиною, яка жила в Галичині, а походила з Київщини. За німців такі люди робили старання, щоб повернутись у свої сторони. Дістали дозвіл, для них зформували транспорт і відправили. Доїжджаючи до Вінниці, кілька осіб занедужало на тиф. У Вінниці німецька поліція всіх людей з транспорту вистріляла. Урятувалася тільки одна родина, батько якої служив шофером Гестапо і мав виказку, що його врятувала.

7 СЕРПНЯ Союз громад одержав письмо від Українського Центрального Комітету. В ньому чинять союзові заміти, що без порозуміння з ними дає студентам стипендії; таким чином можуть дістати стипендії і такі студенти, які на поміч не заслуговують. Союз

дає стипендії учням усяких шкіл, а в тому і студентам, щоб їм допомогти. Він повідомляє про підмоги місцевий УОК, а вже той повинен передати далі, куди треба.

Вночі з 6 на 7 серпня в Тисьмениці три мужчини, один у німецькому мундирі й два цивільні, арештували іменем Гестапо три особи української національності — двох мужчин і одну дівчину. Їх знайшли пастухи на полі помордованих звірським способом. Були то спокійні люди, але за радянської влади мусіли виявляти трохи діяльності. Гестапо нічого з тим не мало спільного, а навпаки — командування було лихе, що такі речі діються.

9 СЕРПНЯ у селі Братківцях таки вдень з'явилась якась група, може й ті, що заповіли, що знову прийдуть. Убили ялівку і забрали м'ясо. Вночі відвідували господарів у Ляцькім Шляхотськім і брали харчі та дещо з одягу.

11 СЕРПНЯ арештували на місті Костюка. Хтось пізнав, що ровер, яким він їхав, це власність убитого в лісі коло Рибна секретаря лісництва. Знайшли в нього пістолю, з якого мала бути застрілена дівчина в Тисьмениці, і якісь списки.

Незнані особи в одностроях Гестапо відвідали біля 14-ої год. склад дерева Стрийського, казали касирові обернутися до стіни і забрали з каси готівку; говорили по-польському. Забрали і машину до писання.

15 СЕРПНЯ. До Станиславова прибувають чужі особи, користаючи із замішання, яке спричинили партизани. В окрузі багато членів тайних польських організацій, а в місті має бути їх централя з яких 150 осіб.

Замінено час нічної пори, в якій не вільно ненімцям виходити з мешкань. Досі та пора була від 22-ої і пів до 4-ої ранку, а від сьогодні від 21-ої до 5-ої год ранку.

16 СЕРПНЯ. Командування німецької жандармерії було при вул. Липовій ч. 60. Тому, що майже по цілій окрузі розбрилися рештки розбитого загону Ковпака і появились різні місцеві партизани і непартизани, що користали з замішання, командування наказало спрямовувати всякі вістки про їх появу в одне місце, власне до командування жандармерії. А щоб розуміти повідомлення і українською мовою, призначено дижури від ранку 7:30 до 12-ої полудня, і від 14-ої до 16-ої щодня. Дижурували наші урядовці, які володіли німецькою мовою. Донесень приходило дуже багато, часто і безосновні.

19 СЕРПНЯ появилось розпорядження окружного староства з дати 14 серпня про задержання порядку і спокою, адресоване до волосних старшин і посадників. У ньому написано, що німецька влада здецидувала взяти в оборону життя поляків. Якби повторилися вбивства, і коли будуть переховувані ті, що їх dokonують, тоді наступить збірна відповідальність українського населення. Але окружний староста на відпустці в райху і не можна від нього довідатись, хто і що спричинило появу обіжника. З пізнішого пояснювання д-ра Альбрехта виходило, що розпорядження вийшло без його відома, а мабуть під впливом шуцполіції, у якій досить фольксдойчів, колишніх польських патріотів. В обіжнику є згадка і про польську організацію, але нема згадки про збірну відповідальність поляків; німці вивиснювали, що то справа самозрозуміла. Позатим в окрузі, здається, більше убивств українців ніж поляків, хоч можливо, що й українці вбивали своїх, як то твердять німці і подають як приклад убивство дівчини і двох мужчин у Тисьмениці.

22 СЕРПНЯ. У Білих Ославах похорон постріляних німецькою поліцією жертв.

25 СЕРПНЯ на лінії Делятин — Ворохта німецька поліція зловила кондуктора поїзду з польськими лєтючками, які мали бути вжиті в окрузі, а походили з Угорщини. Кондуктора арештували, а що поляки мають добре наладнані зв'язки, то одночасно з Ворохти втекли чотири поляки залізничники, а незабаром за ними втекло на Угорщину біля 200 молодих поляків. Але з тієї причини німці не чинять великого крику. Коли ж щось зроблять українці, то зараз постає великий галас. У відношенні до українців постава німців принаймні дивна і незрозуміла. Ми маємо бути всім задоволені і всім радіти та дякувати. Хоч нас б'ють, стріляють, в'язнять, нам те все повинно б подобатись. Біда в тому, що наприклад, залізниця обсаджена майже виключно поляками, бо наших не було, або ті, що були прийняті, не вміли себе вести. Поляки, часом на високих становищах, уміють бути супроти німців ввічливими і на них впливати, а свої службові позиції використовують для польської організації.

26 СЕРПНЯ ще одна конференція в Калуші. Присутні зі Станиславова д-р Альбрехт, новий шеф канцелярії Квітцу і д-р Яшан, а зі Стрия окружний староста фон Девітц і начальник Союзу громад д-р Сендзік. Ішлося про виготовлення і підписання спільного звіту в справі поділу майна Союзу громад у Калуші для

дистрикту, що мав той поділ затвердити. Письмо було вже перше виготовлене і після короткої дискусії і вияснень підписане.

30 СЕРПНЯ. Кілька днів тому вночі невідомі особи забрали начальника залізничної станції у Братківцях, поляка, який має кривого при Кріпо в Станиславові. Тої самої ночі ті самі чи інші невідомі забрали і волосного старшину в Марківцях Тимчука. Кудись його вели, але він використав замішання і втік. Шукаючи за пропавшим начальником станції, Кріпо стріляє до наших людей; стріляли до родини місцевого начальника громади, бо підозрівали, що там жили ті, що викрали начальника; стріляли і до якогось малого хлопця, який мав би бачити, хто вів начальника станції. Кріпо робить більше шуму, ніж поважних доходжень.

2 ВЕРЕСНЯ, засідання управи Союзу громад. Крім членів управи, були: два німці — військові старшини, комендант окружної поліції Степан Глушко, всі українці старости і всі німці ляндркомісари. Д-р Альбрехт проголосив засідання тайним, хоч великих тайн ми не довідалися. Звіти відділів Союзу громад і ляндркомісарів оберталися довкола партизанів, де вони, як вони розсіяні, як агітують і впливають на населення, декого вбивають, декого беруть із собою — одним словом, уводять величезний безпорядок. Обговорювано справу самооборони, яка станула на мертвому пункті. Німці не мають великого довір'я до населення і не дадуть відповідної і в потрібній кількості зброї. Знову ж з-поміж населення не буде багато охочих ангажуватись, бо числяться з реванжем партизанів. Положення дуже поважне, бо господарям перешкоджають у здачі поставок збіжжя, де можуть там нищать майно, а під партизанів підшиваються і місцеві кримінальні елементи.

У часописі "Львівські вісті" такі повідомлення: 28 серпня згинула трагічною смертю від злочинної руки у Львові Стефанія Терлецька; 1 вересня повідомлення про таку ж смерть від злочинної руки братів Ігоря і Романа Микитюків також у Львові; того ж дня про трагічну смерть Йосипа Туряньського і його дружини Іванни з Любіня Великого; повідомлення з 2 вересня про смерть поручника Василя Мицика, що загинув 25 серпня у Варшаві, і чотаря української поліції в Самборі.

У Тисьменичанах волости Черніїв забрали одного поляка і одного фольксдойча. Німці твердять, що то робота українців.

3 ВЕРЕСНЯ. Від довшого часу приходять щораз сумніші вістки про розкопи змасакрованих у Вінниці. Там знайшли могили розстріляних і живцем погребаних селян, робітників та інтелігенції.

Найновіша вістка, що там убитих 120 тисяч осіб. Німецька пропаганда використовує ту трагедію, але німці не ліпші.

У селі Кричка, волость Яблінка, повіт Надвірна, не знати чиї партизани забрали місцевого сільського голову і одного члена сільсько-господарської комісії.

4 ВЕРЕСНЯ. Ширяться голоси про творення місцевих українських груп партизанки. Кажуть, що вони мають на меті лише самооборону, а не чіпають влади і її виконавців. В обороні населення вони мають сутички з червоними партизанами, одначе ті — загартовані вояки, добре вишколені і з великим воєнним досвідом та модерною зброєю — мають величезну перевагу, а українці великі втрати; тому й уникають сутичок з ними. У Дорогові, мабуть у зв'язку з тим рухом, арештовано 15 молодих хлопців.

О 17-ій год. в театрі п'єса "Облога", Грала як гостя, знайома і загальнолюблена першорядна артистка Леся Кривіцька.

9 ВЕРЕСНЯ. В Тисьменичах волости Черніїв акція німецької поліції, під час якої зігнали мужчин до школи. Почалася дуже рано. Люди розбіглися і втікали. У висліді три особи вбиті, а трьох мужчин арештовано. Причина, мабуть, відплата за те, що з села пропав один поляк і один фольксдойч. Чи їх хто викрав, чи самі зникли, бо й таке буває, невідомо. Чи не початок збірної відповідальности українців?

У Микуличині працював у здоровпункті старший віком лікар д-р Йоссе, поляк. Він попросив звільнити його з праці, а Союз громад його звільнив з уваги на поважний вік. Тоді д-р Йоссе зник з двома дочками, а хату, у якій мешкали, залишили замкнену. Було підозріння, що то робота українців. Але швидко виявилось, що чоловіки обидвох дочок, польські страшини, жили тоді в Мадярщині, що родина забрала з собою всі потрібні речі, зокрема лікар забрав усі свої інструменти і що всі вони перейшли кордон. А д-р Йоссе, як особа старшого виховання, уважав потрібним звільнення з обов'язку.

13 ВЕРЕСНЯ. На днях у Єзуполі пропав начальник станції, поляк. Вночі прийшли на станцію умундуровані мужчини, накричали по-польському на будника, якого розбудили, наказали вести себе до начальника станції і забрали його з собою. Забрали і директора школи в Єзуполі, також поляка.

Зі Львова приходять вісті про вбивства українців; там загинули визначні купці, українці: Ломаґа, Терлецька і ще кілька осіб. Убитий підступно ворожою рукою д-р Андрій Ластовецький, лікар, декан Медичного Інституту у Львові. Його похорон відбувся 15 вересня 1943 р.

Такі вчинки впливають, і відносини між українцями та поляками загострюються з дня на день.

15 ВЕРЕСНЯ дивізійний концерт в оперному театрі у Львові (концерт побажань). Якась жінка, очевидно полька, явилась на станиці української поліції на Личакові і виманила на вулицю чотирьох поліцистів, сказавши їм, що їх хтось кличе. Але на поліцистів посипались постріли, і двох упало мертвими, а двох важко ранених опинилися в лікарні. З боку українців покищо нема реакції, а німецька влада тим не надто переймається. Поляки пускають поголоски, що то українці стріляють українців.

Того ж 15 вересня, у Львові вбитий інженер-агроном Юрій Соколовський, член ОУН під проводом Мельника. Сталося те, коли він повертався з "концерту побажань", а досягла його куля з руки політичних противників.

16 ВЕРЕСНЯ. Від якогось часу, в деяких містах, а передусім у Львові, почали з'являтися на дверях мешкань приватних осіб, що займали видніші позиції, хрестики; їх невидна рука виписувала або чимсь вишкрябувала. Одні пояснювали, що то свого роду остоорога, а другі, що то присуд смерти. А кримінальна поліція у Львові, майже самі поляки, арештує українців, бо каже, що то їхня робота.

На паску (чорному ринку) пів кілограма сливок 10 злотих, а фунт хліба 17 злотих.

18 ВЕРЕСНЯ прибули до Станиславова біженці. Соює громад відвідав їх, між іншими, був посадник міста Ніжина. Він з родиною залишив Ніжин у день евакуації, 8 вересня 1943 р. Він подав, що Ніжин за радянської влади мав сорок тисяч населення, а після приходу німців залишилося п'ятнадцять тисяч. Біженців у місті вже кілька соток, і прибувають нові. Їх треба приміщувати, а приватних будинків нема. УОК звернувся до Союзу громад, щоб тих людей примістити в виховному притулку, що й зроблено. Крім того, потребуючим видано деякі конечні речі зі складу союзу.

19 ВЕРЕСНЯ, неділя. Святочне відкриття Учнівського дому в новому приміщенні при вулиці Липовій ч. 30. свято, назначене на 12-ту год., почалося з деяким спізненням. Голова комітету Петро Самоверський розповів про завдання установи, з якої користає біля 800 учнів й учениць. Кошти ремонту будинку становили 80 тисяч злотих, а ще майже стільки треба на внутрішнє обладнання. Громадянство ту суму складе добровільними пожертвами. По-німецькому говорив комісар міста, а вкінці представник шкільного відділу УЦК проф. Зенон Зелений. Він ствердив, що Львів такої

установи не має, бо там у всіх напружені нерви й тому не можна спокійно працювати. Можливо, що так, але колись і у Львові було спокійно.

30 ВЕРЕСНЯ. До Союзу громад прийшов лист зі скаргою від священика о. Урбановича з датою 15 вересня. Лист зі села Гостова Отиніївської волости йшов до Станиславова дуже довго. В листі описана подія з 9 вересня, що мала місце в селі Гостів. Священик запросив на вечерю людей, які працювали при зборі постановок, а в тому і українських поліцистів і німця жандрама. Товариство випило, а коли священик пішов до льоху по ще одну пляшку вина, пішов за ним і жандарм. Там постала між ними суперечка, в часі якої жандарм бив священика по обличчі і до нього стріляв. Священик утік у сад, а жандарм Шенк і туди за ним стріляв, називаючи бандитом.

Вночі на 1-ше жовтня напад на польські родини в Микуличині.

1 ЖОВТНЯ появилася афішами оповіщений наказ перевозити будь-які харчі. Наслідок той, що на чорному ринку негайно піднесли ціни: Кілограм масла із 100 до 120 вже підскочив до 300 злотих, курята від 25 до 30 аж до 60 злотих і вище.

2 ЖОВТНЯ появилися евакуйовані українці з Києва. До Союзу громад прийшов ветлікар Ткаченко, якого приміщено на працю в новоствореній різні в Микитинцях для випадкових і примусових убоїв. Прийшла також артистка київського оперного театру, який у повному складі прибув до Станиславова; покищо їхній німецький начальник не хоче їх звільнити і відпустити до іншої праці. З приміщенням чимраз більше труднощів.

Про дивну пригоду оповів командант станиці української поліції в Отинії. Два місцеві жиди, які вспіли заховатися, одягнені в поліційні однострої пограбували кілька господарств, очевидно вночі, добули ровери і втекли, а пошкодованим казали зголоситись на станиці. Мали зброю.

На перевірку залізничного шляху приїхав німець, залізничний радник зі Львова. В супереч острозі він виїхав з шофером дрезиною із Станиславова до Надвірної. В околиці Тисьменичан вони наткнулися на вивернений на шляху візок і мусіли зупинитись. Посипались постріли, і німець загинув.

4 ЖОВТНЯ. Вночі о другій годині німці провели облаву в селі Озерце, деліївської волости, галицького повіту. Забрали багато людей на працю до райху, що їх під вартою завагонували. Був один убитий.

6 ЖОВТНЯ. Вночі загинув у службі на мості в Нижневі вістун української поліції Юліян Грицак з Лисця.

7 ЖОВТНЯ. Вночі вдерлися вікном до хати лікаря д-ра Хацевича в Єзуполі в часі, коли його не було дома, невідомі бандити. Забрали одяг, ровер і інші речі та й утекли. Дружину лікаря і служницю стероризували і заборонили зголосити про напад на станиці. Д-р Хацевич зголосив аж вранці, коли прийшов додів. Він боїться залишитися в Єзуполі. Просить звільнення з праці.

Ляндкомісар Надвірної Ліпс дістав листом присуд смерти.

8 ЖОВТНЯ відбувся похорон Катрі Наконечної, колишньої підхорунжої УГА, членки ОУН, що залишилася при Мельнику, а останньо секретарки волосної управи в Зарічу дялятинського повіту. Вона загинула вночі з 5 на 6 жовтня з руки підпілля.

Тієї ночі відбулися облави в селах Перерісль, Назавізів і Тарновиця Лісна, всі волости Перерісль, повіту Надвірна. Людей з тих сіл зігнали до Надвірної, декого побили, сортували, а яких сто осіб забрали і завагонували.

При тому арештували старшину волости Перерісль, помічника волосного секретаря, волосного шляховика і ще одного волосного службовця. З волосної управи залишився лише секретар. Волосний старшина мав ключі від волосної каси. Арештували ще декількох господарів, між ними свідомих і активних одиниць. У таких обставинах неможливо вести нормальну працю, про що й донесено окружному старості.

При облаві в Тарновиці Лісній люди розбіглися і було чотирьох убитих. Філія Гестапо в Татарові у зв'язку з подіями в Микуличині арештувала Володимира Камінського і передала до Станиславова, де його тримали відокремлено й у великій таємниці. Він працював у Гестапо в Татарові. Щойно 8 листопада Камінський з'явився із в'язниці Гестапо як свідок у німецькому суді-зондергеріхті.

Кілька днів тому ввечері на вулиці Словацького був напад бандита, мабуть поляка, на працівницю УОК Ольгу Світну. Світна вела ровер і несла жбанок з молоком. Напасник ударив її ножом і наказав роздягатись. Світна вдарила його по голові жбанком з молоком, залишила ровер і втекла.

У Татарові були у службі зв'язку малярські військові стійки. Одного дня вони виїхали з села роверами в напрямі Мадярщини і більше не повернулися; забрали зі собою кілька польських дівчат.

9 ЖОВТНЯ відбулося відкриття сільсько-господарської вистави. Цього року вона була в касарнях напроти суду. Місто

вдекороване прапорами. Збірка людей біля станції: там у ждальні о 9-тій год. сходили посадників, волосних старшин і начальників громад. До них промовляли, між іншими, полк. Альфред Бізанц, д-р Карль Шульце і д-р Михайло Кушнір, які приїхали в справах дивізії, але взяли участь у відкритті й оглянули виставу. Д-р Альбрехт дав пізно (як звичайно) перекладати свою промову. Приїхав губернатор дистрикту д-р Отто Вехтер в асисті. О 10-тій год. у великій залі окружного староства привітав д-р Альбрехт губернатора і гостей — німців і українців. О 10:30 почалася дефіляда перед будинком окружного староства; вона вийшла від збірного пункту на станції. На трибуні приймав дефіляду губернатор в оточенні німецьких і українських представників. Людей у поході мало, а й ті робили марне враження. Мужчини виглядали збідовані; мабуть, то вплив прерізних шикан та психічних переживань, бо остаточно харчів на селі ще стільки, що населення повинно харчуватися непогано. Жінки й дівчата представлялися ліпше, але не так, як попередніми часами. Зірк мусів надробляти кіньми; тому показав підводи з сільсько-господарськими продуктами, а згодом кінну бандерію. Але й та кінна частина не була бадьора. І їзди, і коні виглядали вичерпані, змучені. Після перемаршу була обідова перерва, а опісля відкриття вистави. Промовляли д-р Альбрехт, Зірк, від УОК о. Володимир Микитюк і накінці д-р Вехтер. Зміст промов — подяка рільникам за працю. Завдяки тій праці, поступові в господарстві і добрим жнивам прохарчування стало на добрій підставі.

Після промов показ тварин. Показували кляч з лошатами жеребців, бугаїв, корів з телятами; їх за чергою виводили і пояснювали раси та їх добрі прикмети. У павільйонах були гуси, кури, качки, крілики, були й безроги.

На виставці дуже багато гарних показів, передусім гарної городини; були й овочі, збіжжя, молочні вироби, мед, віск і риба. Виставка краща і ліпше зорганізована, ніж минулого року.

10 ЖОВТНЯ в театрі прем'єра п'єси "Похід Чернігівського полку". Гарні декорації і музика, яку компонував диригент театру Штадлер, польської національності.

11 ЖОВТНЯ. У місті брак приміщень, а прийшли мадяри і реквірують будинки для своїх потреб. Директорові торговельної школи наказали звільнити будинок до двох днів, бо в ньому влаштують свою лікарню. У школі 500 учнів, і як не буде навчання, більшість із них заберуть до райху. Щоб утримати школу, перенесено відділ Союзу громад з будинку при вул. Мазепи ч. 7 до відремонтованого будинку на площі Горст-Вессель ч. 4, а будинок

відділу передано школі. Будинок найвідповідніший для школи, має коридори, більші кімнати і кльозети.

Виселенці з України оповідають, а часописи потверджують, що території, які залишила німецька армія, представляють безлюдну пустелю. Все там знищене або спалене, а населення евакуйоване або побите.

12 ЖОВТНЯ. Союз громад почав покривати видатки новозорганізованого здоров'я пункту при Домі Учня. Батьківський комітет того дому отримав дальшу підмогу, бо помагає й убогим учням.

13 ЖОВТНЯ, о 15-тій год. сесія у Станиславові. Д-р Альбрехт подав до відома, що прийшло дуже суворе розпорядження генерал-губернатора, яке буде подане до загального відома плякатами. Воно датоване 2-им жовтня і подано, що входить у силу 10 жовтня 1943 р., але до округи прийшло запізно і щойно в друку. Нове розпорядження тверде і суворе: передбачує кару смерті для ненімців, які з наміром перепиняти або забурювати німецьку відбудову в Генеральній Губернії, порушують закони, розпорядження, урядові накази і доручення. Хто не виконає накладеного обов'язку доставити підводу, вийти до наказаної праці, хто ходить без нічної перепустки після поліційної години — за тим розпорядженням карається смертю.

Окружний староста закликав, щоб мирне населення відсепарувалося від кримінальних, асоціальних і шкідливих елементів, а волості й села щоб дали списки осіб, яких у себе не потребують.

Староста попередив, що вже почалися і будуть продовжувані контролі населення: окружать село і будуть перевіряти, чи нема підозрілих. Населення повинно зберегти спокій, виконувати накази поліційних органів, не попадати в паніку, а передусім не втікати; до втікаючих стріляють, і падають жертвою невинні особи. Прийде поліційне розпорядження, що в кожному будинку має бути прикріплений список мешканців.

Говорив також Зехерс із бавдінсту і подав, що весною в тій службі було в окрузі 1400 юнаків. Тепер є лише приблизно три сотні, інші повтікали. Він подав списки для волостей, щоб востаннє закликали обов'язаних повернутися до відділів. Інакше й вони будуть карані за новим розпорядженням.

Вкінці військово-уповноважений інж. Ілько Попович закликав присутніх, щоб впливали на покликаних добровольців, щоб точно явилися. Він подав до відома, що в неділю, 17 жовтня відбудуться по

волостях сходуни покликаних на 22 жовтня добровольців, і до них будуть промовляти вислані промовці.

14 ЖОВТНЯ відбулися сесії в Товмачі до полудня, а в Галичі після полудня з порядком, як у Станиславові. Учасники сесій виглядають залякані.

15 ЖОВТНЯ сесія в Надвірній. Там подали до відома, що Гестапо поспішилося і вже вчора розстріляло в селі Жураки волости Старуня двох українців робітників, бо не явилися до праці в копальні в Дзвинячі. Д-р Альбрехт у поспіху хотів оголошеннями подати вирoki до загального відома, але стримався на завваги, що ще й сьогодні сказав на сесії, що розпорядження буде щойно проголошене.

Між гуцулами вістки, що по верхах появилися польські підпільники, вони в одностроях мадярської армії.

17 ЖОВТНЯ, неділя. Увечорі концерт львівського хору "Бандурист". Співають дуже гарно, диригує Колесса, але настрої публіки невеселий, не слідно вдоволення і насолоди з краси, щось гнітить нас усіх.

18 ЖОВТНЯ. Щойно сьогодні д-р Альбрехт віддав до друку в Станиславівському Слові переклад розпорядження з 2 жовтня, з відповідним вступом. Воно повинно в нас обов'язувати аж від часу, як появиться друком і дійде до відома людей.

20 ЖОВТНЯ. У Ланчині дялятинського повіту працювала як медсестра дружина лікаря д-ра Москви, який відійшов до дивізії; він українець, а вона полька. Вона просила звільнення, бо їй грозять і вона боїться і мусить покинути теперішнє місце праці.

У тому ж селі з'явилася більша група мужчин, деякі в німецьких одностроях, збудили вночі двох селян, казали вести себе до волосного працівника, контингентового референта, якого забрали з собою і вбили.

23 ЖОВТНЯ відбувся суд у Гестапо, на який покликано членів українського окружного і польського комітетів. Засудили 14 осіб на смерть.

24 ЖОВТНЯ, неділя. Відправа і виїзд покликаних до дивізії. Але все якось так складається, якби хтось умисне сіяв вітер, якби самі німці робили пакості одні одним. Одні відправу робили великим святом, виголошували патріотичні промови. З тим ніяк не

гармонізував учорашній суд у Гестапо, де засудили українців, ані облава в Лисці, яку німці провели передучора, 22 жовтня.

26 ЖОВТНЯ, ввечері, п'єса "Запорожець за Дунаєм" у постановці артистів київського оперного театру. Гра прекрасна. Клопіт з поліційною годиною; на останній дії багато людей у страху виходили з театру під час гри, щоб перед 21-ою годиною зайти додому.

27 ЖОВТНЯ. У Товмачі почав працювати новий ляндркомісар Буржуа. Він прибув із Скалату, а перше працював і в дистрикті. Його батько був австрійським полковником уланів, і ляндркомісар народився у Винниках біля Львова, а в Коломиї ходив якийсь час до школи, тому досить добре знає й українську мову. Обіцяв дбати про безпеку самоврядних працівників, яких часто арештують без причини.

Уночі з 27 на 28 напад на варту в Майдані боднарівської волости.

29 ЖОВТНЯ з Києва прибув до Станиславова проф. д-р Василь Плющ, спеціаліст від туберкульозу; окружний лікар д-р Белей відвідав з ним Союз громад. Професора влаштовано на працю в осередку здоров'я в місті.

30 ЖОВТНЯ другий прилюдний суд у Гестапо. Засудили на смерть 13 осіб, між іншими, інж. Полотнюка і д-ра Кіцу.

31 ЖОВТНЯ, неділя. Похорон шамбеляна о. Луцика, який помер у п'ятницю, 29 жовтня.

1 ЛИСТОПАДА дуже сумно святкували мешканці Калуша. Там на ринку Гестапо розстріляло того ж дня 11 учнів торговельної школи.

Українське підпілля в горах біля Микуличина влаштувало листопадове свято.

2 ЛИСТОПАДА Гестапо проголосило опівдні голосниками, що 12 українців будуть розстріляні.

3 ЛИСТОПАДА Союз громад забезпечив усіх посадників, волосних старшин і громадських голів округи від смерті, тривалої і часової нездатності до праці — разом приблизно 350 осіб. Річна премія 20 тисяч злотих. А все таки велика більшість адміністраційних працівників хотіли б тієї праці позбутись; небезпеки на них з усіх боків. Одних забирають і вбивають партизани і підпільники, а других арештують і стріляють німці.

5 ЛИСТОПАДА велика поліційна акція в Микуличині й сусідніх горах. Арештують людей і нищать людське добро.

6 ЛИСТОПАДА німецька армія залишила столицю України Київ, що її кілька тижнів боронила. Так подало радіо.

8 ЛИСТОПАДА, якийсь мудрець у дистрикті проголосив у віснику дистрикту, що місцева назва Станиславів знесена, а місто зветься Станіслав, а також Львів — Лемберг. Хто в теперішніх обставинах має час над такими дурницями думати?

11 ЛИСТОПАДА станиславівське Гестапо провело акцію в Надвірній. Арештувало яких 60 українців.

14 ЛИСТОПАДА, у неділю ввечері, під час вистави п'єси "Шаріка" велика облава й арешти в театрі ім. Івана Франка.

15 ЛИСТОПАДА, ввечері Гестапо провело арешти в Галичі, в ресторані Лепкого, а вдень викрили і зліквідували криївку-бункер нашого підпілля в лісі Діброва біля Блюдник, у якій був затриманий о. Антін Барановський.

17 ЛИСТОПАДА в українському театрі в Станиславові відбувся гестапівський суд, що засудив 31 особу на смерть, з чого 27 чоловіків зараз після процесу розстріляно під божницею.

20 ЛИСТОПАДА Гестапо звільнило деяких арештованих, деякого передали до зондергеріхту, а найбільше передали урядові праці і перевели до збірниці того уряду. Їх мали сортувати і вислати на працю до райху. Декількох з тих людей пощастило визволити, між ними й о. Бурнадза.

23 ЛИСТОПАДА були арештовані працівники УОК Ліськевич і Світна, а в Товмачі бандити вбили Бернатовича, фольксдойча, українського походження.

26 ЛИСТОПАДА у Ворохті напад на двох німецьких пограничників. У Надвірній і Делятині великі арештування серед українців.

27 ЛИСТОПАДА знову прилюдний гестапівський суд. Засудили 20 українців до розстрілу.

28 ЛИСТОПАДА, неділя. Станиславівське Гестапо розстріляло у Ворохті 10 в'язнів українців, між іншими інж. Івана Левицького, надлісничого в Надвірній.

30 ЛИСТОПАДА приходила пані Ліськевич, щоб заступитися за її чоловіка, бо його з в'язниці ще не випустили.

В останніх днях по лісах на кордоні станиславівського і калузького повітів німці провели акцію проти партизанів. Знайшли схованку з припасами і відтиснули якісь банди далі на південь. Німці мали втрати, але не подають що це за партизани. Може, і самі не знають, а партизани помішані: є і рештки ковпаківців, і місцеві, і свіжі червоні.

2 ГРУДНЯ із Старого Лисця невідомі забрали двох фольксдойчів. Ліськевича випустили з тюрми.

3 ГРУДНЯ. Шкільний відділ на підставі наказів уряду вимагає, щоб Союз громад і волості перебрали на свої бюджети всі фахові школи. Тих шкіл в окрузі 16, і вони навчають корисних і потрібних фахів, а тому й треба їх утримати. Ступнево вони перейдуть на етап самоврядування.

5 ГРУДНЯ, в неділю, на мурах міста мешканці читали оголошення на червоному папері, що Гестапо вже розстріляло перших 10 вичислених осіб, а чергових 10 чекають на свою чергу. Було то перше таке оголошення в місті.

6 ГРУДНЯ. Фронт наближається. У зв'язку з тим німці займають будинки на лікарні, а мадярів прибуває чимраз більше, і вони займають свіжі квартири. Гарно втриманий дівочий притулок уже зайнятий, і сестри з різними втратами перенеслися. УОК має звільнити свій будинок; будинок управи міста займають під німецький військовий шпиталь, а управа міста переноситься до будинку, в якому урядує суд. Торговельна школа, яка недавно перенеслась до нового приміщення, мусить і те приміщення покидати. А взимі всякі переносини — дуже неприємна праця.

7 ГРУДНЯ Гестапо впало на сліди польської підпільної роботи, і в зв'язку з тим арешти між поляками. А все таки їх не так багато, як між українцями. Поляки ліпше зорганізовані, мають кращі зв'язки і в потребі впору зникають або маскуються так, щоб не викликати підозріння.

У Калуші Гестапо арештувало 15 осіб.

8 ГРУДНЯ. Висилку робітників до райху стримано. В окрузі проведено освідомлюючу акцію; на скликаних з тою метою сходинах, делегати УОК виясняли приписи драконського розпорядження з 2 жовтня. Наслідок був добрий: обов'язані до праці в будівельній службі майже всі з'явилися на свої місця, до

дивізії від'їхали всі покликані. Але арешти українців ідуть далі, часом арештують і промовців, які на згаданих сходах промовляли. Все те викликає неспокій, шарпає нерви і в наслідках відбивається на здоров'ї і праці, якої уряд так дуже вимагає і потребує.

11 ГРУДНЯ зі Львова приїхали представники закладу взаємних обезпечень. Ідеться про обезпечення рільничих плодів та живого і мертвого інвентаря. Свіжа праця для волостей і громад, хоч вони мають її аж забагато, але окружний староста умову підписав.

У Битькові ув'язнено кількох українців, між іншими Івана Яремича, старшину австрійської і української армій, що його син при німецькій армії.

13 ГРУДНЯ почалися сесії в повітових осередках округи; цього разу перша в Калуші. Волості мають скласти плян праці на місцях і притягнути до тих праць людей, які мали виїхати до райху. Обов'язані до будівельної служби, якщо повернуться на свої місця праці, не будуть карані; те саме стосується і до робітників, які на відпустці й не повернулися до райху. Вони мають зголоситися до уряду праці й одержать нові документи.

15 ГРУДНЯ похорон десятника Василя Буцманюка, коменданта української поліційної станиці в Лисці біля Станиславова. Його застрілили два чоловіки вдень, в неділю, 12 грудня, на наказ українського підпілля.

Вночі з 20 на 21 грудня група українського підпілля під проводом командира Дона (Дараґана) виконала напад на містечко Богородчани. Відвідали не лише пошту і декотрих мешканців, але й станицю української поліції, звідки забрали п'ятьох поліцистів. Побушували в місті кілька годин і над ранком відійшли. Двох поліцистів, у тому коменданта станиці Романа Голика, застрілили.

22 ГРУДНЯ. На Союз громад накладено ще один обов'язок, а це покривати кошти газової оборони. Комендант німецької шуцполіції Гайман повідомив, що на ті видатки потрібно 10 тисяч злотих; ту суму вставлено в бюджет.

26 ГРУДНЯ. У Ворохті на днях проведено арешти. Ув'язнено між іншими дуже порядного юнака Трощака, вихованка надлісничого в Ворохті інж. Мурашка, дружина якого працювала в Червоному Хресті в Берліні і якраз донесла, що мали втрати в мешканні під час бомбардування; ув'язнений і голова сільсько-громадської комісії Мочерняк.

29 ГРУДНЯ в селі Дрогомирчанах волости Лисець невідомі особи пограбували кількох господарів, у більшості поляків.

У командуванні української окружної поліції явився Іванишин, один з тих, що їх відділ Дона забрав з Богородчан. Всіх забораних дуже бито; Іванишин має ще знаки від побиття. При відділі є група азербайджанців, які мають свого коменданта. Пощастило втекти також Костюкові й Лаврукові.

31 ГРУДНЯ. Сумно і прикро кінчив рік лікар у Делятині д-р Тимків. Партизани казали тепло одягнутись, узяти інструменти, лікарства і бандажі. Д-р Тимків не вернувся, і невідома його доля. Були поголоски, що його партизани вбили.

Скінчився 1943 р. Обидві воюючі сторони були певні перемоги. Гітлерівська політика сперта на вищості німецької раси, а в її наслідку — нищення жидів, поляків, українців й інших народів, щоб приготувати місце для німців. Вона спричинила те, що навіть народи, які прихильно ставились до німецької влади, стали її ворогами. Всі знаки на небі вказують, що якби навіть Німеччина змінила свою політику, передусім на Сході, і дала народам свободу, це буде вже запізно. Вона втратила великі простори на Сході, а також в Африці й Італії, яка виступила проти Німеччини. Тому вигляди такі, що німецька потуга не витримає і впаде, хоч покладає великі надії на нову зброю, якою думає знищити Англію.

IV. ПІК 1944-ий

1 СІЧНЯ. Хоч фронт приспшеним темпом котиться до нас, люди все таки за старою звичкою прощають старий і вітають новий рік. Опівночі почалася жвава стрілянина з пістолів, крісів, а навіть вибухи ручних гранат було чути.

Зажурений долею сина комендант отинійської станиці привіз до Станиславова ворожбита Пилипа Федюка, що всі його кличуть Пилипком. Він попадає в транс і говорить, що в своїй уяві бачить: потішає старого Голика, що син живе. Але те твердження, як і інші його пророцтва, не справдилися; син Голика, Роман, таки вже був убитий.

2 СІЧНЯ, неділя. Нема світла. Електривня не має досить вугілля і не може постійно давати струму, а також часто проводить напрями.

3 СІЧНЯ, увечорі, партизани відвідали в Лисці польського священика, а в Дрогомирчанах шістьох господарів. Забирали харчі й одяг.

3 окружного шпиталю врятували раненого в'язня, якого туди було передало Гестапо на лікування. Прийшли два в німецьких одностроях і два цивільні й хворого винесли на ношах.

5 СІЧНЯ окружний староста видав відозву до населення округи з нагоди українських свят Рідзва Христового і Нового Року. Обіжником повідомлено, що на основі розпорядження уряду українські працівники звільнені від праці в днях 7 і 8 січня, а також і 14. На свята важко добути якісь додаткові яствія. До того ще на м'ясні картки тепер дають лише кишки, звичайно недобрі. Українці чуються покривдженими, бо на латинські свята на картки було таки м'ясо.

Вночі на 6 січня партизани відвідали в околиці Лисця більше господарств, а в Старому Лисці у господаря забрали й бугая.

6 СІЧНЯ, Свят-вечір. Здається, мало хто міг святкувати за традицією, у веселості та із 12-тьма справами. Кривавий Свят-вечір у Єзуполі; Гестапо розстріляло 10 в'язнів привезених із Станиславова і поарештувало місцевих людей.

7 СІЧНЯ, Різдво Христове. В катедрі відправи, хор, коляди. Але фронт зближається. Вже взятий Новгород Волинський і загрожене Рівне. Немає святочного настрою, а видно неспокій і журбу. А поліція безпеки й на наше Різдво не дає нашим людям спокою. У Колинцях біля Товмача арештували вісім осіб, а в Нижневі 13.

10 СІЧНЯ сесія в Калуші. Після обговорення місцевих справ, як звізка дерева з лісів, д-р Альбрехт заповів, що родини німців мають виїхати до райху. До нас будуть приходити війська; і ті, що йдуть на фронт, і ті, що приходять з фронту на відпочинок.

11 СІЧНЯ поліційні чинники провели досвідком облаву в селі Павелче під Станиславовом. Були вбиті й ранені.

Союз громад відвідала делегація УОК: о. Микитюк, д-р Левицький і д-р Княжинський. Хотіли авдієнції в окружного старости, але його не було.

14 СІЧНЯ загинув у Львові полковник Роман Сушко, колишній крайовий комендант Української Військової Організації; його поховано 19 січня 1944 р.

16 СІЧНЯ вночі на 17-го, ограблено волосну управу в Ланчині. У тій околиці над Прутом знайдено трупів після нічної битви. Мабуть, ішло про порахунки підпілля.

18 СІЧНЯ, Щедрий Вечір. Напад на станицю української поліції у Вовчинці, волости Угорники.

На місті розплякатовані червоні афіші, на них 20 осіб, які вже розстріляні і 20 тих, що на черзі.

З дистрикту прийшло повідомлення, що назначений на 20 січня курс для волосних старшин і секретарів відкладено. Спішно треба було повідомити зголошених кандидатів, щоб на курс не приїжджали.

19 СІЧНЯ на гірці Гестапо прилюдно розстріляло двох наших залізничників: одного за те, що крав оливу і нафту, а другого, що після хвороби не зголосився до служби.

У Гвозді волости Старуня прилюдно розстріляли 10 українських в'язнів.

20 СІЧНЯ приїхав до Станиславова магістер прав Морозович, родом з Городенки. Його брат працював у Галичі в німецькій фірмі Ганза і попав до в'язниці у Станиславові. Мгр. Морозович приїхав зі Львова, де працює в Союзі громад, допомогти братові, але Кріпо арештувало і його.

21 СІЧНЯ цілий день на станції перевірка людей, та їх документів. Хоч на їзду треба поліційного дозволу, одначе їздить багато людей.

У Стриганцях товмацького повіту загинув з руки бандита вістун української поліції Іван Ліщинський з Угринова Долішнього.

24 СІЧНЯ в часі сесії в Галичі д-р Альбрехт подав до відома, що його лінію політики, прихильну й людяну супроти українців, признав губернатор і шеф уряду за правильну, і її будуть стосувати в цілому дистрикті. Біда лише, що за півтора року німці привикли інакше трактувати місцеве населення, а Гестапо і не думало відступити від мордування людей по в'язницях і від прилюдних розстрілів винних і невинних закладників.

У Карпатах, в околиці Рафайлови розбився, зачепивши за верхи дерев, німецький літак-транспортовець, що ним їхало біля 25 вояків на відпустку до райху; були вбиті й ранені.

27 СІЧНЯ. Кількість виселених зі Сходу побільшується з кожним днем; їх дуже багато приходить до Союзу громад по

допомогу. Щоб могли виконувати працю у власному колі діяння, Союз громад виасигнував 15 тисяч злотих УОК, і той давав допомоги. Одночасно передано для того ж ужитку подушки, подушечки й інші речі, які були на складі Союзу громад.

На днях була арештована управителька хлоп'ячого притулку Осипа Грабовенська, якої чоловік був при дивізії.

29 СІЧНЯ УОК улаштував у залі Сокола ялинку для юнаків будівельної служби. Від комітету промовляв Карпович, від бавдінсту фон Зехерс. Театральна група відіграла і дію з п'єси "Ой не ходи Грицю". Промовляв також відпоручник УЦК, він говорив по-українському й по-німецькому, а два перші лиш по-німецькому, а то для юнаків було нудним. Учениці школи жіночих звань подавали юнакам напитки і перекуску. Товариство бавилось і співало.

Того самого вечора в театрі ім. І. Франка п'єсою "Наталка Полтавка" започатковано святкування 80-річчя українського театру в Галичині. Головну промову мав з рамени УОК д-р А. Княжинський, опісля промовляли два відпоручники УЦК зі Львова. Театр придбав добрі наддніпрянські сили, а обсада п'єси та гра дуже добрі.

30 СІЧНЯ о 12-ій год. промовляв Гітлер з головної квартири з нагоди 11-ліття його приходу до влади. Сказав, між іншим, що війну може виграти лише Німеччина або Советський Союз, а ніколи Англія. Але він вірить, що перемаже Німеччина. Щоб відзначити ту річницю, приїхав з Кракова до Львова д-р Франк. У промові до української делегації він виявив велику дружність і висловив подяку населенню. Але одночасно Гестапо робить своє і арештує українців; кажуть, що, між іншими, і за смерть Сушка.

1 ЛЮТОГО. Напад на залізничу варту в Павелчі; біля 10 ненімців, мабуть азербайджанців, партизани забрали з собою в ліс. Двох німців роздягнули.

4 ЛЮТОГО сесія в Надвірній, де д-р Альбрехт подав до відома, що німецька армія мусіла залишити Луцьк на Волині, і що він про всякий випадок приготує плян евентуальної евакуації.

Вночі на суботу, 5 лютого українське підпілля провело чистку в селі Слобідка Болшовецька за Галичем; було убитих 19 поляків, а багато ранених і побитих, між ними і кількох українців.

6 ЛЮТОГО появились чергові червоні оголошення, а на них 45 осіб українців: перших 10 уже розстріляні.

Вночі з 7 на 8 лютого напад на німецьку варту, що охороняла копальню в Майдані; забрано зброю і одяги.

Прибувають біженці з Луцька, Рівного і Крем'янця. Декому з них залізнична поліція у Львові відбирала харчові припаси.

8 ЛЮТОГО. Будинок окружного староства забрало військо під лазарет, а староство перенеслось до наріжного будинку при вулиці Грунвальдській, де були приватні мешкання, що з них усіх виселено. Сесія відбулася у новому приміщенні Союзу громад. Посилено праці на летовищі, щоб його приготувати для потреб військових літаків-люфтваффе.

9 ЛЮТОГО. Напад на польське приходство в Боднаріві, під час якого загинув польський священик. Кріпо вдруге арештувало цілу станицю нашої поліції і вчителя. Того ж дня у Львові на вулиці, таки вдень, загинули з руки більшовика, переодягненого в однострій німецького старшини, заступник губернатора д-р Отто Бауер, д-р Гайнріх Шнайдер і його секретар. У першій хвилині страх, що могла прийти відплата дуже сувора й на українців. Але на щастя німці швидко попали на слід чину.

10 ЛЮТОГО напад у Тисьменичах на підводи, що везли харчові припаси для надлісництва в Зеленій.

11 ЛЮТОГО Гестапо привезло зі Станиславова до Богородчан 30 в'язнів українців, і їх там прилюдно розстріляли. То була відплатна акція за вбивство трьох німецьких вояків, зайнятих при перегляді коней. Кілька днів тому на місто напали партизани, забирали харчі, одяг, а зловлених німців постріляли.

Того ж дня був більший напад на місто Галич, під час якого пропало 18 українських поліцистів і забрано харчі зі складів. Пізніше виявилось, що напад був зфінгований, а поліцисти пішли в ліс.

12 ЛЮТОГО облава Гестапо в селі Пацикові.

Того ж дня кримінальна поліція закрила випозичальню книжок, що її вів УОК, а управителя Івана Ставничого арештували. 18 лютого бібліотеку відкрили, а Ставничого звільнили.

У ніч на 14 ЛЮТОГО був наскок на місто Делятин; між іншими, пограбовано управу міста, де забрано машину до писання. Гості відвідали також приміщення делегатури УОК у Делятині.

15 ЛЮТОГО. Похорон Бауера і Шнайдера у Львові. Наш окружний староста склав вінок від станиславівської округи. У похороні взяла участь почесна сотня дивізії і оркестра. Говорив д-р Вехтер, від УЦК д-р Кубійович. Покійний Бауер старався налагодити німецько-українські взаємини в дистрикті.

Советський партизан-диверсант Ніколай Кузнецов, що застрілив Бауера і Шнайдера, виступав і діяв під ім'ям німецького офіцера Павля Зібберта. Від його кулі врятувався лядкомісар з Городенки Антоні, який сидів на задньому сидженні, і почувши постріли, схилився. Рівно за місяць, вночі 9 березня 1944 р. того ж Кузнецова досягла заплата. Він з двома товаришами зайшли до хати в одному селі на Волині. Хату оточили українські партизани, а в боротьбі загинув Кузнецов і обидва його товариші.

17 ЛЮТОГО напад на сторожу в Любіжній коло Делятина. Один із залізничної охорони загинув, а трьох поранено. Увечорі, 17 лютого невідомі бандити напали біля Заріча на волосного старшину зарічанської волости Михайла Стельмашука. Довгий час не було відомо, що з ним трапилось. Аж по трьох місяцях знайдено його трупа в лісі і похоронено.

Того вечора в Делятині напад на товарний склад Ганзи.

У Станиславові в кіні Вікторія сільсько-господарська нарада, яку скликав Зірк, а до того кіна і на той час скликав наради і УОК. З тої суматохи вийшли так, що нарада УОК перенеслась до театру.

18 ЛЮТОГО. Мадярські війська мають створити сталу охорону на Дністрі. Упали великі сніги, які до деякої міри стримують рухи на тому відтинку фронту, що нам загрожував.

Перед тижнем бандити ограбили войнилівську волосну управу, забрали машину до писання.

20 ЛЮТОГО. Працівник будівельної фірми інж. Тараса Грушкевича забрав уранці з бюро дві машини до писання і одну до числення, а власникові фірми залишив листа з погрозами, щоб не відважився зголосити.

Вночі на 21 лютого напад на ліґеншафт-двір у Чернієві; забрали пару коней із саньми, вбили дві безроги.

22 ЛЮТОГО окружний староста сказав, що в Людвиківці українські партизани провели чистку; там має бути біля 500 убитих. Чи не забагато!

23 ЛЮТОГО наш калуський староста привіз такі вісті: в Небиліві Гестапо арештувало помічника волосного писаря і чотирьох спокійних, поважних господарів, а все те викликало в селі переполох. Арешти було проведено ще й 17 лютого.

Із Слободи Рівнянської волости Лдзіне вночі, з 16 на 17 лютого партизани, які говорили по-польському, забрали двох батьків добровольців дивізії та крамаря кооперативи.

Прибули втікачі із Запоріжжя; їхали возами шість місяців. Їм забрали коні, вози і харчові запаси і примістили в збірному пункті уряду праці.

Вночі, 23 ЛЮТОГО, напад на охорону моста в Тустані галицької волости; двох німців залишили, забравши в них одяг і зброю, а узбеків взяли зі собою.

На колишньому польсько-українському пограниччі в боях з червоними партизанами впали перші жертви зі станиславівської округи. Командування повідомило окружне староство, що на полі слави загинули Роман Андрійчин і Олекса Бобак. Їх похоронено 26 лютого 1944 р.

24 ЛЮТОГО. Вночі партизани забрали начальника станції Болшівці, а з міста з аптеки лікарства.

Вночі 25 ЛЮТОГО, українське підпілля провело чистку в селі Коростятин на північ від Нижнева. Село підпалили. Було біля 90 убитих, були і жертви з пожарів. Була то відплата за те, що перше в тому селі польська боївка часто обстрілювала українських партизанів, а декого навіть убивали.

25 ЛЮТОГО напад на лігеншафт-двір в Угринові волости Пасічна. Гестапо повезло зі станиславівської тюрми 10 в'язнів до розстрілу, як відплату.

У збірному пункті уряду праці відбулася нарада, в якій взяли участь: д-р Альбрехт, делегат відділу Зірка, двох референтів уряду праці, начальник Союзу громад і три члени проводу УОК. Розглядали питання, що робити з евакуйованими з України і як облегшити їх долю та дати їм працю.

Вночі на 26 ЛЮТОГО знищено варту біля мосту в Павелчі під Станиславовом. Вояків зі Сходу в німецькій службі, здається узбеків, забрали до лісу, а двох німців роззброїли, забрали зброю та однострої.

26 ЛЮТОГО напад на варту при копальні нафти в Небиліві. Напасники п'ятьох німців роззброїли, забрали їхню зброю та одяг, а узбеків повели в ліс.

28 ЛЮТОГО від досвідку станиславівське Гестапо під керуванням Ассмана провело жорстоку пацифікацію села Заріче, повіту Делятин. Село обступили прерізні поліційні помічні відділи, з вояками зі Сходу включно, а мала то бути відплатна акція за смерть Стельмашука, якого доля в тому часі ще не була відома, а можливо й за вбивство Катрі Наконечної. Трибунал з трьох гестапівців

присудив до розстрілу 24 особи, в тому місцевого вчителя. Загальне переконання було, що Стельмашука спрятали місцеві кримінальні елементи, а Гестапо знищило порядних і свідомих українців. Майно постріляних skonфіскували, а двісті осіб забрали з села, і вони поїхали на роботу до району.

У Боднарові був напад на волосну управу і пошту. Невідомі говорили по-польському, уживали слів: кабане, руска св'яня, побили секретаря і поштаря, забрали машину до писання і папір, та лаялись, що не було машини з польськими черенками-літерами.

Люди, які приїхали поїздом, кажуть, що вночі горіло село Слобідка Болшовецька. Там вперше був напад, були вбиті й ранені.

3 БЕРЕЗНЯ гестапівці з Галича забрали з церкви в Пукасівцях заховані в ній харчові припаси, а як поверталися, попали під кулі, бо хтось відкрив по них вогонь; мали втрати.

До Станиславова втікають поляки з сіл, бо їх там чистять, кажуть забиратися, стріляють, побивають, палять майно. Окружний староста пробував їх приміщувати в селах з польською більшістю, але то ситуацію погіршувало. Свіжа проблема з поляками, які прибувають до нас з інших околиць, навіть із Кракова та Варшави.

4 БЕРЕЗНЯ, вночі, напад на волосну управу в Новиці калуського повіту; здемолювали приміщення, забрали машину до писання і папір та інші речі.

Українські поліцейські, поарештовані при різних нагодах у нашій окрузі, всі ставали перед спеціальним судом у Львові. Одного той суд визнав винним і засудив на кару смерті. За іншими суд не знайшов провин, але їх і не звільнив; усіх залишено в тюрмі або перенесено до таборів. До тих належав і В. Камінський.

На передмісті Софіївки двох хлопців бавились гранатою чи бомбою, яка вибухла і обидва загинули на місці. Слідства в тій справі не було, а як було, то не знайшло, звідки там бомба взялася.

5 БЕРЕЗНЯ. Неділя. Вночі на понеділок у селі Микитинцях під Станиславовом стрілами з автомату через вікно зранив хтось двох німецьких вояків і одного українця. Сталося те в ресторані, де кількох мужчин пило пиво, а вікна не були заслонені. Мабуть, також від стрілів загорівся стіг сіна і згоріла сусідня стайня. В селі переполох: люди невинні, несвідомі, що сталося, втікають.

6 БЕРЕЗНЯ. Наплив евакуйованих з кожним днем більшає. Ті люди дуже потребують одягів і взуття; під тим оглядом вони далеко гірше забезпечені, ніж місцеве населення. Ще тяжче їм прийти з

допомогою; ті речі на бідні й скупі пункти, а й на пункти годі одержати потрібні матеріали.

Союз громад приділив був комітетові допомоги біженцям деяку кількість подушок, а тепер за згодою відділу суспільної опіки передано тому комітетові деякі речі, що ще були на складі.

7 БЕРЕЗНЯ. В Назавізові повіту Надвірна невідомі особи забрали управителя лігншафту-двора. За те Гестапо розстріляло в тому селі 10 закладників, очевидно — самих українців.

У Пнів'ю повіту Надвірна викрили, що хтось забирає ропу. У проводі, що ним пливе ропа, вертіли дірки і робили з ропи нафту й бензину. Гестапо на пострах розстріляло в селі 10 осіб.

Партизани з'являються по селах і беруть, що їм потрібне. Добре їх діло, що побивають п'яниць, яких зловлять при пиятиці або при картах. Від картярів також конфіскують гроші.

10 БЕРЕЗНЯ. На червоних афішах знову повідомлення, що Гестапо розстріляло 20 українців; як звичайно, подано їхні прізвища.

14 БЕРЕЗНЯ. Відплатна акція в Болшівцях за дії українського підпілля, зокрема за чистку в Слобідці Болшовецькій. Відділи поліції і допоміжні відділи з полонених окружили досвідком Болшівці в Слобідку Болшовецьку; українців зганяли до церкви, а полякам казали збиратися у костелі. Карали лише українців. Палили їхні господарства, стріляли, убивали, ранили, знущалися, насилували, грабували. Так господарили цілий день. Вбитих було 280 осіб. З будинків, що належали до українців, залишилася церква, але парафіяльні будинки згоріли. Експедиція забрала з собою 85 мужчин, з яких лише п'ятьом пощастило врятуватись. Карателі з награбованим добром, без будь-яких перепон, увечорі від'їхали поїздом до Станиславова.

20 БЕРЕЗНЯ У зв'язку з рухами на фронті приспішено евакуацію родин німців, а також наказано відхід на захід декому з місцевих. Виселенці зі Станиславова звичайно мусіли користуватись довкілним шляхом через Делятин, Ворохту, Мадярщину, Словаччину, а звідти до краківського дистрикту в околицях Криниці.

Польське підпілля остерегло було, що буде нищити українців, які перейдуть на західні землі. Випадки нищення траплялися рідко.

23 БЕРЕЗНЯ.* Велика облава на село Братківці волости

УВАГА: З причини втрати записок про даний період, дати позначені зіркою, можуть бути не зовсім точні.

Чернів. Проводило Гестапо зі Станиславова під проводом Бранда, а брали участь відділи полонених і відділ мадярів з двома танками. Гестапівський суд присудив до розстрілу 26 молодих хлопців, що мадяри скорострілами з танків на місці виконали. Около 200 дівчат повели на станцію і завагонували на працю до райху. Около 300 мужчин повели до Станиславова до перехідного табору уряду праці. Їх також завагонували до райху, але з причини наближення фронту вони по дорозі визволились.

29 БЕРЕЗНЯ.* Облава мадярського військового відділу в селі Пукасівці, волости Блюдники, повіту Галич. В часі замішання на фронті відділ УПА в тій околиці роззброїв кількох мадярських вояків. Мадяри оточили село, цілий день палили будинки, а кількадесят осіб постріляли.

30 БЕРЕЗНЯ. Того дня біля 200 бійців і кілька танків Червоної армії увійшли увечорі до міста Станиславова. Але німці танки знищили, а бійців виперли з міста.

3 КВІТНЯ. Німцям і мадярам пощастило витиснути більшовиків зі Станиславова аж поза Товмач, а з долини Пруту поза Ланчин. Міста Коломия і Городенка залишилися поза лінією фронту. В часі тих рухів відділи УПА і навіть особи, не зв'язані з нею користали з замішання, щоб запастися зброєю. В селі Ямне повіту Делятин убили німця, який заблукався між мадярів, а мадярам забрали зброю. За ті й подібні вчинки мадяри відплачувалися часом надто жорстоко. В селі Дора коло Делятина під замітом, що до них стріляли українські партизани, вчинили погром; стріляли кого попало, до льохів, куди ховалися жінки й діти, кидали ручні гранати і багато людей знищили.

15 КВІТНЯ.* Карна експедиція мадярів на село Копанки волости Томашівці, повіту Калуш. Тим селом переходив малий мадярський відділ, до якого хтось кілька разів вистрілив. Мадяри спалили село, навіть і церкву, а кількадесят осіб повбивали.

16 КВІТНЯ.* Звірські репресії мадярів у селах при шляху з Волового до Вигоди. Відділи УПА були в тих околицях і турбували малі відділи і поодиноких вояків. Мадяри не виступили проти партизанів, але легшим і простішим способом застосовували репресії супроти мирного населення. Стріляли, кого лиш зустрінули. Священика о. Євгена Гаврилюка застрілили, як їхав до хворого, а також господаря, що його віз; застрілили й дяка і його дружину, що хотіла забрати трупа, бо не дозволяли ховати побитих.

Знищили село Мізунь; спалили з 30 господарств, побили около 80 осіб. У селі Вишків побили багато людей, а вкінці всіх мешканців, які ще осталися в живих, виселили.

19 КВІТНЯ відділ УПА спалив частину села Голинь калуського повіту, в якій мешкали поляки, разом з костелом. Калуський ляндркомісар Ян поїхав поглянути на наслідки нічної візити, а як повертався до Калуша, хтось до нього стріляв, але не поцілів. Німецька відплата наступила наступного дня вранці.

20 КВІТНЯ Гестапо з Калуша під проводом Асмана з помічними силами оставили Голинь з уваги на поляків, а обступили сусіднє село Кропивник. Спалили приблизно половину села, стріляли, били і грабили всяке майно та арештували; забрали і начальника громади. На ринку в Калуші влаштували віче, де Асман показував арештованих і грозив усім українцям. У провідну неділю, 23 квітня у Калуші на цвинтарі розстріляли 10 в'язнів.

22 КВІТНЯ.* Німецька репресія в Бабині Зарічному, волости Вістова. До того села пішло трьох німецьких вояків з транспорту, що зупинився на станції в Боднарові, міняти бензину за яйця. Відділ УПА обстріляв тих вояків; двох убили, а один поранений утік і доніс командуванню. Німецький відділ спалив село, навіть церква згоріла; 60 осіб повбивали, а 60 забрали, і слід по них пропав.

29 КВІТНЯ.* Одного дня на приходстві в селі Грабівка волости Новиця, повіту Калуш, явилися два червоні партизани на конях і запитали, як у селі; дістали відповідь, що спокійно. Але як вїхали в село, їх обстріляли і вони втекли в ліс. Незабаром у село прибув відділ червоних на конях і забрав кількох людей зі села, а з приходства всіх мужчин, повіз їх на місцевий цвинтар і постріляв, разом усіх 23 особи. Загинув місцевий священик о. Скрутень і о. Володимир Микитюк, що працював в УОК і до праці не повернувся.

3 ТРАВНЯ в околиці Старого Лисця відбулася зустріч командира одного відділу УПА в Чорному лісі Різуна і політичного референта групи Роберта з окружним старостою д-р Альбрехтом і начальником Союзу громад д-р Яшаном, який виконував обов'язки перекладача. Розмова велася про співпрацю проти червоних партизанів, які появилися у великій кількості і шкодять і німцям і населенню. До якоїсь угоди не дійшло, бо й не могло дійти; ані одна сторона не мала потрібних повноважень. Але дискусія велася речево і в пристойній, культурній формі. До обіцяної другої зустрічі не дійшло.

18 ТРАВНЯ німецька облога мішаних відділів на село Должка, волости Войнилів, а наступного дня, 19 травня тої самої групи на село Перекоси.

ПОДІЇ В МІСЯЦІ ЧЕРВНІ 1944 р.

Відділ УПА взяв у полон трьох німецьких вояків, що везли вугілля, та повів їх у ліс в околиці села Камінь волости Лдзіне повіту Калуш. Зараз другого дня Гестапо арештувало 12 найсвідоміших українців з того ж села Камінь. Думаючи, що полонені німці живі, д-р Куят, урядуючи тоді в Калуші, старався порозумітися з підпіллям і обіцяв випустити на волю арештованих, якщо й німців випустять на волю. З переговорів нічого не вийшло, бо полонених постріляли. Арештованих вивезли. Понадто зі Станиславова гестапівці привезли 14 в'язнів до Новиці, в одному селі прив'язали їх до дерев і в неділю, як люди вийшли з церкви всіх нещасних постріляли. Ассман усіх ще їх й копав.

У селі Болохові, волости Верхня, повіту Калуш, два німецькі службовці зустрінули стежу УПА, яка відкрила вогонь і одного з них убила на місці, а другого ранила. Ранений утік до Завадки, а звідти до Болохова, за ним бігли і стріляли упівці, але він забіг до волосної управи, і там його перев'язали і віддали до Станиславова. На другий день Ассман з відділом азербайджанців подався до Болохова, виловив і арештував партизанів і непартизанів, разом 10 осіб, привіз до Калуша, при переслуханні їх скатував, а вночі їх на цвинтарі постріляли.

Коло 20 червня відділ УПА напав на польську колонію в Калуші, щоб вигнати поляків, робітників копальні потасової соли. Підпалили кілька будинків, а люди повтікали в поле й поховались. Досвіта повстанці відступили, а мадяри наступаючи, постріляли декого з тих, що поховалися по полях, уважаючи їх за партизанів.

З кінцем червня відділи УПА провели чистку в селі Підмихайля волости Новиця, щоб вигнати з села поляків: попалили господарства поляків, 28 мужчин постріляли, а інші втекли.

У липні сильні відділи УПА напали на укріплений бункрами і бетоновими оборонами двір-лігеншафт у Бабині Середньому волости Войнилів. Обсада боронилася, але погинула; було їх п'ять мужчин і одна жінка.

В обидвох останніх випадках відплати не було; не стало часу.

22 ЛИПНЯ, субота. На передмістях Львова йдуть бої.

Опівдні німецькі піонери почали нищити летунський майдан. Детонації вибухів було чути ще й цілу ніч. У те летовище вкладено безмір праці, тисячі підвод возили землю, шутер, пісок; у воді й

болоті напрацювалось там тисячі робітників. А навіть не було змоги летовища вжити. Подібне було із польовими укріпленнями, що їх люди в поті й крові копали, а як приходило до боїв, фронт їх не використовував. Тільки праця на шляхах була корисна, бо доріг уживали і військо, і населення.

Військова польова лікарня, що була приміщена в будинку міської управи, вибралася з міста. Оставили непогашені світла. Увечорі літаки почали скидати бомби, маючи добре видну ціль, але перешкодила їм буря з дощем. Потім було чути лиш розриви на летовищі.

23 ЛИПНЯ, неділя. Зранку над містом з'явилися ворожі літаки; їх обстріляла протилетунська гармата.

У катедрі мало людей. Настрій напружений, тривожний, зустрічні знайомі зажурені. У природі також відчувається якийсь неспокій; час від часу відгомін далеких пострілів з фронту.

24 ЛИПНЯ польова командантура наказала німцям евакуювати всі уряди з міста до години 13-ої. Наказ був виконаний, і перше було Гестапо, що вже о 16-ій годині було в Надвірній; за ними прибули інші вантажні машини й авта. Мадярський генерал, комендант армії з осідком у Надвірній, яка тримала фронт, і німецький генерал, комендант гірської бригади, яка якраз залишала Білі Ослави і пересувалась на захід, оба на шляху коло Делятина запевняли, що на їхньому відтинку фронту спокійно, не помічено зкупчення ворожих сил і немає жадних виглядів на офензиву або відступ.

Тим часом у Станиславові на вулицях досить війська, але десь боками вже видно, як спритні першуни носять на плечах повні міхи; вони починали грабувати державні склади. Гарматні постріли ввечорі чути виразно від північного сходу, десь як Єзупіль, Маріямпіль.

25 ЛИПНЯ. Евакуація Станиславова й околиці відбувалася на Делятин, Ворохту і Мадярщину, бо получения на захід було вже перерване. Стрий був дуже збомбардований.

Гестапо і деякі уряди вже вчора тим шляхом поїхали на Мадярщину. А як грубо помилилися обидва генерали! Надвірна почала нагло наповнятися мадярськими обозами, які відступали, а за ними появилися частини різного роду зброї. Очевидно, той рух помітили ворожі частини, і вже вранці їх артилерія здорово обстріляла станцію в Надірній, де спричинила жертви в людях і матеріальні шкоди. На фронті не чуто якоїсь більшої акції, але

мадяри поспішно відступають на Пасічну, а вже зайняті Красна і Саджава.

У Делятині місцеве командування подало, що взятий Добротів. Артилерія вже почала бити на північні окраїни Делятина.

На шляху Делятин-Ворохта почався великий рух, який швидко перемінився в панічну втечу мадярських частин. Затримав ті відступаючі маси енергійний мадярський генерал і повернув в оборону.

26 ЛИПНЯ. З Ворохти від'їздять транспорти на Мадярщину. Почався відворот мадярів також із жаб'ївського відтинку фронту. З того боку напливали їх колони і посувалися на Вороненку.

27 ЛИПНЯ до Станиславова ввійшли частини Червоної армії.

А того ж дня валка виселенців зустрічала чудовий схід сонця в Яблониці. Там відвідали недужого пароха о. Фроляка, з болем серця попрощали рідну землю і переїхали кордон, прямуючи до Ясіня.

Місяць серпень і майже цілий вересень 1944 р. мадярська армія обороняла долину Пруту від Делятина до Ворохти і Яблониці, так званий татарський просмик через Карпати. Ворохтою йшла залізниця, а Яблоницею битий шлях. Мадярське командування завело гострий режим: потворили табори примусового побуту і приміщували в них підозрілих їм осіб, а також виселених, які ще не встигли перейти на мадярський бік; таборян гостро карали і вживали до робіт. Окружний староста д-р Альбрехт і начальник господарського відділу Зірк залишилися в тих теренах і, як могли, помагали населенню.

Під кінець вересня почали частини Червоної армії натискати і на той відтинок фронту.

22 ВЕРЕСНЯ артилерія обстріляла Ворохту і Яблоницю, а наступ піхоти витиснув мадярів поза кордон. Тоді й українці, які ще хотіли переселитись, і німецькі службовці покинули Галичину, а точніше — рештки станиславівської області.

БІОГРАФІЯ ВАСИЛЯ ЯШАНА

Я народився 2 січня 1894 року в селі Серафинцях, повіт Городенка. Батько — Іван Яшан, мати Юстина з Бурнадзів, обоє селяни. До народньої школи ходив у Серафинцях і в Городенці, а з початком вересня 1905 р. здав вступний іспит до I-ої класи української (тоді ще з “руським” викладовим язиком) гімназії в Коломиї, яку закінчив матурою з відзначенням у 1913 р. Один рік був записаний на факультет права і політичних наук в університеті у Львові. Студії на довгий час перервала Перша світова війна. В березні 1915 р. мене взяли до австрійської армії і по закінченні старшинської школи від 1916 року я відбував службу на фронтах: італійському, румунському і румунсько-російському при IУ батальйоні 58 (станиславівського) полку піхоти і 5-му боснійсько-герцеговинському батальйоні польових стрільців, які оба були при 8-ій гірській бригаді. Службу в австрійській армії закінчив 4 липня 1918 року в ранзі чотаря (лейтенанта). Як нагороду за бойові заслуги отримав велику і малу срібні медалі хоробрости, воєнний хрест цісаря Карла (Керльтруппенкройц), а від німецького цісаря воєнну медалю. Спеціальний пробойовий вишкіл перейшов при бойовому курені армії Кешенева в Семигороді. Як повернувся з відпустки, місцеві командування відправили мене до постою мого 58-го полку, який тоді стояв у Херсоні в Україні. Тоді вперше в житті побачив Київ з його пам'ятниками і Чорне море та Дніпро.

8-ма гірська бригада мене шукала, і мені прийшлося на короткий час повернутися в Альпи, на італійський фронт. Але прийшов з начального командування наказ і відіслали мене до 24 полку (коломийського), який, був аж в Маріюполі над Озівським морем. Там я був два дні, бо полк вже вагонувався на сербський фронт. З батальйоном сотника Франца Тінля (чех) ми приїхали до Чернівців, а 4 листопада 1918 р. до осідку в Коломиї, де вже була українська влада.

Окружне командування призначило мене до служби на мадярсько-румунському фронті. З Мадярщини грозила комуністична небезпека. Створена на тому фронті Група Сигот, добула вправді місцевість Сигот, але по кількох днях з великими втратами залишила на користь румунської армії. Група робила якийсь час службу в Ясіню, а опісля згідно з наказом, переселилась до Ворохти. Група змаліла і складалася з кількох осіб і одної сотні. Я, як поручник УГА, був її комендантом. 23 травня 1919 р. командування отримало наказ Окружної Команди з Коломиї відступити до Станиславова, бо терен окупає румунська армія. Наступного ранку ми завагонувались і оборонним забезпеченням прямували до Станиславова. Як ми будь-яку станцію покидали, негайно її займали румуни. До місця призначення ми не дісталися, бо кілька станцій перед Станиславом рейки були забиті, а Правління Станиславова звільнило свою залозу, й військові пішком розходились домів. У дорозі в напрямі Дністра нас полонили румуни. Вони роззброїли нас і конфінували. Скоро прийшла польська армія і мене арештувала та замкнула у військовій в'язниці в Коломиї. Приблизно по півроці мене на поруку звільнили, але конфінували і казали голоситися двічі в тижні на поліції.

11 травня 1919 року одружився з Емілією Олесницькою, дочкою пароха Чортівця, повіт Городенка.

У 1920 р. почав відвідувати Львів, де зустрічав товаришів студентів, колишніх вояків українських армій. Серед цього ідейного елемента зродилася думка виявити спротив польській окупації. Зустрічав я тут товаришів: Петра Пасіку, Івана Рудницького, а також Михайла Матчака, Остапа Коберського та інших. Вони підготовляли Українську Військову Організацію, звану відтак УВО. Розпрацьовувано пляни: будову сітки, тактику та інше. В липні 1921 р. відбувся студентський з'їзд у Львові, на якому вирішено заснувати український тайний університет, на який я записався 10 листопада 1921 р. : склав перший історично-правний іспит з відзначенням з римського і українського права. Восени 1922 р, за згодою студентського проводу, виїхав до Праги, де записався на правничий відділ чеського Карлового Університету, а також на той же відділ Українського Вільного Університету. Чехи признали іспит складений у Львові. Другий судовий і третій адміністраційно-скарбовий іспити та три ригорози здавав на чеському університеті, де 7 лютого 1925 р. відбулася моя промоція на доктора права. Повернувшись до родини, яка жила у моїх батьків, нострифікував студії в краківському університеті. До нострифікації допущено мене з великими труднощами з причини іспиту складеного на українському тайному університеті. По нострифікації я почав працю

в бюро адвоката д-ра Василя Кассіяна в Городенці. По шостирічній адвокатській і однорічній судовій практиці мене допущено до адвокатського іспиту, який я склав 13 лютого 1933 р. Палата записала мене на листу адвокатів Львівської Округи. Канцелярію я відкрив у Городенці.

З приводу пацифікації польська поліція зробила ревізію в моєму помешканні, зроблено багато матеріальної шкоди. 1931 р. я захворів і перебув операцію виразки шлунка. У довоєнних роках крім праці за фахом я був активний у наших громадсько-культурно-економічних установах: Просвіті, Рідній Школі, Повітовому Союзі Кооператив.

Червона Армія прийшла до Городенки 18 червня 1939 р. ранком. Треба було закрити канцелярію і працювати в повітовому Союзі Кооператив. 3-го листопада вечором мене арештували. У в'язниці городенського суду я пробув кілька місяців і вийшов з неї в лютому 1940 р. Колегія Оборонців у Станиславові іменувала мене "защитником", тобто адвокатом з приділом до Городенки. Отже в Станиславові я відбув ще один іспит, інший від попередніх. Життя під советською окупацією було тяжке. Загроза арешту або вивозу в далекосхідні області Советського Союзу висіла, як меч Дамокля.

4 липня 1941 р. Городенку зайняла мадярська армія. Другого дня почалась організація влади в місті під проводом Повітового Правління, яке я очолив з вибору громади, але вже 20 липня я покинув Городенку і на заклик Обласної Управи перейшов до Станиславова, де очолив адміністративний відділ і був заступником голови Обласної Управи, головою був інж. Ілля Сем'янчук. До кількох днів виготовлено збірку кінцевих на той час розпоряджень — Вісник Станиславівської Обласної Управи, який появилася друком 29 липня 1941 р. у Станиславові. Як німці перебрали адміністрацію від мадярів і українців, я далі провадив адміністративний відділ, а опісля став керівником Союзу Громад. Я допомагав своїм людям, заступався перед Гестапом, допомагав нашому підпіллю, а в перших днях травня 1944 р. був присутнім при зустрічі окружного старости з командиром підпілля Різуном і його політичним дорадником.

24 липня 1944 р. я покинув Станиславів, а 27 липня Яблоницю під Хом'яком. Дружина з дочкою виїхали раніше на Захід. Ми з'єдналися на Словаччині і переїхали до Австрії, де поселилися у Фуральбергу. В Австрії я був організаційним референтом Українського Центрального Допомогового Об'єднання, а головою був д-р М. Росляк. 5 листопада 1949 р. приїхав до Канади, Торонто, де вже була дочка і зять. Працював на фабриках. Літом 1957 р. ми перенеслися до Саскатуну. 1958 р. в Саскатуні померла моя

дружина. В червні 1959 р. почав працю в кредитивій спілці "Нова Громада". Це найстарша в Канаді українська кредитівка, заснована в січні 1939 р., яка за перших 19 років мала 18 тисяч оборотового майна. Моя платня в початках була 15 дол. місячно. У спілці я працював до 3 липня 1975 р. В тому році Спілка дійшла до 4 мільйонів оборотового майна. За час, коли я працював у Спілці як управитель, набуто в 1962 р. власний будинок, в якому вона й досі. Розвиток кредитивіої спілки "Нова громада" був винятковий у цілій саскачеванській провінції. За успішну працю я дістав від Кооперативної Централі особливе признання.

Саскатун, 10 квітня 1976 р.

Василь Яшан

П. С. 26 жовтня 1977 р, мав випадок і перебув операцію.

В. Я.

Д-р Василь Яшан помер у Торонті 12 березня 1978 р. Спочиває на цвинтарі "Проспект" у Торонті.

ІНДЕКС ПРИЗВИЩ

- Альбрехт Гайнц, д-р — 25, 27, 53, 54, 87, 95, 109, 110, 112, 129, 130, 131, 136, 137, 140, 142, 144, 145, 159, 171, 176, 201, 203, 204, 205, 206, 208, 212, 214, 216, 218, 220, 221, 222, 225, 228, 237, 238, 241, 242, 247, 248, 249, 255, 256, 257, 260, 264, 271
- Андрійович — 97
- Андрійчин Роман — 260
- Андрусів — 108
- Антоневич — 71, 72
- Антоні — 259
- Ассман Вільгельм — 99, 105, 120, 136, 140, 141, 150, 151, 156, 197, 198, 204, 211, 227, 230, 260, 264, 265
- Бабинець Василь — 129, 130, 131
- Бабій — 97
- Бакай — 213
- Банах — 115, 204, 235
- Бандера Василь — 5, 6, 44, 45, 46, 47, 56, 59, 64, 71, 72, 73
- Бандера Олександр, д-р — 59, 73
- Бандера Степан — 59, 135, 141
- Баранецький Володимир — 155, 156
- Барановський, інж. — 126
- о. Барановський Антін — 104, 105, 257
- Барановський Роман — 104
- Барановський Ярослав, д-р — 59, 65, 89, 104
- Барвінський Василь — 233
- Бариш, інж. — 116, 149
- Бауер Отто, д-р — 218, 258, 259
- Безкровний — 69
- Белей Василь — 137
- Белей Іван, д-р — 205, 225, 228, 232, 250
- Бернатович — 112, 251
- Бзова Теофіля — 71
- Биби́к — 106
- Бізанц Альфред — 88, 212, 213, 247
- Білошевський Богдан — 112
- Блавацький Володимир — 204
- Бляхетта — 237
- Бо — 25, 60, 67, 202, 204, 206, 237
- Бобак Олекса — 260
- Бобрецький — 106, 107
- Богуславець — 87
- Бойдуник Осип, інж. — 88, 215
- Бойко — 108
- Боринець Андрій — 71, 72
- Бравн Ева — 211
- Бранд — 70, 71, 95, 96, 1005102? 103, 105, 108, 136, 263
- Бульба-Боровець Тарас — 88, 89, 135, 230
- Буржуа — 250
- о. Бурнадз Лев — 85, 108, 238, 251
- Буцманюк Василь — 118, 119, 120, 145, 253
- Бучко Степан — 105
- Вагнер — 223
- Вайсман — 79, 81
- Василишин — 237
- Вармбольд — 234
- Васкул Петро — 22, 23, 26
- Вашук — 112
- Вашук Корнило, д-р — 71
- Веберт Курт — 105
- Веселий — 87
- Веселі, д-р — 81
- Вехтер Отто, д-р — 140, 205, 210, 216, 217, 229, 237, 247, 258
- о. Витвицький Павло — 79, 82
- Вінтер — 135
- Вінтоняк Олекса — 71, 74
- Вірзінг — 157
- Воевідка Кость, д-р — 138, 197, 218
- Волюшук — 214
- Вонсуль Марія — 79, 80
- Вурм — 157
- Гаврилів Ярослав — 87
- о. Гаврилиук Євген — 31, 263
- Гайман — 253
- Гамерський Осип, д-р — 40, 62, 156
- Гарванко Михайло — 23
- Гева — 69
- Герлице — 81
- Гетцель — 206
- Гірняк — 69
- Гірняк — 231
- Гітлер Адольф — 46, 67, 134, 135, 195, 211, 226, 229, 257
- Гнатюк — 88
- Глушко Степан — 87, 242
- Горбачевська Марія — 79, 82, 83
- Голик Роман — 119, 253, 254
- Голик Степан — 119, 120

- Горішний Богдан — 95
 Гошовська — 234
 Грабовенська Осипа — 257
 Греголинський Дмитро — 204
 Гречківський Іван — 100, 106, 107
 Григорович Дмитро — 79
 Гринішак Микола — 101
 Гринішак Михайло — 101, 106, 120
 Грицай Дмитро-Перебийніс — 157
 Грицай — 209
 Грицак Юліан — 93, 246
 Грушкевич Тарас, інж. — 131, 259
 Гундяк Микола — 93, 97, 106, 107, 110
 Гуцуляк — 138
 Гуцуляк Роман — 139
 Гюле — 135
 Генгель — 233
 Геббельс Йозеф — 226
 Герінг Герман — 226
 Голембйовський Іван — 202, 210, 225
 Грабовська Графиня — 218
 фон Девітц — 241
 Дейчаківський Володимир — 71, 73, 74
 Демчук — 73
 Деркач Василь — 122
 Дершко Степан — 71
 Джердж Данило — 202
 Дзьомбак Василь — 62
 Добрянський — 213
 о. Добрянський Константин — 237
 Добрянський Михайло — 212
 Докторук Іван, д-р — 207
 Дон (Дараган) — 120, 145, 253, 254
 Допплер — 209
 Дорожинський Евстахій — 23
 Дрессель — 213
 Дронь Юрко — 93
 Дунай — 71, 72
 Ельснер — 223
 Єфремов — 69
 Жибчин Ярослав — 79, 80, 86
 Жмігородський — 89
 Завкель Фріц — 239
 Заяць Матвій — 100, 101, 105
 Зелений Зенон — 244
 Зехерс — 214, 248, 257
 Зірк — 25, 201, 205, 206, 208, 210, 218,
 220, 222, 247, 259, 260, 267
 Зоннеборн — 166, 168, 169
 Іванишин — 120, 254
 Йодль — 143
 Йоссе, д-р — 243
 Каліневич — 89
 Камінський Володимир — 94, 95, 177,
 246, 261
 Капітан Дмитро — 116
 Карпович — 257
 Кассиян Василь, д-р — 270
 Кацуляк — 107
 Качкан — 86, 188
 Качор Іван — 136, 138
 Качоровський Роман — 62
 Квасній — 164
 Квітцу — 241
 Кисілевський — 231
 Кіндрачук Михайло — 205
 Кіца, д-р — 95, 96, 100, 250
 Кляйнвехтер — 166
 Княжинський Антін, д-р — 48, 213, 228,
 233, 255, 257
 Коберський Остап — 269
 Кобрин, інж. — 228
 Кобута — 100
 Коваль Омелян — 71, 74
 Коваль Генрик — 116
 Ковальська Олександра — 10
 Ковальчук Василь — 226
 Ковалюк — 129, 131
 Ковпак Сидір — 173, 175, 178, 180, 181,
 182, 186, 187
 Когут — 209
 Козак Михайло, д-р — 68, 69
 Колесса Микола — 207, 210, 233, 236,
 249
 Колесса Христя — 228
 Колодзінський Михайло — 10, 59
 Комаринський Роман, д-р — 60
 Кордовський Степан — 102
 Коритовський Тарас — 140
 Костівна — 237
 Костик Микола — 114
 Костик — 101, 105, 106, 112, 116
 Костюк Василь — 90, 240, 254
 Кофлер, д-р — 171, 237
 Кравчук Йосиф — 101
 Кривіцька Леся — 243
 о. Крижанівський — 129, 130, 131
 Крохмалюк — 112
 Крушельницький Осип — 60
 Крюгер Ганс — 24, 60, 66, 67, 68, 69, 70,
 71, 77, 78, 87, 156, 157, 193, 196, 200, 202
 Кубійович Володимир — 212, 258

- Кузнєцов Ніколай (Зібєрт Павль) — 259
 Кузьмич, д-р — 60
 Кузьмінська — 89
 Кульчицький Остап, д-р — 60
 о. Куницький Микола — 85
 Курганевич — 62
 Курилюк Ярослав — 80, 81, 153
 Кучерський Ярослав, д-р — 112, 116,
 123, 127
 Кушнір Михайло, д-р — 247
 Кушпета Микола — 234
 Куят Ганс, д-р — 55, 140, 141, 147, 148,
 149, 265
 Лавришко Надя — 62
 Лаврук — 120, 254
 Ластовецький Андрій, д-р — 89, 243
 Лебідь Микола — 135
 Левицький — 123
 Левицький — 213
 Левицький Іван, інж. — 112, 113, 114,
 116, 251
 Левицький Кость, д-р — 59
 Левицький Осип, д-р — 236, 255
 Левкун — 180
 Лемеха-Луцька Оксана — 72
 Лепкий Богдан — 105, 106, 107
 Лепкий Микола — 102, 202, 203, 204, 212,
 218, 225, 238
 Ліськевич Тарас — 111, 251, 252
 Ліськевич (дружина Тараса) — 152
 Лісовський — 79
 Ліпс — 246
 Ліщинський Іван — 124, 256
 Лисак Василь — 105
 Лисак Гарасим — 105
 Лисинецькі — 170
 Лозинський Євген — 71, 74
 Ломаґа — 89, 243
 Лотоцький Василь, д-р — 126
 о. Луцик М. — 206, 250
 Луцька — 165
 Луцький — 165
 Лянцкоронська Кароліна, д-р — 196
 Ляш Карль, д-р — 26, 201, 205
 Людкевич Станислав, д-р — 233
 Льоренц, д-р — 166, 167, 168, 232
 Маївський Дмитро — 46, 157
 Маланюк Ірина — 112
 Малащук Роман, д-р — 71, 74
 Мартинець Володимир, д-р — 59, 71, 74,
 231
 Марунчак Михайло, д-р — 11
 Матвійців — 71, 72
 Матчак Михайло — 269
 Мельник Андрій, полк. — 65
 Мельник Ярослав-Роберт — 144, 146,
 264
 Мельничук Василь — 64, 67, 79, 80, 81, 82
 о. Микитюк Володимир — 99, 142, 205,
 225, 230, 237, 247, 255, 264
 Микитюк Дмитро — 10
 Микитюк Ігор — 242
 Микитюк Роман — 242
 Микитюк Ярослав — 71, 72
 Микицей — 233
 Микуляк — 169
 Михайлович Віра — 62
 Мицик Василь — 242
 Міке — 228
 Міллер — 157, 205
 Мірчук Іван, д-р — 212
 Могильницький Іван, д-р — 60
 Морозович Роман, д-р — 256
 Москва С., медсестра — 122, 249
 Мосора Юліян — 85
 Мочерняк — 121, 253
 Музика — 156
 Мурашко, інж. — 253
 Нагнибіда — 106
 Наконечна Катря — 93, 129, 130, 186,
 246, 260
 Небеш Степан — 100
 Недільський Іван — 233
 Николишин — 104, 108
 Німчук Степан — 113
 Новак, д-р — 208
 Новодворський Іван, д-р — 60
 Няньчук, д-р — 205
 Окуневський Теофіль, д-р — 10, 21, 64
 Олесницька Софія — 182
 Олесницький Юліян, д-р — 60
 Онуферко Григорій, д-р — 228
 Оробець Оля — 79, 82
 Остап'як Василь — 77
 Островський — 228
 Ошилко Іван — 62
 Павліський — 123
 Паливода Ярослав — 79, 80
 Паліїв Дмитро — 203
 Панківський Кость, д-р — 204, 212, 233
 Павлишин Маріян, д-р — 89
 Парасюк — 79

Пасіка Петро — 269
 Пасічний Михайло — 130
 Пацкань Йосиф — 112, 181, 189, 204
 Пелех Юліян, д-р — 86
 Петришин — 116
 Петришин Онуфрій — 147, 148, 149, 156, 198
 Петрушевич Євген, д-р — 59
 Пеца Іван — 62
 о. Пилипець Володимир — 183, 220
 Пилипець (дружина отця) — 184
 Пилипонько — 71, 73
 Пігуляк Ізидор — 90
 Пісецький Гриць — 59
 Плющ Василь, д-р — 250
 Подолинський Олекса, д-р — 89
 Політило — 235
 Полотнюк Євген, інж. — 93, 96, 250
 Полутранко Роман — 71, 72
 Попович Ілько, інж. — 248
 Попович Орест — 62
 Попович — 34
 Пригородський Микола — 79, 80
 Приймак — 71, 73
 Пристай Богдан, інж. — 201
 Проказа Юрко — 105
 Процик — 228
 Пушкар Володимир, д-р — 233
 Решетило Ярослав — 91, 189
 Рибчук Богдан, д-р — 7, 41, 45, 62, 63, 64, 71, 74, 200
 Рив'юк, д-р — 203, 204, 207
 Різун (Андрусак Василь) — У, 10, 120, 141, 142, 144, 145, 146, 264
 Рогальські — 184
 Ройтер, д-р нім. — 81
 Росляк Михайло, д-р — 270
 Рубель Степан, д-р — 86, 170
 Руднев Семен — 186, 187
 Рудницький Іван — 270
 Самоверський Петро — 231, 234, 238, 244
 о. Сапрун Северин — 233
 Сатурський Степан — 79
 Світна Ольга — 111, 246, 251
 Сельський Роман — 79
 Семенген Т. — 116
 Сем'янів — 223
 Сем'янчук Ілля, інж. — 7, 41, 45, 53, 64, 66, 155, 200, 204, 205, 213, 215, 217, 220, 270
 Сендз'ік, д-р — 238, 239, 241
 Сеник-Грибівський Омелян — 65, 76
 о. Скрутень — 142, 264
 Скрутень Надя — 142
 Скульський — 206
 Соколовський Юрій — 244
 Соловка Федір — 62
 о. Сопуляк Михайло — 233
 Ставничий Іван — 128, 234, 258
 Сталін Йосиф — 134, 173, 176, 190
 Стельмашук Михайло — 129, 130, 259, 260, 261
 Стецько Ярослав — 135
 Стрільницький — 93
 Стрільців — 237
 Сухолотюк — 79, 80
 Сушко Роман — 28, 123, 215, 255, 257
 Сціборський Микола — 65, 76
 Тавш — 176
 Тарнавський — 94, 100
 Терлецька Стефанія — 89, 242, 243
 Терпиляк — 220, 231
 Тимків Маруся — 122
 Тимчук — 242
 Тихович — 79
 Ткаченко — 245
 Ткачук — 160
 фон Трота — 230, 237
 Трошак — 253
 Троян, д-р — 203
 Турянська Іванна — 242
 Турянський Йосип — 242
 Тучак Роман — 61
 Умриш Іван — 237
 Феданків — 112
 Федюк Пилип — 254
 Федюшко Ярослав, інж. — 184
 Фогель
 Франк Ганс, д-р — 28, 194, 202, 203, 216, 217, 234, 257
 о. Фроляк — 267
 Хракевич Мирослав — 79
 Хацевич, д-р — 246
 Хацевич — 150
 Хомишин Григорій, єпископ — 7, 60, 200, 206, 231
 Хомів Остап (Сяхо) — 62
 Хоменко Володимир — 101
 Цегельський Євген, д-р — 233
 Ценко Микола — 212
 Цибрівський Дмитро, інж. — 100, 101

Чайківський — 229
Червоняки — 68
Чолій — 229
Чорний Ворон — 171
Шенк — 245
Шеларович Іван — 234
Шептицький Андрей, митроп. — 72, 186
Шипайло Ярослав, д-р — 228
Шліхутка — 124
Шнайдер Гайнріх, д-р — 258, 259
Шнайдер, д-р — 21, 195
Шпильчак Павло — 136, 137
Штадлер Альфред — 108, 247
Штуняк — 106, 107
Шульц — 157
Шульце Карль, д-р — 247

Шуфлин — 101
Щур — 160
Щурик — 97
Ян — 140, 264
Янковський — 139
Яремич Іван — 117, 253
Яремчук Ірина — 79, 82, 83, 84
Ясеницький — 60
Яшан Василь — 6, 9, 10, 12, 43, 45, 202,
204, 225, 228, 231, 235, 238, 241, 264
271
Яшан-Олесницька Емілія — 269
Яшан Іван — 268
Яшан-Бурнадз Юстина — 268
Юревич Анатоль, д-р — 234
Юркевич — 101

ІНДЕКС ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ

Австрія — 270, 32, 41, 73, 90, 155
Авшвіц (Освенцім) — 7, 65, 72, 73, 83, 90
Альпи — 268
Англія — 32, 69, 229, 254, 257
Африка — 254
Бабин — 193
Бабин Зарічний — 264
Бабин Середній — 265
Белзець — 196
Берлін — 28, 88, 157, 212, 218, 231, 253
Бистриця р. — 170, 178, 180
Бистриця Надвірнянська р. — 59, 170,
175
Бистриця Сопотвинська р. — 59
Битьків — 29, 117, 133, 168, 171, 175, 178,
191, 253
Бібрка — 59
Біла Чортківська — 81
Білі Ослави — 34, 35, 37, 88, 182, 183, 184,
185, 241, 266
Бірки Великі — 160
Блюдники — 104, 163, 167, 251, 263
Богородчани — 34, 55, 59, 71, 118, 119,
120, 124, 127, 145, 164, 187, 188, 209,
253, 258
Боднарів — 106, 121, 127, 128, 165, 214,
258, 261, 264
Болохів — 100, 146, 150, 151, 265
Братківці — 34, 91, 124, 136, 137, 138, 240,
241, 262
Брошнів — 198

Будапешт — 33
Будзанів — 161
Буковина — 25, 58, 90, 193
Буковинка ліс — 193
Бурівці — 193
Бурштин — 128
Бухтівець — 168, 170
Бучач — 142, 161
Варшава — 85, 229, 242, 261
Верхня — 150, 265
Верхня-Мостище — 100
Вигода — 31, 263
Викторів — 163, 165, 189
Винники — 250
Витвиця — 79
Вишків — 31, 32, 264
Відень — 100
Вільшаниця — 92
Вінниця — 173, 239, 242
Віннігер — 11
Вістова — 96, 132, 264
Вовторів, в. — 180
Вовчинець — 124, 256
Войнилів — 132, 139, 232, 265
Волинь — 9, 72, 88, 89, 159, 171, 172, 182,
185, 227, 257, 259
Волове — 31, 263
Ворохта — 16, 27, 28, 29, 36, 38, 58, 85,
111, 113, 114, 117, 121, 154, 168, 173, 177,
187, 216, 217, 218, 241, 251, 253, 262, 266,
267, 269

- Ворошиловград — 227
 Волчків — 121
 Вязьма — 81
 Галич — 15, 45, 47, 52, 55, 59, 61, 71, 78, 104, 105, 106, 107, 109, 120, 121, 125, 127, 133, 143, 161, 162, 164, 195, 210, 212, 215, 217, 219, 222, 228, 237, 249, 251, 256, 258, 261
 Галичина — 15, 21, 27, 40, 53, 58, 68, 71, 72, 88, 159, 172, 177, 185, 186, 191, 193, 239, 257, 267
 Гвізд — 124, 217, 256
 Гвіздець — 125, 189, 195
 Глибівка — 33
 Гнилиця р. — 177
 Грізна р. — 160
 Говерля в. — 58
 Голинь — 132, 138, 139, 140, 264
 Горигляди — 211
 Горинь р. — 171
 Городенка — 16, 17, 19, 20, 23, 26, 40, 52, 58, 61, 62, 64, 119, 120, 138, 193, 195, 196, 209, 259, 263, 268, 269, 270
 Городниця — 161
 Гостів — 131, 245
 Грабівка — 141, 142, 148, 149, 150, 264
 Грабовець — 34
 Грубешівщина — 89, 230
 Горгани в. — 58, 268
 Деліїв — 162, 222
 Делятин — 16, 22, 27, 28, 29, 35, 37, 52, 58, 61, 71, 85, 109, 112, 122, 129, 130, 154, 168, 173, 178, 180, 181, 182, 183, 184, 189, 194, 196, 203, 204, 207, 210, 212, 217, 220, 222, 225, 226, 237, 241, 251, 254, 258, 259, 260, 262, 263, 264, 266, 267
 Дзвиняч — 111, 168, 211, 249
 Дичків — 160
 Діброва — 104, 105, 108
 Діброва ліс — 251
 Дніпро р. — 268
 Дністер р. — 269, 6, 22, 27, 31, 35, 40, 45, 47, 58, 59, 161, 163, 165, 170, 178, 188, 189, 194, 195, 201, 209, 211, 232, 259
 Дністровий низ — 58
 Добошанка в. — 58, 178
 Добрівляни — 148
 Добротів — 36, 92, 267
 Должка — 146, 265
 Долина — 59, 71, 97, 131, 188, 198
 Дора — 30, 34, 35, 36, 37, 130, 168, 237, 263
 Дорогів — 92, 104, 166, 243
 Дрогобич — 82, 238
 Дрогомирчани — 115, 122, 254, 255
 Дюссельдорф — 220
 Ебензе — 73, 74
 Єзупіль — 92, 106, 116, 121, 122, 123, 222, 227, 235, 243, 246, 255, 266
 Жаб'є — 79, 116, 153
 Житомир — 76, 95
 Жонка р. — 179
 Жураки — 111, 249
 Заболотів — 152, 154, 155
 Завадка — 100, 150, 265
 Завій — 141
 Заліщики — 16
 Залуква — 55, 228, 231
 Зальцбург — 95
 Запоріжжя — 260
 Заріче — 33, 93, 129, 130, 131, 180, 181, 182, 185, 186, 187, 222, 246, 259, 260
 Збаражчина — 160
 Збруч р. — 160, 161, 239
 Зелениця присілок — 178
 Зелениця р. — 178
 Золота Липа р. — 178
 Іванівка — 121, 122, 160
 Італія — 254
 Калагурівка — 161
 Калуш — 32, 33, 55, 58, 59, 71, 90, 95, 96, 98, 99, 100, 104, 109, 115, 116, 117, 121, 130, 133, 140, 141, 147, 148, 149, 150, 151, 153, 164, 165, 189, 197, 198, 200, 238, 239, 241, 250, 252, 253, 255, 263, 264, 265
 Камінь — 147, 148, 149, 265
 Камінь Довбуша — 216
 Канада — 10, 11, 32
 Карпати — ІУ, 15, 58, 89, 173, 175, 256, 267
 Карпатська Україна — 15, 22, 35
 Київ — 59, 245, 250, 251
 Клива в. — 180
 Клубівці — 29
 Княздвір — 128
 Колинці — 119, 123, 255
 Колодівка — 160, 166, 190, 234
 Коломия — 7, 16, 19, 21, 34, 52, 58, 60, 63, 74, 78, 80, 81, 82, 84, 85, 87, 90, 108, 109, 128, 138, 165, 173, 181, 195, 205, 209, 213, 250, 268, 269
 Копанки — 32, 33, 263

- Коросно — 187
 Коростятин — 129, 132, 263
 Косів — 30, 138, 153
 Космач — 34, 59, 89
 Краків — 66, 72, 73, 74, 80, 88, 108, 204, 208, 212, 227, 257, 261
 Красна — 36, 267
 Крем'янець — 258
 Креховичі — 198
 Кривче — 83
 Крилос — 59
 Криниця — 203, 262
 Кричка — 92, 175, 243
 Кропивник — 138, 140, 264
 Ланівці — 159
 Ланчин — 30, 33, 92, 94, 122, 124, 138, 222, 249, 256, 263
 Лисець — 77, 93, 115, 118, 119, 122, 131, 143, 144, 145, 173, 187, 246, 250, 253, 254, 255
 Литва — 227
 Лімниця — 186
 Лімниця р. — 162, 163
 Лінц — 73
 Лосєва — 34
 Лондон — 135
 Луги — 180, 226
 Луцьк — 257, 258
 Любінна — 180, 181, 182, 259
 Люблин — 82, 195
 Людвиківка — 128, 259
 Лючки — 138
 Ляндестрой — 111, 114, 115, 147, 150
 Ляцьке Шляхетське — 237, 240
 Львів — 7, 19, 26, 28, 45, 46, 47, 54, 62, 63, 64, 66, 72, 74, 82, 89, 95, 101, 104, 112, 120, 123, 124, 130, 151, 162, 168, 171, 182, 185, 201, 204, 211, 215, 219, 222, 227, 231, 234, 242, 243, 244, 245, 256, 257, 258, 265, 269, 270
 Мадярщина — 15, 22, 27, 33, 36, 38, 175, 177, 178, 193, 243, 246, 262, 266, 267, 269
 Майдан — 96, 97, 114, 127, 165, 232, 250, 257
 Майдан Середній — 213
 Манява — 168, 175
 Манявка р. — 170
 Маріюпіль — 268
 Маріямпіль — 121, 222, 266
 Марківці — 92, 214, 242
 Маркова — 170
 Мартинів — 162, 175
 Маутгавзен — 73
 Мединя — 117, 163
 Микитинці — 109, 190, 229, 245, 261
 Микуличин — 29, 93, 95, 96, 97, 98, 105, 106, 113, 138, 187, 245, 246, 250, 251
 Миловане — 33
 Михальче — 195
 Мізунь — 31, 264
 Монастирська — 84, 161, 237
 Монтелюпіх — 72
 Мюнстер — 156
 Надвірна — 33, 35, 36, 53, 55, 61, 86, 97, 100, 101, 105, 106, 109, 112, 113, 114, 116, 123, 133, 154, 164, 168, 169, 170, 172, 173, 175, 176, 178, 180, 181, 187, 193, 194, 201, 203, 205, 212, 218, 226, 231, 243, 245, 246, 249, 251, 266
 Назавизів — 133, 246, 262
 Небилів — 120, 131, 132, 259, 260, 262
 Невочин — 189
 Незвиська — 52
 Нижнів — 93, 119, 123, 132, 162, 209, 222, 246, 255, 260
 Ніжин — 244
 Німеччина — 6, 15, 40, 61, 79, 89, 156, 157, 164, 167, 171, 200, 210, 211, 215, 221, 222, 223, 227, 232
 Новгород Волинський — 255
 Нове Село — 160
 Новий Санч — 101
 Новиця — 118, 141, 146, 148, 149, 261, 264, 265
 Нью-Йорк — 156
 Озерце — 213, 216, 245
 Озівське Море — 268
 Олеша — 94
 Опришківці — 155
 Остринь — 86
 Отинія — 30, 52, 71, 88, 96, 120, 138, 188, 220, 230, 238, 245
 Павелче — 123, 125, 132, 163, 190, 234, 255, 257, 260
 Палагічі — 133
 Паннонська Низина — 15
 Папірня — 161
 Пасічна — 36, 121, 123, 168, 170, 175, 176, 229, 237, 238, 260, 267
 Пациків — 121, 127, 258
 Перекоси — 147, 265
 Перерісль — 86, 133, 246

- Петрилів — 211
 Печеніжин — 30
 Підволочиська — 160
 Підгір'я — 58
 Підгороддя — 104
 Підкарпаття — 29, 34, 40, 58, 154, 190,
 193, 269
 Підлюте — 58
 Підмихайля — 133, 265
 Пійло — 141
 Пінськ — 195
 Піп Іван в. — 58
 Пітрич — 97
 Пнів'є — 133, 262
 Побереже — 189
 Погар — 179
 Поділля — 163, 205, 209, 212, 218
 Подністрв'я — 58
 Полянниця — 95, 97, 98, 177, 178
 Польща — 41, 42, 43, 54, 59, 66, 74, 212,
 218, 234, 239
 Пороги — 125
 Посіч — 34, 89, 90, 91, 114, 165, 187, 189
 Прага — 88, 155, 157, 234, 269
 Просмеріц — 102
 Прут р. — 22, 28, 29, 37, 38, 52, 168, 172,
 176, 177, 180, 182, 184, 186, 187, 189,
 196, 227, 256, 263, 267
 Прутєць р. 177
 Пукасівці — 32, 133, 261, 263
 Рафайлова — 27, 36, 173, 175, 176, 177,
 199, 256
 Рахів в. — 186
 Рибне — 86, 123, 163, 188, 240
 Рип'янка — 114
 Рівне — 124, 255, 258
 Рогатин — 45, 55, 58, 143, 194, 209
 Росільна — 120, 127, 168, 169, 186
 Ростов — 227
 Рошнів — 33, 124, 222
 Румунія — 38, 80
 Рунгури — 30, 186
 Саджава — 33, 267
 Саджавка — 33
 Самбір — 238, 242
 Саскатун — 270
 Сатанів — 161
 Свинарка в. — 180
 Св. Станислав (Гробиська, Шевченко-
 ве) — 58, 215
 Семаківці — 16, 20, 26, 195
 Семигород — 268
 Серафинці — 16, 17, 23, 193, 268
 Серет р. — 161
 Сивуля в. — 58
 Сигот — 269
 Синичка — 179
 Синяк в. — 58, 178
 Скалат — 160, 161, 175, 250
 Сколе — 122
 Слобідка болшовецька — 125, 126, 127,
 257, 261, 262
 Слобода Конкальницька — 133
 Слобода Рівнянська — 131, 259
 Словаччина — 262, 270
 Снятин — 52, 90
 Солотвина — 58, 86, 87, 168, 169, 170, 217
 Сталінград — 225, 226
 Станиславів (Івано-Франківськ) —
 майже на кожній сторінці повторя-
 єтьсЯ
 Стара Гута — 161
 Старий Лисець — 122, 143, 144, 252, 255,
 264
 Старуня — 228, 249, 256
 Стриганці — 33, 124, 256
 Стрий — 72, 94, 154, 238, 239, 241, 266
 Стрий р. — 58
 Стримба — 105
 Східня Галичина — 58, 65
 США — 156
 Тарнів — 89
 Тарновиця Лісна — 246
 Татарів — 27, 28, 34, 35, 85, 89, 95, 115,
 154, 177, 187, 189, 216, 218, 246
 Темерівка — 237
 Тернопіль — 59, 82, 159, 160, 171
 Тисьмениця — 29, 52, 58, 89, 90, 92, 108,
 164, 187, 205, 240, 241
 Тисьменичани — 92, 124, 128, 242, 243,
 245
 Тисьменичі — 258
 Товмач — 29, 30, 52, 53, 58, 60, 61, 71, 88,
 109, 111, 116, 119, 120, 164, 201,
 202, 209, 210, 211, 212, 217, 222, 230,
 233, 234, 249, 250, 251, 255, 263
 Токи — 160
 Томашівці — 263
 Торонто — 270, 271
 Травнє-Бухгерг — 74
 Тудорів — 161

- Тулуків — 90
 Тустань — 132, 260
 Тухоля — 155
 Тячів — 94, 235
 Угорники — 124, 232, 256
 Угринів — 260
 Угринів Долішній — 124, 150, 256
 Угринів Середній — 141, 148
 Угринів Старий — 141, 150
 Угринки — 234
 Узінь — 92, 232
 Україна — 19, 54, 173, 185, 211, 216,
 229, 260, 268
 Франція — 73
 Харків — 178, 227, 229
 Херсон — 268
 Ходорів — 173, 175
 Хом'як — 237
 Хом'як в. — 270
 Хитомир — 187, 214
 Хриплин — 84, 96
 Хуст — 154
 Цуцилів — 33, 34, 86, 87
 Чернелиця — 237
 Чернівці — 153, 268
 Чернівці — 115, 131, 136, 218, 237, 242,
 243, 259, 262
 Чернятин — 16, 23
 Чікаго — 155
 Чорне Море — 30, 268
 Чорний Ліс — 9, 60, 162, 187, 189, 264
 Чорний Потік — 185
 Чорні Ослави — 182
 Чорногора — 58
 Чортків — 80, 81, 82, 83, 85, 160, 163, 228
 Чортовець — 269
 Шепетівка — 159
 Шешори — 89
 Шльонськ — 225
 Штетін — 81
 Щевка в. — 179
 Яблінка — 92, 175, 243
 Яблонів — 30
 Яблониця — 16, 27, 177, 178, 216, 267, 270
 Ягольниця — 82
 Ямне — 30, 34, 113, 138, 263
 Ямниця — 95, 190, 214
 Яремче — 37, 58, 85, 176, 179, 216, 217
 Ясенів Пільний — 17
 Ясіня — 22, 154, 267, 269

RESUMÉ

In this work "Under The Nazi Occupation" the author, Wasyl Yashan, recounts the events that took place in Western Ukraine, particularly in the district of Stanislaviv (now Ivano-Frankivsk), during the Second World War between 1941 and 1945. At the time, the author occupied a civil administrative position, and in this capacity received written documents and oral reports from different levels of the regional administration and reports from individuals that were eye witnesses to various events. He also had opportunities for personal contact with members of the underground, the Ukrainian Insurgent Army, the Organization of Ukrainian Nationalists and members of the occupying Hungarian and Nazi administrations. The events and observations, which were recorded daily in a set of diaries and subsequently verified, form the basis of the book.

The book is written in chronological order and describes both the Hungarian and German occupations. The work is divided into six sections: 1). The Hungarian occupation of southern Galicia; 2). The official bulletin of the Stanislaviv civil administration; 3). The Nazi occupation; 4). Soviet partisans Sydir Kovpak; 5). The massacre of the Jewish population; 6). A chronology of important events.

The first two sections deal with the establishment of an Ukrainian administrative network under the Hungarian occupation. The next sections deal with the Nazi occupation. They describe the brutality of the Nazis in dealing first with the Jewish population, and then with the Ukrainian. The Jews were first herded into ghettos then destroyed. Then the Germans instigated conscription of labour to Germany, expropriation of food, and starvation in the remaining population. The situation was complicated by Ukrainian Polish conflicts, characterized by informants and provocations. The Nazis took advantage of the situation and responded to any real or perceived threat to German power with mass executions. Using the principle of collective guilt, they annihilated families groups, whole villages. People were hunted down and publicly shot. Village populations suffered the greatest losses, but the spectre of death haunted everyone.

"Under The Nazi Occupation" describes the tragic fate of Western Ukraine and Ukrainians during the Second World War. It is hoped (as the author intended) that this work will dispel some of the myths about Ukrainians during this traumatic period in world history.

З М І С Т

ВСТУПНЕ СЛОВО — д-р Михайло Марунчак	1
ВСТУП — В. Яшан	12
МАДЯРСЬКА ОКУПАЦІЯ ПІДКАРПАТТЯ	
У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ (1941—1945)	14
Всутні уваги і початок воєнних дій	15
Бій у середмісті Городенки і обсада терену по Дністер ...	16
Мадярська адміністрація станиславівської області	22
Мадяри передають владу німцям	25
Мадярські територіяльні претенсії до наших земель	27
Відношення мадярів до українців покращало з кінцем 1943 р.	28
Перший відступ у березні-квітні 1944 р.	29
Другий відступ у липні 1944 р.	35
ВІСНИК СТАНИСЛАВІВСЬКОЇ ОБЛАСНОЇ УПРАВИ	
з 29 ЛИПНЯ 1941 р.	39
Вступні зауваження	40
Підготовка матеріялів до Вісника	41
Заміти ОУН	44
Поїздка до Львова	45
Зміст “Вісника”	47
Зміни зв’язані з перебранням цивільної адміністраційної влади німцями від мадярів	52
Дальша доля приписів “Вісника”	54
ПІД БРУНАТНИМ ЧОБОТОМ	
НІМЕЦЬКА ОКУПАЦІЯ І УКРАЇНСЬКЕ НАСЕЛЕННЯ	
СТАНІСЛАВІВЩИНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ	57
Область і місто Станиславів	58
Зміна режиму	61
Українська влада за мадярів	63
Прилучення Східньої Галичини до Генерального Губернаторства. Поява німецької цивільної адміністрації.	
Свято зброї у Станиславові	65
Суди Гестапо і Організації бандерівців	68
Про перший період діяльності ОУН	70
Опис арештів	71
Перший період діяльності ОУНр	74
В’язниця Гестапо у Станиславові і її внутрішні порядки ..	77

Арешти в коломийській окрузі	78
Прилюдні розстріли Гестапо в Солотвині	86
Дальші події до появи збройних відділів	87
Смертна кара за найменші провини	
— Володимир Камінський	94
Напад на охорону мосту в Майдані	96
Погром Микуличина й околиці	97
Трагедія калушських учнів — Суд у театрі і	
розстріли під божницею	98
Вияснення окружного старости д-ра Альбрехта	109
Дальші арешти і розстріли: Ворохта, Ляндестрой.	
Червоні афіші	111
Почала плисти братня кров. Напад на Богородчани.	
Підпілля карає за дезертацію	118
Кривавий Свят-вечір у Єзуполі	122
Сутичка в Павелчі	123
Болюча вістка зі Львова	123
Битва біля Ланшина і Болшівці	
Знову Богородчани і Тисьменичани	124
Погром Заріча — Коростятин — Неспокійна Калущина ...	129
Німецькі інформації і характеристика	
підпільних рухів спротиву	134
Польський повстанський рух, ОУН	135
Облава на село Братківці	136
Горить Голинь і Кропивник	138
Самостійна Грабівка	141
Зустріч з командиром Різуном	142
Переговори з партизанами — розстріли в Новиці	
Арешти в Болохові	146
Відплатна акція на Бабин Зарічний — Наступ на польську	
колонію в Калуші — Наступ на Бабин Середній	152
Фронт пересувається — Залишаємо рідні землі	153
Короткі відомості про деякі згадані в праці особи	155
Радник Володимир Баранецький	155
Дмитро Маївський	157

ЗАГІН СИДОРА КОВПАКА	158
Партизани Ковпака	159
На терені Станіславщини — Форсування Дністра	162
Цікаві пригоди — Людські жертви	165
Дальший рейд — Росільна, Солотвина, Битьків	168
Поміж рядками — настрої тут і там	172

Передишка в околиці Зеленої — Рафайлової та бої у високих горах	175
Делятинський прорив	180
Трагедія села Білі Ослави	182
Кінцеві бої загону Ковпака і відступ до місця старту	185
ПРОТИЖИДІВСЬКА АКЦІЯ НА ТЕРЕНІ СТАНІСЛАВІВЩИНИ У ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ	192
Доля мадярських жидів у Галичині	193
Чорна неділя у Станиславові	194
Жидівське гетто і дальші акції	194
Крюгер на відході — Ліквідація гетто	196
В Калуші і околиці переводив акцію Ассман	197
ХРОНОЛОГІЧНЕ ЗВЕДЕННЯ НАЙВАЖЛИВІШИХ ПОДІЙ ЧАСІВ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ НА ТЕРЕНІ СТАНІСЛАВІВСЬКОЇ ОБЛАСТИ В 1941—1944 РОКАХ	199
I РІК 1941-й	200
II РІК 1942-й	204
III РІК 1943-й	224
IV РІК 1944-ий	254
БІОГРАФІЯ ВАСИЛЯ ЯШАНА	268
ІНДЕКС ПРІЗВИЩ	272
ІНДЕКС ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ	276

